

Сарвар Азимов
ДРАМАЛАР

ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ
АДАБИЕТ ВА САНЪАТ НАШРИЯТИ
ТОШКЕНТ—1971

Совет театри — ҳаёт мактаби, дейдилар. Мўъжизакор саҳна ойнасида кўринган ҳар бир спектакль ноёб китоб сингари мароқлидир. Хоҳ драма, хоҳ комедия, хоҳ трагедия бўлсин, у нурли залга умид билан келган томошабинларга замондошлар ёхуд тарихий сиймоларнинг тақдирлари, ажабтовур характерлари орқали инсонийлик фанидан сабоқ беради, хаёл уфқини кенгайтиради. Шу сабабли ҳам театрни муқаддас, улугвор санъат кошонасига, ақл ва дил ибодатхонасига муқояса қилурлар. Санъат мўъжизалари бунёдга келадиган ана шу мўътабар даргоҳдаги алломалик — донишмандлик, муаллимлик вазифаси ва шарафи драматурглар зиммасидадир.

«Адабиётнинг олтин жиғаси» бўлмиш драматургия жанри даврнинг йилномаси, одамлар характерининг мужассамидир. У башариёт тарихида инсон тафаккури ҳудудини уфқлар қадар кенгайтиришга, нурлантиришга, инсоннинг маънавий дунёсини

бойитишга, жамият олдидаги бурчини англаб олиш ва унга хизмат қилишга ўргатиб келди. Алоҳида истеъдодга эга бўлган, ҳаёт тажрибасига бой, характерлар оламини дил кўзи билан кўриб, идрок этиб, сўнгра унинг таъсирини хотирда сақлаб қолувчи, халқининг ҳаётини, урф-одатларини, маданий ва бадий тарихини чуқур ўрганиб, синчковлик мезони билан ўлчаб баҳоловчи ҳамда мураккаб театр санъати хусусиятларини чуқур ҳис этувчи қалам соҳибигина драматургия жанрига киради ва саҳнада бўй кўрсатади.

Тамал тошини устоз Хамза Ҳакимзода қўйган ўзбек совет драматургиясида Комил Яшин, З. Фатхуллин, Назир Сёфаров, Ўйгун, Иззат Султон, Мақсуд Шайхзода, Абдулла Қаҳҳор каби ўнлаб муаллифлар самарали ижод қилдилар ва қилмоқдалар, драматургиямиз хазинасига арзигулик бадий туҳфалар инъом этдилар ва этмоқдалар. Шу ўзбек драматурглари қаторидан Сарвар Азимов ҳам ўзига муносиб ўрин эгаллади.

Сарвар Азимовнинг номи театр афишаларида унинг биринчи асари «Қонли сароб» зўр муваффақият билан саҳналаштирилган 1963 йилдан бошлаб кўрина бошлади. Авваллари адабиётшуносликда қалам тебратиб келган ижодкор 1964 йилда «Юлдузлар жамоли», 1968 йилда «Замон драмаси» асарларини ёзиб, томошабинларга тақдим қилди.

Ҳар бир янги пьеса театр ҳаётида, унинг изланишларида муҳим ижодий воқеа ҳисобланади. Чунки ҳар бир янги драматург театрга ўз темаси, ўз ижодий услуби билан кириб келади. Агар унинг пьесалари юксак бадий ва ғоявий қимматга, катта саҳнавий қудратга эга бўлса, театр санъати ривожидида муҳим роль ўйнайди.

С. Азимовнинг ҳар учала асари ҳам ўзбек академик драма театри саҳнасида ҳаётга йўланма олди. Бинобарин, авторнинг драматургия соҳасидаги ижоди етук театримизнинг янги тема, замонавий саҳна стили доирасини кенгайтириш, бадий ранг-баранглик қидириш соҳасидаги ижоди билан бевосита алоқадордир. Ҳақиқатан ҳам С. Азимов драма асарларининг темаси, жанри, ўзига хос бадий услуби ва тили актёрлик ва режиссёрлик санъатининг такомиллашишида янги саҳифа очди. Бунинг боис муаллифнинг ўзбек драматургиясига янги публицистик драма жанрини олиб киришидир, пьесада йирик сиёсий проблемаларнинг ёритилиши, форма, бадий стиль, сюжет тузилишининг янгилигидадир.

Ижтимоий ҳаётнинг энг муҳим фалсафий проблемаларининг, сиёсатнинг энг актуал масалаларининг қўйилиши — публицистик драманинг муҳим хусусиятларидан биридир. Бинобарин, публи-

чистик драманинг характери асосан унинг темаси ва моҳияти белгилайди. Шунинг учун ҳақиқий публицистик драмани сиёсий драма деб ҳам аташ мумкин.

Театр ва драматургия ўз замонаси билан бирга ривожланади. Ҳар бир давр театр ва драматургия олдига ўз талабини қўяди. Бу ҳол эса саҳна асарларининг темасигагина эмас, айни чоқда, унинг формасига ҳам ўзгаришлар киритиб боради. Демак, кейинги йилларда жаҳон ва совет саҳнасида публицистик драматургия жанрининг қарор топишида ёзувчининг оригиналликка интилиши ёки анъанавий қадимий драма формаларидан фойдаланишни истамганлиги эмас, балки асосан замон ва даврнинг ўзи ҳал қилувчи омил бўлди.

Социализм билан капитализм дунёси ўртасидаги мафкуравий кураш гоят даражада кескинлашиб бораётган, прогрессив кучлар инсоиятнинг бахт-саодати учун империализмга қарши шиддатли курашаётган ҳозирги вақтда илғор санъаткор ҳеч қачон ўз асрининг ушбу асосий проблемаларидан четда туриб қололмайди, албатта. Йирик сиёсий проблемаларга онд темаларда асар ёзаётган ёзувчи гоёни аниқ ва ўткир ифодалаб берувчи бадиий воситалар излайди, асар конфликтини, образлар системасини публицистик услубда йирик планда, қуюқ рангда ифодалаб бера оладиган композицион ечимлар қидиради.

Сарвар Азимов ҳам мана шу йўлдан борди. Бироқ унинг драматургияси турли театрларда ўйналаётган публицистик драмалардан ўзига хос хусусияти, оригиналиги билан фарқ қилади. Аксарият публицистик драмаларда образларнинг психологик таҳлилига кўпда эътибор берилмавермайди. Сарвар Азимовнинг публицистик пафосда ёзилган драмалари эса одамнинг характери, психологиясини, ҳис-уйғуларини чуқур таҳлил қилади, хатто лирик темаларни ҳам инкор этмайди. Сарвар Азимов драматургиясидаги мана шу оригиналлик унинг биринчи асари «Қонли сароб» даёқ кўринди.

I

«Қонли сароб» драмаси — илгари ўзбек драматургиясида қўл урилмаган мавзунини дадил ва зўр маҳорат билан кўтариб чиққани билан диққатга сазовор. Драмада ўз ватанидан қочиб кетиб, чет элларда сарсон-саргардон тентираб, титраб-қақшаб юрган сиёсий муҳожирлар ҳаёти ҳақида, ўзбек халқини «коммунизм қўллари» деб жар солаётган, Советлар мавлakatига, совет халқи шаънига тухмат-бўхтонлар ёғдираётган, хом хаёлларга берилиб империалистик давлатларнинг Ватанимизга қарши қўпоровчилик

ишларида дастёрлик қилаётган чет эл разведкасининг таъзимкор малайлари, уларнинг аччиқ тақдири, аянчли фожиалари тўғрисида ҳикоя қилинади.

Бироқ пьесанинг темаси ва ғоявий мазмуни фақат шу билангина чегараланмайди. Гарчанд воқеа хорижий мамлакатлардан бирида кечса-да, автор унинг фониди, маъно тубида Советлар Ватанида мавжуд ҳақиқий эркинликни, қардошлик оиласидаги ўзбек халқининг бахтли ҳаётини, социалистик тузумнинг фазилатларини, Совет давлатининг қудратини ва унинг жаҳоншумул-тарихий ролини, социализм билан империализм ўртасидаги чуқур зиддият ва кескин курашларни зўр маҳорат билан тасвирлаб беради. Шунинг учун ҳам асар темаси халқаро сиёсий-ижтимоий моҳият касб этади.

Пьеса прологи Улуғ Ватан урушининг тантанавор тамом бўлиш кuni тасвири билан бошланади, у фашист газандалари устидан ғалаба қозонилгани ҳақидаги муждани оламга ёяди. Инсоният тақдирини ҳал қилган оламшумул-тарихий воқеа содир бўлади. Бу саҳнада автор асарнинг Мир Алихон, Шайх Абдулфотиҳ, Аслзода Саидхон, Юртолбек, Мавлоно Фигоний каби асосий персонажлари билан ҳам таништиради. Улар ўз монолларида қонли саробга интилиб ташна қолганликларини, умрлари беҳуда ўтганлигини айтадилар. Энди уларнинг суянган тоғлари — фашист Германияси қулади. Энди муҳожирларнинг тарих ғилдирагини орқага айлантириб, Туркистонда ўз ҳукмронликларини тиклаш, Ватанимизни фашистлар мустамлакасига айлантириш ҳақидаги ўйлари, орзу-умидлари пучга чиқади. Энди улар нима қиладилар? Уларга қандай тақдир пешвоз чиқар экан? Мана шундай саволлар билан ҳаяжонланиб, томоша залга мурожаат қиладилар.

Шундан сўнг бир неча йил ўтади, юқорида номлари келтирилган шахслар, яъни «Туркистон миллий комитети»нинг аъзолари хорижий Шарқ мамлакатларидан биридаги меҳмонхонага тўпланмоқдалар. Улар урушдан кейинги мураккаб янги шароитда, оғир вазиятда ўзларининг ҳаракат программаларини аниқлаб олмоқчилар. Бу сирли йиғилишга Шайх Абдулфотиҳнинг хотини Биби Давлат, унинг набираси гўзал Ақиқа ҳам келади. Бу ерда Мир Алихоннинг жосус хотини Элейн Бендшаль, Америка ва Ғарбий Германия разведкасининг айғоқчилари Джеймс Тэйлор, Номанлум шахс ҳам пайдо бўлади.

Драматург барча воқеалар ва бири иккинчиси билан тез алманиб боровчи ситуациялар оқимида, жиддий тўқнашувлар замирида «Туркистон миллий комитети»нинг советларга қарши режалари барбод бўла бошлаганини ва Совет давлатининг Улуғ

Ватан урушидаги галабалари ва шу туфайли жаҳонда юз берган янги шароитда муҳожирлар психологиясида пайдо бўла бошлаган жиддий фикрий ўзгаришлари, улар ўртасидаги янги ихтилофларни бирин-кетин очиб боради.

Сарвар Азимов ўз персонажларини яхши танийди, чет элларда бўлганида уларнинг ҳаётини яқиндан ўрганган. Асар қаҳрамонларини тасвирлашда, уларнинг характерини белгилашда, курашувчи кучларни бир-бирига зид қўйишда авторнинг катта бадиий ютуқларга эришганининг сабаби ҳам мана шундадир. Пьеса персонажлари ўз тақдирлари, характер ва руҳий ҳолатлари, дунёқарашлари, мақсадлари, хатти-ҳаракатлари, келажакка қандай қарашлари, тилининг ўзига хослиги билан индивидуал хусусиятга эга. Автор муҳожир ўзбекларнинг онги ва характеридаги эксплуататорлик, хусусий мулкчилик идеологиясини, эски урф-одатларнинг ҳозиргача сақланиб қолганини кўрсатиш билан бирга, айни бир вақтда, капитализм дунёсидаги ҳаёт шароити уларни руҳий ва маънавий жиҳатдан янада тубанлаштириб, қашшоқлаштириб юборганини ҳам ажойиб бадиий воситалар орқали тасвирлаб беради.

Драматург айниқса душман типларини аёвсиз фош қилишга катта эътибор беради. Асарда Мир Алихон, Аслзода Саидхон каби айрим типлар Совет ҳокимиятини шунчаки ёмонлаб юрۇчи аламзада ватангадоларгина эмас, балки социалистик мамлакатимизга қарши курашиш йўлини яхши билган, бу йўлни тушуниб танлаган, ўз мақсадларига эришиш учун усталлик билан кураш олиб борувчи энг хавфли, энг қабих душман сифатида гавдаланади. Асарнинг бош қаҳрамони Мир Алихон — ашаддий ватан хоини, сиёсий лўттибоз. Дастлабки кўринишда ва муомалаларида жентльмен бўлиб туюлган бу киши ҳеч қандай жиноят ва пасткашликлардан ҳайиқмайдиган, тап тортмайдиган разил тип ва мансабпараст. Мир Алихон «Миллий комитет» раиси Мустафо Чўқраевни ўлдириб, ўзи раислик лавозимини эгаллаган. Бузуқ немис хонимига «муҳаббат» қўйиб, муҳожир туркистонликлардан яширинча ўз дини-мазҳабидан кечиб, христианликни қабул қилган. Ўз сиёсий мақсадларини амалга ошириш, мол-дунё орттириш йўлида Мир Алихон ҳар қайси империалистик давлатга хизмат қилаверади. Чунинчи, у иккинчи жаҳон уруши тамом бўлгунча немис фашизмга хизмат қилган бўлса, фашистлар Германияси енгилгач, энди Америка разведкасига ёлланади. Езувчи «Туркистон комитети» тепасида қандай галамислар турганини, раис Мир Алихоннинг «ватан», «озодлик» ҳақидаги ҳамма гаплари мунофиқлик эканини шу зийтда бирин-кетин фош этиб ташлайди.

«Миллий комитет»нинг секретари Аслзода Саидхон образи — икки этикнинг бир пойи. У сотқинликда, сиёсий мансабпарастликда, пасткашлик ва авантюрада, муғамбирлик ва корчалонликда Мир Алихондан ҳам ўтиб тушади. Саидхон уруш йиллари Гитлер армиясининг капитани лавозимида бўлиб, совет ерларини талашда, беғуноҳ халқимизнинг қонини тўқишда шафқатсизлик кўрсатган муртад. Унинг бутун хатти-ҳаракатларида ғарб ахлоқининг энг жирканч хусусиятлари мужассамлашган. У Шайх Абдулфотиҳнинг набирасини — ҳали қўй оғзидан чўп олмаган Ақиқанинг номусини поймол қилган, уни ишратхонага сотган, Мир Алихоннинг хотини Элейн Бендшалъ билан ишрат қилган, пул учун имонини, дўстларини сотиш, «омади келганда сичқон филни енгар эмиш» деб, ўз раиси ва маслакдоши Мир Алихоннинг пайини қирқишга тайёр турган энг хавфли киши.

Ғарбий Германияда қайта тирилаётган немис империализми советларга қарши қўпоровчилик ишларида туркистонлик муҳожирлардан воз кечмайди. Мир Алихон Америка разведкасига сотилган, энди Бонн Аслзода Саидхон хизматига кўз тикади, у немис разведкасининг ёрдами билан катта пул эвазига Мюнхенда «Бундес Фрай» («Янги озодлик иттифоқи») тузишга киришади. Немис империализмининг содиқ қули бўлиб қола беради.

Асарда «Миллий комитет»нинг ғоявий раҳбари Шайх Абдулфотиҳ ва қўрбоши Юртолбек образлари тимсолида Туркистонда «Миллий мусулмон жумҳурияти» тузиш йўлида хом ҳаёлларга берилиб, боши берк кўчага кириб, қариган чоғларида бутун маслаклари, оилалари билан бирга тилка-пора бўлган, тақдирлари фожиага айланган муҳожирларнинг характерлари ҳам реал ифодасини топа олган.

Ўқонли саробда социализм билан капитализм ўртасидаги идеологик жангда империалистик давлатларнинг советларга қарши ёвуз ниятларини амалга оширишда, чузумимиз ва халқимизга туҳматлар уюштиришда туркистонлик сотқинлардан қандай фойдаланаётганликларини фош қилишга ҳам алоҳида эътибор берилган. Биз буни Америка жосуси Джеймс Тэйлор, Ғарбий Германия жосуси Номаълум шахс, Мир Алихоннинг хотини Элейн Бендшалъ образлари фаолиятида кўрамиз ва ҳис этамиз. Джеймс Тэйлор совуқ, мағрур ва такаббур одам, унинг характери ва хатти-ҳаракатида бутун қитъаларда тўр ташлаб тузоқ қўяётган Америка разведкасининг қабиҳ юзи намоён бўлиб туради. Элейн юзаки қараганда енгилтак, пардоз-андозга ўч «ойимтилла», тез-тез турланиб турувчи аёл бўлиб кўринса-да,

аслида немис разведкасининг профессионал жосуси, маккор ва бағри тош қасоскор аёл. У эри Мир Алихон Америка разведка-сига ўтиб кетиб, Ғарбий Германияга хиёнат қилгани учун махсус матбуот конференциясида уни аямай фош этади. Автор бу билан икки империалистик давлат ўртасидаги маълум зиддиятни тас-вирлайди ва шу билан бирга, Ғарбий Германияда янги фашизм яна жонланаётганини моҳирона ифодалаб беради, дунё халқ-ларини ҳушёрликка чақиради.)

Персонажларнинг ҳаммасини ҳам советлар душмани деб бўлмайди. Улар ичида ватанфурушларнинг диний ва тор мил-латчилик ташвиқотларига, ҳийла ва найрангларига учиб, боши оғиб, инқилоб йилларида ўз юртини ташлаб кетган, сўнгра ва-танига қайтолмай пушаймонда юрган кишилар, ё бўлмаса бо-босини муҳожирликдан қутқариш учун ўз севганидан жудо бў-либ, ишратхонага сотилган, «озод дунё»нинг шафқатсиз «мар-ҳамати» қурбони бўлган Ақиқадек кимсалар ҳам йўқ эмас. Улар характер ва психологиялари ҳамда Совет Ватанига муносабатлари билан бошқа муҳожирлардан ажралиб тура-дилар.

Булар орасида шоир Мавлоно Фигоний ва Омонёр кўкнори образлари жуда характерлидир. Автор драма ниҳонсида Мир Алихон ва Саидхоннинг жар ёқасида турган шерикларидан воз кечиб, бири Америка паноҳига, бири Боннга янги муҳлис, янги пуштипаноҳ излаб қочишларини, Шайх Абдулфотиҳнинг эса журъатсизлик ва қўрқоқлик орқасида абадий узлатга чекиниши-ни, қўрбоши Юртолбекнинг ўз гуноҳини ювиш учун ўзини отиб ўлдирганини кўрсатган бўлса, мавлоно Фигоний ва Омонёр тақдирларини бошқача ҳал қилади. Шоир мавлоно Фигоний кўп йиллар бегона юртларда саргардон кезиб, «империалистик давлатларнинг сиёсати нимадан иборат» эканлигини, «Туркистон миллий комитети» аъзоларининг оғир жиноятдан иборат фао-лиятини чуқур идрок этади, хатосини, фожиасини чуқур тушу-нади. Фигоний пьеса бошидаёқ Мир Алихон ва Аслзода Саид-хонлар шайкасига қарши онгли равишда кураша бошлайди, улар-дан «ялоқхўрлар, ҳазми ҳайвонлар» деб нафратланади. Пьесада муҳожирлар ўртасидаги зиддият ва конфликтнинг борган сари кескинлашиб ҳаққоний тус олишининг боиси ҳам шунда.

Асар охирида шоир Фигоний актив ҳаракат қилувчи шахсга айланади. Салкам ўттиз йиллик тарихни ўз ичига олган «Во-қеанома» деган китоб ёзиб, империалистик давлатларнинг ва «...элу юрт истиқболидан бет ўгирган дилисиёҳлар... ўлик ва ҳали тирик гитлернамо аблаҳлар, Мир Алихон, Мустафо Чўқаев, Аслзода Саидхон» каби муртадларни фош этиб ташлайди. У:

«Америкада, Англияда, Европада фашизм... Гитлер кўланкаси бош кўтармоқда... Алданманг!.. Огоҳ бўлинг», деб халқларни ҳушёрликка чақиради.

Шундай қилиб, автор Фигоний образидаги олижанобликни унинг умри охирида тарихдан тўғри хулоса чиқариб, ўз хато-ларига қўрқмай иқрор бўлишида, халқига, ватанига содиқ қолишида, ашаддий ватан ҳоинлари тўпидан айрилиб чиқиб, янги ҳаёт бошлаш учун ватанига қайтишга қатъий қарор қилганида кўради.

Шоирнинг ўз она юртини қўмсаб айтган сўнгги монологи драматург томонидан бениҳоя шоирона баён этилган. «...Оқил дилкашимни қўлга олишим билан яккаш узоқ кечмиш хотирамни безовта қилар. Эсимда: кўклам... нуқра осмон, заррин қуёш. Чимён тоғлари бағрини ёриб қубба-қубба отилиб чиқмиш ўн икки булоқ... Эй, сиз у сувдан бир бор ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз... Қасд қилдиму ҳар булоқ кўзидан, агарчанди табиатнинг жимир-жимир чиройини бузсам-да, бир ҳовучдан оби замзам ичдим... Биласизларки, танбурнинг жонони арчадан, баланд тоғларда ўсган, қуёш ҳарорати, шамол кучи, булбул нола-си билан жингиртоб арчадан ясалади... Ниятим айни арчани топиш бўлгани учун сайроқи булбуллар қорасини олиб яна йўл босдим: оқшом тушди, тун таралди, ой — тўлин баркаш кўтарилиб, борлиқ жамолини, қоялар бағрида қад кўтарган арчалар қоматини кумуш ипакка ўради. Шу замон табиат уйқуни тарк этса тун билан кун фарқига бормаи қолган тўрғайлар, читаклар, саъвалар, булбуллар, яна қанча-қанча қуш туркумлари вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб кулсалар, баҳс бойлашгандай орзу-ю қалб айласалар бўладими?

...Бу танбур шу тунда, булбул ини ёнида топилган арчадан. Қачонки қўлга олсам ўша манзара хаёли қалбимни тиндалар, сазим нодонлигимдан гина сақлаб дув-дув ёш тўкар». Пьесанинг кучли радио тўлқинида «Халқ дейдики, она юртинг омон бўлса, ранги рўйинг сомон бўлмас» деган жуда таъсирли сўзлар билан тугашининг сабаби ҳам шунда.

Винобарин, «Қонли сароб» драмасида тарихнинг ўзи тақозо қилган, авторни тўлқинлантирган ва халқаро аҳамиятта молик бўлган актуал сиёсий тема моҳирона бадиий таҳлил қилиб берилган. Бу асар ўзининг форма ва услуби, композициясининг тузилиши жиҳатидан ёрқин публицистик характерга эга бўлиб, ўзбек драматургиясида янги публицистик жанр шаклланаётганидан дарак беради. Бу жанр Сарвар Азимовнинг «Юлдузлар жамоли» ва «Замон драмаси»да яна ҳам такомиллашди.

Сарвар Азимовнинг «Юлдузлар жамоли» драмасида ҳам даврнинг муҳим проблемаси саҳнага олиб чиқилди. Бу сафар драматургга коммунистик жамият қураётган халқимизнинг ижодий меҳнати, совет кишиларининг бой ва гўзал руҳий дунёси ижод объекти бўлиб хизмат қилди. Драматург шу кунги барқ уриб, тараққий этаётган жўшқин ҳаётимиз ичига кириб, янги туғилаётган проблемалар, янги-янги темалар, янги характерлар, қаҳрамонлар қидиради ва уни топади ҳам.

«Юлдузлар жамоли» драмасида асосий масала — инсон тема си, совет кишиларига хос чуқур маънавий поклик темаси ёритилади. Коммунистик қурилишнинг шу кунги даврига хос янги иш услубини ўзлаштираётган, халқ хўжалигини тез ривожлантиришнинг янги омилларини қидираётган, партиямиз иш услубида ленинча принципларни тиклашда жонбозлик кўрсатаётган ёш коммунистлар ҳақида сўз боради.)

Маълумки, давлат планлари социалистик тузумимизни узлуксиз ривожлантириш программаси бўлиб келган. У бундан кейин ҳам тараққиётимизнинг бирдан-бир йўли бўлиб қолади. Бироқ планни одамлар бажаради. Айрим раҳбарлар эса коммунистик жамиятнинг моддий-техника базасини яратишда фидокорона меҳнат қилаётган одамлар ҳаётини эсдан чиқарадилар, планни инсон қўлидан юлиб олиб, «илоҳийлаштирадилар». Мана шу масала драма конфликтининг асосий ричаги бўлиб, ёш коммунист Полвон Султонов, Бобо Равшан, Чўли ака, Баҳмал каби илғор совет кишиларининг Улуғ Турсуновнинг нотўғри иш услубига қарши курашларида ўз ифодасини топади.

Хўш, Турсунов ким? У узоқ йиллар раҳбарлик лавозимларида ишлаган. Айни вақтда у область партия комитетининг секретари. Амалга оширилиши керак бўлган тadbирларни, мажлисларни ўз вақтида ўтказиб туради, план ҳақида жон кўйдиради. Юқори идораларга рапортлар йўллаб, ваъдалар бериб туради. Гўё ҳамма нарса жойида.

Ишлаб чиқариш бошқармаси партия ташкилотининг секретари Полвон Султонов Улуғ Турсуновга хат ёзиб, аҳоли яшайдиган қишлоқларга, туташ пахта майдонларига самолётдан дори сепишни тўхтатишни, заҳарли модданинг аҳолига зарар etkazмаслиги учун ўша ерларда пахтаки қўл билан дорилаш усулини таклиф қилади. Турсунов эса «ғўзани самолётлар воситасида дорилашни давом эттиришга мажбурмиз. Биз план ҳақида, ҳосилни ошириш тўғрисида бош қотиришимиз шарт» деб Султоновнинг таклифларини рад қилади, одамлар ҳаёти, уларнинг

саломатлиги тўғрисида сира қайгурмайди. Қандай бўлса ҳам плани бажариб, шуҳрат қозонишинигина ўйлайди.

Шу зайлда Турсунов билан Султонов ўртасидаги тўқнашув кескинлашиб кетади. Турсунов Султоновни «Ягона нуска демагоглардан экансиз. Юзгачопар шайтон танангизда ин қўйган чамаси» деб ҳақоратлашгача бориб етади. Турсунов бу тўғрида Бобо Равшан каби кеска коммунистларнинг маслаҳатига ҳам қулоқ солмайди. Самолётдан дорилашни давом эттиришга қатъий буйруқ беради. Полвон Султонов буйруқни бажаришдан бош тортади ва Турсуновнинг бу нотўғри ҳаракатлари ҳақида Маюкэзкомга мурожаат қилади. Жанжал кучайиб, улар масалани ҳал қилиш учун Тошкентга учадилар, улар билан бирга Бобо Равшан ҳам жўнайди. Йўлда самолёт ҳалокатга учрайди, сўсиз саҳрога қулаб тушади. Учувчи Қорасоч ва Бобо Равшан қаттиқ шикастланадилар. Бир қатра сув йўқ, ҳамма ташна, Султонов ва Турсунов қудуқ топишга жўнайдилар. Қўм барханлари тагидан қудуқ топилади. Султонов қудуққа тушади. Турсунов мана шу ўнғай фурсатдан фойдаланиб энг хавfli душманидан қутулмоқчи бўлади, чилвирни қирқиб юбориб, Султоновни қудуқ ичида қолдиради. Кўп ўтмай Чўли ака, Бахмал, Алижонлар Султоновни қудуқдан топиб, қутқариб оладилар, Турсунов жиноят устида қўлга тушади.

Бу — Турсунов саргузаштининг якуни эди. Қизиқ?! Шундай масъулиятли лавозимда турган одам нега бунчалик пасткашликка борди, ҳатто Полвон Султоновнинг жонига қасд қилишдан тап тортмади? Драматург пьесада Турсуновни мана шундай жиноятга олиб келган сабаб ва омилларни персонажларнинг ҳикоялари орқали саҳнама-саҳна очиб беради. Автор фикрича, Турсунов туғма жиноятчи эмас. Унинг ўтмишини тасвирлайдиган саҳналарда — йигирманчи йилларда биз унинг пок қалбини, босмачиларга қарши курашдаги қаҳрамонликларини кўрамиз. У сон жиҳатидан кўп душманга қарши қилинган жангда ярадор бўлган командири Бобо Равшанни яска ташлаб кетмайди, «умринини инга чизганда юзим қизармасин» деб босмачилар билан мардларча олишади.

Навбатдаги саҳналарда Турсунов қишлоқни коллективлаштириш, хотин-қизлар озодлиги учун кураш, совет қонунларини ҳимоя қилишда актив қатнашган камтар совет ишчиси бўлиб гавдаланади. Бироқ у аста-секин раҳбарлик лавозимларига кўтарилгач, унинг характерида салбий хусусиятлар юз беради. У мансабпарастлик, шуҳратпарастлик касалига мубтало бўлади, ўзини умрбод ўзгармас раҳбар деб ҳис этади. Турсуновнинг характерида илдиз ота бошлаган худбинлик, танқид кўтармаслик,

фақат ўзим бўлай деган салбий хислатлар айниқса Ватан уруши йилларида авж олади. У урушда гвардия майори, полк командири бўлиб хизмат қилади, олий қўмондонликнинг ташаккурномасига, мукофот ва орденларга эга бўлиш учун ҳеч нарсадан ҳийқмайди, «голибларда айб бўлмас» деб қўмондонликнинг планини ўзбошимчалик билан бузади, яъни полкнинг зиммасига юклатилган жанговар вазифани кўп қурбонлар эвазига муддатидан бир кун аввал бажаради. Бу нарса ундаги манманликни кучайтиради. У инсоний фазилатлардан, партиявий принциплардан борган сари узоқлашади, унинг ҳулқида шахсиятпарастлик, мунофиқлик, маиший бузуқлик каби разил иллатлар ҳам пайдо бўла бошлайди. Урушдан сўнг эса ҳалол, гуноҳсиз одамларни гўҳматлар уюштириб қаматади, сўнгра ўзи ҳам авахтага тушади. Бироқ «...Партия ҳаётимизда ленинча яшаш ақидаларини қайта тиклаганда, тухтамга учраган кишиларимизнинг пок обрўлари қайтадан тикланганда, улар орасида Турсунов номи ҳам бор эди». У сувдан қуруқ чиқади-ю, дарҳол ўзини шахсга сиғиниш даврининг «қурбони», «гуноҳсиз, ҳалол коммунист» қилиб кўрсатиб, яна раҳбарлик лавозимларига ўрнашиб олишга эришади, пасткашликни давом эттира беради.

Драматург ҳаётдаги мана шундай шахсларни кўрди ва уларни кескин фош этди. Шу билан бирга, автор асарда партиянинг шахсга сиғинишни қоралаганига кўп йиллар ўтганига қарамай, унинг томирлари бир йўлакай суғуриб ташланмаган ва айрим ходимларнинг қон томирига чуқур сингиб кетган, у билан мунтазам кураш олиб бориш керак, деган фикрни ҳам олдинга сурган.

Пьесада автор Турсунов образини, унинг характер ва фаолиятини мантиқий ривожлантириб, унинг тақдирини узиқ-кесил ҳал этади. Ҳамма соҳада ленинча партиявий принциплар амалга ошаётган бир даврда Султонов каби коммунистлар томонидан Турсунов кирдикорларининг фош этилиши Турсуновни ваҳимага солмаслиги мумкин эмас эди. Негаки, у энди ҳеч қандай таянчи йўқлиги, раҳбарлик лавозимидан олиб ташланиш олдида турганини сезарди. Турсуновнинг Султоновни ўлдириб ўч олишининг боиси ҳам шунда эди. Шу сабабли Турсунов образи баъзи асарларда учрайдиган, амалпарастлик кўчасига кириб, ўз рақиблари билан шунчаки тортишувчи ва охирида хатосини бўйнига олиб, яна ўз ишиде давом этувчи кишилардан эмас. У пьесада жуда хавфли, сиёсий авантюрист сифатида гавдаланади ва қатъий жазоланади. Бинобарин, Турсунов образи, унинг ҳаёт йўли, тақдири ҳамма учун ибрат бўладиган тарбиявий аҳамият касб этади.

Ишлаб чиқариш бошқармасининг партия ташкилоти секретари Полвон Султонов «Юлдузлар жамоли» асарининг бош қаҳрамони. Автор бу образни меҳр қўйиб ишлаган ва у орқали олтмишинчи йиллар қаҳрамонининг характери, маънавий қиёфасини тўла бадий ифодалаб беришга эришган. У ҳозирги социалистик қурилиш жараёнининг фарзанди. Полвон Султоновда шу кунимиздаги совет кишиларининг ажиб хислатлари, эзгу туйғулари, курашлари акс этиб туради. Бу жиҳатдан Султоновнинг қуйидаги монологи жуда характерлидир: «Коммунист деган юксак номни оқлаш йўлида баҳолу қудрат курашув менинг шууримга сут билан кирган — чиқмайди ҳатто жон билан»...

Шундай қилиб, драматург Султонов ва Турсунов образлари орқали икки хил характер, икки дунёқараш, икки маънавий ахлоқ, икки иш услуби ўртасидаги тафовут, кескин зиддиятларни очиб берди. Султонов образи мисолида кейинги йилларда янги услубда ишловчи, халқ ва партия манфаатини биринчи ўринга қўювчи ҳақиқий, ленинчи коммунистлар, жамиятда тугилаётган янги проблемаларни ўз вақтида кўра билла оладиган сергайрат ташкилотчилар етишиб чиқаётгани кўзга ташланади.

Автор фикрича, ҳар бир одам ўзини, ўз бурчини билиши, ҳаётдан мустақил жой олиши керак. Агар одам ўзига, ўз мустақиллигига ишонмаса, заминдан ажраб қолади. Султонов билан Турсунов ўртасидаги зиддият тасодифий ҳолда келиб чиққан эмас. Турсуновнинг ярамас хулқи Султоновга илгаридан маълум. Турсунов билан у фронтда бирга жанг қилишган, унинг шуҳратпарастлигини ўша даврдаёқ сезган, уни кескин танқид этган. Бу икки шахс ўртасидаги келишмовчилик ва ихтилофлар ўша даврдаёқ туғилган эди. Кейинги воқеалар эса ўша эски зиддиятларни яна кучайтиради. Султоновнинг Турсуновга нисбатан «Сиз, гўё заҳарли илон: совуқ қутурса карахт бўлиб ётасизу, қуёш нури қиздириши билан инингиздан чиқиб, одамларга заҳар сочиш пайига тушасиз» дейишининг сабаби ҳам шунда эди.

Автор ижобий қаҳрамон образини яратишда жиддий ютуқларни қўлга киритган. Султонов атайлаб яратилган ижобий қаҳрамон эмас, уни шу кунги қайноқ ҳаётимизнинг ўзи туғдирган. Султонов билан Турсунов ўртасидаги конфликт ҳам амал талашишдан келиб чиққан кураш эмас, у ўз маъноси ва масштаби билан давлат миқёсидаги партиявий принципиал масаладир. Султоновнинг характери, фаолияти, кураши аквариумдагидек ҳаётдан ажралган ҳолда ўсмайди. Султонов ишлаб чиқаришда тарбияланиб ўсиб чиққан, халқнинг ўй-фикрлари ва истакларини яхши ҳис этган, одамийлик фазилатларини ўзида мужассамлаштирган, катта иродага, партиявий принципиалликка эга ажойиб

коммунист сифатида намоён бўлади. Коммунистик меҳнатни, коммунистик онг ва ахлоқни улуғлаш, янгилик кашф этиш, халқ ва партия олдидаги жавобгарликни ҳис этиш, ҳаётда нотўғри йўл тутган кишиларга ўз таъсирини ўтказиш — буларнинг ҳаммаси Султонов образи орқали талқин этилади.

Шундай қилиб, ўзбек драматургиясида совет кишилари романтикасига хос ёрқин замонвий темада ёзилган бақувват пьеса майдонга келди. Бироқ бадий материални ташкил қилишда, асарнинг гоёси ва персонажларнинг ҳаёт йўлини, шунингдек, образлар эволюциясини тасвирлашда драматург томонидан қўлланилган услуб пьесадаги воқеаларни, шунингдек, бир образ саргузаштига оид ҳикояларини бошқа бир образ томонидан кинематографик монтаж йўли билан тасвирлаш — актёрга ролни чуқур психологик таҳлил қилишда маълум қийинчиликлар туғдирди. Негаки, актёрга ўтмишни тасвирлайдиган ва ўзига хос драматик хусусиятга эга бўлган у сахнадан бу сахнага ўтиб туришга, образ характерини аста-секин мантиқий-психологик ривожлантириш ўрнига бир лаҳзада ўз қаҳрамонининг у ёки бу ҳолатига ўтиб туришга тўғри келди..

Булар спектакли саҳналаштиришда, публицистик жанрнинг ўзига хос хусусиятларини ўзлаштиришда режиссёр ва актёрлар учун маълум қийинчиликлар туғдирди. Натижада чуқур сиёсий ва замоний темада ёзилган бу пьесанинг сахна талқини театрға муваффақият келтира олмади.

III

Олтмишинчи йилларда С. Азимов бир неча бор турли қитъаларда бўлди, шунингдек, халқаро кенгашларда, турли симпозиумларда қатнашди. Оснй ва Африканинг эндигина мустақилликни қўлга киритган мамлакатлар халқлари ҳаёти билан, империалистик давлатларнинг неокOLONиализм сиёсати билан яқиндан танишди ва оқибатда унда ёш давлатларнинг фоживий ҳаётини кўрсатадиган драма асари яратиш фикри туғилди. Бироқ бир сахна асари доирасида дунё проблемаларига алоқадор материални қамраб олиш, жаҳонда бўлиб турган воқеаларни бадий воситаларда тасвирлаб бериш жуда мураккаб иш бўлганидан драматургга узоқ йиллар ижодий изланишга тўғри келди ва ниҳоят 1968 йилда пьесани тугатиб, театрға тақдим этди.

«Замон драмаси» ўзининг гоёвий ва бадий етуклиги билан драматург ижодида алоҳида ўрин тутди.

Асарда шу кунларда типик бўлган «учинчи дунё» проблема ва конфликтлари, империалистларнинг мустамлакачиликдан эн-

дигина озод бўлган ёш миллий давлатларни янги мустамлакачилик сиртмоқлари билан боғлаб қўйиш йўлидаги мудҳиш найрангларига қарши кураш устида сўз боради. Воқеалар гарчанд бир мамлакат миқёсида тасвирланса ҳам, ўз кўлами билан о. гун жаҳонда ўтаётган воқеаларни, турли социал кучлар ўртасидаги зиддиятларни, империализмнинг дунё халқлари бошига солаётган беҳад оғир зулм ва кулфатларини қамраб олади. Пьесада Европада янгидан тириляётган ва янги уруш оловини ёқмоқчи бўлган немис фашизмига қарши курашга, халқларни ҳушёр туришга даъват ҳам бор. Драматург буни Сильвия тилидан қуйидагича таърифлайди: «...кичкинагина Вьетнам устига офатдай ёпирилишса, Грецияда қиргин, Осиёда фитна, Африкада давлат тўнтаришлари, Европада янги фашизм тўлғоғи...» Кўрасизки, асар мавзуи халқаро миқёсдаги муҳим сиёсий темага айланади. Шунинг учун ҳам асарнинг номи — «Замон драмаси» жуда рамзий бўлиб, унда чуқур ва кенг маъно илдрок этилади.

Драмадаги воқеалар ўзбек ёзувчиси Собир билан француз адабиси Сильвия ўртасидаги ёзишмалар, уларнинг дунёдаги ҳодисаларни кузатишлари ва унга муносабатлари орқали ҳикоя қилинади. Чунончи, Собир Сильвияга «Африка қитъасида 150 йиллар чамасида колониал офат зулмини чеккан, қон кечиб озодликка эришган мамлакат бор. Уйлашимча, ўша юрт озодлигига қарши янгидан бошланмиш тажовуз шу кунларда гоят ловиллаган пайт. Келинг, ана шу диёр жафокаш халқининг кечмиш-кечирмишларини бирга кузатайлик», — дейди.

Шундай қилиб, драматург бизни Африка мамлакатларидан бирига, унда кечаётган жуда кескин воқеалар гирдобига олиб киради. Пьесанинг биринчи пардасидаёқ Американинг чапдаст элчиси Вэлл Смит рағбатлантираётган, она тупроқ тақдирини ҳам, ўз имонини ҳам пуллашга тайёр турган ҳарбий нозир Жобир Ансор, ташқи ишлар нозирни Фозил бинни Аёз, зироат ва саноят нозирни Низом Вали, Шайхулислом Иброҳим Аҳмад каби ҳусуматчи реакционерлар ҳукумат бошлиғи Азиз Камол ва унинг тарафдорларига қарши фитна-суиқасд уюштираётган кескин бир муҳитга дуч келамиз.

Мамлакатни асрлар бўйи давом этган мустамлакачилик зулмидан озод қилишда, мустақилликни қўлга киргизишда турли сиёсий партиялар бирлашиб курашганлари маълум. Мустақилликка эришилгандан сўнг эса уни ҳимоя қилиш ва мустақкамлашда, ижтимоий ўзгаришларни амалга оширишда, миллий экономика ва маданиятни ривожлантиришда, мамлакатни қандай усулда идора этиш масалаларида илғор синфлар билан маҳаллий буржуазия ўртасида низолар келиб чиқа бошлайди. Империа-

листик давлатлар собиқ мустамлака халқларини эксплуатация қилишни давом эттириш ва мамлакатнинг бойликларидан фойдаланишда ўз позицияларини қўлдан бермаслик, мамлакатнинг мустақил ривожланишига йўл қўймаслик учун жон-жаҳдлари билан кураш олиб борадилар. Улар бу қора ниятларини амалга оширишда миллий буржуазияга, феодаллар ва руҳонийларга таянадилар.

Мустақиллик қўлга киргизилгандан сўнг ҳукумат бошлиғи Азиз Камол халқ озодлик курашида фаол қатнашган Коммунистлар партияси таъсирида халққа суяниб туриб, ер ислоҳоти ўтказди ва бошқа бир қатор демократик ислоҳотларни амалга оширади, биринчи бўлиб ёрдам қўлини чўзган советларнинг беғараз иқтисодий ёрдамини мамнунлик билан қабул қилади. Натижада меҳнаткашлар ўртасида маҳаллий Коммунистик партиянинг таъсири, Совет Иттифоқининг обрўси кундан-кун ўсиб, халқ онгида социализм томон интилиш ғояси кучайиб боради. Бу ҳол империалистик давлатларни ва мамлакат ичидаги мавжуд буржуа-феодал синфларни таҳликага сола бошлайди. Азиз Камолли «халқ истиқболини советларга сотган» деб айблаб, уни ўртадан олиб ташлашга, Совет ҳукуматининг беғараз ёрдамини камситишга уринадилар, турли найранг ва қўпоровчилик ишлари билан мамлакатда иқтисодий ва сиёсий тангликни кучайтириб юборишга, давлат тўнтариши ясашга эришадилар. Азиз Камолнинг «Мамлакатни идора қилишда, унинг иқтисодий тараққиётида социализм ҳам эмас, капитализм ҳам эмас, қандайдир махсус учинчи йўл» қидириши, унинг бу нотўғри сиёсий йўлга қаршилиқ кўрсатган Коммунистлар партиясининг қонундан ташқари деб эълон қилиниши, компартиянинг раҳбари — оташин коммунист Ойишанинг қамоққа олиниши ҳам реакцияон кучларнинг Азиз Камол устидан осонлик билан вақтинча ғолиб келишига имкон ва шароит туғдиради.

«Замон драмаси»да жаҳоний проблемалар ва дунё халқлари ташвишлари билан яшовчи, жуда катта буқилмас продага, жўшқин қалб ва зўр ақлий заковатга эга бўлган Азиз Камол, Ойиша, Ота Дархон, Жамилабону, Носир Жавдат каби образлар кишини ўзига мафтун қилади. Уларнинг хатти-ҳаракатларида, кечинма, ўйларида, курашларида мустақилликка интилаётган халқларнинг қайноқ юраклари уриб туради. Бу образлар ҳаётийлиги, курашда сабот-матонат ва қаҳрамонлик кўрсатишлари, баъзан янглишишлари ва хатолари билан ҳам катта бадий таъсир кучига эга.

Азиз Камол — асарнинг бош қаҳрамони. Пьеса темаси ҳам қисман унинг фаолияти, тақдири билан алоқадор. Азиз Камол

мустамлакачиликка қарши қўрқмас курашчи, халқ озодлик ҳаракатининг актив иштирокчиси, йирик давлат арбоби. Шу билан бирга, унинг сиёсий қарашларида, давлат тузуми масалаларидаги позициясида ички зиддиятлар ҳам мавжуд.

Азиз Камол мустамлакачиликдан озод бўлган мамлакатда янги давлат тузиш, уни бошқариш ва реакцияга қарши курашишда чексиз қийинчиликларга дуч келади. Мамлакатдаги турли синфий, мафкуравий курашлар ва ташқи таъйиқлар шароитида у «Мамлакатимизда жаҳон кўрмаган янги дунё яратамиз» деб бир-бири билан мутлақо келиша олмайдиган социализм билан феодализм ва капиталистик тузумнинг хусусий мулкчилик идеологиясини бирлаштирмоқчи бўлади, мамлакатни социалистик тузум асосида ривожлантиришга қарши чиқади. Азиз Камол бу ҳақда: «Социализм ва дин — ўт билан сув. Азиз Камол эса ислом фарзанди. Пролетариат диктатураси шарт эмас. Мен эса диктатурасиз, демократия тарафдориман», — дейди. У капиталистик тузумни ҳам рад этади. Чунки унинг жафоларини бошидан кечирган. У қандайдир учинчи йўлни қидиради ва «миллий социализм», «ислом социализми» каби ғайри табиий назариялар ўйлаб чиқаради. «Қовжироқ буржуазия демократияси» каби пуч умидлар кўчасида қон тўкиб, жон бериб қўлга киргизилган революция ва халқ манфаатини, мустақилликни қўлдан бера бошлайди. Мамлакатда сиёсий парокандалик, иқтисодий танглик кучайиб кетади. Унинг бу нотўғри йўлга қарши чиққан Коммунистик партияни қонундан ташқари деб топади. Шунинг орқасида Азиз Камол билан севгилиси Ойиша ўртасида кескин сиёсий ихтилофлар келиб чиқади.

Бироқ Азиз Камолнинг характери, унинг ғоявий ва сиёсий йўли пьесанинг бошидан охиригача бир хилда, ўзгаришсиз қоламанайди. Азиз Камолнинг турмада Ойиша билан учрашуви, унинг Совет Иттифоқига сафари, илгари мустамлака бўлган Туркистонда Улуғ Октябрь революцияси туфайли, Ленин таълимоти туфайли Коммунистик партия раҳбарлигида юз берган социалистик тузум ғалабасини ўз кўзи билан кўриб, ундан тўғри хулосалар чиқара олиши ва Америка элчихонаси раҳбарлигида уюштирилган давлат тўнтариши, Азиз Камол ва шерикларининг қамоққа олиниши, охирида унинг коммунистлар томонидан қўтқарилиши — буларнинг ҳаммаси Азиз Камолнинг кўзини мошдек очади, унинг онгини, ички дунёсини, психологиясини, сиёсий қарашларини кескин ўзгартириб юборади. Унинг демократик кучларга муносабати ўзгаради. Азиз Камол Ойишани қамоқдан озод қилиб, унинг олий мажлис депутатлиги ҳуқуқини тиклайди, душман кучларга нисбатан жиддий муносабатда бўлади. Ойишанинг

«Фақат икки йўл бор. Бири — социализм, иккинчиси — капитализм. Учинчиси бўлмаган, бўлмайдими ҳам», — деган сўзининг туб маъносини увил-кесил тушунади. Автор ўз қаҳрамонини мана шундай мураккаб кураш йўлидан олиб ўтади.

Автор асарда Ойиша образига кўп ўрин бермаган, у фақат айрим саҳналарда кўринади. Лекин Ойиша раҳбарлик қилаётган Коммунистик партиянинг фаолияти, унинг халқ курашидаги роли бутун воқеалар давомида кўзга ёрқин ташланиб туради. Драматург Ойиша тимсолида коммунистларга хос камтарликни, чуқур оламийликни, мардлик ва ақлу идрокни, халқ ишига, партия ишига фидокорликни, ҳар қандай оғир шароитда ҳам марксизм-ленинизм таълимотидан ҳеч қачон чекинмайдиган, оптимизм руҳи билан суғорилган довурак коммунист образини яратишни ниҳат қилган ва уйдасидан чиқолган. Ойиша беҳад гўзал ва меҳрибон аёл. У Азиз Камолни севади, бироқ принципиал масалада коммунистик бурчни севги билан алмаштирмайди. Ойишанинг сўз материалли ҳам чуқур маъно ва кучли мантиқа эга. У Азиз Камолга «баррикаданинг ё у томонига, ё бу томонига бари бир ўтишга мажбурсиз. Тарихий қонуният шафқатсиз нарса» деб, уни сиёсатда тўғри йўлга олиб чиқишга, жар ёқасидан қутқариб қолишга бор кучи ва идрокни ҳаракат қилади.

«Замон драмаси»даги Жамилабону образи ҳам авторнинг катта ижодий ютуғидир. Унинг бутун ҳаёти ва тақдирида асрлар бўйи эзилган халқнинг бошдан кечирганлари, азобу уқубатлари, фожиялари акс этиб туради. Қирол Ҳумоюн: «Коммунист ўғлингни топсанми ё йўқми?» деб Жамилабонунинг кўзини ўйиб олган. У ожиза, жафокаш она, у буюк донишманд, ватанпарвар, ўз халқининг ақл-заковати ва қалбидир. У ўз ватанининг истиқболига чинакам ишонади. Угли Азиз Камолни ҳам чуқур ватанпарварлик, қаҳрамонлик руҳида тарбиялаган. Халқ озодлик курашларида «камарингни маҳкам боғла» деб уни руҳлантиради. Фақат бугина эмас. Угли Азиз Камол ҳукумат бошлиғи бўлгандан сўнг ҳам «халқдан чиқсангу, халқ назаридан қолсанг — ўлим деявер. Шу ақл илдизига етганинг, мансаб масту беҳабарлик уйқусидан уйғонганинг рост бўлсин» деб амал-мансабга меҳр қўйиб, халқ манфаатини ҳеч қачон эсдан чиқармаслик, халқ назаридан қолмаслик ҳақида таълим бериб боради. Бу жиҳатдан у Ойишани қаҳрамон, ватанпарвар, ибратли аёл сифатида кўради. Углини ҳам Ойиша сингари халқпарвар бўлишга, курашда ҳеч қандай даҳшатлардан қўрқмасликка чақиради. Шундай қилиб, автор Жамилабону образида ватан рамзини ифода этади.

Сарвар Азимов ҳамма драмаларида совет ватанпарвари сифатида намён бўлади. Чет эл темасида ёзган асарларида ҳам совет

мамлакатдаги социалистик тузум ғалабаларини, халқимиз эришган ютуқларни тасвирлашни асосий мақсад, асосий ғоя қилиб олади. Бу ғоя асарнинг туб мағзига қизил ип каби ўтади. Чунки, бу ғоя «Қонли сароб»да Совет Иттифоқига келган Муяссарнинг «...жаҳон метин таянчи бўлган бу мамлакатда коммунизм қурилмақда... Халқнинг қайнар булоқдек даҳоси етказган истеъдодлар мамлакатни буюк чўққилар сари бошламоқда... Бу ерда эса чин биродарлик, тотув ҳаёт, миллий маданият тантанаси ҳоким» деб ёзган хатида кўринса, «Замон драмаси»да драматург совет халқларининг ҳаёт манзарасини ҳаққоний намоиш қилиб бера оладиган махсус сахна киргизган. Бунда Совет ҳокимияти йилларида ўзбек қишлоғида, унинг одамлари психологиясида жуда катта ўзгаришлар содир бўлгани, пахтадан юқори ҳосил олаётган колхозчиларнинг бахтли ҳаёт кечириётганликлари тасвирланади. Булар ҳаммаси Назир бува образида мужассамлашган. Ўзбекистонга меҳмон бўлиб келган Азиз Камол ва унинг министрлари худди мана шу қишлоққа Назир бува билан танишгани келадилар. Асарда Назир бува шахсининг меҳмонларни қизиқтириши ҳам ғайри табиий эмас. У халқимизнинг донишманд кексаларидан. Унинг босиб ўтган ҳаёт йўли бениҳоя қизиқарли. У меҳнатда, юқори ҳосил олишда донг чиқарган оддий совет кишиларининг, миллионларнинг бири, ўз мамлакатининг хўжайинидир. Назир бува асли батрак бўлиб, революция йилларида Ўзбекистонда Совет ҳокимиятини тиклашда, сўнгра ер ислоҳоти ва колхоз қурилишида актив қатнашган. Ёши бир жойга бориб қолганига қарамай, ҳали анча теги. У ҳозир ҳам илғор бригада бошлиғи бўлиб ишлайди. Шундай қилиб, илгари Осиё ва Африка халқлари сингари мустамлака зулмини бошидан кечирган ўзбек халқининг социализм давридаги ҳозирги порлоқ ҳаёти мана шу Назир бува образида айниқса яққол кўринади. Назир бува образининг характеристикаси бу билан тугамайди. Автор Назир бува образини яна ўзбек халқининг меҳнатсеварлиги, меҳмондўстлиги, болажонлиги, хушчақчақлиги каби қатор фазилатлар билан ҳам бойитган.

Азиз Камол ва унинг маслакдошларини ҳайратга солган, уларнинг фикр ва сиёсий қарашларини бутунлай ўзгартириб юборган нарса ҳам шу бўлди. Носир Жавдатнинг «...Юртингиз Ўзбекия... Советия тупроғи кўп ажиб... Халқ яктан... Тақдир таҳликаси ҳал... Вургут қанот одамлар... Барча миллатлар—қаттасининг ҳам, кичигининг ҳам — бахт юлдузи жамолда...» деган узил-кесил хулосага келганининг сабаби ҳам шунда.

Автор «Замон драмаси»нинг туб мағзига яна бир буюк ғояни сингдирган. Бу — ленинизм таълимоти Шарққа кенг ёйилиб, Шарқ халқларининг юрак-юракларига, ақл-идрокларига кириб, сингиб

бораётганини, озодлик йўлида Ленинга, ленинизмга кўз тикаётганларини реал ифодалаб беришдир. Пьесада мана шу процессни тасвирлаб берадиган бир саҳна бор. Бу — Азиз Камолнинг Москвага жўнаш олдидан онаси билан хайрлашиш кўринишидир. Жамилабону ўглини кузатганда: «Ҳойнаҳой Ленин мақбарасига гулчамбар қўярсан. Ушанда онам, онанг туморини гулчамбарга осиб қўйиш эсингдан чиқмасин», деб илтижо қилган самимий сўзларида бутун Шарқ халқларининг буюк доҳийга бўлган чексиз муҳаббати ва садоқати ўз ифодасини топган.

Авторнинг севган образларидан яна бири ёзувчи Собирдир. Бу образ орқали драматург совет ёзувчисининг ажойиб хислатларини, унинг дунё халқлари олдидаги бурчи, масъулиятини, дунёда бўлиб турган воқеаларга бефарқ қарай олмаслигини уқтиради. Пьесада совет ёзувчисининг идеологик курашдаги роли улуғланади. Буни айтишса Собирнинг француз адибаси Сильвияга бўлган ғоявий таъсирида аниқ кўрамиз. Сильвия асар бошида реакцион «Фигаро» газетининг ходимаси бўлиб ишлайди. У Октябрь революциясига ҳурмат билан қарайди. Бироқ социализм идеалларини тушуна олмайди. Озод бўлаётган мамлакатдаги халқ ҳаракатларининг ғалаба қозонишига ишонгиси келмайди, у ҳаётда тирикчилик ҳаёлатини кузатишдан бошқани билмайди. Совет ёзувчисининг: «Ёзувчи жаҳон тақдирига жавобгар — инсон саодати, олам тинчлиги йўлида толмай меҳнат ва жанг қилмоғи зарур» деган фикрига лоқайдлик билан қарайди. Шунинг учун ҳам пьесада Собир билан Сильвия ўртасида қизгин мафкуравий мунозара боради. Автор воқеалар давомида Сильвия психологиясида юз бера бошлаган эволюцияни жуда ҳаққоний очиб беради. Совет ёзувчиси Собирнинг таъсири, Сильвиянинг Шарқ мамлакатларига сафари, озод бўлган мамлакат халқларининг мустақиллигини ҳимоя қилиш йўлидаги курашлари, империалистик давлатларнинг кирдикорлари Сильвиянинг ҳақиқатни англашига ёрдам беради. Буни пьеса хотимасида, унинг: «Социализм эмас, капитализм чақмоқланишига энди ишонгандайман», деб «Фигаро»ни тарк этиб, француз Коммунистлар партияси газетаси «Юманите»га хизматга ўтиши ҳам тўла тасдиқлайди.

Сарвар Азимов салбий типлар яратишда, уларни фош қилишда ҳам ранг-баранг бўёқлар топган. Фозил бинни Аёз, Жобир Ансор, Низом Вали, Иброҳим Аҳмад, Нуржаҳон каби персонажлар локал хусусиятга эга бўлиб, асарда кам кўринсаларда, уларнинг характеридаги ҳийлагарлик, тилёғламалик, қасоскорлик, сотқинлик, ўз мақсадларига етишда ҳеч қандай жиноятдан чекинмаслик каби разилликлар йирик планда кўзга ташланади.

Хуллас, «Замон драмаси»да адиб сиёсатда иккиланишлар

хунук оқибатларга олиб келишини, ёш мамлакатларнинг бирдан-бир тараққиёт йўли социализм эканини, ҳеч қандай бошқа йўл бўлиши мумкин эмаслигини эндигина озод бўлган ёш мамлакат мисолида, шунингдек, Азиз Камолнинг ҳаёти, ижтимоий фаолияти ва унинг босиб ўтган йўли орқали жуда ишонarli ва таъсирли бадий воситалар билан тасвирлаб бера олган.

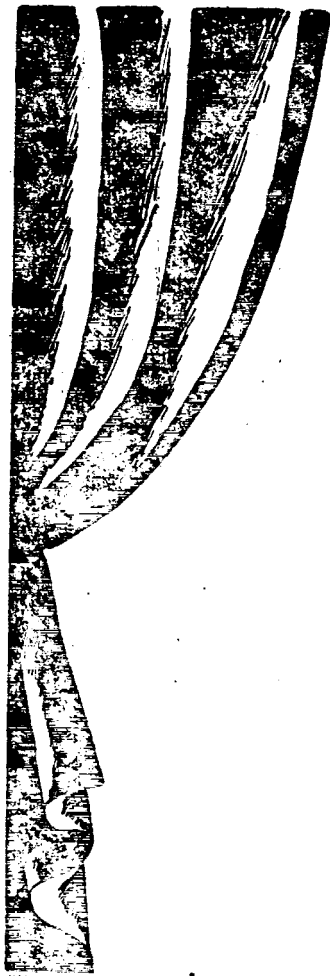
«Замон драмаси»да драматург публицистик жанрни такомиллаштиришда ҳам катта ижодий ютуқларга эришган. У асардаги воқеаларни саҳна спецификасини эътиборга олган ҳолда ташкил этиш, конфликтни интенсив ривожлантира оладиган тўғри динамика топа олиш, драматик бир бутунликка эришишда янги жанрнинг турли форма ва услубларидан фойдаланади. Айниқса асарнинг тили ўзининг юксак бадий баркамоллиги, саҳнавийлиги билан таҳсинга сазовор.

Шундай қилиб, Сарвар Азимов ўзбек драматургиясида янги публицистик жанрнинг майдонга келишига, такомил топишига муҳим ҳисса қўшди. Юқорида зикр қилинган уч асарида, у чуқур партиявий позицияда туриб даврнинг муҳим проблемаларини кўтарди. Чет эл темасида ёзган асарлари билан ўзбек драматургиясига жаҳон темасини, дунё халқлари тақдири темасини олиб кирди. Шу билан ўзбек совет драматургиясини янги мавзу, янги шакл, янги мазмун, янги образлар билан бойитди. С. Азимовнинг драматургия соҳасидаги ижодининг камол топишида унинг театр билан ҳамкорлиги ҳам унумли замин бўлди. Келажакда театр ундан яна бир қанча етук саҳна асарлари кутмоқда.

М. РАҲМОНОВ.

*Лениннинг ҳамиша тирик
даҳосига содиқ қолиш — бу
юк бахт!*

ЗАМОН ДРАМАСИ

Учларда, тўққиз кўринишда

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Собир — совет ёзувчиси.

Сильвия — ғарб адибаси.

Азиз Камол — революцион ҳукумат раиси.

Жамилабону — унинг онаси.

Ота Дархон — Олий мажлис раиси.

Малик Маҳмуд — Азиз Камолнинг ёрдамчиси, полковник.

Ойиша — Коммунистик партия раҳбарларидан бири.

Жобир Ансор — ҳарбий назир, генерал.

Фозил бинни Аёз — ташқи ишлар нозири.

Носир Жавдат — маориф ва маданият нозири.

Низом Вали — зироат ва саноат нозири.

Иброҳим Аҳмад — шайхулислом.

Нуржаҳон — қирол Ҳумоюн қизи.

Бэлл Смит — элчи.

Ғулум ака — ошпаз.

Назир бува

Бургутали

Келин

Куёв

Бева хотин

Деҳқон

Ишчи

Талаба

} Ҳамқишлоқлар.

Офицер
Аёл
Эркак
Уламо
Муллавачча
Хоним
Жаноб
Ўиз
Йигит
Пардозчи

Халқ вакиллари, давлат мансабдорлари, ҳарбийлар, санъат-
корлар, ёлланма каллакесарлар.

Воқеа яқинда озодликка эришган давлатлардан бирида,
XX асрнинг ташвишли олтмишинчи йилларида кечади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Авансцена. Чапда Собир ва ўнга
Сильвия ижодхоналари.

Сильвия *(хаёлга толган, қалам тебратмоқда)*.
«Ассалом, месъё Собир! Мактубингизни олдим. Ташаккур!

Қаламкаш дўстим, мақсадсиз санъатда на имон ва на хосият бўлиши мумкин, деганингиздан сўнгги асаримни ўқиганингиз маълум бўлди. Немис фашистлар концлагерида тугилиб, ажабки тирик қолган, етимлик-дарбадарликнинг тайғоқ, дайди кўчаларида ҳам одам шаънини бой бермай, тавбаки, шу кунларга етиб келган Сильвиянинг — сизга ёт қирғоқ адибасининг

ҳозирги ҳаёти денгиз тўлқинидаги писта пўчоқнинг ўзгинасимикан?!

Нима қил дейсиз? Улуғ Октябрларингга ҳурматим чексиз. Морис Торез тобутини елкандамас, бошимда кўтардим. Аммо социализм идеаллари тўласича менга ботмайди. Кўз ўнгимдаги муҳитда эса (сиз уни, бемор империализм олами, деб атайсиз) инсон ва гўзалликни сариқ чақага тиккан иблисона жазава айни авжида.

Бродвей билан плац Пигалнинг фақш булуту тошқиндай босса, Ғарбнинг ақли ҳисобланган Кеннеди боши ғарбчиларнинг ўз қўлида мажақланса, кичкинагина Вьетнам устига офатдай ёпирилишса, Грецияда қирғин, Осиёда фитна, Африкада давлат тўнтаришлари, Европада янги фашизм тўлғоғи... Иккинчи жаҳон урушидаги дарё-дарё қурбонлар ҳам дунёнинг ақлини киритмабди-да!

Энди айтинг-чи, ана шу саросима тўфониде «писта пўчоқ» нинг исёнидан не фойда? Ҳаёт оқимида лоқайд, ҳа, лоқайд тирикчилик ҳаловатини кўзлашдан ўзга нечук нажот бор? Сизнинг ёзувчи — жаҳон тақдирига жавобгар; инсон саодати, олам тинчлиги йўлида толмай меҳнат ва жанг, жанг ва меҳнат қилмоғи зарур қабилдаги фалсафангизни қандай англашим керак?! Етар, тўйдим дунёсидан, куним ўтса — бас!

Сизга саломатлик, ижодий бахт тилайман. Эсингиздан чиқарманг мени. Ҳурматингизга содиқ —

1983

Сильвия».

С о б и р (*дарёдай уйғоқ*). «Мадам Сильвия, саломим ва яхши тилакларимни қабул қилғайсиз!

Бор ҳақиқатни юзга айтган ва уни ҳазм қилиш камолига эга бўлган кишиларгина дўстлик ҳурматиға содиқ қолишлари мумкин. Асарингиз ва хатингизни

Ўқиганимда доно Шарқ тўқиган бир ривоят кўнглимдан ўтди. Афв этинг, шуни эсингизга солмоқчиман.

Икки дўст (бири кўр экан) узоқ сафарга чиқибдилар. Саҳройи Кабирда кўрнинг қамчиси қўлидан тушиб кетади. У отининг жилловини тортиб, қамчини излайди. Бир заҳарли илон тун совуғида карахт, қотиб ётаркан. Кўр уни қамчи деб олганича отига минади. Кўзи очиқ ҳамсояси унинг қўлида илонни кўргач, ошиқади:

— Дўстим, қамчи хаёл қилиб олганинг заҳарли илон-ку! Ташла!

— Ёпирай, оллоҳим-ку менга эски қамчи ўрнига янгисини раво кўрибди. Нима? Уни мендан тортиб олмоқчимисан?

— Эй нодон дўстим, сендан қамчи тама қилаётганим йўқ. Аммо ҳамроҳликнинг шартларидан бири — йўлдош хатарда бўлса, уни огоҳ қилишдир. Тезрок ташла уни!

Бу сўзларини ўжар кўрга маъқуллата улгурмасданоқ одам қўлининг ҳароратидан жонланган илон уни чақади ва ҳалок қилади.

Шу-шу «кўр тутганини қўймайди», мақоли яшар эмиш.

Азиза Сильвия, изоҳга ҳожат бўлмаса керак. Мен ҳануз сизни теран ақл, ўткир кўз ва ноёб истеъдод соҳибаси сифатида қадрлайман, тутганини қўймайдиган кўрнинг ҳирси сизга ярашмайди. Дарвоқе, ўз муҳитидаги ҳалиги газандаликларни кўра билиш бунинг исботи.

Инсон ва олам тақдири юрагингизга яқин бўлгани учун ҳам сиз номуси ўгирланган қиз боладай азоб чекмоқдасиз. Бу азоб оташида тобланиш сизга, илҳомингизга куч беришига, сизни янги ҳаёт ғоялари соҳилига олиб чиқишига, негадир ишонгим бор.

Тошкентлик дўстларингиз сизни — илҳом шайдо-
сини ватанингиз Францияда қанот олган «Интернаци-
онал» издошлари орасида кўришни орзу қиладилар.
Ниятимиз холис.

Жайрон кўзли муҳтарама, ҳаёт ва ижод йўлидаги
изланишларингизга барака. Кўришадиган кунлар ҳам
бўлар ахир. Сизга ҳам руҳий, ҳам жисмоний сиҳат-
саломатлик истаб қолувчи ихлосмандингиз —

Собир».

Сильвия. «Месть Собир, салом, табибим!

Тап тортмай савалашни сиздан ўрганмоқ лозим
экан. Тошни тешар ғазаб, қулфи дилни очар самими-
ят... Хуллас, сўзлари шибба мактубингиздан хафа
эмасман, заршунос.

«Янги соҳил» ҳақидаги ниятингизга ҳозир бирон
жавоб айтолмайман. Уртада «тақдир» муаммоси бор.
Мана бир мисол:

Линкольн 1860 йилда, Кеннеди эса 1960 йилда
президентликка сайланишган. Иккиси ҳам жума ку-
ни, ўз хотинлари кўз олдида ўлдирилади. Линкольн
вориси бўлиб Жонсон исмли одам президент қилиб
кўтарилади. Кеннедининг вориси ҳам — Жонсон, Лин-
кольн котибаси — Кеннеди исмидаги аёл президент-
нинг театрга боришига (маълумки, Линкольн театрда
ўлдирилганди) қаршилиқ кўрсатган бўлса, Кеннеди-
нинг ҳам котибаси Линкольн деган аёл унинг Даллас-
га, президент ўлдирилган ана шу қаттол шаҳарга са-
фар қилишига тиш-тирноғи билан қарши турган...

Ана кўрдингизми, гап номуси ўғирланган ниҳол-
дай азоб чекишдамас, гап тақдири азалда. Шунга кў-
ра шоир Ғафур Ғулумнинг «Тақдирин қўл билан яра-
тур инсон...» сатри ғалат хаёл. Социализмми, капита-
лизмми — бари бир чувалган дунё чувалганича, жум-

боқлигича қолаверади: бойлик ва гадойлик, тўқлик ва шўхлик ҳам шундан. Империализм билан коммунизм ўртасидаги туб зиддиятлар ҳам шундан. Бугун «Миллий социализм», «Халқ капитализми», эртага «Исломот социализми», индинга «Демократик социализм» ҳақида жар солиб, ярим йўлда дами чиқиб кетаётган «Учинчи олам» эл-юртининг заҳматлари ҳам ана шундан. Нафис адабиётда ҳам айни ҳол, жон йигит!

Собиржон, қандай, тутун қайтаришда Рим Папасидан ҳам ўтказвордим, шекилли? Уэр, саҳарда табибим деб, шомда ирғишлаганим учун кечирим сўрайман. Ҳа, аёл нарсанинг табиати айни шамол — чаманзор ҳам, сассиқ кўлнинг юзи ҳам уники.

Тошкентлик дўстларим ниятига келсак, майли, даҳанаки жангни йиғиштириб, «Учинчи олам» мамлакатлари кечмишини ўрганишга бел боғладим. Ишот ва далилларим мағзини ундан кейин чақарсиз. Хуллас, Сильвия — «Фигаро» газетасининг махсус муҳбири (биламан: «Фигаро»ни ёмон кўрасиз)... Юрган — дарё эмиш! Африка сафарига тушаман.

Месьё Собир, сеҳргар Париж, Сена қирғоқлари, Монмартр сизни ўлардек соғинишган. Балки, келарсиз? Ёки сафар йўлларида учрашармиз? Хайр, табибим. Висол орзуси билан шод дўстингиз —

Сильвия»,

С о б и р. «Салом, мадам Сильвия!

Қарорингиз менга маъқул. Нотинч замонамиз «сир-асрор» ига калитни ўз сўзлик асаби саросимасида, одатдан ташқари ечилиб тўқилган «тақдир фалсафаси» данмас, ҳаётнинг ўзидан изламоқ — ажиб муддао. Толеимга шукур, меҳнатим анча енгил тортибди. Хоним Сильвия, бу («Шамол» ҳақидаги фик-

рингиз афсуссагина лойиқ) кифтингизга қўнган илҳом парисидан дарак!.. Гарчи, бетайин «Фигаро» газетасида ишлашингиз мени бир қадар ташвишга солса-да, Африка сафарингиз қутлуғ бўлсин.

Африка қитъасида 150 йиллар чамасида колониал офат зулмини чеккан, қон кечиб озодликка эришган мамлакат бор. Уйлашимча, ўша юрт озодлигига қарши янгидан бошланмиш тажовуз шу кунларда ғоят ловиллаган пайт. Келинг, ана шу диёр жафокаш халқининг кечмиш-кечирмишларини бирга кузатайлик.

Сизга чидам, ғайрат тилаб қолувчи дўстингиз —

Собир».

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Ҳарбий нозир боғи. Оқшом. Хонаи хос. Жобир Ансор, Фозилбинни Аёз, Низом Вали, Иброҳим Аҳмад, Бэлл Смит.

Бақамти суҳбатнинг дўзарб пайти.

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бу шайтоний кашфиётга ақл бовар қилмайди-я!

Низом Вали. Ватанимиз янги дастури — ислом социализми бунёдга келармиш... ҳа-ҳа-ҳа...

Иброҳим Аҳмад. Эй-й, кулманг! Озодлик, инқилоб дея анҳазрати қирол Ҳумоюнни ўлдирдиларинг... Хўш, эл-юртимизни куфурлар оёғи остига ташламоқ ҳаракатида юрган Азиз Камолнинг ўзи ким?

Низом Вали. Ҳей, ўша, товариш Ойиша ўйнаши-да!

Иброҳим Аҳмад. Иттифоқо, иккисини ҳам қўшмозор қилиш фурсати аллақачонлар ҳил-ҳил пишган.

Жобир Ансор. Биродарлар, жўжахўрозлик сизу бизга ярашмайди. Қизишманг!.. Марҳамат, саиди нозир!

Фозил бинни Аёз. Жаноблар, тил қичитишдан нарига ўтмаслик — телбалар одати. Ташқи ишлар назоратида шу одат илдизини қирқавериб тепакал бўлдим, мўйловимга қиров тушипти...

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бир жойда туриб қолган оби ҳаёт ҳам сасир.

Фозил бинни Аёз. Сабр қилинг, Шайхулисом... Замон синовлари қаршисида капитализми ҳам, социализми ҳам чақмоқланиб ташланди. Бирида одам боласини капитал қул қилса, иккинчисида инсон деган буюк раҳмат давлат гумаштасига айланади, холос.

Низом Вали. Войвоёк мучал саиди раис Азиз Камол кашф этган «Ислом социализми» ҳам шу гурзи остидами?

Фозил бинни Аёз. Унисини ўзларидан, зи роат ва саноат нозиридан билсак?

Низом Вали. Сиёсату дипломатия мен учун ўт билан сув.

Жобир Ансор. Нондек пиёлага чўкиш-чи?

Низом Вали. Аммо, тусмолимча, имони нарёғда турсин, гўрлариям қўшилиб битган. Ё гурзи остига бостириш шарт — ғиқ этолмасин, ё гурзини бошига шундай қўндириш лозимки, тариқдай сочилиб кетсин. А, лаббай, саиди ҳарбий нозир?

Жобир Ансор. Касал мусичадай кукулаш билан Азиз Камол «Изми» тагига сув қуймоқ — оғир иш. Яна шуниям айтиб қўяй: гурзи кўтарган шоввоз қўли қалтираб қолсами, ўз бошининг мажақланиши...

Иброҳим Аҳмад. Ёспирай, турган-битганларинг ваҳима-ку. Оллоҳ кароматига ҳам ён берасизларми, йўқми?

Фозил бинни Аёз. Азиз Камол худога хуш келмайдими?

Иброҳим Аҳмад. Шаккокми? Асло-да!

Фозил бинни Аёз. Бандасига-чи?

Иброҳим Аҳмад. Иншоолло, бандасига ҳам... Носир Жавдат, Ота Дархон, Малик Маҳмуд каби бетавфиқларни ҳисобга қўшмайсиз.

Фозил бинни Аёз. Бу гуруҳ унча-мунчани қалдиратиб қўядиган куч.

Бэлл Смит (*секин қистиради*). Мамлакат омбори бўш. Америка ғалла беришдан воз кечди.

Жобир Ансор. Йўғ-эй, демак, қаҳатчилик... сичқонлар ҳасса таянади, авомнинг Азиз Камолга бўлган ишончи, ҳалигидай, синади!

Бэлл Смит. Бугундан буён Ғарб давлатлари савдо-сотиқ ишларини ҳам бутунлай тўхтатишди. Халқаро банклардаги счётларингга қулф солинди.

Низом Вали. Жаноб элчи, гирибонидан бўғилибди-ку, Азиз Камол огоҳми... булардан?

Бэлл Смит. Жаноб нозир, шуни яхши билингки, бизлар дўстлик садоқатига гард юқтиришни ҳаром ўрнида кўрамиз. Дастлаб сиз азизларимизни — бу элу юрт тadbиркор давлат арбобларини огоҳ қилмасдан, у кимсага лом-мим дейилмайди.

Жобир Ансор. Ташаккур, қадрдонимиз Бэлл Смит... Саиди нозир, чамамда, фикрингиз ярмида тўхтаган эди?

Фозил бинни Аёз. Балли... Ватанимиз тақдири ҳалокат жариди экан, нажот... янги келажагимизни изламоқ — виждон амри. Бирдан-бир йўл — Азиз Камолни, маслакдошларини ўртадан кўтариб ташлаш... Армия биз тарафда. Агар ишонч ва кўмакларингиз бўлса, бу ёғини ҳарбий нозир саиди Жобир Ансорга қўйиб берсак... Қалай?

Иброҳим Аҳмад. Тиллодек!

Жобир Ансор. Жаноблар, шу тобда юракларингга қил сиғмасаям айтай, бу ишончни оқлаш қўлимдан...

Иброҳим Аҳмад. Келади! У дунёю бу дунё — келади.

Жобир Ансор. Лекин...

Бэлл Смит. Лекинига ўрин йўқ. Ғарб сиз томонда... Мамлакат жилови ўзларига ҳавола.

Ҳамма. Хўш?

Жобир Ансор. Хўп! Хўп... Розиман... Дўстлар гапини ерда қолдириш — нонкўрлик.

Фозил бинни Аёз. Балли. Бу режани амалга оширишда бир нозик гап бор. Азиз Камол Совет Иттифоқига бормаслиги шарт!

Низом Вали. Йўлидан келинг! Сафар тўлғоғи зўр-ку?

Бэлл Смит. Янглишмасам, коммунист раҳбар Ойиша ҳануз тоғдаги чоҳда. Тўғрими?

Жобир Ансор. Тўғри.

Бэлл Смит. Совет Иттифоқига жўнашидан олдин Азиз Камол у хоним билан учрашармиш, деган гаплар юрипти. Ростми?

Жобир Ансор. Бир айтгандай бўлувди... Устада, Ойишани ўз томонига оғдириб, яна кучга тўлмоқчи.

Бэлл Смит. Оғдириб бўпти. Шайхулислом, Ойишани Мункар-Накир кутавериш чарчамадимикан?

Иброҳим Аҳмад. Жаҳаннамдаги жойи ҳам тахт.

Бэлл Смит. Окэй! Улар учрашувига ғов бўлмаслик маслаҳат. Бироқ, Азиз Камол мурда Ойиша билан учрашгани, яъни Мункар-Накир вазифасини ўтагани мақсадга мувофиқроқ.

Фозил бинни Аёз. Балли. Ойишани Азиз Камол ўз қўли билан ўлдирган бўлиб чиқади-ю, Совет Иттифоқининг дарвозаси унинг учун тақа-тақ ёпилади.

Иброҳим Аҳмад. Алалхусус, бу каромат, яхшилар, пайғамбарлар каромати. Азроил ким бўлса?

Бэлл Смит. Нуржаҳон! Марҳум қирол Ҳумоюннинг қақажон қизи.

Ташқаридан машиналар шарпаси эшитилади. Дераза томон отилган Жобир Ансор саросимада.

Бэлл Смит (*вазиятдан безовта*). Нима ўзи, тинчликми?

Жобир Ансор (*калтак ютган одамдай*). Азиз Камол... одамлари билан...

Ҳамма ҳангу манг. Бири қимтинади, иккинчиси кока-кола ичади. Иброҳим Аҳмад шайтонлаган одам қиёфасида. Бэлл Смит деразани ланг очиб, Жобир Ансорга шипшитади.

Бэлл Смит. Ишончини ўғирлашга, ақлини бегона қилишга айни қулай пайт. Қўл келиб қолса, кеча келишган режамизни ишга соламиз. Кўзи бойланади... Хилват дарчани очинг! Шайхулислом, қани кетдик.

Қуён бўладилар. Хонада қолганлар Азиз Камолни кутишга олазрак ҳозирлик кўришади.

Фозил бинни Аёз. Шартнома лойиҳаси... Советлар билан тузиладиган шартномани олинг!

Жобир Ансор (*сейфга тирмашганича*). Мана... мана... башарти?

Фозил бинни Аёз. Саиди нозир, ўзингизни босинг. Яқинроқ келинглар. *(Овозини қўйиб.)* Йўқ-йўқ, дўстлар, лойиҳанинг мана бу жойи хом!

Азиз Камол, Малик Маҳмуд, Деҳқон, Ишчи ва Талаба кириб келадилар.

Жобир Ансор. Ие! Аҳлан ва саҳлан, саиди раис! Марҳабо! Заб иш қилибдилар-да! Биз шартнома лойиҳаси устида.

Дилгир Азиз Камол сўзсиз, қўл учида қанотсиз қушдай беҳуш нозирлари билан кўришади. Сарбаст қоматида пишиқ ўтирган костюмининг у ёқ-бу ёғини тўғрилаганича хонани оғир одимлар экан, назари остона босганча тек қолган йўгон Деҳқон, новча Ишчи ва жиккак Талабага тушади.

Азиз Камол. Эй, силлаларинг қуригандир? Қани марҳамат, ўтиринглар! *(Малик Маҳмудга.)* Полковник, телефон қилинг, Ота Дархон билан Носир Жавдат етиб келишсин. Жамоат жам экан бу ерда.

Жобир Ансор *(олазарак)*. Полковник, телефон нариги хонада. Марҳамат!

Малик Маҳмуд чиқади.

Азиз Камол *(нозирларига. Ҳануз оёқда)*. Биз вилоятдан... Саиди Низом Вали, булар билан танишмисиз?

Низом Вали. Йўғ-а...

Азиз Камол. Бу киши деҳқон, мана булари ишчи, бу эса толиби илмларимиздан. Энди танидиларми?

Низом Вали. Танишганимдан бағоят хурсандман. Аммо...

Азиз Камол. Нима, аммо?

Н и з о м В а л и. Боисини эламадим, саиди раис?
А з и з К а м о л (*Жобир Ансор билан Фозил бинни Аёзга кўз қирини ташлайди*). Боиси... сизларга ҳам ноаниқдир?

Д е ҳ қ о н (*нозирларнинг елка қисишидан бетоқат-ланиб чўрт кесади*). Буларингизни кўп ҳам қийнаманг, отахон, чақилиб қолишган кўринади. Биз советларга қарши исён кўтардик.

Н о з и р л а р. Исён!

И ш ч и. Ҳа, исён! Гапнинг лаққа чўғи шу.

Ф о з и л б и н н и А ё з. Сабаб? Сабаби нима?

Т а л а б а (*қош қоқиш одати бор*). Сабабини сизлардан, мана бу зироат ва саноат нозиридан эшитсак?

Н и з о м В а л и. Алжираманг, йигит!

Ўриндиқдан жой олган Азиз Камол хаёлга толади. О т а Д а р х о н билан Н о с и р Ж а в д а т кириб келадилар. Енгилгина кўришиб ўтира қоладилар.

Д е ҳ қ о н. Ер бердиларинг — қуллуқ! Советлар ёрдамида катта завод қурилди — хурсанд бўлдик. Биз далада, болаларимиз заводда тер тўксак ёмон бўлмас, хўп деҳқонбоп ишлар бўляпти-да, деган ниятда эдик ҳаммамиз. (*Талабага.*) Э-э, намунча қошни қоқасан, фикрим қочади.

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Хом калла эканмиз... Разм солсак, бу заводмас, тор пешанамизга битган балонинг ўзгинаси.

О т а Д а р х о н. Балонинг ўзгинаси? Завод-а?

И ш ч и. Секин айтасизми, Ота Дархон, нуқул ба-ло, қуруқ тухмат.

Д е ҳ қ о н... Помидорларим, денг, ғарқ пишди. Аравага кажава-кажава жойлаб бозорга жўнадим. (*Талабага.*) Э-э, дейман, бу қошни кесиб...

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Завод дарвозасига етиб қолганимни билман. (Талабага ишора қилиб.) Мана шу жиккак шартта йўлимни тўсса бўладими. «Ҳой қош, йўлимдан қўйма, бозорга кечикаман», десам, «Бур заводга, бўлмаса аравангнинг гупчагини ёриб ташлайман», дейди-я занғар. Ҳаш-паш дегунча помидордан айрилдим қолдим. Жоним чиқиб кетди. (Талабага.) Тек ўтирасанми ё...

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Мана бунга (ишчини кўрсатади). «Ҳой новча, ҳақимни чўз!» десам, нима дейди денг? Ўзинг айта қол!

И ш ч и. Ҳақингни кузда оласан, дедим. Хом ашё бўлмаганидан завод тўхтаб ётибди, дедим. Ишчилар ҳам ойлигини ярим-ёрти оляпти, дедим. Мана булар ҳам сендай куйганлар — хархаша қилишмаяпти-ку, дедим.

Д е ҳ қ о н. Атрофимга боқсам, чақнаб турган юлдузи сўнганлар бир талай. (Талабага.) Эй қош, қўясанми, йўқми?

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

Д е ҳ қ о н. Доғманлар ўтири-и-б бош қотирдик: ҳалигидай, ишчи ҳемири ҳам олмаса, деҳқон уйи куйса, талабани ўқишдан узиб, зўравонлик қилишга мажбур этишса...

И ш ч и. Бе-э, мунча саржинчидай майдалайсан, завод кони зиён, дедик, советлар душманлик ўйида бизни маймундай ўйнатишяпти, дедик.

Д е ҳ қ о н. Заводига ўт қўйиб, кулини кўкка совурмаган номард, деб турганимизда Отахон бориб қолдилар. Исёнимиз қўри ана шу. (Талабага.) Энди қоқавер, ошна.

Т а л а б а. Бўлди, бўлди.

О та Д а р х о н. Ҳм... Чиндан ҳам кони зиёни кўрмабмиз!

Н о с и р Ж а в д а т (*чўққи соқолини тутамлаб*). Саиди Низом Вали, бу нечук ҳунар?

Н и з о м В а л и. Чистон сирини тушунмадим?

Н о с и р Ж а в д а т. Тушунмадиларми? Ажаб бўпти-да. Заводни каттароқ талаб қилаверинглар. Ундоқ қилодирман, мундоқ қилодирман, деган нозир сиз эмас, шундоқми?

Н о з и м В а л и. Шундоқку-я, аммо у алпозда...

О та Д а р х о н. Уят-э! Бунинг сираси меҳнатга туҳмат. Халқимиз аҳволига эгилиб текиндан-текин шундай азамат завод қуриб берганларни маломатга қўйсақ, мана бу одамларимизни ғафлат чангалига ташласак... Тил айланса лом денг-чи, бу ватан ўғлони ишими ё?

Н и з о м В а л и. Мешкобсиз-да — тил бир қарич!

О та Д а р х о н. Чалғитмай, жавобдан келинг!

Н и з о м В а л и. Истеъфо берсам қутуламанми?

А з и з К а м о л (*хаёлдан бош кўтаради*). Мен бўлган вилоятда ишлар пачава. Ер ислоҳоти ўзининг тескарисига айланипти. Саиди Низом Валининг меҳнати сингган бўлса керак, албатта... Совет Иттифоқидан келган тракторлар марзаларда занг босиб ётибди-ю, куч ҳамон омочга берилмоқда.

О та Д а р х о н. Саиди раис, яна қанча чидаш мумкин?

А з и з К а м о л. Мавриди келар... Дунёда уч тоифа одам бор: тўғри сўз, ёлғон сўз ва мунофиқ. Булардан энг хавфлиси мунофиқ одам. (*Деҳқон, Ишчи ва Талабага.*) Хўш, оғайнилар, кўзларинг очилдими?

Д е ҳ қ о н. Боплашибди-ку бизни!

И ш ч и. Мавриди келар... Мавриди... қачон? Тирикчилик ўтмаганидан ўн икки яшар ўғлим эшак аравасида киракашлик қилишга мажбур бўлди. Утган жума куни оч, ўлардай чарчаган бола кечаси уйга қайтар экан, эшак жиловийи қўйганича арава устида донг қотади. Оқибати вой: машина мажақлаб кетди. Наинки ўғлим, бутун элу юрт тақдири шу ақволда-ю, сизлар ҳали... ҳайф-э!

Т а л а б а (*Низом Валига тик қараб*). Саиди раис, ишонманг бунақаларга, халқингиз бор, халқ, менинг тенгқурларим — нуқул куч. Революциямиз қанотини қайирмоқчи бўлганларни бизга тўғрилаб қўйинг, ўзимиз қип-яланғоч қилмасак агар!..

Н и з о м В а л и. Эй, ўша худо беҳабар!..

Т а л а б а. Лаббай? Уйини кўрганим йўқ.

Н и з о м В а л и. Шайтон хотинининг отини-чи, биласанми?

Т а л а б а. Шайтонга ҳай бериб, никоҳини ўқиган кўринадилар. Ўзларидан сўрасак, тақсирим? (*Қаватидагиларга.*) Юринглар, хатомиз тўғонни бузиб юбормасин яна!

А з и з К а м о л. Ота Дархон, булар билан ўзингиз бормасангиз бўлмас?

О т а Д а р х о н. Хўп!

Деҳқон, Ишчи ва Талаба тавозе билан хонадан чиқадилар, Ота Дархон ҳам. Ноқулай жимлик. Сукутни Низом Вали бузади.

Н и з о м В а л и. Фалакнинг гардишини қаранги, кечагина қирол Ҳумоюн ҳазратларига қул бўлган одамлар, бугун исён кўтарса? Бетга чопади-я!.. Тавба!

А з и з К а м о л. Ҳайрон қоласан... «фалакнинг гардиши»... — бир замонлар эшак миниб дунё кезган

лар тўқишган буни. У даврларда нефтни кока-колага сотган ҳаромилар бўлмаган, албатта. Телба ғарбчилар жамиятининг жазаваси босқин селдай офат экан-ов?! Ҳийла ва хиёнат, шуҳратпараст сотқинлиги ва ватанфуруш фалокати ҳар қадамда кўндаланг. Ҳаром тукини ҳурпайтириб, жафокаш халқимиз елкасига минмоқчи бўлганлар қилмиш-қидирмиши бутун бир офат. Бу шароитда ростни ёлғондан, дўстни душмандан ажратиш, халқ эътимодини ва ўз номингни булғамайдиган ақлни топа билиш мушкул савдо эканига энди инондим. Сиёсий озодлигимизни иқтисодий тазйиқлар билан яксон қилишни, бечора халқимиз пешана тери билан яратилган бойликларни зулукдай сўришни ҳунар чўққисига олиб чиқишган тулки ғарбчилар — қадимги ҳукмдорларимиз кирдикорларига қарши бормоқ ўлимдан ҳам қийин вазифа.

М а л и к М а ҳ м у д (*хонада пайдо бўлади*). Саиди раис, элчи Бэлл Смит эртагаёқ қабул қилишингизни сўрабди. Бутун ғарб давлатлари номидан айтадиган гапим бор, деганмиш.

А з и з К а м о л (*дарғазаб*). Келсин!.. Мамлакатимиз оёғига тўғаноқ бўлиш ундай шайтони зўр, инсофи бачкана сиёсатбозларга қон билан кирган, жон билан чиқади. (*Оғир юриб хона деразасига яқинлашади.*) Денгиз нотинч... Осмонимизни қора булутлар ўраб келмоқда.

Дераза томон юрган Жобир Ансор ўзининг жасади билан Азиз Камолни тўсиб қолишга ошиқади.

Ж о б и р А н с о р. Раис! Суиқасд!

Ташқаридан отилган ўқ хона чироғини синдиради. Қоронғилик. Борлиқни титратиб яшин кўчади.

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

Баланд тоғ чўққисидаги тоғ. Чироғи — туйнукдан ёғилган бир тутам шуъла. Пойга панжара қулфлари шақир-шуқур очилади. Елкасида автомат осилган барзангидай қоровул кўриниб, чоҳни чамалаганича қайтади. Майда қадам мўйсафид пайдо бўлади.

Ғулом ака (*дастурхон ҳозирлаб*). Бека қизим! Ҳо, бека қизим, кела қолинг, нонушта муҳайё.

Ойиша (*форнинг тўридаги катакдан чиқиб келади*). Саломатмисиз, Ғулом ака?

Ғулом ака. Худойимга шукур. Жонгинангиз омонми, Ойиша қизим? Нонуштага марҳамат қилсинлар!

Ойиша (*ўтирар экан*). Ташаккур. Бугун тош бўлса ҳам ҳазм қиладиган куним, Ғулом ака.

Ғулом ака. Водариг! Оппоқ либосингизга ярашиб тушган чақмоқ чеҳрангизни кўришим билан кўнглимдан ўтказувдимо-ов. Садағанг кетай, озодликми?

Ойиша. Бе, озодлик қайда дейсиз... Тугилган куним, Ғулом ака, ўттиз бешга тўлдим, ўттиз бешга-я.

Ғулом ака (*дўпписига қистирилган қизил гулни олади*). Баракалло, Ойиша қизим, баракалло. Мана буниси биздан. Қолган умр, зора, гулдай ўтса, онагинам.

Ойиша (*ҳам шод, ҳам дилгир*). Раҳмат, Ғулом ака. Бир саволим бор, майлими?

Ғулом ака (*харсангга ўтиради*). Сўранг, бека қизим.

Ойиша. Чиндан ҳам ошпазмисиз?

Ғулом ака. Айб менда эмас, айб масаллиқда. Борига барака қилишдан ўзга иложим йўқ, она қизим.

Ойиша. Мени очиқ, мардона ўлим қўрқитмайди. Халқ адолати учун жонимдан ҳам кечишга розиман.

Лекин киши ҳаётини ими-жимиди кесадиганлар қўлида ҳалок бўлиш — даҳшатга солади. (Ғулом акага қадалиб.) Ибратомуз меҳрибончиликлар остида вази-фашунос одам интизомкорлиги йўқмикан?

Ғулом ака (бир лаҳза жим қолганидан сўнг).
Яъни, масалан, жосуслик демоқчилар-да?

Ойиша. Сиз кўп ҳушёр одамсиз. От қўйиш ўзларидан.

Ғулом ака (тажанг). Энди жичча шашманг... Бека қизим, мен Асакада туғилганман — Туркистон Асакасида. Шаҳри Тошкент жоме мадрасаси тупроғини ялаб юрган навқирон кезларимда инқилоб бўлди. Шайтон йўлдан урдими, она юртимдан сўшпайиб чиқиб кетдим. Дард кўп, ҳамдард йўқ, онагинам. Шундан бери ватангадо, дарбадарман. Асакадан уйланмасам, хотин зоти ҳаром деб дунёдан тоқ ўтдим.

Ойиша. Шикаста тарих. Давоми борми?

Ғулом ака. Давоми мундоқ. Пойтахтларингда номи кетган мешкоб бор эди. Камбағалнинг билгани булоқ суви қамалган мешу, бўйнида қўнғироқ. Қадди дол ямоқчи, яъни каминанинг дунёга келиб орттирган биродари кироми ўша барака топгур бўлди.

Ойиша (сачраб ўрнидан туриб кетади). Ота Дархон?!

Ғулом ака. Мошоолло, мартабаси бундан ҳам улуғ бўлсин... Бир куни Олий мажлис раиси лавозимига кўтарилганидан кейин денг, кулбамга кириб келсалар бўладими! Ашатга боргин, ҳақиқат қилин-гунча бирон хунук тухмат юз бермасин яна, пазанда-лигинг иш беради, дедилар. Дўстим сўзини икки қил-ломадим, Ойиша қизим... ҳарбий нозир тилимга қулф солган, бошқасини айтолмайман.

Ойиша. Ҳали шундай денг?

Ғ у л о м а к а. Бўлар.. Ана энди отини шашмасдан ўзингиз қўясиз-да, доно қизим.

О й и ш а (*жони тинчиган оҳангда*). Ғор совуғининг захри кесилди, Ғулом ака. Зим-зиё кўкрагимга чироқ ёқилгандай... Мени кечиринг!

Ғ у л о м а к а. Бека қизим, биздайларга хафя бўлиш чикора.

Барзанги қоровул кириб, Ғулом акага «чиқ» имосини қилади.
Ғулом ака чиқади.

Қ о р о в у л (*ҳирс кўзларини Ойишага қадаганича*). Ойимча, бугун офатижон-ку, бир...

О й и ш а. Дабба бўлгинг келса, яқинлашиб кўр-чи!

Қ о р о в у л (*чоҳ сари юрган одам шарпасини эшитди, олазарак*). Бахтлари чопди. (*Чиқади.*)

Н у р ж а ҳ о н кириб келади.

Н у р ж а ҳ о н (*қўлидаги саватни қўя туриб*). Саломатмисиз, Ойиша бегим?

О й и ш а. Бегим?!

Н у р ж а ҳ о н. Вой, эсим қурсин, саройдаги таомил...

О й и ш а. Кимсиз, яхши қиз?

Н у р ж а ҳ о н. Исшим Нуржаҳон. Қирол Ҳумоюннинг арзанда қизлари эдим.

О й и ш а. Ажаб... Хўп кўҳлик қиз экансиз... Мендан нима истайдилар?

Н у р ж а ҳ о н. Туғилган кунингизмиш. Жамилабону совға-салом бериб юбордилар. Биз энди бирга турамиз... у кишилар билан.

О й и ш а. Жамилабону? Азиз Камолнинг онаси-я?

Н у р ж а ҳ о н. Саиди раис Азиз Камолнинг она-лари айтдиларки...

О й и ш а (*дардчил*). Қизиқ, биргамисилар?

Н у р ж а ҳ о н. Нима қипти? Ўтган ишга салавот. Мен падари бузрукворимни ўлдирганларини унутдим-ку.

О й и ш а. Наҳотки?.. Азиз Камол ҳануз бўйдоқми?

Н у р ж а ҳ о н. Айтишларича, дорилфунунда бир қизни... (*Синамол кўз қирини Ойишага ташлаб*) севган эканлар, бўлмагур чиққандирки, айнибдилар.

О й и ш а (*нотинч*). Унчалигини қайдан била қолдингиз? Ўзлари айтдиларми?

Н у р ж а ҳ о н (*жавобини чалғитади*). Шу кунларда эса давлат ташвишида жонлари ҳалак. Қўл тегмайди шекилли... Ўзлари-чи, бирам одамшаванда, бирам хушфеъл — кишининг ҳаваси келади. Балки, бундан бўёқ... мен ҳам ўн саккиздан ошиб қолдим.

О й и ш а. Ҳм... Саватда нима?

Н у р ж а ҳ о н (*куймаланиб қолади*). Анвойи нозинеъмат. Жамилабону ўз қўллари билан ҳозирлаганлар. Бир хумча май ҳам юбордилар. Мана, татиб кўринг-а!

Ойиша майни лабига олар чоғида полковник М а л и к М а ҳ м у д кириб келади.

М а л и к М а ҳ м у д (*имлама дўқ тарзида*). Ҳо, қовоқхона экан-да бу манзил! Қўйинг ўрнига!

Н у р ж а ҳ о н. Полковник!

М а л и к М а ҳ м у д. Кўрганимиз — кўришганимиз, маликам. (*Уни четга тортиб.*) Тезроқ кетишингиз лозим бўлиб қолди. (*Ойиша сари яқинлашиб, аста.*) Хумчада заҳар бўлиши мумкин. (*Овозини кўтариб.*) Шармандалик! Ҳаммасини жазолайман!

Н у р ж а ҳ о н (*дарғазаб*). Полковник, мен талаб қиламан, бизни ўз ҳолимизга қўйинг!

М а л и к М а ҳ м у д (*хушмуомалада*). Хўп! Афв этсинлар, маликам... Шармандалик! Ҳаммасини жазолайман! (*Ўзини қоронғи бурчакка олади.*)

Н у р ж а ҳ о н. Палид! Ошга тушган пашшадек суҳбатимизни бузаёзди-я!

О й и ш а. Нуржаҳон, мен-ку бу вағиллашларга кўникиб қолдим. Сизга қаттиқ ботди. Мана буни ичиб юборинг, тинчланасиз, олинг!

Н у р ж а ҳ о н (*Ойиша тутган қадаҳни четлатади*). Аввалисига сиз олинг, кейин мендан лозим.

О й и ш а. Ихтиёрингиз! Кўнгил тусамаса ҳам, увол бўлмасин... (*Қадаҳни лабига олиб боради.*)

Нуржаҳон вужуди айёрона ҳаяжонда. Ойиша мийиғида кулиб қўйиб, қадаҳни отиб уради.

Хаёлий ҳусн маликаси, ҳали иқтидорингиз етмайди бундай нозик ишларга. Боринг... Зудроқ чиқмасангиз, панжара ҳалқаларига қулф солиниши мумкин-а!

Н у р ж а ҳ о н (*аччиқ, дарғазаб ҳолда*). Тантана қилишга шошилманг, товариш Ойиша! Тўрингиздан гўрингиз яқин.

О й и ш а. Ана энди гулладингиз. Сизни севги дардимас, ўзга нарса қизиқтиради, малика. (*Саватини қўлига ушлатади.*) Қани, жўнаб қолсинлар, жиблажи-бонлик етар!

Нуржаҳон заҳарханда билан чиқади. Танҳо қолган Ойиша ғорнинг у бошидан бу бошига юради. Бутун борлиғи хаёлда. М а л и к М а ҳ м у д кўринади.

М а л и к М а ҳ м у д. Ўртоқ Ойиша, ҳадемай саиди раис Азиз Камол кирадилар.

О й и ш а. Нима-нима?! Бугун бир нарса бўлганми ўзи сизларга? Саиди раис эркатойларининг хархашаси ҳам етиб ортарди-ку бир бошимга. Йўқ, учрашувдан ожизман, ўртоқ Малик Маҳмуд, мажолим етмас деб қўрқаман...

М а л и к М а ҳ м у д. Етиши керак. Шу лаҳзада кириб келиши мумкин. Ўртоқлар хатини келтирдим. *(Беради.)* Кейин ўқирсиз. Яқин кунларда кўришгунимизча, хайр.

О й и ш а *(хатни кўксига яширганича)*. Бу сўнгги умид... Хайр!

Малик Маҳмуд чиқади. Ойиша ўзини ғорнинг тўр катагига олади. Бўм-бўш чоҳда хаёлчан А з и з К а м о л пайдо бўлиб, ўриндиқка чўқади. Бир дақиқадан сўнг О й и ш а кўринар экан, Азиз Камол ўрнидан туради.

А з и з К а м о л. Салом!

О й и ш а *(ўтирар экан)*. Саломат бўлинг! Марҳамат, ўтирсинлар!

А з и з К а м о л *(ўртага чўккан ноқулай сукутни бузади)*. Шу ерларга йўлим тушган эди. Босиб ўтолмадим.

О й и ш а. Миннатдорман.

А з и з К а м о л. Малик Маҳмуддан хунук хабар эшитдим. Нуржаҳон...

О й и ш а. Табриклагани келибди... Яна волидангиз Жамилабону номидан.

А з и з К а м о л. Кўнгилга олмайсиз. Бу, шунчаки, қиз боланинг рашк балосига учраганидан дарак. Таъзирини ейди. Тагида ўзга гап йўқ, ишонинг.

О й и ш а. Сизга ишонмай бўладими!

А з и з К а м о л. Кинояларингиз, Ойиша, ўринсиз.

О й и ш а. Қани эди ўринсиз чиқса!

А з и з К а м о л. Аввалгидай кўнглим сизда, Ойиша. Лекин ихтиёрим ўзимдамас. Бу аҳвол — ноиложлик оқибати.

О й и ш а. Нуржаҳонга бўлган майлингиз ҳам ноиложликдан экан-да?

А з и з К а м о л. Ҳақорат қилманг, Ойиша.

О й и ш а. Сизга фақат яхшилик тилаган одам ҳақоратдан узоқ.

А з и з К а м о л. Инонгим бор... Қадимги дўстлигимиз ҳурмати юзасидан айтинг-чи, энди ҳам мен тутган йўлни хато ҳисоблайсизу мақсадингиз қарши турмоқми? Бирга бўлсак, яқдилликка нима етсин... удумларимга ҳамқанот бўлсангиз яхшимасми?

О й и ш а. Биз бирга жанг қилдик, қон тўқдик. Мамлакатимизни мустамлака чангалидан юлиб олишда коммунистлар берган қурбонлар ёдингизда бўлса керак. Сайлов вақтида партиямиз ўз овозини, ишончини ҳам сизга бағишлади, Азиз Камол... Кейин ўйин бошланди. Партиямизни қонундан ташқари деб эълон қилдингиз. Мана бу гўристонга душман эмас, сизга дўст бир одам дафн этилди.

А з и з К а м о л. Яна эски можаро.

О й и ш а. Сиз буюк интернационал ғоялардан кечиб, «Миллий социализм», «Ислох социализми» деган пуч умидлар кўчасида революция ва халқ манфаатини ўтга ташладингиз. Натижада неокOLONиализм балоси қайта босиб келмоқда, мамлакат пароканда, халқ оч, келажаги чучмал, томирингиз ифлос одамлар қўлида, чунки дўст билан душманни ажратмай қўйдингиз.

А з и з К а м о л. Ёмон ёлчимас, яхши алжимас, Ойиша! Тўғри, мени коммунист қилолмадингиз. Айб сизда эмас...

Ойиша. Айбдор излаб қолдиларми? Коммунист лойдан ясаб офтобда қуритилган одам эмас. Коммунист — ҳаёт меваси, инсон сайқали! Ясама коммунистлардан ҳазар қилмоқ лозим.

Азиз Камол. Айб сизда эмас... Айб сиз ардоқлаган мафкуранинг бебошвоқлигида.

Ойиша. Масалан?

Азиз Камол. Масалан, социализм ва дин — ўт билан сув. Азиз Камол эса ислом фарзанди. Пролетариат диктатураси шарт эмиш. Мен эса диктатурамас, демократия тарафдориман. Улуғ Октябрь шарофатини тан олмаслик — камоли нодонлик, албатта. Лекин... Лекин шахс валламатига сиғиниш офатларини ҳам эсдан чиқармаслик керакмикан?

Ойиша. Улмасинлар! Анов-мановчилар ёлғон-яшиғини яхши ўзлаштирибсиз. Демак, сизга дунё меҳнаткашларининг қон-қардошлигимас, диний ақидалари керак. Демак, чўнг меҳнат аҳли истиқболинингмас, қовжироқ буржуазия демократиясининг тарафдорисиз. Шахс валламатига сиғиниш офатларини — жамият тарихидаги ўткинчи хатоликларни социалистик тузум қонунияти деб қараш камоли нодонликнинг айни ўзи-ку. Яшанг! Она ер ҳақиқатини тепиш, деб шуни айтадилар, Азиз Камол. Афсус, арқоғингиз нурданмикан, деган фикрда эдим.

Азиз Камол (*хаёл оғушида*). Ватанимизга қарши кўтарилган руҳий ва иқтисодий ҳужум шу кунларда чўққисига чиқди. «Хушкалом» махфий радиостанциялар мени хоинликда айблашмоқда. Революция ва халқим истиқболини советларга сотган эмишман. Бу сиз келтирган далилларнинг тескариси-ку?

Ойиша. Йўқ. Бу ғарб устомон сиёсатшуносларининг кўз чиқармасдан қош қўйишига ва мен келтирган далилларнинг тўғри эканига яна бир исбот.

А з и з К а м о л. Ғалати мантиқ. Эштайлик?

О й и ш а. Қора ўрмон овчиларининг бир ҳунари бор. Олдин шерни тўдасидан айирадилар, ён-атрофидан жониворларни қочирадилар, токи оч қолсин. Кейин унинг сўқмоқ йўлида чуқур қазиб, тепасини енгилелпи ёпадилар-да, устига қўзичоқ бойлаб қўядилар. Қўзичоқ маърашига чиққан оч шер ўзини ўлжага ташлайди-ю, чуқурга йиқилади. Бу ҳам сизча ғалати мантиқ, шундайми?

А з и з К а м о л. Душманлар — қилни қирқ ёрадиган найрангбозлар, турган гап. Лекин мен ҳам қил устида турган мўрт, нодон эмасман. Кучли қўшин...

О й и ш а. Меҳнат аҳли бошига чиққан қўшин — қўшин эмас: халқ бошига тушуви мумкин бўлган тўқмоқ. Сиз қўшин яратганингиз йўқ, давлат ичида давлат туздингиз. Ёлғонни ямламай ютадиган ҳарбий нозир эса — сотқин!

А з и з К а м о л. Орамизда сотқин-сиёсатбозлар, Она тупроқ тақдирини ҳам, ўз имонини ҳам пуллашга қодир, қут косаси оқармаган хусуматчилар бор кўринади. Аммо...

О й и ш а. Ҳарбий нозир — сотқин!

А з и з К а м о л. Бекор гап. Менга отилган душман ўқига ўз кўкрагини девдай тутган одам-а?

О й и ш а. Шубҳам бор. Устомонликка ўхшайди...

А з и з К а м о л (*ортиқча қизишган ҳолда*). Бахиллик ҳам эвида-да... Яна шуни айтиб қўяй: менга бирон партиянинг даркори йўқ. Халқим ўзи партия. Етти ёшидан етмиш ёшигача! Майли, мени хаёлпараст десинлар, майли, устимдан кулсинлар, майли, бўҳтон ва ҳийлаларини ишга солсинлар — биз курашдан толмаймиз. Ё ўламиз, ё мамлакатимизда жаҳон кўрмаган янги дунё яратамиз.

Ойиша (*ўта вазмин*). Ҳм... Сизни ақли салим давлат арбоби ўрнида кўрганим учун, яна бир марта айтиб қўяй: фақат икки йўл бор. Бири — социализм, иккинчиси — капитализм. Учинчиси бўлмаган, бўлмайди ҳам. Баррикаданинг ё у томонига, ё бу томонига бари бир ўтишга мажбурсиз. Тарихий қонуният шафқатсиз нарса, саиди раис!

Азиз Камол. Бўпти. Замон кўрсатар. Мен Совет Иттифоқига бормоқчиман. Бунга нима дейсиз?

Ойиша (*узоқ ўйланиб қолади*). У диёрни кўриш ҳаммага ҳам насиб бўлавермайди. Бахтиёр экансиз.

Азиз Камол. Наинки?

Ойиша. Сафарингиз бехатар кечсин.

Азиз Камол. Раҳмат... (*Қилт этмай қўзғалганича чиқади.*)

Ойиша (*лип-лип ёнаётган шамдай ҳолатда; ўз хаёли билан сўзлашади*). Кўзларида тикан... совуқ учқунлар... Азиз!.. Кўксингизга севги чорбоғида чир айланган бошгинамни қўйгум орзуси панд емаслигини истардим. Бир умрга... то ўлгунимча... Дўст бўлиб душман ишини қилиш Ойишангизга бутунлай ёт одат эканини, қалбида ҳам, шуурида ҳам сизни ардоқлашдан ўзга имон йўқлигини у диёрда, сафар кунларида зора англасангиз. Севган қалбдан қилчалик ҳам ёмонлик келмаслигини эркак зоти билмас экан. Тушунмайди ёки истамайди тушунишни... Майли, эндигисини ҳаёт оқимига ҳавола қилишдан ўзга иложим йўқ... Бечора қалбим, сабр қил, қинингдан отилаверма, кут... чид.

Панжара қўлфлар шақир-шуқур солинади. Туйнукдан тушган нурга кўмилган Ойиша кўксидagi хатни олиб ўқийди. Чехрасида ўйчан умид аломатлари ўйнайди.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Раис қароргоҳи. Бежирим хона. Кундуз. Ота Дархон, Носир Жавадат билан Малик Маҳмуднинг кўзлари хона кезаётган Азиз Камолда.

Азиз Камол. Полковник, Нуржаҳонга айтинг — кирсин!

Малик Маҳмуд. Ҳозир! *(Чиқади.)*

Азиз Камол. Жобир Ансор? Фозил бинни Аёз? Низом Вали?.. Қалбим кўнса ҳам, ақлим инонгиси келмайди. Наҳотки?..

Носир Жавадат. Биз ҳам юз томонини чама-лаб кўрдик. Афсуски, чалкашларнинг барчаси бир нишонга бориб урмоқда.

Ота Дархон. Ҳаммаси бирваракайига жазил-лаб қолишди. Жобир Ансор боғида отилган ўқ... Бэлл Смит келтирган сиртмоқ хабар. Ғарб марказларининг ўдағайлаши, ҳали сиз айтган махфий радиостанцияларнинг «хиёнат», «сотқин» дея акиллашлари, қолаверса, Нуржаҳон орқали Ойишани нобуд қилиш тузоғи нима хусусдан жаладай ёғилиб қолди? Имоним комилки, бу дом ташлаш, Совет Иттифоқига борадиган йўлингиздаги қароқчилик, ўғлим.

Нуржаҳон *(киради)*. Ижозатми?

Азиз Камол *(Ота Дархонга)*. Иги-жигиси ўзларига.

Ота Дархон. Қани, она қизим, мана бу ерга ўтирсинлар-чи!

Нуржаҳон *(Азиз Камолга қиё боқди)*. Йўғ-а! Саиди раис оёқда турсалару мен...

Азиз Камол. Утираверинг!

Нуржаҳон *(ноилож жой олиб, бепарвогина)*. Эшитсак?

О та Д а р х о н. Бир савол, она қизим... Ғорга берибдиларми?

Н у р ж а ҳ о н. Ҳа. Жамилабону буюрган эдилар.

О та Д а р х о н. Аҳволи қалай?

Н у р ж а ҳ о н. Ер ютсин уни. Борганимга итдек изза бўлдим: бирам дажжол, эркаксуяк хотин эканки!..

О та Д а р х о н. Шундай денг?.. Қўл саватни ғор оғзида қолдирибсиз. Хумчадаги майни кучукка ялатишса, шу ондаёқ тил тортмай жон берибди. Бу нима бўлса, оппоқ қизим?

Н у р ж а ҳ о н. Қайдам...

О та Д а р х о н. Хумчани-да Жамилабону берган-мидилар?

Н у р ж а ҳ о н. Албатта... Йўғ-а, эсим қурсин, йўлимдаги дўкондан харид қилган эдим.

О та Д а р х о н. Дўкон деганингиз шайхулислом Иброҳим Аҳмад хонақосими?

Н у р ж а ҳ о н (*дик туради*). Ой устига булут суришдан на ҳожат, Ота Дархон? Жилла бўлмаса, қиз бошимни андиша қилмайсизми?.. Айбим — севгимда. (*Азиз Камолга ер остидан боқиб.*) Хаёлим ҳам, умидим ҳам шу кишида. Кимки йўлимга кўндаланг келса — Ойишами, бошқасими — мендан шафқат кутмасин. Билдингизми?

О та Д а р х о н (*гапнинг сирасини ўзгартади*). Инондим, қизим. Боринг... Тинчланинг! Бугундан бошлаб маълум вақтгача уй қамоғида сақланасиз. Агар ҳалиги ишлар давом этаверсам!..

Н у р ж а ҳ о н зарда билан чиқади.

А з и з К а м о л. Тузоққа илинган қушдай ўзини қон қилмоқда!

Хона эшиги очилиб, ярадор, қўли елкасига осилган Ж о б и р А н с о р билан Ф о з и л б и н н и А ё з кириб келадилар.

Жобир Ансор. Саиди раис, нечукдир номаълум шахслар Ойишани озод қилишибди!

Азиз Камол. Нима?.. Лапашанглар!

Фозил бинни Аёз. Бу — ғаламис коммунистлар разведкасининг иши, саиди раис.

Жобир Ансор. Ғорда бўлган эдингиз. Сизга доғ тушириш ниятида бажарилган иш бу!

Уртага чўккан сукутни кириб келган Малик Маҳмуд бузади.

Малик Маҳмуд. Саиди раис, совет элчиси келиб қолди. Зудлик билан қабулингизни сўрамоқда.

Азиз Камол (ҳамсояларини ҳайратга қўяди). Нариги хонага таклиф қилинг! Мен — ҳозир... Жилмайсилар! Гап бор. (Шаҳдам чиқади.)

Фозил бинни Аёз (Жобир Ансор қулоғига). Малика лақилламагандир-а?

Жобир Ансор. Қўрқади. (Ҳаммага, давом этган сукутни қирқади.) Шоввоз-эй, ишни саришталабди-ю, югурибди-да.

Фозил бинни Аёз. Э, булар корибоди шунақа. Тоғдек тахтни бой бериб, бармоқдек бахтни қувишади.

Жобир Ансор. Бармоқдек бахти ўша Ойишами, мендан қутулиб бўпти.

Фозил бинни Аёз. Саиди раис обрўйини сақлаш учун ҳам тезроқ қорасини олиш маслаҳат.

Ота Дархон (гап ҳавосини ўзгартмоқ ниятида). Сафар ҳозирлиги нечук, саиди нозир?

Фозил бинни Аёз. Сафар?.. Сафарга бало борми? Шунча ғалвани ташлаб-а?

Жобир Ансор. Ўн кунларсиз сафар ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. (Фозил бинни Аёзга маънодор қараб олгач). Тайёргарлигимиз қиёмига етганича йўқ.

Носир Жавдат. Хосиятли ишга қор ёғдир-моқчимиз, денг?

Фозил бинни Аёз. Саиди нозир, буни кичкинтойларни мулла қилишдан бир оз фарқи бўлса керак? Ишнинг ўнг-терисига қарамай...

Азиз Камол билан Малик Маҳмуд кириб келишади.

Азиз Камол. Полковник, лойини яхшилаб тепасиз, токи, нам ўтмасин. Англадиларми?

Малик Маҳмуд. Англадим, саиди раис. Аэропортга дипломатик корпус таклиф қилинадими?

Азиз Камол. Асло. Кейинчароқ билганлари маъқул.

Малик Маҳмуд. Рухсатми менга?

Азиз Камол. Боринг.

Малик Маҳмуд чиқади.

Дўстларим, сизлар ҳам вақтни бекор кетказманглар. Азонлаб сафар — Москвага!

Ота Дархон. Хайрли бўлсин!

Носир Жавдат. Отангизга раҳмат, саиди раис.

Жобир Ансор (*рўйхуш бермайди*). Совет элчисининг топиб келгани шуми?

Азиз Камол. Аксинча, элчи билан қора ўрмон овчиларининг ҳунари тўғрисида сўзлашдик. У киши, сафарни кечиктириш лозим, бу ер нотинч, хунук хабарлар оралаб қолди, дейди. Йўқ, бу — менинг қарорим. Давлат бошида Ота Дархон қоладилар. Барчангиз ҳамроҳим бўларсиз, деган умиддаман. Кўришгунимизча омон бўлинглар, хайр!

Ота Дархон билан Носир Жавдат шод, Жобир Ансор билан Фозил бинни Аёз елкаларини қиса чиқадилар. Якка ўзи қолган Азиз Камол хонани одимлар экан, Ота Дархон қайтиб киради.

О та Д а р х о н. Үғлим, совет элчиси чиндан ҳам?..

А з и з К а м о л. Йўқ. Бу бир тадбир, шунчаки.

О та Д а р х о н. Офарин.

А з и з К а м о л. Ойиша масаласи нима бўлади?

О та Д а р х о н. Ҳалигиларингизнинг ҳаракати зўр дейман?..

А з и з К а м о л. Бирон хунук иш чиқмаслиги маслаҳат.

О та Д а р х о н. Маъқул. *(Чиқади.)*

Ҳассасини дўқиллатиб Ж а м и л а б о н у кириб келади.

А з и з К а м о л *(онасига эгилади)*. Она... онажон! Келинг, бирга ўтирайлик.

Ж а м и л а б о н у *(ўрнашиб олгандан сўнг)*. Онагинанг айлансин сендан. Бугун серташвишроқ кун бўлди шекилли, тасаддиқ?

А з и з К а м о л. Эртага сафар. Шунга...

Ж а м и л а б о н у. Эшитдим... Ҳаммасини эшитдим, мени авраб, Нуржаҳон тушмагурнинг ғорда кўрсатган қилиғини ҳам эшитдим, болагинам... Камарингни маҳкам боғла, илоҳим сафаринг бехатар бўлгай!

А з и з К а м о л. Айтганингиз келсин, онажон! Жангда кечган йигит умрим олдида виждоним волидам кўксидай тоза. Лекин давлат тузиш чексиз қийин экан. Умримнинг ана шу йиллари қаршисида виждоним азобдан пок эмас, онажон. Яна Ойишани айтмайсизми. Урта йўлда қалб аҳди ҳам тилка-пора... Нажот борми? Билмадим...

Ж а м и л а б о н у. Ўбдон ҳақ гапни айтдинг, болам. Юкинг оғир — биламан. Халқдан чиқсангу халқ назаридан қолсанг — ўлим деявер. Шу ақл илдизига етганинг, мансаб масту беҳабарлик уйқусидан уйғонганинг рост бўлсин... Қирол Хумоюн «Коммунист ўғ

лингги топасанми, йўқми!» дағдағасида икки кўзимни ўйиб олди. Шунда бир тутам умримга, мана бу кўзларимга ачинмадим, у ношуд жаллод сўзларининг ёлгон эканига, ўғлим Ойишадай имон эгаси эмаслигига ачиндим, койиндим, тасаддиқ.

А з и з К а м о л. Онажон!.. Заҳматкаш нуридийдам...

Ж а м и л а б о н у *(бўйнидан бир нарса олади)*. Мана бу тумор. Раҳматлик онам берган эдилар. «Бахт сири, бўйнингдан қўйма», деганлари ҳали-ҳали қулоғимда... Ҳойнаҳой Ленин мақбарасига гулчамбар қўярсан. Ўшанда онам, онанг туморини гулчамбарга осиб қўйиш эсингдан чиқмасин. Ма, ол!

ИККИНЧИ ПАРДА

Авансцена. Үша манзара.

С и л ь в и я. «Ассалом, месъе Собир, яхши йигит!
Бу мактубни Нил соҳилидан юбордим...

Айтишларича, сўнгги 150 йил нари-берисида Латин Америкаси мамлакатларида 540 га яқин ҳарбий тўнтариш содир бўлибди. Ёки Сурияни олинг: 1946 йилдан буён яқин замонларгача ҳар йигирма ойда биттадан ҳарбийларнинг ғалаёни бўлиб турган. Ҳатто шундай «ҳикмат» ҳам тўқилибди: Бош ҳарбий штаб биносига яқинлашган полковникдан навбатчи сўрармиш: «Хўш, хизмат?»—«Давлат тўнтариши уюштирмақчиман».—«Ия, тартиб-интизоминг йўқ одам экан».

сан-ку! Ҳов, муюлишга ўт, галинг келар, навбати билан-да»...

...Ярим тунда пойтахтни ҳарбийлар босади. Давлат бошлиғи қароргоҳини, парламентни, ҳарбий министрликни танк қўшинлар қуршайди. Саҳарда эса ҳамма гап саришта. Уйқудан бош кўтарган шаҳарликлар «Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик ўрнатиш ниятида армия давлат ишлари масъулиятини ўз идорасига олди», деган хабарни эшитадилар.

Азиз Камол ва унинг мамлакати пешанасида ҳам шу кунлар борга ўхшайди. Қийёсимча, заминининг қўри-қути пучроқ, рақиблари эса, айниқса рақибларининг ғарблик хўжайинлари чапдаст. Бироқ бу чапдастлик, ўлим талвасаси тақдири бари бир тарих ахлатхонасида яқунини топгуси-ёв?! Социализм эмас, капитализм чақмоқланишига энди инонгандайман...

Ажабланманг, чиндан ажойиб йигитсиз. Ахир, кўнгилни овлаган, олам муаммоларига кўзни катта очиб қарашга ўргатаётган олов йигитга ширин сўзни эмас, аёл жонингни берсанг ҳам арзийди-ку. Шунга муяссар бўладиган латиф дамларни орзиқиб кутаман. Чунки умр ўтмоқда, месъё Собир, умр... Француз аёли умрни қийиқ севги оғушисиз ўтказишни яхши кўрмайди, жонон йигит...

Ҳа, айтмоқчи, «Фигаро»га очеркларим маъқул эмас.

Мактубингизни кутаман. Унутманг. Сизни эъзозловчи —

Сильвия».

С о б и р. «Мадам Сильвия, салом, азиза!

Афсуски, учрашув муяссар бўлмади: Тошкентга чақиришяпти. «Фигаро»нинг муносабати» миқти ха-

тингиз кўлами, янги қаноатларингиз мени хурсанд қилди. Лекин ҳалиги офат рақамларнинг мағзини чақишга келганда ўзингизни қийнамасдан, ёндамалаб ўтган кўринасиз. Бу яхшимас. Замон драмасига кўзини катта очиш вақти етгандир!

Еш мамлакатлар фожиаси нимада?

Тўғри, улар аҳволи оғир. Колониализмдан қолган мушкул мерос манман деганни ҳам ботқоғига тортишга қодир. Бунинг устига империалистик доиралар лаққа даромад булоғидан кечишни истамайдилар, «шумтака»ликнинг қийиб ташлаш йўллари кашф этмоқдалар. Хўш, нажот борми, фожиалар илдизини қирқадиган куч қайда? Агар Ленин ўз фаолиятини қудратли партия яратишдан бошламаганда Октябрь ғалабаси, даста-даста йирик капиталистик мамлакатларнинг неча бора ҳужумига қарши туриш ва оч-яланғоч ўлкани истиқболнинг ойдин йўлига олиб чиқиш кимнинг, қайси ташкилотнинг қўлидан келарди?

Ҳа, гирён кўзим, Осиё, Африка ва Латин Америкаси ёш давлатлари фожиаси ана шу сиёсий-ташкилий кучнинг заифлигида. Азиз Камолнинг Коммунистлар партиясини таъқиб этишидан келиб чиққан натижа ўзингизга маълум. Мундан бу ёғи нима бўлади, иш ғазотгача бориб тақаладим — келажак кўрсатур. Сабр қиламиз.

Айтмоқчи, энг сўнгги хабар — Азиз Камолнинг Москва сафарига отлангани, балки Ўзбекистонга ҳам келар.

Мадам Сильвия, севги назокати ҳақидаги иборангизга монандини тополмадим. Қалбимдаги туйғулар сизга аёнлиги менга далда бағишлайди, холос. Сиздаги дилнавозлик дунёда камдан-кам учраса керак. Майин эрқаланишларни соғиниб қолувчи дўстингиз —

Собир».

ТҮРТИНЧИ КҮРИНИШ

Шийпон. Вағри кенг оппоқ далалар уфқида қишлоқ қад кўтарган, шафақ ташлаб қуёш ботмоқда. Назир бува билан Бургутали.

Назир бува (*даргазаб*). Пилла қуртнинг егани тут барги-ю, халқни ипакка белаёди паққос. Сени шунча нози неъматлар билан боқсам ҳам ахлат тўкасан-а, эй вой, Бургутали?

Бургутали. Отахон, кўнгилни кенг қилинг, орқада қоладиган аҳмоқ йўқ. Дўндирворамиз!

Назир бува. Э-э, ўша дўндиришингни Маккаи мукаррамасига бердим. Ҳамма икки ойда бажарса, бригадам йигирма кунда момиқ планини тахт қилади, деб ваъда айтганман-а... халойиққа.

Бургутали. Қолаверса, бугун беши-ку, отахон. Намунча ўдағайлайсиз?

Собир, Азиз Камол, Носир Жавдат, Жобир Ансор, Фозил бинни Аёз, Малик Маҳмуд, Низом Вали, Иброҳим Аҳмад ва уларни кузатувчилар пайдо бўладилар.

Назир бува. Ҳой зангчалиш, айт уларингга, раис идорада кутяпти, де. Коридан қолдиришмасин мени. Ўзи зардам қайнаб турибди.

Собир (*секин, Азиз Камолга*). Муҳтарам раис, ўтинаман, шу учрашув ихтиёрини менга берсангиз?

Азиз Камол (*мийғида кулганича*). Майлингиз. (*Ҳамроҳларига.*) Кўрамиз!

Собир (*Назир бувага яқинлашиб*). Нега зардангиз қайнайди, оқсоқол? Меҳмонлар қора тортиб, зиёрат қилгани келишди. Ассалому алайкум!

Назир бува (каловланганича). Ваалайкум ас-салом, қариндш... Бургутали, курсидан келтир! (Ҳама билан қуюқ кўришади.)

Меҳмонлар сўридан, курсилардан жой олишади. Бургутали хизматда. Назир бува ҳам ҳурмат-тавозе билан ўтиради.

Азиз Камол. Оқсоқол, катта меҳмонлар колхоз идорасига кетишди. Булар шунчаки, кузатувчилар.

Собир. 150 ўғил-қиз, неvara, чеваралари бор «чинор»ни бир кўриб кетайлик, деган ниятда йўлни сиз томон солишди...

Назир бува. Завол кўришмасин. Бошим осмонга етди... Ҳалиги даҳмазани меҳмонларимиз кўнгилга олмасалар, анчайин ҳангома эди.

Азиз Камол. Сирасини билсак бўладими?

Назир бува. Мундан бир ҳафта илгари денг, яна бир неvara кўрдим. Келинимизнинг туғруқхонадан чиқар кунни экан, бу хумса Бургутали денг, кўзимни шамғалат қилиб, пахтадаги болаларга жавоб берворипти-да.

Бургутали. Туғруқхона дарвозасидан, якка чиқишмасин, девдим-да, отахон!

Назир бува. Ана, кўрдингизми, гап кор қилмайди бу яккакифт йигитларга. (Меҳмонлар томон эгилиб.) Зуваласи пишиқ, тоғни талқон қилади. Ҳой Бургутали, йигирма кунда 1500 тонна нақд бўлмаса, сен мўлтониларга ҳазил-мутойибани кўрсатиб қўяман. Уқдингми? Қулоғингга исирға қилиб тақиб ол.

Бургутали. Уқдим, отахон. Қизил гулдай чакангизга қўндирсак бўптими ахир?

Низом Вали. Қария, 1500 тонна пахтани йигирма кунда жамғариш лоф эмасми?

Назир бува. Аввало, қария деганингиз ботмайди. Ланж гап. Лоф масаласига келсак, бу биздайларга ёт одат. Узлари чамалаб кўрсинлар, мана шу Бургуталининг якка ўзи машинасида 300 тонна пахта теришга ваъда берган.

Носир Жавдат. Бригадангизда ҳосил қандай?

Назир бува. Гектаридан сидирғасига 40 центнердан олармиз-ов.

Азиз Камол. 40 центнер? Шайхулислом, бизнинг деҳқонлар қанчадан ҳосил кўтаришади?

Иброҳим Аҳмад. Худо насиб қилгани: олти-еттитадан.

Жобир Ансор. Оқсоқол, омоч бордир-а далада?

Назир бува. Омочми? У куни, музейга қўямиз, бир дона топтириб беринг деб келишган экан шаҳардан. Сабил топилмади. Бир парча қоғозга нусхасини чизиб бердим. Шаҳардаги усталар ясаб берушар.

Фозил бинни Аёз. Ҳў, кўриниб турган шаҳарнинг оти нима, оқсоқол?

Назир бува. Ўғлим, у шаҳармас, қишлоғимиз маркази.

Носир Жавдат. Саводсизлар бордир-а? Илгарилар Туркистон халқи ёппасига оми бўлган деў эшитган эдим.

Назир бува. Бўлса бўлгандир. Хотирадан кўтарилган. Менинг бир ўғлим бор. Юлдузни бенарвон урадиганлардан. Шунини қишлоққа опкелиш иложини тополмаяпман.

Иброҳим Аҳмад. Саёқ йўлга кириб кетган денг? Мунақаси кони азоб ота-онага. Ё оллоҳ, ўзинг сақла бандаи мўминингчи!

Назир бува (*мийғида кулиб қўяди*). Унчаликмас, қозийи қуззот. Бола тушмагур сайёраларга қўнадиган ракета ясайди. Юлдузни бенарвон уриши шундан.

Меҳмонлар жим. Азиз Камол соқолини чимтиб, чуқур хаёлга талган. Ноқулай сукутни бузишга баҳона излайди.

Бу дейман, сизлар билан бирга арбоби сиёсат Азиз Камол ҳам келдиларми?

Собир. Раис Азиз Камол...

Азиз Камол (*гапнинг олдини олиб*). Узр... Раис Азиз Камол колхоз идорасидаги суҳбатда бўлсалар керак. Нима эди?

Назир бува. Баъзи келишимсиз ҳаракатларига унчалик тушунмайман. Ё ёш... ё умри зое одамга ўхшайди.

Азиз Камол. Қандай далиллар келтиришингиз мумкин?

Назир бува. Далил кўп. Мана бизлар ҳам инқилоб қилдик. Хўш... «Социализм мусулмон Туркистонига шак гап»... «Хуррият шарият измидан бориши керак», хўш... «Шўрой ислomia социализм бизга боп», деган «оташнафас» макиёнларни хўп эшитдик. Мундоғ зеҳн солсак, ҳаммаси инқилоб ғалабасини қия қиладиган чучмал кекириш. Жигаримиз хун бўлди, денг, қариндош. Лекин хумсалар хону монига ўт қўйишга қудратимиз етди. Акс ҳолда бундай турмушни елкамизнинг чуқуриям кўрмасди, қариндош... Энди бу Азиз Камолга келсак, «Миллий социализм», хўш... «Ислом социализми» деган нимарсаларни дастак қилармиш, хўш... коммунистлар бошига қирғин солибди. Якка бош — тузсиз ош... Шўям ақлми, яна арбоби сиёсат эмиш, эй, ўргилдим! Инқилобни қиларга қилиб, бу ёғини бой бериш-ку бу пайсаллаш, қариндош!

Фозил бинни Аёз (*Азиз Камол ҳолатини кузатади*). Бир қараш бор. Дейдиларки, агар капитализм одам боласини қул қилса, социализм инсон деган буюк раҳматни давлат гумаштасига айлантирармиш.

Назир бува. Тавба-я! Ҳамма яхши, мен ёмоқ, ҳамма буғдой, мен сомон, яъни масалан, гапнинг кўндаланги — социализмда ҳам ҳурриятдан асар йўқ, инсон деган буюк раҳмат лайлақлар ичидаги ғуррак — топдимми?

Фозил бинни Аёз. Мен одамлар фикрини айтяпман.

Назир бува. Одамдан одамнинг фарқи бордир-а?

Фозил бинни Аёз. Шундай-ку...

Назир бува. Шундай бўлса нега терлайсиз? Дастрўмолча қўлингизда айланиб қолганига тушунмадим?

Фозил бинни Аёз (*назари Азиз Камолда*). Бизнинг ҳам ўз ибратомуз ақидамиз бор.

Назир бува. Эшитсак?

Фозил бинни Аёз. Ислоҳ — дини камаримиз, демократия — ҳаётимиз низоми, хусусий мулк — муқаддас, социализм эса иқтисодий омилларимиз услубигина, холос.

Назир бува. Бори шуми? Ёмонмас-ку! Халқ ақлини бойлаб олиш, тўсталқон этиш ниятига ажаб яхши баҳона... Ибратомуз эмас, ҳайратомуз!

Қора кийган бева хотин кириб келиши билан баҳс бўлинади.

Бева хотин. Кечирасизлар... (*Назир бувага*.) Оқсоқол, вақтим зикроқ... хайрлашгани келувдим.

Назир бува. Шундайми, ойим, борасизми?

Бева хотин. Ҳа, ҳеч бўлмаса, ноаниқлик азқ-

бидан қутуларман-ку... қабрини кўрсам. Бу хабар, зора, оналарини ҳам кўниктирса.

А з и з К а м о л. Афв этасиз, оқсоқол, гап нима ҳақида?

Н а з и р б у в а. Эй-й, бу мушкул савдо. Қайлиғи урушдан қайтмади, Берлинни олиш жангида дома дараксиз йўқолганлардан. Москва Кремлининг этагида номаълум аскар бола қабри бор. Шу муқаддас мазорни зиёрат қилмоқчи.

А з и з К а м о л (бева хотинга). Ёш кетгандир-а?

Б е в а х о т и н. Биз тенгдош эдик... Йигирма икки ёшга тўлган куним қора хат олдим.

А з и з К а м о л. Шундан бери?..

Б е в а х о т и н. Шундан бери ҳам, бундан кейин ҳам умрим унинг хаёлида ўтади...

Н а з и р б у в а. Барака топинг, ойим...

С о б и р. Бу жаҳонни фашизм офатидан сақлаб қолиш йўлида берилган йигирма миллион қурбондан биттасининг тарихи.

А з и з К а м о л. Қаноат ва садоқатларинг кишини ҳайратга солади.

Б е в а х о т и н. Мени-ку қўяверинг. Қайлиғимнинг онасини айтмайсизми?.. Тўқсонга кирдилар... Бор-йўқлари кўмирдай қорайиб битган, фақат икки кўзлари қип-қизил чўғ. Ҳали, ҳали фарзандларини кутадилар... Қайтмагунича, ўғлимнинг кўзлари мана шу кўзларимга тушмагунича ўтиравераман, ўлмаман, дейдилар...

Н а з и р б у в а. Она зор-озори кўр қилгур олифталарга — янги жаҳон уруши ўчоғига ўт қўйиш орзусида юрган долларбозларга нима дейсиз, меҳмон?.. Томир-томирига болта солиш керак, токи кучга тўлмасин!

Ҳамма жим.

Ҳо, Бургутали, машинани қўш! Йўлингиз равон бўлсин, ойим. Тезроқ қайтинг, кутамиз.

Бева хотин саломга эгилганича чиқади. Барча оёққа босиб кузатади уни.

Яқинлашиб келаётган ашула шавқи барчанинг диққатини ўзига тортади:

Наҳорга шараф,
баҳорга шараф.
Меҳмонимиз — гул,
замонимиз — гул.
Ёмондан узоқ юринг,
Тикандан узоқ бўлинг,
Дўсти олимлар,
ақли салимлар!
Янги меҳмон муборак,
Мурғак имон муборак,
Дўсти олимлар,
ақли салимлар!

Ашула билан бир гуруҳ қайноқ ёшлар келиб қолишади. Меҳмонлар билан салом-хўш бўлгач, келин боласини эри қўлидан олиб, Назир бува қўйнига солади.

Келин (*кўзларида ёнган табассумни яширгудек*). Ота, неварангизга от қўйиб берармишсиз...

Назир бува (*болани меҳрига олар экан*). Балли, қўзим, балли! Ўзиям, кўз тегмасин, чалпакдай қизалоқ-ку... Умри чўнг, хаёли осмон каби кенг бўлсин! Қўзим дейман, (*Азиз Камолга ишора қилиб*) мана бу одам менга ёқиб қолди, кеки йўқ кўринади... Илтимо-симиз, меҳмон, неварамизнинг исми лақабини ўзлари айтсалар.

Азиз Камол (*ўз-ўзига*). Ойиша — ҳақ, гўр эканман... (*Ҳаммага*.) Халқимизнинг бир доно қизи бор. Исми — Ойиша. (*Атрофдагиларга назар ташлайди*.)

Бири мамнун, иккинчиси ғазабда.

Агар маъқул кўрсаларинг, бу жажжи қизалоқнинг исми ҳам Ойиша бўлсин.

Жобир Ансор (*Иброҳим Аҳмадга шипшийд*). Мияси суйилганига имонлари комил бўлдимми?

Иброҳим Аҳмад (*секин*). Оқпадар! Бўйни кесилмаса, отим — шайтон!

Назир бува (*гўдакни қўлига олиб, пешанасидан ўнганича келинга оширади*). Ойиша!.. Ота-боболаримиздан қолган кўп нодир ием. Хўш, жон келин, сизга манзурми? (*Бўйин товлаш розилиги олгач.*) Бўпти. Кам бўлманг, меҳмон!

Келин (*болани бағрига босади*). Муҳтарам раис... Азиз Камол, ташаккур!

Назир бува (*жилмайиб турган меҳмонга, сўнг-ра Собирга тикилади*). Нима? Йўғ-эй!

Азиз Камол. Узр... минг бор узр, оқсоқол. (*Хаёлчан, ўзича.*) Ажаб жамият. Ҳар бир одам — барча учун, барча — ҳар бир кимса учун куйинади. Одам боласи орзу қилган нодир сайқал — шу бўлсами?

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Олий мажлис зали остонасидаги хона. Серқатнов. Деҳқон, Ишчи ва Талаба қуршовида қора чодирга ўралиб кирган кимса хона бурчагидан ўрин олади.

Малик Маҳмуд (*мажлис залидан чиқади*). Келдиларингми?

Деҳқон (*қора чодир томон ишора қилиб*). Деҳқон ишини пужта юритмаса, экинига қор ёғади, оға.

Малик Маҳмуд. Соз. (*Изига қайтар экан*). Раис Азиз Камол сўзламоқдалар. Айни қизиғи.

И ш ч и. Энди беҳуда гапирмас-ов. (Талабага.) Ҳой бола, қош қоқишни қўйиб, қизигида қулоқни эшик тирқишига боссанг-чи, гап-мап эшитилар.

Т а л а б а. Бўлди, бўлди... Минбарда саиди раис... «Мамлакатимиз келгиндилар, баъзи бир газандалар айшгоҳи бўлгани етар... Кўзимиз кўр, ақлимиз ғофил экан...»

Д е ҳ қ о н. Хўш, хўш?

И ш ч и. Талаба. «...Революциямиз мақсадларини яна бир марта аниқлаб олишимиз шарт. Коммунистлар масаласига ва Ойишанинг ҳаққи-ҳурматига келсак...»

Талаба пешанасига «тақ» урилган эшикдан Бэлл Смит ва сўнгра Иброҳим Аҳмад чиқишиб, ўзларини четга оладилар.

И ш ч и. Аттанг, белга тепди-ку, тўкис занғарлар.

И б р о ҳ и м А ҳ м а д. Тавба! Қулоқ қоқмай қўйди-я...

Б э л л С м и т. Мачитларда не ҳол?

И б р о ҳ и м А ҳ м а д. Уламолар дарғазаб, жаноб элчи.

Б э л л С м и т. Эрта жума. Намозга оқиб келган мўминларни...

И б р о ҳ и м А ҳ м а д. Хотирлари жам бўлсин. Жами халойиқ номидан Ойиша дуойи бад қилинур... Бу Азиз Камолнинг бошида янғоқ чақурмиз. Ғазотни ҳам...

Б э л л С м и т. Бўпти. Ғазот масаласида шошилманг. Боринг!

И б р о ҳ и м А ҳ м а д. Иншоолло...

И б р о ҳ и м А ҳ м а д залга кириши билан Низоми Вали келиб чиқади.

Н и з о м В а л и (*истеҳзо билан*). Оч уйда қатиқ ивимас, деб шу қийиқни айтадилар. Жаноб элчи, гурзи туширадиган вақт-а?

Б э л л С м и т. Ошиқманг. Бугун мақсадлари сизни ясаш эди. Сўз очишмади. Сабаби нимадан бўлса?

Н и з о м В а л и. Навбати билан, зимдан амалламоқчилар... чоғи?

Б э л л С м и т. Топдингиз. Биз кечикмаслигимиз лозим.

Н и з о м В а л и. Айни муддао, жаноб элчи. Йўл-йўриғи?

Б э л л С м и т. Эртан пойтахт заводларида кечки смена бўлмаслиги шарт.

Н и з о м В а л и. Жуда соз! Исқирт ишчилар йиғилишига имкон йўллари қирқилади.

Б э л л С м и т. Қойил. Боринг... ҳа, Жобир Ансор чиқсин!

Д е ҳ қ о н. Нима бўляпти ўзи?

И ш ч и. Чамамда?..

Т а л а б а. Тухуми қисилган товуқдай олазараку буларингиз.

Аланг-жаланг кўринган Жобир Ансор хонадагиларга разм ташлаб, Бэлл Смитга яқинлашади.

Ж о б и р А н с о р. Бош ёрилаёзди. Чекамизми?

Б э л л С м и т. Марҳамат, мана! (*Чекишади.*) Кетиши қандай?

Ж о б и р А н с о р. Ёмон. Ғалдир-ғулдур нутқи охирлаб қолди.

Б э л л С м и т. Таъсири?

Ж о б и р А н с о р. Ойишанинг Олий мажлис аъзолиги мандати тикланса, Компартиянинг қонундан таъқарилиги бекор қилинса... ажаб эмас...

Б э л л С м и т. Овозлар бўлинмасмикан?

Жобир Ансор. Бутун чоралар кўрилди. Аммо...
Бэлл Смит. Бугунги Олий мажлис Ойишасиз тугаши лозим.

Жобир Ансор (*соатига қараб олади*). Шу дақиқадан бошлаб, бунда келиш йўллар калити қўлимизда. Қайда пайдо бўлмасин, ўқ қадалади кўксига.

Бэлл Смит. Сўнгра ғарб мухбирлари дунёга жар солади: «Азиз Камол масхарабозлик билан овора. Олий мажлисда Ойиша фойдасига нутқ сўзлаган раис киму, шу соатдаёқ Компартия раҳбари Ойишанинг бошини мажақлаган Азиз Камол ким? Қай бирига ишонмоқ керак?..» Фаҳмладиларми?

Жобир Ансор. Шу билан ҳамма ёқ сим-сиёҳ... Москванинг ҳам дами ичида. Режамиз осонгина кўчади... Омилликларига тан бердим.

Бэлл Смит. Кириг ичкарига! (*Залдан келган қарсақларни тинглаб.*) Ваъзхонлик тугади.

Жобир Ансор ичкарига шошилади. Бир оздан сўнг ҳорғин Азиз Камол кўринади. Унинг орқасидан Малик Маҳмуд чиқади.

Малик Маҳмуд. Саиди раис, бирон нарса керакми?

Азиз Камол. Йўқ. Овоз бериш вақтини айтарсиз. Бир оз дам олай.

Малик Маҳмуд. Хўп, саиди раис.

Азиз Камол хонадагилар билан кўришади, бурчакдагига аҳамият бермасдан у ёқ-бу ёққа юрар экан, Бэлл Смит кўндаланг бўлади.

Бэлл Смит. Чарчадингизми, раис жаноблари?

А з и з К а м о л. Жаноб элчи, ҳалол иш кишини чарчатмайди.

Б э л л С м и т. Унда ҳаромдан узоқроқ юрганингиз маъқул.

А з и з К а м о л. Оламда кафанга ўрамоқни касб билган ҳаромшунослар кўп экан. Тинч қўйишмайди.

Б э л л С м и т. Жаноби раис, биласизки мен хайрихоҳ дўстман сизга. Бутун қилмишим сизни ҳаромдан сақлашга қаратилган эди. Лекин бугунгисига жавоб беролмайман. Ғарб тушунмаслиги мумкин.

А з и з К а м о л. Тушунмаса нима бўлади?

Б э л л С м и т. Совет Иттифоқи берадиган яроғаслаҳа ҳарчанд бир ваъда. Аммо Американинг олтинчи флоти Ўрта денгизнинг нари-берисида эканини унутмасинлар.

А з и з К а м о л. Менга дўст элчининг бу насиҳатлари бизни «ҳаром» ишдан сақласа керак, албатта? Шуни яхши билиб қўйингки, энди — бас! Ё мамлакатимизни ҳаромдан тозалаймиз, ёки барбод бўламиз. Учинчи йўл йўқ!

Б э л л С м и т. Ихтиёрингиз. Вазифамни адо этдим, вассалом. Умри калта ғоялар кўчасининг боши берк.

М а л и к М а ҳ м у д (*чиқади*). Саиди раис, овоз бериш бошланди.

А з и з К а м о л. Бу вазифа эмас, ҳаром жазм. Қарга юз йил яшар эмиш, яъни умри узун, лекин билгани тезак чўқиш... Мени кечирасиз, жаноб элчи! (*Малик Маҳмуд билан ичкарига киради.*)

Б э л л С м и т (*асабий, Талабага мурожаат қилади*). Ҳой ишёқмас, айт, сигарета беришсин!

Т а л а б а. Қанақасидан?

Б э л л С м и т. Винстон!

Т а л а б а. Бошқа нарса истамайдиларми? Пешанамдан товонимгача пайпаслаб кўрсинлар, қўлга илингани ўзлариники.

Бэлл Смит газабда. Залдан гулдурос олқишлар эшитилади. Қўнғироқ жаранги танаффусдан дарак беради. Ота Дархон, Азиз Камол, Носир Жавдат ва Малик Маҳмудлар хурсанд, Жобир Ансор, Фозил бинни Аёз, Низом Вали ва Иброҳим Аҳмадлар тажанг чиқишади.

Н о с и р Ж а в д а т (*мамнун*). Пулатга сув берилгандай...

А з и з К а м о л. Ота Дархон, саида Ойишага нечук хабар берасиз?

О т а Д а р х о н. Мажлис телевизор орқали кўрсатилди. Бутун мамлакат кўрди. Ўзи ҳам етиб келар!

О й и ш а. Шу ердаман! (*Қора чодирни ташлаб, ўртага чиқади.*)

Ҳамма ҳайрон.

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Кеч. Раис қароргоҳи. Зиёфатхона. Ҳамма ёқда меҳмонлар билан мезбонлар «чуғурчиғи». Ўрта сўрида созанда ва навозанда дала. Бир нафар раққоса усули арабийдан олмоқда.

А ё л. Завқ-сафо ғанимат денг, юрагим шиғиллайди-я!

Э р к а к. Жисмимиздаги жавҳар ҳали тугаганича йўқ. Қўри бор, нозанин!..

У л а м о. Шайтоний иш бу. Бандаи мўминни яратганнинг ўзи ёрлақасин.

М у л л а в а ч ч а (*раққосаларга ҳирс кўзини қадайд*). Бугун ҳаргиз монийликни яксон қилинг-эй!.. Анависи — қаҳқаҳай ҳусн синашта...

Х о н и м. Жонгинам, африкаликлар қайси ирқ тоифасидан ўзи?

Жаноб. Арвоҳ ургани шулар-да!

Қиз. Раис Азиз Камол хафaroқ кўринади-я, озодлик куни тантанасида ҳам.

Иигит. Жонкашимизга тинчлик беришмаяпти назаримда.

Ота Дархон. Жобир Ансор қовоғидаги кибрлик жиддият нимадан бўлса?

Носир Жавадат. Хайрли ишданмас, албатта.

Жобир Ансор (оҳиста). Кетиши ёмон кўринмайди-я?

Бэлл Смит. Узибилармонликни кўтармайман! Қулоқ осинг: Ойиша қани? Яна уни қўлдан чиқармоқчилар? Кечаги гапларни пайқаган бўлса-я?.. Раисни қитиқланг, Малик Маҳмудни юборсин, Нуржаҳонни даф қилинг, кўздан узоқ турсин, кераги бор.

Жобир Ансор. Хўп, жаноб элчи.

Бэлл Смит. Танк қўшинлари йўлдами?

Жобир Ансор. Йўлда.

Бэлл Смит. Боринг. Мендан узоқроқ юрганингиз маслаҳат.

Жобир Ансор узоқлашуви билан сергак Сильвия Бэлл Смитга тўғри бўлади.

Хэлло, мадам «Фигаро!»

Сильвия. Кечирасиз, сэр, мадам Сильвия.

Бэлл Смит. Ҳм... Ҳануз сафар азиятида эканлар-да?

Сильвия. Яна кечирасиз, сэр, сизлардеклар орасида юришнинг ўзи бир бахт эмасми?

Бэлл Смит. Ташаккур... Дунёда нима гаплар бор?

Сильвия. Янги гапларнинг сараси ўзларидамиш, эшитсам?

Бэлл Смит. Ҳм... (Атрофни кузатганича.) Тен-так сойда лопиллаб қолган кўприкни кўрганмисиз?

Сильвия. Қайси қирғоққа отиб уриши мумкин?

Бэлл Смит. Шошилманг, мадам Сильвия. Шошқалоқлик доноликдан узоқ.

Сильвия. Балки?.. Лекин, қилмишингиз доноликдан кўра, мени кечирасиз, нодонликка яқин...

Бэлл Смит. Ҳм-м... Узр! (Фозил бинни Аёзга яқинлашади.) Совет элчиси кўринмайди?

Фозил бинни Аёз. Москвадан келганича йўқ. Муҳтарам раисимиз илтимослари орқасидан юргандир.

Бэлл Смит. Бахтларинг чопибди. Эълон этиладиган ҳужжатлар айтилгандай тахтдир-а?

Фозил бинни Аёз. Балли. Қаймоғи бузилмаган...

Сильвия зиёфатхонадан аста чиқиб кетади. Азиз Камол пинжига кирган Жобир Ансор нималарнидир уқтиради. Раис Малик Маҳмудни ўз ёнига чақиради.

Азиз Камол. Полковник, саида Ойишага таклифнома юборган эдик-ку, кўринмайди? Машинага ўтириб, олиб келишингизни илтимос қиламан.

Малик Маҳмуд. Хўп, саиди раис!

Жобир Ансор Малик Маҳмудни эшиккача кузатади. Сўнгра Нуржаҳонни топади.

Жобир Ансор. Маликам?

Нуржаҳон (кўпроқ ютганидан анча қизишган). Хэлло, генерал! Ичамизми?

Жобир Ансор (дағал). Секин! Сиз нотобсиз. Билдингизми, нотоб! Жўнанг зудлик билан.

Нуржаҳон (ҳушёр тортиб). Қизиқ бўпти-да!.. Бугун Азиз Камол ёнида бўлишни истасам-чи?.. Кел-

батига қаранг, нақадар гўзал инсон. У меники бўлади, Ойишаникимас.

Ж о б и р А н с о р. Ота хунидан, эртаги тахту бахтдан воз кечиб-а?.. Иккисидан бири: ё тахт, ё тобут... Хўш, қайсиси маъқул маликамга?

Н у р ж а ҳ о н. Бу маслаҳатми ёки ҳукм?

Ж о б и р А н с о р. Сўзимга кирсангиз — маслаҳат, йўқса ҳукм, маликам.

Н у р ж а ҳ о н. Ҳукм... Яна ҳукм!.. Биламан... Ақлим етади, генерал, аммо қалб... мана бу қурмагур бир парча эт ҳукмга бўй бермас... Шубҳалар оташида ёндиради мени. Тўйдим... Улардай тўйдим!.. Заифалигим қурсин... *(Ичади.)* Хўп!.. Лекин бу охиргиси... *(Лоқайд карашма билан.)* Бай-бай, генерал! *(Чиқади.)*

Д е ҳ ҳ о н. Бу тилига куйдирги чиққурлар шивир-шивирида бир сир жоиз-ов? Саида Ойишани топсакмикан?

И ш ч и. Ё, «Азиз Камол, қирчанғи хаёлга учмай, гапинг бўлса, тез гапиру ишинг бўлса, тез битир», десакмикан-а?

Т а л а б а. Нақди шу. Димоғидан дуд чиқарувчилар жанозасини хуфтонга қолдирмай ўқиса, бели толмайди.

И б р о ҳ и м А ҳ м а д *(виқор билан яқинлашади.)* Иним, сиз мулла йигитсиз, айтинг: қиёмат қачон бўлади?

Т а л а б а. Шайхулислом ўлган кунининг эртасига эмиш, тақсир.

И б р о ҳ и м А ҳ м а д. Ҳм... Бўйнинг узилгур!

Д е ҳ ҳ о н. Шайхим хафа бўлмасинлар. Ҳазилманд боланинг ношаръий гапи сизнинг «ҳийлаи шаръий»нгиз олдида ҳолва-ку! *(Ҳамроҳларига.)* Юринглар!

Т а л а б а. Қаёққа?

Ишчи. Денгизга томган ёшни қайтаролмаслик
пушаймонидан кўра саида Ойишага йўлиққанамиз
маъқул.

Чиқадилар.

Бэлл Смит (*Азиз Камол қошига келади*). Саиди раис, беҳад хушнуд бўлдим. Таклиф қилганингиз учун миннатдорман. Ижозат берсангиз мен кетсам? Зарур юмушларим бор эди.

Азиз Камол. Раъйингизга қаранг, жаноб элчи. Юмушларингизга хайр тилайман.

Бэлл Смит. Қуллуқ. Тунингиз бехатар ўтсин!
(*Чиқади.*)

Азиз Камол. Ота Дархон, генераллар камроқми?

Ота Дархон. Холироқ жойни топиб, «май-шароб» дегандай... Навбат сўзга етди... Саиди раис, тайёрмисиз?

Азиз Камол. Майлингиз.

Ота Дархон. Ватандошларим! Меҳмонларимиз!.. Диққатларингни сўрайман.

Ашула ва рақс тўхтаб, зиёфатхона аста-секин тинчийди.

Марҳамат, саиди раис!

Азиз Камол (*барчага*). Бир туп гул, битта даврахт кўкартириш кишидан қанча меҳр ва қанча-қанча меҳнат талаб қилади. Қуёш сари интилгани учун ҳам майин сабза қояни тешади. Революция ва озодлик булоғининг кўзини очиш, халқнинг бахт деб аталмиш сўнгсиз хаёлига — чин социализм ғояларига қанот бериш эса ҳаммасидан қийин иш. Бахт ва севишиш маъносини, яшаш ва кураш саодатини, имон ва севги лаззатини яхши билганларгина ўзини одам санаш мумкин. Фақат оқил жамият (*бемор империализм олами бундан узоқ*) ер, осмон, қуёш гўзаллигини

инсон қалбига жо қилиш қудратига эга. Биз ана шу мақсадга жон тикканмиз. Биз ана шу қаноат учун барча ўлимларни енгиб, истиқболнинг ҳаминша барҳаёт йўли сари халқимиз билан бирга отланишга ўқланган милтиқдай тайёрмиз!.. Аҳлан ва саҳлан!..

Шодлик ва олқишлар садосини гумбураб келган танкларнинг «ғиқ-ғиқ» тўхташи босиб кетади. Эшиклар оғзини автомат кўтарган солдатлар ишғол қилишади. Бир туркуми Азиз Камол ва унинг ёнидагилар кўкрагига автоматларни қадайдилар. Яна бир туркуми ҳайрат ва ваҳимага чўккан меҳмонларни зиёфатхонадан ҳайдаб чиқаради. Жобир Ансор ишга киришади.

Жобир Ансор (*Азиз Камолдан кўзини олиб қочганича*). Ўқланган милтиғинг пучак... Давринг битди. А-з-и-з Камол!

Азиз Камол. Безгакдай қалтираганингдан маълум... Булут ўрагани билан халқ ҳақиқати — тоғнинг бели букилмайди, банги!

Жобир Ансор. Кишанланг қўллари... тезроқ!..

Азиз Камол, Ота Дархон ва Носир Жавдат қўллари кишанланади.

Ота Дархон. Думи юлуқ лайчалар! Халқ тақдирини емоқчисизлар-да гўё! Омилкор бўл, эртанги ўйла!

Жобир Ансор. Ба-с-с!.. (*Офицерга*.) Ойиша билан Малик Маҳмуд орқасидан тушинг!.. Нуржаҳон қўлдан чиқмасин! Боринг!

Офицер югурганича чиқади.

Ҳайданг бу қизилларни!

Азиз Камол, Ота Дархон билан Носир Жавдатни қўндоқлаб ҳайдайдилар. Хонада Жобир Ансор, Иброҳим Аҳмад, Фозил бинни Аёз ва Низом Вали.

Саиди нозир, биринчи ҳужжат ўқилсин!

Иброҳим Аҳмад. Ғазот... Ғазот!
Жобир Ансор. Саиди нозир, биринчи ҳужжат
ўқилсин!

Фозил бинни Аёз. Бош устига, саиди раис,
аммо олдин муборакбод...

Жобир Ансор. Довдираманг... Ҳўқинг!

Фозил бинни Аёз (*чўнтагидаги қоғозни олади*). Хўп-хўп... Мана: «Қадрдон ватандошлар! Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик ўрнатиш ниятида армия...»

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Шаҳарнинг эски маҳалласи. Чойхона. Ҳалигина улфатлар тарқалган ҳолатни эслатувчи хира хонада якка ўзи қолган Ойиша ўй оғушида. Пойафзал пардозчи си кўринади.

Пардозчи. Буюрсинлар, сайқал берай?

Ойиша. Гапирдингизми?

Пардозчи (*оёққа ишора қилади*). Чанги бир ботмон-ку.

Ойиша. Бугун кўп юришга тўғри келди.

Пардозчи (*майлини кутмасдан ишга киришар экан*). Унгини тутинг!

Ойиша. Нега энди чапинимас?

Пардозчи. Ирими бор. Бусиз ҳам ҳамма ишимиз чапша.

Ойиша. Тушунмадим?

Пардозчи (*чаққон ҳаракатларини тўхтатмай*). Азиз Камол Советлар сафаридан қайтди — хурсандмиз. Ойиша оқланибди — яна хурсандмиз. Аммо пешанамиз шўр кўринади. Халойиқ орасида миш-миш кўп. Худодан ҳам, сиёсатчиларимиздан ҳам беҳад

хафамиз... Чапини тутинг... Ё тавба!.. Бечора халқ намозини бетаҳорат ўқийди-я... (Асбобларини тақил-латади.) Мана, илон оғзидан чиққандай ярқиради.

Ойиша лол. Иш ҳақини олиб жунаб қолган пардозчини кузатаркан, Сильвия пайдо бўлади.

Сильвия. Мадам Ойиша, сизга кўп гап айтишим керак.

Шошилганча Малик Маҳмуд кириб келади.

Малик Маҳмуд. Саида Ойиша, қидирмаган жойим қолмади... Утинаман, сизни Азиз Камол кутмоқда.

Кўзлари олазарак Деҳқон, Ишчи ва Талаба югуриб кирадилар.

Деҳқон. Расво бўлди!..

Ишчи. Пачаваси чиқди-ку!

Талаба. Радиони қўйсанглари-чи!

Малик Маҳмуд радиоприёмникнинг тугмасини босади.

Радиодан овоз. «Қадрдон ватандошлар! Миллат манфаати юзасидан, қонуният ва демократик озодлик ўрнатиш ниятида армия давлат ишлари масъулиятини ўз идорасига олди. Оқпадар, Москва айғоқчиси Азиз Камол халқ ҳақиқати олдида жавобгарликка тортилгай. Яшасин саиди раисимиз генерал Жобир Ансор!»

Ҳарбий марш бошланиши билан радиоприёмникни ўчирадилар. Оғир сукут.

Ойиша. Мадам Сильвия, нима демоқчи эдингиз?

Сильвия. Гапим — тамом. Эҳтиёт бўлинг ўзингизга. Кечирасиз! *(Тез чиқади.)*

Ойиша *(Деҳқон, Ишчи ва Талабага)*. Ҳозирча, сизларга ҳам жавоб. Кейинчалик хабарлашармиз.

Деҳқон, Ишчи ва Талаба чиқадилар.

Ўртоқ Малик Маҳмуд, зудлик билан Марказий Комитет аъзоларига хабар бериш керак: яширин ҳолатга ўтамиз.

Малик Маҳмуд. Азиз Камол нима бўлади? Ўлдиришади-ку?

Ойиша *(полиция ҳуштакларига қулоқ солади)*. Бошланди... Тинч ўтирсак балки шундай қилишар, лекин... бу ҳақда кейин... Белни маҳкам боғланг. Юринг!

Пардозчи кўринади. Улар йўлини тўсади.

Пардозчи. Ҳўв, яна сиз Ойиша бўлманг?

Ойиша. Бўлсам-чи?

Пардозчи *(кўзларида ҳайрат, маъно)*. Қидиришяпти... келиб қолишди-ку! Мана бу ёққа қораларингни олинглар-чи, тезроқ!

Ойиша билан Малик Маҳмуд яширинадилар.

(Овозига куч беради.) Кеп қолинг, ярқиратаман тиллодай! Гижинглатаман тойчоқдай! Кеп қолинг!

Офицер бир даста қуролланган йигитлар билан киради.

Офицер. Ҳой, танбал, шу ерда бир келишган аёлни учратмадингми?

Пардозчи. Аёл? Хотин зотидан ҳазар қиламан, ака. Қанақа аёл?

Офицер. Қанақа бўларди? Манжалақи Ойишани деяпман.

Пардозчи. Эй-й, уними? Ҳалигина нариги муқолишда юрувди қизталоқ.

Офицер. Чиндан-а?

Пардозчи. Бизда ночини бўлмайти, ака.

Офицер (*йигитларига*). Тез-тез!

Чиқадилар.

Пардозчи. Кеп қолинг!.. (*Кўринган Ойиша билан Малик Маҳмудга.*) Даф қилдим. Мана бу томонга жўнанглар.

Ойиша. Раҳмат. Унутмаймиз.

Пардозчи. Бошингиз тошдан бўлсин. (*Малик Маҳмудга.*) Ўзларига омонат эканини...

Малик Маҳмуд. Хўп!

Пардозчи. Ишондим. (*Улар чиқиши билан.*) Кеп қолинг, ярқиратаман тиллодай! Гижинглатаман тойчоқдай! Кеп қолинг...

Парда.

УЧИНЧИ ПАРДА

Авансцена. Собир билан Сильвия ижодхоналари.

Сильвия (*уйғоқ*). «Салом, месъё Собир!

Табиатим кўр ойдин эди. Луқмони ҳаким экансиз: яшаш нафаси, ижод дарди ва ниҳоят юрагимга ялакат шаҳарлар — Тошкент, Москваю Парижда бирга кечирган беғубор кунларимиз хотираси билан лим мактубингиз синиқ руҳимни бутунлай кўтарди. Офарин! Вақтдан яхши дори йўқ — чин экан... Фурсатим камроқ. Шошиляпман. Сиз деган тутуриқсиз «Фигаро»нинг юзига лой чаплаб, «Юманите»га ишга кирдим. Зиғирча бўлса ҳам, Ойишага ўхшашни истардим... Дил оғригидан қутулганимга, излаб-излаб қанотимни

топганимга етарли исбот бўлса керак бу, садағанг кетай, йигит. Бечора олам сирлари энди менга аён кўринади. Вазифам — нажот соҳилидагилар қаторида бўлиш. Телба жамият таянчи — Америкада отилаётган ўқлардан нафратланганим, ҳазар қилганим кучимга куч қўшмоқда. Агар кифтимга қўнган илҳом париси чалғитмаса, маслақдошларим сафига яна бир қаламкаш қўшилди, дейиш имконига эга бўларсиз. Хуллас, шу кундан бошлаб, масалахонликка чек қўйганим бўлсин. Қалбан ҳам, фикран ҳам сиз билан ҳамнафас, ҳамдард бўлиш орзуси бутун вужудимни эгаллаган. Эртан Азиз Камол мамлакатига жўнайман. Сизни кўришга тим чанқоқ —

Сильвиянгиз».

С о б и р. «Азизам Сильвия, саломатлигингиз, туйғун кайфиятингиз мени беҳад қувонтирди. Бахтимдан айланаман. Телба жамият жазавадидан қўрқиш, ҳазар қилиш билан чегараланмасдан, унга қарши кўкрак кериб курашувчилар кун сайин кўпайса, бечора олам ўз ақлини тезроқ топур, замон драмаси яхлит биздайлар, фикри дарё, имони метин, қалби гул инсон боласи фойдасига тезроқ ҳал бўлур. Ахир, башарият ҳақгўйлар тантанасини яна қанча кутиши мумкин, толма белим?! Балки учрашармиз. Шу кунларда йўлга чиққим бор.

Учағон хаёл билан қучиб қолувчи —

Собирингиз».

С и л ь в и я. «Собиржон, салом, серҳикмат йигит!

Африка тупроғида сим-сим ёмғир ёғмоқда... Йўл устида яратилган «Қисса» битаёзди. Балки унинг умумий мазмуни қизиқтирар сизни. Мана: сафарга чиққан уч одам катта йўллар айрилишида тўхтаб қоли-

шади. Бири социализм, иккинчиси капитализм кўчасига машинасини солади. Учинчиси эса қиттай ўйлашиб шофёрига айтадики, машина чироғини социализм томон ёққин-да, капитализм кўчасига суриб кетавер.

Ана шу уч ҳаёт, уч тақдир муаммоси билан фикриёдим банд. Натижаси сиз айтганча кетиши, озодликда ягона жамият фойдасига ҳал бўлиши бегумон, азизим. Ҳовлиқаётган, қақилдоқлик қилаётган бўлсам, кечирарсиз. Азиз Камол мамлакатининг келажаги, ўзимнинг мафкуравий удумларим энди мен учун равшан: «Тақдирин қўл билан яратур инсон...» — рўйи-рост гап экан. Лекин бир нарса аниқмас. Наҳотки, севгим ўкинч дарёсига чўкади? Бундан қўрқаман. Жавобини интизорлик билан, энтикиб кутувчи —

Сильвиянғиз».

С о б и р. «Сильвия, салом, гўзал инсон!

Йўлим изингизда. Чатноқ лабларни, майин нозу назокатларни, шўх кулкуларни ўлардай соғиндим.

Қаранг-а! Янги, буюк инсон дунёсининг келажаги нур қучоғида кўринмоқда. Бечора оламнинг социализм ва коммунизм неъматидан баҳраманд бўлиш кунлари кўпга чўзилмас, агар биз, биздайлар шу муқаддас йўлда толмай меҳнат ва жанг, жанг ва меҳнат қилишни ақлу қалбимиздан бир дақиқа ҳам нари тутмасак.

Инсон адолати учун кураш — буюк саодат қаноатига аста-секин етиб келган Азиз Камол тарихи — бу замон драмаси фожиага ўтмаслиги, синмаслиги керак.

Севгимдан саҳар бедорман. Жавобим шу, гул тафтим, тезда кўришармиз. Кутинг. Сизни жонидан ҳам азиз билувчи —

Собиринғиз».

САККИЗИНЧИ КҰРИНИШ

Иккинчи кўриниш манзараси. Соч-соқоллари пахмоқ Азиз Камол билан Ота Дархон узала тушган Носир Жавдат устида парвона.

Ота Дархон. Устоз, енгил тортдингизми?

Носир Жавдат (*титроқ овозда*). Томирларимни... изгирин ялагандай... Томоқ хип бўғиқ... Бедавосига чалиндим... Сув!

Азиз Камол (*гор панжарасига отилади*). Сув!.. Сув беринг!..

Шошмасдан панжара қулфларини очганлар Фулом акани киритадилар.

Фулом ака. Мана сув, бўтам... (*Аҳволни англагач, Носир Жавдат бошига ошиқади.*) Булоқ суви, устод, ола қолинг.

Носир Жавдат (*энтикиб ичади, ҳушёр тортади*). Асти кам бўлманг. Маҳрумиятлар ғами енгаман дейди. Азиз Камол, сиз булоқ кўзини очиш ҳақидаги ҳикматни яхши кўрардингиз-а? Инчунин, кўзим очилганда... Улим... Минг афсус... Фулом ака, юртингиз Ўзбекия... Советия тупроғи кўп ажиб...

Фулом ака. Гапиринг! Гапиринг, устод!

Носир Жавдат. Халқ яктан... Тақдир таҳликаси ҳал... Бургут қанот одамлар... Барча миллатлар — каттасининг ҳам, кичигининг ҳам — бахт юлдузи жамолда... Боринг, дунёга қайтадан келгандай бўласиз.

Фулом ака. Кошкийди. Насиб қилармикан?

Носир Жавдат. Қилсин, Ватанимни ўшандай кўриш — менга ато бўлмади. Бутун мамлакат ўқийди-я! Болаларига, толиби илм аҳлига ҳайрон қолади киши. Уҳ... Укиниш қалбимни маҳкам чимчилаган...

Азиз Камол!.. Ота Дархон!.. Жонгўшаларим, умидим сизлардан... Зораки, насиб қилса! (*Узилади.*)

Ғулом ака. Худо раҳмат қилсин. Омин!

Азиз Камол билан Ота Дархон эс-ҳушидан ажралгандай ҳолатда. Ғулом ака икки аскарни бошлаб келади. Жасадни чиқарадилар.

Ота Дархон (*Ғулом акани бир четга олиб*).
Ғуломжон, бир юмушим бор эди.

Ғулом ака. Айтинг, биродари киром.

Ота Дархон. Ойишани топсангиз. Пойтахтда бўлиши мумкин. (*Нималарнидир қулоғига қуяди.*)

Ғулом ака «маълум» аломатини берганча чиқади. Панжара қулфлари солинади.

Азиз Камол. Мудҳиш ўлим яна бир дўстан жудо қилди.

Ота Дархон. Ғам ёмон офат, филни ҳам енгади.

Азиз Камол. Филни енгган ғам? Йўқ, Ота Дархон, бизнинг нодонлигимиз, айниқса, мен... хом калла! Ойиша ҳақ. Одам танишда, ёв фаже макрлари олдини олишда арбоби сиёсат эмас, бир гўдак эканман. Шўрим қуригани, айбим — инонувчанлигимда. Лақмалик шундан. Натижада, битта ўзимнинг эмас, дўстларим боши янчилмоқда, халқ умиди абжақ, ватанфуруш даллоллар ғолиб, наинки биз, агар кўз қургурни лўқ қилиб, «Ё ҳақ, ё ўлим!» сўзини чувалатишдан нарига ўтилмаса, бу шарманда ғарбчилар Осиё, Африка халқлари бўйнини чангакда сиқишади-да, ифлос ишларни қилаверишади. Наҳотки, йигит умрим шу афсус ва надоматлар остида яқунланса? Нодон кўнгил тарс ёрилмаганига ҳайронман. Эвоҳ!

Ота Дархон. Беҳуда ёнма! Айб ҳаммамизда. Билъакс, ўйлашимча, зуғум, ҳасад, дўқ-тахдид баъзи жамшидига халқ энди кўникмайди. Ота мешкобга ишонавер, улар қалби тафтини, бир чимдим бўлса-да, биламан. Ургатуғлиқ хатти-ҳаракатларимиз, чақноқ юлдуз диёрининг ибратомуз ишлари бекор кетмас, йигит!

Азиз Камол. Ойиша тақдири не кечди?.. Малик Маҳмуд қайда бўлса?.. Онам жони ҳам қийноқ-дадир?..

Ота Дархон. Уларни билмадиму ҳойнаҳой, Жамилабонуни қийнашдин ҳуркишар.

Азиз Камол. Нега шу вақтгача суд йўқ, ҳукм йўқ?..

Ота Дархон. Қўрқишади. Улар қўлидан келадиган юмуш битди: бизни ими-жимиди хазон қилиш. Шунга учмаслигимиз шарт, саиди раис.

Азиз Камол. Ҳа, албатта, заҳарли илон билдирмай чақади.

Қулфларнинг шақир-шуқур овози эшитилади. Бир нафасдан сўнг Жамилабону кириб келади. Чоҳдагилар ҳайрон. Азиз Камол сапчиб она қучоғига ташланади.

Она!.. Волидаи муҳтарама!..

Жамилабону (*фарзанди бошини кўксига босганича узоқ жим қолади*). Шуқур. Паҳлавоним, тинкам қуриди.

Азиз Камол. Юринг, мана бу ёққа.

Ота Дархон. Саломатмисиз, Жамилабону?

Жамилабону. Ким?.. Ота Дархон? (*Елқасини қоқади*.) Хайрият бирга экансизлар, мадад бўлади. (*Утирадилар*.) Паҳлавоним, бодалигингда яхши кўрган емишларингни келтирдим. Ерсизлар. Ювинди жонингизга теккандир.

А з и з К а м о л. Меҳрибон онагинам, сизни кўришнинг ўзи бир бахт. Таҳликада эдик.

Ж а м и л а б о н у. Мендан кўнглинг тўқ бўлсин. Соғман, болам.

О т а Д а р х о н. Бугун ой қаёқдан чиқди, Жамилабону? Қандай рухсат беришди сизга?

Ж а м и л а б о н у. Бу катта тарих, Ота Дархон. Бормаган жойим, бош урмаган остонам қолмади. Шайхулисломни қидириб тополмадим. Фозил бинни Аёз билан Низом Вали истеъфога чиққанмиш.

А з и з К а м о л. Жобир Ансор ҳаром қилмишлари гувоҳларини бир-бир йўқ қилишга киришибди-да.

О т а Д а р х о н. Шундай бўлмоғи — табиий. Гумроҳлар билан иш юритмоқчи. Хўш-хўш?

Ж а м и л а б о н у. Чидамадим. Тўғри тигипарронга учрагур «саиди раис», э, эсим қурсин, жаллод Жобир Ансорга йўлиқиб, томоғидан хиппа олдим. Қайдам, халқ ғазабидан ҳайиқдим, ё бўлмаса... Ижозат берганига ўзим ҳам ҳали-ҳали инонгим келмайди.

О т а Д а р х о н. Пойтахтда нима ҳол?

Ж а м и л а б о н у. Тўс-тўполон. Намойиш устига намойиш, отиш устига отиш, қамаш устига қамаш, яна газотларини айтмайсизми! Кўча-кўй аскарлар, танклар билан тўла. Шунда ҳам денг, халойиқ тап тортмай «Азиз Камол!», «Азиз Камол!», деб олқишлайди, уйимиз олдидан ўтади. Ичимда севинаман: «Ҳа, болам эл дилида. Ундайлар ўлмайди»,— деб.

А з и з К а м о л. Сўзамол онажоним... Ойиша билан Малик Маҳмуддан хабарингиз борми?

Ж а м и л а б о н у. Йўқ, паҳлавоним. Лекин радиодан бир гапни эшитувдим. Ойиша билан Малик Маҳмуд боши учун 20 минг доллар, Нуржаҳон боши учун 10 минг доллар қўйишибди.

А з и з К а м о л. Нуржаҳонга ҳам-а?

Ж а м и л а б о н у. Биз, болам, у қизгинани яхши тушунмадикмикан? Мундоғ қарасанг, нияти холис кўринади. Юрагида севги ўти ёнмоқда шекилли.

А з и з К а м о л. Билмадим.

Ж а м и л а б о н у. Ғорларинг зах экан. Ўзларинг-ни эҳтиёт қилинглр...

Қ о р о в у л (*кириши билан*). Вақт тугади. Чиқинг!

Ж а м и л а б о н у. Акиллашини қаранг-а! Тавба... Ота Дархон, ўғлимни сизга, сизни ўғлимга топширдим, тетик бўлинглр. Паҳлавоним (*пешанасидан ўпади*), мендан хавф олма. Фарзанд омон бўлса, онага ба-ло ҳам урмайди. Хайр, энди кетай.

Ота Дархон билан Азиз Камол онани кузатадилар. Қоровул шам ёқиб чиқади-да, панжара қулфларини солади. Бир дақиқадан кейин ғор ташқарисидан отишма, муштлашиш, курашнинг тўстўполони эшитилади. Сўнгра панжара қулфлари очилиб, ўн чоғ-лик қуролланган йигитлар билан Н у р ж а ҳ о н пайдо бўлади.

Азиз Камол липиллаган шамни олганича у томон отилади.

А з и з К а м о л. Кимсиз?

Н у р ж а ҳ о н. Саиди раис, мен — Нуржаҳон. Ассалом, Ота Дархон.

Имсиз-димсиз кўришадилар.

Н у р ж а ҳ о н. Ўртада юрган воситабозлардан куйдим. Саиди раис, бедабингизни кечиринг! Якка ўзингизга айтмоқчи бўлган икки оғиз сўзим бор. (*Ота Дархонга.*) Ялинаман!

Азиз Камол майли билан Ота Дархон ўзини четга олади.

А з и з К а м о л. Биз яккамиз. Қулоғим сизда.

Н у р ж а ҳ о н. Ҳимматингиз бошимга дурра. Бедабингизни кечирганингизни ҳам эшитсам,

А з и з К а м о л. Хўш?

Н у р ж а ҳ о н. Миннатдорман, саиди раис. Кечмиш фожиалар хаёлимдан чиққан — инонинг. Вужудим севги оташида. Туну кун сизни дейман, фақат сизни. Ешлигим ҳаққи, севгим ҳаққи, айтинг-чи, умид қилсам, ишонсам бўладими? Бир оғиз сўзингиз мени азобдан, жаҳл жаҳолатидан, нонкўрликдан халос этиши мумкин, Азиз Камол!

А з и з К а м о л. Нуржаҳон, кўзимга тик қаранг-а! Нега олиб қочасиз! Кўрдингизми, сизга хос чирой, латофат бир қирғоқда-ю, севги, садоқат ўзга қирғоқда. Жаҳл жаҳолатидан, дайди хаёллардан ҳали қутулганингизча йўқ. Шунга кўра севги изҳорингиз лоф кўринади.

Н у р ж а ҳ о н. Кўздан сир олишда янглишдингиз. Қисматим оғир экан. Қиз нарса бардоши — денгиз. Кутганим бўлсин. Озод, саломат экансиз, шу ҳам мен учун катта саодат. *(Уйқудан уйғонгандай.)* Малик Маҳмуд соқчилар бошини янчди-ю, ўзи ҳам ҳалок бўлди.

О т а Д а р х о н. Наҳотки?

А з и з К а м о л. Ташқаридагилар ким?

Н у р ж а ҳ о н. Малик Маҳмуд одамлари. Тез! Қани, кетдик. Тезроқ!

Бир лаҳзали сукутдан, ағрайишдан сўнг, ғорни ташлаб чиқадилар. Сал фурсатдан сўнг бўм-бўш ғорга туртина-туртина Ж а м и л а б о н у кириб келади.

Ж а м и л а б о н у. Шўрим! Пешанам!.. Азиз! Ота Дархон!.. Паҳлавоним!.. Жавоб йўқ... Алдашибди!.. Эшитдим, мана шу қулоқларим эшитди... Алдашибди... Айғоқчилар макри тузоғи... Дард устига чипқон... Дод! Мусибат тигидан дод!.. *(Беҳуш йиқилади.)*

ТУҒҚИЗИНЧИ КҮРИНИШ

Қора ўрмон орасидаги яланглик. Тонг отмоқда. Ҳансираган одамлар — Нуржаҳон, Ота Дархон қўлтирига кирган Азиз Камол, қуроллари шай йигитлар пайдо бўладилар.

Азиз Камол. Ота Дархон, ўтлоққа бир оз ён-бошланг-а. Мана мундай. *(Ўзи ҳам ўтиради.)* Уҳ-ҳ!..

Ота Дархон *(нафасини ростлаб.)* Майса... Кўм-кўк майса! Қандай хушбўй, маст қиламан дейди-я.

Азиз Камол. Тонг нафаси — нақадар ором... ҳаловат. Ҳали замон қуёш чиқади, олам нурга чўмилади.

Нуржаҳон *(кўзлари ножўя, ўз-ўзига)*. Адашмадимми? Йўқ, тайин қилинган жой — шу... ҳозир қорамни олишим билан... *(Ўғринчи кўз билан йигитларга имо қилади-ю, ялангликдан чиқади.)*

Қуроолланганлар Ота Дархон билан Азиз Камолни ҳалқага оладилар.

Офицер. Қимир этган тил тортмай ўлади!

Ота Дархон. Аҳ?!

Азиз Камол. Ифлослар!.. Тузоқ!

Жобир Ансор, Вэлл Смит билан бирга Нуржаҳон киради.

Вэлл Смит *(секин)*. Пойтахтдаги ишлар кўзимга хунук кўринмоқда. Тезроқ қайтиш шарт. *(Бепарво истеҳзо билан овозини барала қўйганича.)* Раис жаноблари, эртанги газеталарда нечук «хабар» босилар экан?

Жобир Ансор (*ўринларидан дик туришган Азиз Камол билан Ота Дархоннинг ғазабнок кўзларига жилмайганича*). Этларини ўлдириб қўйинг!

Каллакесарлар уларни қўндоқ хезлаб ўтқазинади.

«Хабар» рубойдай қисқа бўлади, жаноб элчи. «Ватанпарвар аскарларимиз бетавфиқ коммунистлар ёрдамида чоҳдан қочган қизил сотқинларни — Азиз Камол ҳамда Ота Дархонни отиб ўлдиришдан ўзга илож кўрмаганлар!» Қофияси нечук?

Бэлл Смит. Бесакта. Ҳи-ҳи-ҳи.

Нуржаҳон. Исқирт чолни билмайману, аммо мана бу чурвақа бошини ўзим мажақлайман, падари бузрукворим қирол Ҳумоюн қонига қон беради. Чурқ этсин-чи! Ижозат этинг, саиди раис?

Бэлл Смит. Ошиқманг, маликам! Сўраганнинг айби йўқ, хўш, Азиз Камол, ҳормасинлар энди? Ҳалол ва ҳаром ҳақидаги баҳснинг якуни — шу. Ғарб хоҳишларига қарши бориш осон эканми, лафзи ҳалол?

Азиз Камол. Зулм ва таадий ҳаромхўрлари билан ади-бади қилиб ўтирадиган аҳмоқ йўқ! Тарих вақтдан яхши табибни билмайди...

Бэлл Смит. Ҳм... Жуда соз-да. Маликам, жон бор ерда қазо бор. Қора ўрмон овчилари ҳунарини кўрсатиб қўярмишсиз! Айни вақти! (*Аста чиқади.*)

Нуржаҳон (*каллакесарлардан бирининг автоматини олади*). Оёққа боссинлар, куёв тўрам! (*Ўз-ўзича.*) Отам ўчини оларману, севгим ҳам ўлади. Хун билан севги... севги билан ўлим... Пешанам қурсин... Шўр экан.

Жобир Ансор. Нуржаҳон?! (*Қулоғига.*) Ё тахт, ё тобут!

Н у р ж а ҳ о н (*ҳушёр тортади, Азиз Камолга*).
Ҳой, валламати! Кўзимга қара! Ҳой, кўзимга қара!

Урмондан отилиб чиққан Малик Маҳмуд Нуржаҳон қўлидаги автоматни уриб туширади. Епирилган одамлар — Деҳқон, Ишчи, Талаба ва бошқа қасоскорлар ялангликни ўраб оладилар-да, ҳаммасини қуролсизлантирадилар.

О й и ш а. Вақт сизларники эмас, майна жаноблар! Малик Маҳмуд, каллакесарларни... ҳа, мана бу ойимчани — олиб чиқинг! Ҳавони бузишмасин. (*Деҳқон, Ишчи, Талабага.*) Иккисига эҳтиёт бўлинглар. (*Яланглик ножинслардан тозаланад экан, ҳайрат ва шодликдан эс-ҳушларини йўқотаёзган Азиз Камол билан Ота Дархон томон отилади.*) Қардошларим!..

Ота Дархон йиғлайди, Азиз Камол ҳам кўзларидан юмалаган ёш томчиларини тўхтатишдан ожиз. Ойиша уларнинг юз-кўзларидаги лой аралаш ёшни артиш билан овора. Малик Маҳмуд кириб, қадронларни қучоғига олади. Сўнгра Ойиша мурдадек оқарган Жобир Ансор билан Бэлл Смитга яқинлашади.

Саиди раис Азиз Камол, бу думи гажак чаёнларни нима қил дейсиз?

Деҳқон. Саида Ойиша, ўзимизга топширинг, мажақлаб ташлаймиз бу лаънатиларни!

Ишчи. Тегирмон тоши остига бостирсак ҳам ҳақимиз кетади!

Талаба (*қошини қоқиб*). Сазойи!.. Пойтахт майдонида сазойи қилиб чипқон чиққан тилларидан осиш керак, саида Ойиша!

Ота Дархон. Болаларим, бу зулмат газандалари гуноҳига яраша жазони одамзод ҳали ўйлаб топганича йўқ. Бечора юртимиз заволи шулар!

Азиз Камол. Малик Маҳмуд, оға, кўздан йўқотинг буларни.

Малик Маҳмуд. Хўп, саиди раис. *(Олиб чиқади.)*

Азиз Камол. Саида Ойиша, гуноҳкорингизни кечирарсиз. Энди бу ёғига қандай маслаҳат берасиз?

Ойиша *(соатига қараб)*. Шаҳримиз... *(Шу чоқ шоша пайдо бўлган Ғулом ака топширган хатни ўқир экан, беҳад хурсанд.)* Пойтахт сизни кутмоқда!

Ота Дархон. Пойтахт?!

Ғулом ака. Ҳа-да, биродари киром!

Ота Дархон. Ажаб савдо!.. *(Кўкрагини ғижимлаганича йиқилади.)*

Ғулом ака дўсти бошини бағрига олади.

(Ярим-ёрти тилга киради.) Ғуломжон... мешкоб... битди, юрак қурмагур чидамади-я. Азиз!.. Ойиша!.. Бечора халқим... ситамини, кулбасини ёритиш... чиқмасин... эсларингдан... Оқ йўл!.. Ҳамиша бирга... бўларсизлар... умидида жон беряпман! Умрим вафо қилмади... Алвидо, болаларим... *(Ўлади.)*

Азиз Камол *(кўзлари узоқларга тикилган.)* Оппоқ тонг отмоқда. Африка тонги!.. *(Ота Дархонни даст кўтаради.)* Бу заҳматкаш, бутун инсон байроқдай муқаддас... қўлимизда боради... Ойиша, тошқин зиё, қани йўл бошланг! Ҳали енгиш лозим бўлган машаққатлар, қиладиган ишларимиз кўп, дўстларим!.. Кетдик!..

Парда

КОНШИ САРОБ

•

Икки парда, ўн саҳнали драма

АСАР ҚАҲРАМОНЛАРИ

Ш ай х Абдулфотиҳ.

Би би Давлат — унинг ҳалоли.

А қ и қ а — набиралари.

Ми р Али х он — Миллий комитет
раиси.

Э лей н Бендшаль — унинг
аёли.

Аслзода Саидхон — Миллий
комитет саркотиби.

Юртолбек.

Мавлоно Фигоний.

Омонёркўкнори.

Улфат пошшо — мусофирхона
хўжаси.

Джеймс Тэйлор.

Номаълум)

Заркокил)

Бодомқовоқ)

Зулукбадан)

раққосалар.

Хизматкорлар, журналистлар, ши-
навандалар. Тарих 1945—1956 йил-
лар гирдобиди, хорижий шарқ мам-
лакатларининг бирида кечади.

Модерн услубида қурилмиш меҳмонхона пастки қаватида қўндирилган «нафис» мажлислар зали: кенг деразалари кўчага чиққан, икки биқинидан эшик очилган. Таъобий деворлари кўҳна шарқ маликаларининг ним яланғоч сурати ва ғарб абстракционизм йўлида бичилмиш лавҳалар ила безатилгандай...

Кундузлари бўм-бўш бу макон, тун қўнган замоноқ ўзгача тус олур: ароқ-шароқ, шира-шарбат, джаз-квартет, созанда ва навозандаларнинг сархуш чинқириқлари, нозанинлар рақс-ашулалари...

ПРОЛОГ

«Қонли сароб...» пардаси. Олам сув сепгандек... Дабдурустан кириб келган довул бу осойишталикни бошига кўтаради: радио тўлқинларидан турли тилларда «Ғалаба», «Уруш тугади», «Тинчлик», «Фашизм тор-мор» нидолари янграр. Оламни босган шодлик ва шовқин авжига чиқади-ю, яна аста-секин чўқади. Парда ўз ўрнидан кўчади.

Қоронғиликни тилган нур гугурт чақиб сигарета тутатаётган Мавлоно Фигонийнинг хаёлчан башарасида. У ўз қалби билан сўзлашмоқда.

Мавлоно Фигоний. Мана жаҳон уруши ҳам тугади. Аё чора қайда?.. Бошимдан дуд чиқар, шикаста кўнглим гурбат саҳросида... Эй бечора танбурим: иккимиз Мир Алихон, Шайх Абдулфотих, Юртолбеклар қилмишларига ром бўлганимиз туфай-

ли ватангадо махлуқ иснодини кўтарамиз, шекилли? Ватанимдан елган ҳайдар сабо шуни тақозо этгандек... Уф... биз битган салкам ўттиз йиллик тарих — «Воқеанома»нинг ҳали сўнги саҳифаси ёзилганича йўқ, қани, чархи бевунёд яна не кароматлар кўрсатур, сабр айламоқ маслаҳат...

Қачонлардир аҳли тамизлар мени «Ҳурматли ғоятдин, шуҳрати ниҳоятдин» ўтадиғон шоир ва яна бастакор дея мадҳ айлар эдилар. Бу ишонч, халқ даҳоси бахш этган истеъдод ҳарорати нечук йўлларда соврилди? Ҳақ йўлидами, йўқса ноҳақ?..

Чироқ тиги яна бир кўчар экан, оппоқ соқолини тутамлаб хаёлга толган Шайх Абдулфотиҳнинг сўлгин чеҳраси намоён бўлур.

Шайх Абдулфотиҳ ...Ақлга чунон ён бериб иш кўрмоқ зарур. Олов отишдан, бир-биримизга олов отишдан фақат жаҳолатга йўл очурмиз. Ўзимни эр, ўзгани шер билган онларимдан бери мансаб, амал, симу зар демай, фақат дини ислом манфаатини кўзлаб келиб, умримнинг оёғида не ҳолга тушдим, мен Шайх Абдулфотиҳ ким деган одам бўлдим? Ё тавба, бўлмаганларга бўлишмоқчи кимсанинг куни шуми? Икки жаҳон овораси...

...Элу юртдан маҳрум, бошпана йўқ, оила тилкапора... Бечора Биби Давлат, эрим деб, қисиниб-қимтиниб ҳаётини саргардонликда яқунлаш арафасида. Отаси бошлаган йўлларда навқирон боши мажақланган ўғлимнинг каримаси, набирам Ақиқа ота-боболари яшаган қуёшнинг ҳарорати, тупроқнинг бўйи нечук? Билмайди: бегона элларда туғилди, бегона урфу одат муҳитида вояга етмоқда. Тақдири на бўлур? Ўйлаб тубига етолмайман...

Ёғдунинг ялт-юлт нури бор вужуди ўй, пинакка чўмган Юртолбек юзига кўчади.

Юртолбек. Истиқболда яна не кўргиликлар бор? Эссиз умр... Фалакнинг гардиши бу шўр пешани қай кўчаларга олиб кирмади, сувдан чиқариб, ўтга ташлади, ўтдан олиб сувга.

Пирим, Шайх Абдулфотиҳ... сўзларини икки қилмадим: Туркистонда Миллий-диний мусулмон жумҳурияти ташкил этамиз дедилар — бел боғладим, Қўқон мухторияти учун курашган ғози, ўлган шаҳид дедилар — қўрбошилиқ қилдим, Бухоро амири қўшинлари сафида бўлинг деганларида — жанг қилдим, ўқ едим, қилич тиғи захрини чекдим.

Қудратингдан ўргилайки, пирим буромадларининг даромади бирин-кетин пучга чиқаверди. Охири ажнабийлар, бегоналар орасида... Ватангадоликнинг мен тортмаган азобу уқубати, зор-озори бўлмаса керак...

Янги жаҳон уруши ҳам ўт олди... Менга, Искандариядаги машҳур девонага Берлиндан, пиримдан телеграмма келса бўладими?

«Бек, биз ғариблар учун нажот соҳили топилди. Шояд мушкуллар осон бўлғай. Тезда етиб келинг...»

Тавбамга таянмаган эканман, яна қанотсиз учдиму йигитлик асносидаги иш-коримга ғайрат билан киришдим: немис концлагерларидаги туркистонлик асирлардан тузилган даҳшатли легион Сталинград таслим бўлиши биланоқ, Ўрта Осиё тупроғига бостириб киришга ҳозир бўлди. Тошкент, Самарқанд, Фарғона — бу азамат шаҳарларга ғолибона кириб боришимиз хаёлимиздан кечар...

Ё раббий, шунчалик бешафқатмисан. Орзиқиб кутилган умид ҳақиқатини кўкка совурдинг-да, биз сўтакларни яна ватангадоликнинг боши берк кўчасига улоқтирддинг... Недурки, ҳаётим жиноятдан, имоним хиёнатдан, қилмиш-қидирмишларим саробдан...

қонли саробдан иборат? Ким ҳақ? Бизми, ё улар?
Астафидулло...

Нур Аслзода Саидхоннинг чақчайган қизил укки кўз-
ларида, тор пешана ва кулча юзларида ўйнайди.

Аслзода Саидхон. Асл... Аслзода... Саидхон.
Ҳай-й-т дидингиздан ўргилай, падари бузрукворим!..
Ўзлариям Туркистонни тебратган саидлардан. Недур-
ки, большевиклар қўлида умрини хору зор якунла-
са? Кенжатоё фарзанди, зодалар асли эса қасос
учун яратилмаганмикан?

Ҳушлари бошларидан учган бу «қадимий»лардан
энди иш чиқмас... Мир Алихон ҳам — тамом... ўтмас
тиг... Чунончи, шу «қадимий»лардан бири Нюрн-
берг процессини ташкил этувчилари қўлига тушса-да,
«1941 йили қуршовда қолмиш оғайниларига хиёнат
этиб, Гитлер қўшинлари томон думини хода қилган,
асирлар орасидаги Совет Армияси командирларини,
коммунистларни фош қилишда айрича хизматлари
боисида немис армияси капитани унвонига сазовор
бўлган ва боринги, Миллий комитет саркотиби ла-
возимига минган «жадид» кимдир?» саволига йўлиқ-
сами, шак-шубҳа йўқки, ўша зот мана шу Аслзода
Саидхон бўладурлар дея қўлимга кишан солдирур...

...Начора, вақтинча бўлса-да, шулар билан келиш-
моқ, сэр Джеймс Тэйлор муллажиринг масаласини
ҳал этгунча харажатлари ҳақида ҳам бош қотирмоқ
мажбурияти бўйнида... Йўқ, ҳурматли ватандошлар-
рим, Аслзода Саидхон ҳали янги режалар мақсадида
бирингизни миниж, бирингизни етов қилишга қодир...

П а р д а

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ САҲНА

Меҳмонхонанинг даҳлиз хоналаридан бири. Танобий хўжаси Улфат пошшо Мавлоно Фигоний, Юртолбек ва Аслзода Саидхонларни қарши олмоқда. Қора ва оқ хизматкорлар сафар анжомларини ташиш билан банд.

Улфат пошшо. Ғоятда, ғоятда бахтиёрман. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!.. Қўлингиз ҳаммиша хизматлари — миннатларига тайёр!

Аслзода Саидхон. Саломат бўлсинлар. Қани, улуғларимни ичкарига бошланг!

Улфат пошшо. Марҳамат, марҳамат, афандиларим!

Якка қолган Аслзода Саидхон қаршисида пайдо бўлишган хизматкорлар унга таъна назарини ташлайдилар, лекин нажот чиқмайди.

Қора хизматкор. Қурумсоқ... чой чақа бе-
ришням истамайди-я!

Оқ хизматкор. Ҳа-да! Кетдик.

Улфат пошшо чиқиб келади.

Аслзода Саидхон. Улфат пошшо, мактубда
айтилганлар бажодир?

Улфат пошшо. Ҳо, бегим!

Аслзода Саидхон. Раҳмат. Яна бир савол?

Улфат пошшо. Сўрангиз, бегим?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонадаги сўз улаш-
тиришни яхши кўргувчи гумашталарингизга, ташқа-
ридан келиши мумкин бўлган баъзи одамият шил-
қимларига бизни ким ўрнида англатурсиз?

Улфат пошшо. Ҳм-м... Маккаю мукаррама
зиёратидан қайтмиш жазоирлик мўминлар!

Аслзода Саидхон. Офарин. Ўзгалар, маъ-
мурлар диққатини жалб этмаслик учун овқатни-да
ҳалиги танобийларида қилсак... А-а, лаббай?

Улфат пошшо. Тақсир.

Аслзода Саидхон. Офарин. *(Кетмоқчи бў-
лади)*.

Улфат пошшо. Афандим, айбга буюрмасалар,
бир нимарсадан огоҳ этсам?

Аслзода Саидхон. Хўш, гапиринг.

Улфат пошшо. Воқеан... юртимизда, бир ҳаф-
та муқаддам, ҳалиги... ҳа, немис ақчаси пучга чиқа-
рилди.

Аслзода Саидхон. Қойил.

Улфат пошшо. Лаббай, афандим. Уруш оқи-
бати!..

Аслзода Саидхон. Чиқим важини Америка
доллари юзасидан қилсак демоқчилар, топдимми?

У л ф а т п о ш ш о. Саҳоватингизга қул бўламан,
афандим!

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ киради.

А с л з о д а С а и д х о н. Марҳамат, танишинг,
меҳмонхона хўжаси Улфат пошшо.

Кўришадилар.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Аёлларни кутиб олинг!

Б и б и Д а в л а т кўринади.

А с л з о д а С а и д х о н. Шайхимизнинг рафиқалари
Биби Давлат!

Б и б и Д а в л а т. Йўл азоби — гўр азоби, деганларича бор. Қачонгача юртма-юрт тентираймиз. Эй худо, тиниб-тинчийдиган кунлар бўлармикин? Ақиқа, қаерда қолдинг, юрмайсанми?

А қ и қ а киради.

А қ и қ а (*шўхчан*). Салом, жаноблар!

А с л з о д а С а и д х о н. О... кароматингдан... бу ўша Ақиқами? Бир йилда шунча камол, шунча жамол. Агар ёлғиз ўзини кўрсам борми, танимаган бўлардим. (*Улфат пошшога.*) Шайх Абдулфотиҳ набиралари, гўзал Ақиқа!

У л ф а т п о ш ш о. Миннатингиз бош устига, қизим!

Чиқадилар.

А с л з о д а С а и д х о н. Ақиқа бегим, Европа тарбиясини кўрган, нутқи ширин, лаблари қанду асал... Улфат пошшо меҳмонхонасининг безаги бўл-

масми? Ана муллажирингу, мана муллажиринг... Ҳа,
бу гулу ғунча субҳ намозини аввал ўзим...

Ўн саккиз минг олам ошуби агар бошиндадур,
Не ажаб, чун сарви нозим ўн саккиз ёшиндадур...

Ҳа, бахтимдан кўрурман... бахтимдан...

У л ф а т пошшо ҳозир бўлади.

Улфат пошшо, шартингизни қабул этдик.

У л ф а т пошшо. Саҳоватингизга қул бўламан,
афандим.

П а р д а

ИККИНЧИ САҲНА

Танобийнинг кундузги манзараси.

Ф и ғ о н и й. Не хабарлар келтирдингиз, соҳиби
даҳо?

Ю р т о л б е к. Нажот... нажот асносидан келинг,
шайхим?

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Хабар?.. Нажот?.. Олт-
миш йилнинг иссиқ-совуғини кечирган бу хом калла
янглишмаса, Миллий комитет ва миллий легион қў-
мондонлигининг охириги мажлисини шу 45-нинг 19
апрелида ўтказган эдик, шундоғми?

Ф и ғ о н и й. Балли.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Сўнгги тобу тоқатимиз:
бор ҳужжатларни ўтга бериш, токи Совет Армияси
қўмондонлиги қўлига тушмасин; концлагердаги но-
қобил туркистонликларни, легион сафидаги шубҳали,
тил чиқариши мумкин бўлган нимарсаларни ҳаётдан

даф этиш, токи ёпиғли қозон ёпиғли қолсин, шундоғми?

Фигоний. Балли.

Шайх Абдулфотиҳ. ...ва, ниҳоят, ўқ ва ўт, дуд ва фарёд исканжасида ноланда Берлинда омон-эсон бош олиб чиққанлар бугун, айна маконда тўпла-нишсин, дея шошилинч тарқалишган эдик, шундоғми?

Юртолбек. Ҳа, шундоғ!

Шайх Абдулфотиҳ. Отангизга раҳмат. Биз, жаноби раис, саркотиб — учаламиз, Берлиннинг яна бир ҳалокатли туини кечирдик.

Хонани кесиб ўтаётган Биби Давлат сўзга қўшилади.

Биби Давлат. Тақдир жаҳаннамани шу тунда сўрдим...

Шайх Абдулфотиҳ. Гуноҳкорингизман, ойим...

Биби Давлат. Сиздан эмас, пешанамдан, девоналар бошига тушмас саргардонликда кечмиш хижил ҳаётимдан зорланаман, истиқболдан ўлгудек қўрқаман... Афв этгайсиз.

Шайх Абдулфотиҳ. Тавба... Ҳа, ҳалокатли тунни кечирдик. Тонг нури таралиб улгурмасданоқ, совет артиллериясининг неъматини шундай ёғилдики, «Буюк рейх» маркази бунёд бўлганига ҳам пушаймон ер, безгак хастаси сингари тиши тишига тегмас...

Юртолбек. Ёмон касофати. Ҳаром кунда дунёга келган бароқ мўйлов касофати.

Шайх Абдулфотиҳ. ...боринги, йўлга тушдик, йўл эса авра-астари ағдарилган ҳаёт манзарасининг хунук тимсоли эди... маълумаларингизни эргаштириб Парижга йўл солдим, ундан Марселга, Марселдан Жазоирга, Жазоирдан Марокашга ўтдим

ва иншоолло, бу маконга етиб, сизлар билан дийдор кўришдик, иншоолло...

Фигоний. Ғайратингизга тасанно, Шайх Абдулфотиҳ. Ҳикоянгиз тугамай қолди. Хўш, Мир Алихон-чи? Қайда бўлсалар экан? Балки... бу кутишнинг фойдаси йўқдир?

Шайх Абдулфотиҳ. Мир Алихон?..

Аслзода Саидхон (*пайдо бўлганича*). Марҳамат. Жаноби раис рафиқалари Элейн Бендшалхоним ташриф буюрсалар қаршилиқ бўлмаса керак?

Фигоний. Қандай? У киши ҳам шу ердадилар?

Аслзода Саидхон. Марҳамат!

Элейн. Danke schön! Яхши истакларимизни қабул этгайсизлар.

Шайх Абдулфотиҳ. Биз ғоят мамнунмиз.

Фигоний. Саломат бўлсинлар. (*Чегга*.) Ялақлар.

Аслзода Саидхон. Эркак зотини ўзингизга мафтун этгайсиз, хоним; доим гулдек яшнаб тургайсиз.

Элейн. Setzen Sie... Bitte! Виски!

Аслзода Саидхон. Қадаҳда ҳам қуёш, ҳам муз бўлса?

Элейн. Ҳам ошиқлар ҳарорати...

Аслзода Саидхон (*қора хизматкор қўлидан вискини ола Элейнга яқинлашади*). Соғиндим...

Шайх Абдулфотиҳ. Муҳтарам саркотиб, аза устида шўхликнинг боисига тушунмадим?

Аслзода Саидхон. ...Боисига тушундингизми, тушунмадингизми? Ажаб, бу қанчалик аҳамиятга молик? Кейин, мен тобут остида қолган бола эдимми, аза тутар эканман. Йўқ, шайхим, савдойилик сиз билан бизга ярашмас... Адольф Гитлер аллақачонлар нариги дунё сайрида, қолган йўлдошларга

эса Нюрнберг дорлари интизор. *(Бепарво бўлишга тиришган Элейн Бендшалга ер остидан ўғринча кўз юборади)*. Қилни қирқ ёрган акангқарағайлар эса... *(хонадагиларга ишора қилади.)* ...большевиклар тиккан лак-минг тувоқлардан омон чиқиб, меҳмондўст мусулмон мамлакатида жавлон урмоқдалар. Ҳаҳ... ҳаҳ...

Ю р т о л б е к. Мирзо, гапларингизга илон пўст ташлайди-я. Ҳеч бўлмаганда тутдек тўкилган аскар болаларим хотираси, орамизда етишмай турган оғайнилар руҳи, ерга қўйсам гард, осмонга учирсам чанг бўлади деган эзгу истиқбол умидлар азоби жанобларининг думбул табиатларини зиғирча ҳам кир қилмайди-я.

А с л з о д а С а и д х о н. А, лаббай, ҳали-я.

Ф и ғ о н и й. Қизишма, йигит... озор чекмиш табиатимизни хуфтон айлагувчи маст-аласт дарвешларинг-ла ҳақорат этма.

Э л е й н. Жентельменлар, оғангиз Аслзода Саидхон *(унга бир хўмрайиб олади)* деганлари ҳазил. Менинг ситамдийда ватаним, фюрер ҳақида ҳам...

Ф и ғ о н и й. Бечора эмиш, ҳазми ҳайвон...

Э л е й н *(лоқайдлик сақлаганича)*. ...у нобоп сўзлар айтди, аммо мен ўзимга олганим йўқ... Ҳа, айтгандай, нечун маним ишонган тоғим, сизларнинг валлинеъматингиз, жаноби раис тўғрисида лом-мим дейилмайди, ё Сулаймон ўлди?..

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Бас-с... хоним, эркаликни ҳам ўз ўрни, чегараси бор. Фикримча, гўзал Элейн учун Мир Алихон ҳозирми, ғойибми, унчалик аҳамияти бўлмаса керак? Зероки, *(Аслзода Саидхонга имо қилади)* ўринбосар от устида...

А с л з о д а С а и д х о н. Шайх, оппоқ соқолингиз ҳурмати...

Ш а й х А б д у л ф о т и х. Чўғ темир давоси атиги бир коса сув, «пис-с» этадию сўнади. (*Безанглаб турган Элейн Бендшални таъқиб этиб.*) Мен у зотни Берлинда йўқотдим...

Э л е й н. Oh, mein lieber arme Mann! Оҳ, шўрлик менинг жуфти ҳалолим...

А с л з о д а С а и д х о н. Берлин тўс-тўполони бизни ҳам айирганди. (*Ҳалиги ноқулай вазиятдан қутулиш фурсатини қўлдан бермасликка шошилган ҳолда.*) Хоним иккимизнинг йўлимиз Миланнинг Лоретта майдонидаги хунук воқеа устидан чиқиб қолди. Майдон шифа... Муссолини...

Э л е й н. Қўланса партизанлар томонидан қўлга туширилган.

А с л з о д а С а и д х о н. Ҳа, хоним... ва Муссолини ўйнаши (*нафас сақлаб ер остидан олдин атрофдагилар, сўнгра безовта Элейн Бендшаль вазиятини кузатиб*) ...фоҳишаси Кларо Петраччи бензоколонка ёнида оёқларидан осилган, оломон тош отар, тупурар, нафрат ёғдирар...

Э л е й н. Wie wunderbarlich sprechen Sie! Фикрингизда ғалат бор; оломон эмас, коммунистлар, Москва агентлари бўлмиш макаронхўр коммунистлар. Кечирасизлар, менинг бечора эрим Entschuldigen Sie bitte! (*Кетади.*)

А с л з о д а С а и д х о н. ...Қўлим ёқамда экан, кимнингдир темирдек (*Шайх Абдулфотиҳ томон хўмраяди*) ...ҳа, темирдек панжаси, фавқулодда, кифтимга тушса бўладими? Қарасам, (*яна овозини кўтариб*) полковник Джеймс Тэйлор... фурсатни ўтказмасдан, мени четга тортди-да, ади-бадисиз, бор гапини тўка солди...

Ф и г о н и й. Хўш, бор гапи?

А с л з о д а С а и д х о н. Бу унинг гапи. Мир Али-

хон Париж яқинидаги Компьен концлагеридан топилди: сиҳат-саломат, кайфи тароқ, фақат гитлернамо бароқ мўйловини қирдириб ташлаган, холос... Режаларинг менга аён. Мир Алихон тайин этилган манзилга ўз вақтида етиб боргай. Нюрнберг дорига осилишни истамасанглар, тезроқ жўнашларингни маслаҳат кўраман...

Меҳмонхонага юки оғир Омонёр кўкнори терлаб-пишиб кириб келади.

Омонёр кўкнори. Э-я, аҳли тамизларим, ас-салому алайкум. Аввало фақирдан, сўнгра бу маконга сиҳат-саломат етиб келмиш жаноби раисдан чаппарастасига салом!

Шайх Абдулфотиҳ. Хуш кўрдик, мулла. Омонёрбек. Хўш, жаноби раисни қайда қолдирдингиз?

Омонёр кўкнори. Шайхим, гумаштангиз диккайган супра қулоқлари хоинлик этмаса, шу оёқ товушлар ила жаноби раис ҳозир бўлурлар-да...

Фигоний (*хаёл аралаш*). Амаким шашти боягидай?

Мир Алихон кириб келади.

Омонёр кўкнори. Ана, айтдим-да.

Мир Алихон. Шукур, сиз қариндошларимни сиҳат-саломат кўрганамга шукур. (*Барчага қучоқ очади.*) Қолган биродарларимиздан дарак?

Шайх Абдулфотиҳ. Рафиқангиз шунда.

Мир Алихон. Рафиқам? Элейн? Ким билан?

Шайх Абдулфотиҳ. (*Аслзода Саидхонга ишора қилиб.*) Дўстингиз...

Аслзода Саидхон. (*Гапни чалғитиш ниятида.*) Аксарият оғайнилардан ном-нишон йўқ...

Мир Алихон. Хоним қаерда?
Шайх Абдулфотиҳ. Ўз хонасида.
Мир Алихон. Кечирасизлар, бир дақиқа...
Элейн, Элейн!..

Парда

УЧИНЧИ САҲНА

Айни манзара.

Мир Алихон. Қариндошларим, мистер Джеймс Тэйлор, танишинглар... Буюк Америка вакили...

Аслзода Саидхон. Ғалабангиз муборак, полковник.

Джеймс Тэйлор. Ташаккур.

Фигоний (*хам бошини кўтармасдан сўзлайди*).
Бир балодан қутулиб, лаҳза кечмасдан иккинчисига гирифтор бўлмоқ... ақл пўла...

Джеймс Тэйлор. Шайх Абдулфотиҳ, Фигоний, Юртолбеклар томонидан бу қадар салқин қарши олинурман деб ўйламаган эдим. Айбимиз Компьен концлагерларидан тўппа-тўғри Нюрнберг дори остига жўнатилган раис жанобларини омон-эсон ҳузурларига еткурганимиз бўлмаса керак, албатта?

Шайх Абдулфотиҳ. Киноянгиз, миннатингиз ўринсиз, жаноб полковник... Чуқур изтироб...

Джеймс Тэйлор. Изтироб ва надоматлар фурсати эмас, Шайх, ислом фидойиларининг сабри бениҳоя, имони чинор деб биламан.

Фигоний. Чинор синса-чи?

Мир Алихон. Синмаслиги, ҳатто эгилмаслиги шарт. Мушкул онлар, кутилмаганда Москва ғалабаси

сиз билан бизнинг ишонч ва иродамизни синдириш у ёқда турсин, эголмайди ҳам. Асло...

Ф и г о н и й. Бу белангилик — якуни мақсад эмасми?

М и р А л и х о н. Албатта, эмас. Бир марта йиқилдик — турғиздилар, иккинчи бор енгилдик (*Джеймс Тэйлорга илиқ қараб*) дўстлар умид нишонасини сочмоқдалар. Чинор сабримизни учинчи, сўнгги курашга ҳозирламоқ — олло амридир. (*Пинжигга тиқилиб олган Аслзода Саидхонга секин дейди.*) Шоирга кўз-қулоқ бўлинг. (*Сўнгра.*) Ҳе-ҳе-ҳе, дўстим Джеймс, романтик шоиримиз муболағада баъзан қуюшқондан чиқса, ажаб эмас, аҳамият бермай-сиз.

Д ж е й м с Т э й л о р. Мақсаддан келинг?!

М и р А л и х о н. Хўш. (*Секин.*) Энди ҳозирги вазифалар... (*Барчага эшиттириб.*) Мақсад юзасидан шуларни демоқчиман:

Биринчи вазифа: Ғарбий ва Шарқий туркистонликлар ўртасидаги бадҳаво ўзаро низоларга тезда барҳам бериб, муҳожирлар ғайри совет ташкилотларининг ягона мухториятини барпо этиш ва гўё шу кунларда кучга кирган «Маданий-маърифий жамият» ниқоби остида муқаддас мақсадимизга яна қанот бағишловдир.

А с л з о д а С а и д х о н. Дард кўрманг.

М и р А л и х о н. Иккинчи вазифа: Аҳли жаҳон олдида ва, айниқса, Туркия, Эрон, Совудия Арабистони ва Покистон халқлари олдида, муҳожирлар назарида Совет Иттифоқи ғалабаси аҳамиятини кўкка совурмоқ учун барча воситаларни ишга солиш, кечиктирмай «Туркистон саси» газетасини чиқара бошлаш, қаламқаш биродарларимиз ва, даставвал, Мавлоно Фигоний билан Аслзода Саидхоннинг Русия

колониализмини исбот этувчи асарларини зуд нашр айлаш, Совет Иттифоқига қарши қаратилган талай радиомарказлардан усталик ила фойдалана билишдир.

Аслзода Саидхон. Фавқулодда омилсиз.

Мир Алихон. Учинчи ва, ҳозирча, сўнгги вазифа: Тириклик тошдан ҳам қаттиқ... Ташкилотнинг иқтисодий қудратини тузатиш учун муҳожирлар ҳиссасини уюштириш мақсадида мен эртагаёқ Совудия Арабистонига, ижозат берсаларингу, Маккаи мукаррама зиёратини ҳам бажо этсам, Шайхим, сиз Покистонга, қўрбоши, сиз Эронга, Аслзода Саидхон билан Мавлоно Фигоний, сизлар мазкур мамлакат вилоятларига тарқалишсак, токи ҳали қўлимиздан иш келишини «озод дунё» таянчи Америка олдида оқласак-да, сўнгра саховатли марҳаматларига сазовор бўлсак.

Джеймс Тэйлор. Шарт шу: аввал биз комил ишонч ҳосил этайлик, орқангиздан кимлар эргашувини билайлик, сўнгра ёнчиғингизга керагича доллар оқа беради, жаноблар.

Мир Алихон. Полковник, Американинг пишиқ иш юритишдан, бир оз бўлса-да, хабардормиз, ҳе-ҳе-ҳе... Хўш, фидойилар, райрат камарини маҳкам боғлаймизми?

Аслзода Саидхон. Бўлмаса-чи. Тадбирларингиз беандоза — маъқул.

Шайх Абдулфотиҳ. Майлиз.

Джеймс Тэйлор. Қаловини топса, қор ҳам ёнар эмиш...

Мир Алихон *(илонлик қилади)*. Ҳиммат... ишончларинг... кўнгил бўшашди... Узр... *(Джеймс Тэйлорга)*. Ўлгунимча хизматингизда бўлсам, дейман... *(Ҳамма таъсирлангандек одобланишади)*.

Джеймс Тэйлор (лаби ип қочиргәнича).
'О-кэй!..

Парда

ТҮРТИНЧИ САҲНА

Даҳлиз манзараси.

Ақиқа бегим ва унинг кетидан ўпкасини қўлтиқлаганича, изма-из, бор диққати Ақиқа бегимда бўлган Улфат пошшо пайдо бўлишади. Ақиқа чиқиб кетади.

Улфат пошшо. Баракалло, оқила, омила жамиласи... Меҳмонларни тентак қилишга жижжа шубҳаланган кишининг ўзи тентак.

Аслзода Саидхон (*кириб бўлиб*). Улфат пошшо?

Улфат пошшо. А, лаббай, бегим?

Аслзода Саидхон. Дам бермайсиз, қармоқ ташладингиз, шекилли?

Улфат пошшо. Бегим... зийраксиз... зийрак... Шу хаёлий ҳусн, лаққа балиқча илинсами?

Аслзода Саидхон. Меҳмонхонангиздан шиванандалар сира аримас эди, баайни сурат-а?

Улфат пошшо. Балли, хўжайин. (*Кетмоқчи ҳамсўхбатига эланиб*.) Қулингизда ҳам бир улуғ ўтинч бор, хўжайин.

Аслзода Саидхон. Айтинг?

Улфат пошшо. Муборак хаёлингизни бошқа нимарсаларга бўлишга журъат, андиша?..

Аслзода Саидхон. Ҳатто журъатсиз андишангиз остида ҳам омил устомонлик ётишику каминага аён. Нақдидан келинг... нақдидан...

У л ф а т по ш ш о ... туйғунсиз, хўжайин, туйғун...
Нақди: муборак лафзи ҳалолларига олган «баайни сурат» жойини жадалроқ ясашга кўмаклашсалар?
Каҳрабо тасбеҳ хархаша қилмаса?

А с л з о д а Са и д х о н. Ваҳимангиз шулгинами?
У л ф а т по ш ш о. Тақсир...

А с л з о д а Са и д х о н. Осон экан-ку. Миси чиқа-
ёзган жаноби раисни тезлайман. Деганингиз каҳрабо
тасбеҳ — Шайх Абдулфотиҳ ҳовурини босишни-да,
ғўзал оҳу оёқларига олтин кишанчалар солишни-да
ўзлари эплайдилар... Ҳзларига ижозат.

У л ф а т по ш ш о чиқади. Шу пайт Номаълум шахс пайдо
булади, бир зум ҳангу манг қолган Аслзода Саидхон
унинг кетидан йўл солади. Уларни кўриб қолган Д ж е й м с Т э й
л о р кириб келган У л ф а т по ш ш о га.

Д ж е й м с Т э й л о р. Тўхтанг!.. Ана у ким?

У л ф а т по ш ш о. Маллани айтяпсизми?

Д ж е й м с Т э й л о р. Ҳаракатлари бежороқ?

У л ф а т по ш ш о. Ғарбий Германиядан, Бонн-
дан.

Д ж е й м с Т э й л о р. Ҳйлаганимча чиқди. Асл-
зода Саидхонга яқинроқ юрибди?

У л ф а т по ш ш о. Бунисидан ҳам огоҳ эканлар-
ку, ўсмоқчилаганлари нимаси?

Д ж е й м с Т э й л о р. Кўнгилга олманг, пошшо,
шунчаки... Айтгандай, ҳалиги ноқобил коммунист-
намо ўғлингиз Абдуллазиз кўринмайди?

У л ф а т по ш ш о. Куйдирди, хўжайин, куйдир-
ди... Шу кунларда Совет Иттифоқига бориб қайтган...
Москва, Ленинград, Тошкент, Самарқандда бўлган-
миш. Парвози баланд, эртаю кеч югургани-югурган...
тинмайди кечаю кундуз.

Д ж е й м с Т э й л о р. Бизга пуллаган ерингиздаги авом деҳқонларни қитиқлаётгани ҳам ростми?

У л ф а т п о ш ш о. Рост экан.

Д ж е й м с Т э й л о р. Шундоғ денг?! Демак, қилган илтимосларим: биз шу ерда эканмиз, Совет Иттифоқидан келган биронта одамга мусофирхонангизда ўрин йўқлиги, санқиб юрувчи Совет элчихонаси вакилларига кўз-қулоқ бўлиб туришингиз қаватига яна бир қўшимча — ўша коммунистнамо ўғлингиз Абдулазизни узоқроқ ерга даф этасиз, яхшиси деҳқонларни тинчитиб учун ўзини юборасиз, маъқулми?

У л ф а т п о ш ш о. Маъқул, аммо мушкул.

Д ж е й м с Т э й л о р. Орамиздаги ўттиз йиллик иззат-икром туфайли, ҳамёнингизга равон оқмиш долларлар ҳисобдан ташқари, шул илтимосимни-да бажо этасиз!

У л ф а т п о ш ш о. Қўлингизман, хўжайин.

Д ж е й м с Т э й л о р. Боринг.

У л ф а т п о ш ш о таъзим қилиб чиқади.

Мир Алихон туркуми коммунизмга қарши ашаддий мафкуравий жанг майдонида, хуфиячилар тайёрлашда қулай, қўл келадиган бир восита. Томчи тошни тешар, кичкина тош бошни...

Шу вақт Э л е й н Бендшалнинг қораси кўринади.

Хоним, тинч ором ололдингизми, чеккан озорларингиз...

Э л е й н. Бир савол берсам?

Д ж е й м с Т э й л о р. Минг савол беринг, бегим.

Э л е й н. Айтинг-чи, Америка разведкачилари-

нинг ҳаммаси ҳам сиздек, мистер Джеймс Тэйлор, жентльмен бўлишадими?

Д ж е й м с Т э й л о р. Марҳаматли бегим, саволингиз жўндек кўринса-да, тагида бир мисқол заҳари бор-а? Ҳануз туркистонликлар таъбирича, эгардан тушмаган ўхшайсиз... Майли... Лекин менинг ҳам бир саволим?

Э л е й н. Эшитайлик?

Д ж е й м с Т э й л о р. Ҳм... Бу садоқатли эрингиз... гарчи Мирзони кўрганида қиттак асабийлашса-да... дову дастгоҳида «Ватан», «Миллий манфаат», «Россия колониализми» сингари бетайин жадидлар чўнтагидан тушиб қолган сафсаталардан ўзга бирон жиддийроқ... Ғарб мақсадларига уйғунроқ сиёсий программа?..

Э л е й н. Овора бўласиз... Кейин, ўша сиз билган туркистонликлар таъбирича, қаршингизда дунё ташвишларидан этак силккан аёл, эрининг хотини, фақат хотин... Аммо йигит кишини... кҳрр... бинобарин, сизга монанд йигитлар сўзини ерда қолдиришга одатланмаганим учун, майлиз, жавоб қилайин: пантуркизм деган кўҳна афсонадан хабарлари бор, албатта?

Д ж е й м с Т э й л о р. Унча-мунча...

Э л е й н. Саломат бўлсинлар... Одатан, мезбон, дабдурустдан, меҳмон йўлин тўсиб, ачимсиқ сўроқларга тутмас эди, билишимча?..

Д ж е й м с Т э й л о р. Узр... лак-минг узр, хушфеъл фрау, хиргоҳимизга ташриф буюришларини яна бир бор эслатсам?

Э л е й н. Thank you very much! Ташаккур.

Номаялум шахс ва унинг кетидан Аслзода Саидхон пайдо бўлишади. Ҳаммада синамол назар, ташвиш аломати,

П а р л а

БЕШИНЧИ САҲНА

Бизга таниш танобийнинг кундузги манзараси. Аслзода Саидхон юмшоқ креслога ястаниб, кимнидир кутмоқда. Ақиқа кириб келади.

Аслзода Саидхон. Айни вақтида келдингиз.

Ақиқа. Мен билан гаплашмоқчи эдингизми?

Аслзода Саидхон. Қўлим дилимда, дилим эса ўзларида. Ўйладингизми? Улфат пошшо сизга мунтазир.

Ақиқа. Яна ўша гапми? *(Кетмоқчи экан.)*

Аслзода Саидхон. Наҳотки, бобонгиз бўйнига тўрва осилишини хоҳласангиз...

Ақиқа. Бобом? Тўрва?..

Аслзода Саидхон. Рози бўлинг, сизга маслаҳат.

Ақиқа. Сизга-ку айни мақсад... Чолу кампирлар азобланиб бўлса-да, кўникишар... Аммо қайлигим Муяссар нима дейди?

Аслзода Саидхон. Ким? Эй, ҳа, Муяссарми?.. Арвоҳини безовта қилманг, Муяссар Совет Иттифоқида ўлдирилган, худо раҳмат қилсин.

Ақиқа. А, нима? *(Ақиқа чуқур изтиробда, йиглайди.)*... Ўзга илож йўқми?

Аслзода Саидхон. Йўқ. Шу йилларда ҳамма юмушни ишладик. Бўлмаепти. Ҳаммамизнинг тақдиримиз, боринги, тирикчилигимиз сизнинг қўлингизда. Рози бўлинг, акс ҳолда, оқибати яхши бўлмас.

Элейн Бендшаль кириб келади.

Элейн. Хэйло, мушоира қуюқ-ку. Бевақтроқ кирдим, шекилли?

Аслзода Саидхон. Кўзимиз йўлингизда эди,
Элейн.

Ақиқа йиглаганича чиқади.

Элейн. Уйнашингиз кўндиларми?

Аслзода Саидхон. Хушсуратим, дунё таниб
атиги бир марта ўйнаш орттирдим. У ҳам бўлса, қар-
шимдаги...

Элейн. Тушингизни сувга айтинг, йигит. Кўнди-
ми, йўқми?

Аслзода Саидхон. Кўнмаганига қўярми-
дим...

Элейн. Bravo, bravo... Мир Алихон ҳаракатлари
ножўяроқ...

Хонага Номаълум шахс киргани учун сўз бўлинади.

Номаълум. Агар жентльмен кечирсалар, сиз-
га икки оғиз айтадиган...

Элейн. Менга?.. (Аслзодага.) Бизни холи қол-
диринг.

Аслзода Саидхон. Хўп. (Номаълум билан
кўз уриштирганича чиқади.)

Номаълум. Хоним, бўйнингиздаги ҳусайни
маржонингиз бир донаси яримта кўринади?

Элейн. Синган.

Номаълум. Заргарга йўлиқмабсиз-да?

Элейн. Вақти соати келганда...

Номаълум. Келди бўлмаса. Мана, учган ярми,
олинг.

Элейн (солиштиргач). Икки ярим — бир бутун.

Номаълум. Ҳа, бир бутун.

Элейн. Бонндан не хабар?

Номаълум. Саккиз йиллик сукут даври ту-
гади.

Э лей н. Энди?

Но ма ь л у м. Марказ иш талаб этмоқда.

Э лей н. Тошшириқ?

Но ма ь л у м. Шеф ихтиёридаги маълумотларга кўра, полковник Джеймс Тэйлор ишни катта қилмоқда. Мир Алихонни... жаноби раисни чамбарчас боғлаб олгани ҳақиқатми?

Э лей н. Ҳақиқат.

Но ма ь л у м. Кейин, ишининг путури ва ўзининг субути кетганроқ кўринади, тўғрими?

Э лей н. Тўғри.

Но ма ь л у м. Совет Иттифоқига ташланган ўғлидан хабар?

Э лей н. Муяссардан?

Но ма ь л у м. Ҳа, Муяссардан. Аммо ундан олинмиш маълумотлар Джеймс Тэйлор қўлига эмас... англадиларми?

Э лей н. Шундай денг?!

Но ма ь л у м. Демак, жаноби раисдан кечмоқ, тошни саркотиб... Аслзода Саидхонга қўймоқ лозим.

Э лей н. Шунда нима бўлади?

Но ма ь л у м. Шундами? Ёмон бўлмас...

Э лей н. Билсак?

Но ма ь л у м. Джеймс лой бўлганча қола берадию, Аслзода Саидхон бошлиқ туркистонликлар Мюнхенга жўнайдилар.

Э лей н. Мюнхенга?

Но ма ь л у м. Аслзода Саидхон «Бундес фрай» ташкилотини тузади.

Э лей н. Бундес фрай?

Но ма ь л у м. Бундес фрай — озодлик иттифоқи. Миллий комитет ана шу янги тўнида иш бошлайди, хоним... Тошни саркотибга қўймоқ шарт.

Э лей н. Шарт бўлса — биз хизматда. Лавозимат?

Н о м а ъ л у м. Ўавозиматми?.. Пресс-конференция
ўтказмоқ лозим...

Оёқ учида Аслзода Саидхон пайдо бўлади.

Аслзода Саидхон. Мир Алихон... тезроқ... на-
риги хонага... тез!..

Элейн. Эҳтиёт шарт, юринг... демак, пресс-кон-
ференция...

Чиқадилар.

Мир Алихон. Бу ерда ким бор эди?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким!

Мир Алихон. Ҳеч ким?

Аслзода Саидхон. Ҳеч ким...

Мир Алихон. Менимча... Совет Иттифоқининг
кундан-кун парвози баланд, дунёнинг метин таянчига
айланмоқда, тавба... менимча, биз эса, замондаги си-
намол ўзгаришларни чўтга солмасдан тадбир кўрмоқ-
дамиз. Ахир, кечган саккиз йил ичида, айтишга осон,
саккиз йил ичида муҳожирларнинг ягона мухтория-
тини барпо этиш у ёқда турсин, лоақал маданий-маъ-
рифий жамиятимизнинг жўн ишлари ҳам пучга чиқ-
моқда. «Туркистон саси» газетамизга ит ҳам, бит ҳам
боқмай қўйди. Осиё мамлакатларини ғалвир қилиб
кезганимиз сариқ чақача наф бермади, фақат ҳожн
деган ном...

Аслзода Саидхон. Ҳожн бўлганингиз муборак.

Мир Алихон. Иброҳимдан қолган у эски дўкон
аҳмоқларгагина муборак бўлишга арзир.

Аслзода Саидхон. Ақлни аҳмоқдан ўрган-
моқ ҳам бир фазилат.

Мир Алихон. Сирасини айтсам, кейинги вақтларда кўзингизни кўзимдан олиб қочишингиз сабаби — янглиш хаёллар дайди шамоли бўлмасин яна.

Аслзода Саидхон. Илони бор. Аврашидан, кула туриб заҳар жойлашидан...

Мир Алихон. Авваллари-чи? Авваллари негандир қўрқмас эдингиз?.. Нураб бормоқда, калла қўйиш фурсати етгандир денг... Уйлайсизки, билмайман.

Аслзода Саидхон. Нурашми? Парвоз олди-дан куч сақлашми? Вақт ҳукамо бўлур, мен эмас.

Мир Алихон. Сичқонни тиригию, арслонни ўлиги. Ҳали ўлганим йўқ. Қўлимни ювиб, қўлтигимга урганимча ҳам йўқ.

Аслзода Саидхон. Жаноб, омади келса, сичқон филни енгар эмиш. Ким билсин. Ой қай биримизга боқар?

Мир Алихон. Ҳа-а... мана энди чинини айтдингиз. Тилингиз, дилингиз ечилиб кетди. Тоғингиз ким? Маллами — Бонн хабарчиси?.. Тотли кечинмалар осмонда кезмоқдасизки, кўрмайман?

Аслзода Саидхон. Одам ваҳима касалига дучор бўлганда дўстни душман кўрар эмиш. Юрагингизга сув пурканг, тапти босилар. Ҳозирча эса, жаноблари раис, камина учун ҳурматларини бажо келтириш қарз.

Мир Алихон. Ниятлари пўк, хаёллайсизки, сезмайман.

Аслзода Саидхон. Наҳотки, шунча йилдан бери хизмат қилиб келаётган саркотибингиз, энди сизга нисбатан нонтепкилик қилса?

Мир Алихон. Кўрамиз! Харажатларни қоплаш масаласини қандай ҳал қилдингиз? Бугун Улфат пошшо яна доллар талаб этди?

Аслзода Саидхон. Саркотибингиз Улфат пошшо ҳақини гавҳар билан қоплайди.

Мир Алихон. Гавҳар?

Аслзода Саидхон. Худди. Фақат қаҳрабо тасбеҳ кўз ёшларига писанд қилинмаса — бас!

Мир Алихон. Шайх?.. Маъқул... Вале одамсиз. Бордию, қаҳрабо тасбеҳ хархаша этса, шу жавобни олур: чиннини хоҳ тошга уринг, хоҳ тошни чиннига...

Аслзода Саидхон. Бир кун эмас, бир кун синмоғи бор...

Улфат пошшо (*югурганича киради*). Жаноблар!.. Радио, хушхабар.

Шайх Абдулфотиҳ, Мавлоно Фигоний, Юртолбек, Биби Давлатлар пайдо бўладилар.

Джеймс Тэйлор. Жаноблар! Хушхабар!

Мир Алихон. Хайрли бўлсин, хўш?

Джеймс Тэйлор. Сталин... ўлган...

Овозлар:

— Ё олло.

— Нима, нима?

— Шунақами?

— Во, ажабо.

Мир Алихон. Ана, олло таоло қудрати.

Джеймс Тэйлор. Беш-олти кунлик қордек гумдон. Сталин йўқ... Мамлакатда парокандалик... Мақталган халқлар дўстлиги ўзининг тескарисига айланур. Сиз ниҳоят тантана қилурсиз. Тушкунликка ўрин йўқ. Дадил бўлинглар, дадил!..

Мир Алихон. Ишончимиз комил, йўлимиз ҳақ!..

Фигоний (*четга*). Наҳотки?!

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

ОЛТИНЧИ САҲНА

А қ и қ а н и н г бўлмаси. Столда яримлаб қолган шишада май, қадаҳ, сигарета. Қўнғир зулфи олоқ кўйлаги билан битта тўкилган Ақиқа сачраб уйғонади. Уйғонади-да, кўрган тушини — сўнгсиз хаёлини ошкора қилади.

А қ и қ а. Кетманг!.. Тўхтанг!.. Муяссар, азиз йигит, мана: иккисиям лиммо-лим... Муяссаргинам, севарим, бири сизга, ғойибона бўлса-да, олинг, ўтинаман... Хумор кўз-ла боқсам-да, ичмайсиз. Кўз ёшини тўксам-да, истамайсиз? Негадир қошингиз чимирилган. Уйлайсизки, севмайди, севмаган, ваъдалар шамолга ташланган... Ҳа, сиз йигитлар доим ҳақ. Биз, бечоралар эса яккаш айбдор... Начора? Қиз қалби-

нинг нозик торларини узмоқчи, бузмоқчи дағал қўллар ҳар қадамда экан... Яна бошимни силаш ўрнига, қошингизни чимирасиз. Кўзларингизда таъна тошлари... Майлиз, нимаям дердим? Зорим, фақат, зор-озорим бор... Олинг, сўзим ерда қолмасин, олинг?.. Ичмайсизми? Истамайсизми?

Муяссар овози. Ақиқа, нодирам, қўйинг бу ишни. Тойиб кетиш ҳеч гап эмас. Узингизни сақланг. Мен, албатта, сизни топаман... албатта...

Ақиқа (гандираклаб қўзгалганича). Муяссар овози!.. Мен билан сўзлашмоқда? Тойманг?.. Сақланг!.. Топаман... албатта!..

Аслзода Саидхон овози. Бегим, Улфат пошшо сизга мунтазир, наҳотки, бобонгиз бўйнига тўрва осса?

Ақиқа. Аслзода? А-а? Улфат пошшо менга?.. Тўрва? Бобомми?..

Мир Алихон овози. Ҳой, қизгина, бўлди-да, ҳаммамизни шармандаю шармисор қилмоқчимисан?

Ақиқа. Мен-а, жаноби раис? Шу қадар ёмон эканманми?

Шайх Абдулфотиҳ овози. Она қизим, онагинам, бу газандалар маслаҳатига кўнма. Бобонг гадолик қилса — ҳечқиси йўқ, кўнма!

Ақиқа. Гадолик?.. Ҳечқиси йўқ? Сиз-а? Оппоқ соқолингиз билан-а? (Ҳолдан толади.)

Муяссар овози. Ақиқа.

Ақиқа. А-а? Сиз?.. Муяссар акамлар?..

Муяссар овози. Мен. Танимадингизми, умидим? Мана, олинг, сизга бир даста лола келтирдим.

Ақиқа. Лола. Баҳор нишонаси... покиза, бегубор фасл жарчиси... Йўқ. Йўқ, ололмайман.

Муяссар овози. Нега? Қўлимни қайтарманг, Ақиқа, севгилим?

А қ и қ а. Севгилим дедингизми?..

М у я с с а р о в о з и. ... бу — тансиқ лола. У томондан, дахлсиз, меҳнаткаш элу юрт кўкламининг дуварак чечаги. Олинг!

А қ и қ а. Йўқ, ололмайман. Сиз айтган дўстлик, биродарлик бўйи билан машҳур элу юрт лолалари маним бадбахт қўлимда сўлиб қолса... Ололмайман... қўрқаман...

М у я с с а р о в о з и. Қўрқманг, кўз қароғим, бу лолалар ўз рангини, бор чиройини сизга ўхшаш келинчаклар лабларидан, ёноқларидан сўрган. Гул гулга қўшилса — олам гулистон-ку... Нодир ҳусн-у, қоши ҳилолим!.. Қиз меҳри, эркалаб боқишлари, севиб табассум этишлари бу лолаларгагина эмас...

А қ и қ а. Жим... Эттирманг давом?.. Бас-с... Қанисиз? Алдаманг мени! Овоз беринг?.. Надурки, сиз ҳам алдайсиз... лолаларни бери-и-нг? (*Тўсатдан ўзига келиб, хаёли тарқалади.*) ... хаёл... сароб... уф, найлайн... қани энди шу хаёлнинг мингдан бир зарраси чин бўлса?.. (*Ўзини ўрнига отиб уриб, пиқ-пиқ йиғлайди.*)

Шу замон оёқ учида сармаст Аслзода Саидхон кўринади.

А қ и қ а. Сизга нима керак?

А сл з о д а Са и д х о н. Сиз!

А қ и қ а. Шу бемаҳалда-я!

А сл з о д а Са и д х о н. Айни муддао, шу бемаҳалда сиз керак.

А қ и қ а. Менга тегманг. Ҳаё бўлоғидан сув ичмаганга ўхшайсиз!

А сл з о д а Са и д х о н. Кўнгил бўлоғидан сув тугарсиз умидидаман, бебаҳо гавҳар... Очман, жоним, оч...

А қ и қ а. Элейн-чи?

Аслзода Саидхон. Менга сиз керак, сиз...
Ақиқа. Бургут ҳам нафсидан илинар эмиш...
Аслзода Саидхон. Ҳисор қўзичоғи — оёғи-
дан...

Қоронғилик. Тўс-тўполон.

Парда

ЕТТИНЧИ САҲНА

Ақиқанинг бўлмаси. Тонг отмоқда. Тонгнинг ним қизғиш нурлари дераза орқали хонани ёритар экан, сочлари паришон, кўзлари ножўя, кўйлаклари йиртилган Ақиқа кўринади. У онаси Биби Давлат қучоғида.

Биби Давлат. Сочларимнинг қолгани шу тунда оқарди. Навниҳол набирам пешанасида шу тунда ажин пайдо бўлди.

Ақиқа. Бечора бошим, шўр пешанам! Муяссар, азиз йигит... Начора?.. Муяссар, Ақиқангиз ўлди, умидингиз шармандаси чиқди. Булар етмагандек, телбалик, руҳий паришонлик ҳам ўраб-чирмаб келмоқда, енгаман дейди! Эй тақдир, шунчалик заволмисан?

Биби Давлат. Сабр... тоқат... Марварид ёшларингни тўкма... Йиғлама, жигаргўшам. Ниҳол бошингга тушган кулфат азобини тортиш мен учун осон деб ўйлайсанми? Тақдир... Шундоғ яқун топмоғи табиий... чамаси... Ер қаттиқ, осмон йироқ, ошиёним тўзғиган... (Халққа.) Азиз одамлар, бу яхшилик қароқчиларидан, инсон ва жумла жаҳон азроилларидан, ахлатхўр оч меъдалардан, ифбат қароқчиларидан ҳазар қилинг! Алданманг... (Набирасининг бошини силаб.) Қўй, йиғлама, азизам, йиғлама...

САККИЗИНЧИ САҲНА

Раққоса қизлар хонаси. Гримхонани эслатади. Заркокил, Бодомқовоқ ва Зулукбадан диққати бошини икки қўли срасида олган Ақиқада. Омонёр кўкнори гиё эзмоқда.
Улфат пошшо кириб келади.

Улфат пошшо. Баракалло, оймчаларим... Хўш менинг булбулчаларим, ўйинга тайёрмисизлар? Ҳа-а... Ақиқа бегим, кечаги рақсингиз барча меҳмонларим ақлини олди... Бўлинглар!.. (Чиқади.)

Заркокил. Сиз, Ақиқа бегим, бу оғуни ичманг, кексайган бобо ила она, ҳамшаҳарларим тирикчилиги ўтмаяпти дея бу юмушни бошласангиз, биз ит текканлардек афгор бўласиз, синглим.

Ақиқа. Ит теккан? Мен афгорландим. Бу йўлга киришдан бўлак иложим йўқ.

Куйга жигари бағри садпора Ақиқа «Сайдинг қўя бер, сайёд» ашуласининг бир байтини хиргойи этади-да, яна ёш тўқади. Қизлар уни овутмоқчи бўладилар.

Бодомқовоқ.

Омонёр, Омонёр акажон,
Бошгинам оғрийди-я.

Зулукбадан.

Бошгинангдан аканг айлансин,
Нималарга оғрийди-я?

Бодомқовоқ.

Бозорларда бўлар экан,
Қутичаларда турар экан...

З а р к о к и л.

Ана шуни оти кўкнорижон,
Ушанга оғрийдия,

Б а р ч а қ и з л а р.

Ушанга оғриса-я.
Аламмо-аламмо.

Яна сукунат чўкади. Қизлар ҳануз ёш тўкмиш Ақиқа бошида.
Ҳайронлар.

Омонёр кўкнори. Ақиқа тушмагур бу қў-
шиқни ҳам сизларга ўргатипти-да. Ҳа, майли... майли...
Бодомқовоқ. Оға, майиз... Майизингиздан
жижжа беринг?

Омонёр кўкнори. А-а? Майиз... хўп...
Бодомқовоқ. Ақиқа, мана, қора майиз!

Чехраси бир оз очилган Ақиқани кўрган қизлар шўхликни бош-
лайдилар.

З у л у к б а д а н.

Ёр-ёр айтсанг бери кел,
Айтишайлик, ёр-ёр.
Оқ милтиқ, қора милтиқ
Отишайлик, ёр-ёр.

Б о д о м қ о в о қ.

Оқ милтиқ, қора милтиқ
Отган отам, ёр-ёр.
Ўз қизини кўкнорига
Сотган отам ёр-ёр.

З а р к о к и л .

Кўкнорижон, кўкнори,—
Қанду асал, ёр-ёр,
Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани касал, ёр-ёр...

Қизлар хонани бошларига кўтариб кулишар, Омонёр кўкнори ҳам ўридан қўзғалиб, уларга жўр бўлишар.

О м о н ё р к ў к н о р и .

Омонёрнинг кайфи хуш,
Тани соғлом, ёр-ёр...

Ё кароматингдан, кулганда бўғоз-қисирини ажрим этиш мушкул экан-а... Қиҳ-қи-қи...

З а р к о к и л . Агар... Магар...

О м о н ё р к ў к н о р и . Агаржонни магарнисага уйлантирсангиз — кошки деган бола туғилади, кўзидан... Қаҳ-қи-қи...

Б о д о м қ о в о қ . Омонёр амак, жилла бўлма-са кечаги саргузаштингиз ҳикоясини... Жо-о-н амак?

О м о н ё р к ў к н о р и . Хўп, дил жигарларим, хўп... Қани... Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат, ҳалиги жойчаларингиз курси искасин, сўнгра...

Б о д о м қ о в о қ . Айнимасдан бўлмайдими?

З а р к о к и л . Бошқалардан эшитганимиз ҳам етар?!

О м о н ё р к ў к н о р и . Хўп. Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат. Аввал шуни айтай: кўкнори дейиш пурҳикмат сўз эмас, гуноҳ. Гиёвон, паррихта гиёвон дейиш мақсадга мувофиқроқ, олма-анорларим! Ма-

нам меҳригиёси бор, болажон-жигаржон йигит эдим. Оқшоқдан бўза солиб, қилардим маз-за... «Сайил ҳам сайил, саргардон ҳам» деганларича, шу йиртиб-ямаб, бичиб-тўқиб иш кўрган оми-нодон Мир Алихон хизматида юра бериб, гаму ғусса орқасида савдойи бўлиб қолдим шекилли, гиёвонлар даргоҳини хуш кўра бошладим. Бу бемаъниликдан айнигандан сўнгги бамаъниликимми, ё бамаъниликдан куйгандан кейинги бемаъниликимми? Ўзимам ҳайронман.

З а р к о к и л. Бу жумбоқ, не-не орзуларни қўкка совурган.

А қ и қ а. Кишилар орасида кезмиш бемаънилик уруғи ҳали кўп экан...

О м о н ё р к ў к н о р и (ўйчан). Кечага келсак, кеча шундай тарих содир бўлди.

Қоранда гиёвонлар тиришиб ўтирган эдик, бир чапдаст йигит кириб келди. Бўғоз сичқондек гиё билан икки шамни олдимизга тўғрилаб, сизларга назри ниёз атаган эдим, деди-да, чиқди. Оқсоқолимиз ҳалиги йигит зотини, ҳимматини арши аълога кўтариб мақтар, биз ҳам унинг дуосини қилар эдик. Шира-шарбатлар, яъники тўрт-беш дона майиз билан ичилган кўкнорининг ширин кайфи аъзойи баданга таралар экан, оқсоқолимиз «Боёнғи икки шам ёқилсин, жангнома ўқилсин» деб буюрдилар. Бажо қилинди. Ҳамма чуқур сукутда, сув сепгандек... фақат шикаста қироат. Бир вақт қарасам, бир бўлак оқ мрамар тошдан ясалиб шафақ шароб билан лиммо-лим тўлдирилган салқин ҳовуз бўйида ўлтирибман. Сизлардек ҳафиф парилар, сим олмачалари ҳарир кўйлаklarини туртиб чиққан беандоза мўрчамиёнлар «алёр» айтишиб шароб сўнишар, бу дунё гаштини суриг, беклар беги, амри лашкар Омонёр акажон-эй, дейишиб субҳ бўсалар беришар...

Зулукбадан. Вой, бўса... яна субҳ бўса? Сизга-я?.. Ҳа-а-а...

Омонёр кўкнори. Кулманг, кўзидан, хаёл қочади... Ҳа, шу дақиқада «қарс-қурс» яшин чақнаса бўладими? Биримиз йиқилган, биримиз иккинчимизга калла қўйган, жуллас, қоп-қоронғу кўкнорихонада чикка-пукка. Бурчак-бурчакдан «Ҳой, нима бўлди?», «Кайфни белига тепди-ку», «Вой пешанам» қабилидаги инграшлар эшитилар. Ҳайфга кетган кайфга ачиниб бош кўтарсам, пешанасида ёнғоқ пайдо бўлган оқсоқолимиз дарғазаб:

«— Ҳалиги жувонмарг икки шамнинг белига мушак жойлаб келиб, бизни майна қилган экан-а. Ҳа-ҳа, ўзи зоти паст йигит эди. У падари лаънат, ўйнашдан бўлган, ўйнашдан...»

Заркокил. Вой-вой ўлдирди. Ипилтириқ тушмагур...

Бодомқовоқ. Яхшиям, бахтимизга дилшодимиз бор. Бўлмасам юрагимиз тарс ёрилган бўлар эди.

Омонёр кўкнори. Мени ҳам бахтимга яхшиям сизлар борсизлар.

Зулукбадан. Дилшодимиз... Яхши ажаб айтдинг, Бодомқовоғим. Ута муҳтожлик жўнида Улфат пошшо тузоғига илинганимдан бери дилшодликни-да унутдим, дилшодим-да йўқ. Бемаънилик устига бемаънилик.

Бодомқовоқ. Оҳи саҳарим, ўкинма... қиз бола тақдири ҳануз аччиқ...

Заркокил. Ҳаргиз тарсо кўзлар, гунчаи хандон шевасини истовчи аҳли бетамизлар наздида биз дилшодлик қўғирчоғимиз-ку? Фасли баҳоримизни пайҳон этиб, нотавон кузда тирикчилик кечирिशга мажбур этганларидан сўнг, хоҳ ўкин, хоҳ ўкинма, тақдиримиз шул.

У л ф а т п о ш ш о (кириб). Қани бўлинглар, ўйин навбати келди. Тез, тезроқ!...

Қизлар рақс ҳозирлигини кўриб, танобий сари йўл оладилар.

П а р д а

ТУҚҚИЗИНЧИ САҲНА

Тун. Танобийнинг сирли манзараси. Зиёфат айни авжида. Бизнинг танишларимиз ҳам столлар атрофидан жой олганлар. Ғарб ва Шарқ мусиқаси омухтасидан иборат усул қарши олган қизлар кириб келиши билан меҳмонхонада ҳам шаҳвоний руҳ, ҳам осий бўй ҳоким бўлгандек туюлар. Ҳамманинг диққати чўғ каби турк қизи Заркокил, ҳабаш дунёсининг қаддиқомати тараш зебоси Зулукбадан, араб оламининг нодираси Бодомқовоқда—дунёдан умиди бор киши ёш ва бош истисно, жокини олувчи қизларда. Булардан сўнг саҳнада Ақиқа пайдо бўлади. У шикаста араб рақсини ижро этганича ўзини ичкарига олади. Соз ва рақсу ноз тугаб, нозанинлар кетган бўлсаларда, бир дақиқа, нечукдир жимлик давом этар ва сўнгра бу жимликни Джеймс Тэйлор бузар.

Д ж е й м с Т э й л о р. Жаноблар, шу қадаҳни ўтирганлар саодати учун!

Кўтардилар.

М и р А л и х о н. Шинавандаликларига тасанно, офарин!

Ф и ғ о н и й. Саодат... Ақл бовар қилмас тариқада ҳақорат этилган ҳаётда саодат! Таажжуб... Яна фаҳш қафасда.

М и р А л и х о н. Мавлоно, кўпроқ ютдингиз шекилли, тоғ жилғаси сингари шалдираб қолдингиз?

Ф и ғ о н и й. Шалдираб?.. Жилға?.. Жаноби раис, юрт сари эмиш ҳайдар шамол йўлини тўсишга чиранган сервиқор қоя бўлгандан кўра, ўша дегани-

нгиз жилга, шалдираса-да, бир парча ерга оби ҳаёт бергани афзал эмасми?

Д ж е й м с Т э й л о р. Браво! Хўш, сиз-чи, сиз қай бир парча ерга оби ҳаёт бердим, хаёлидасиз?

Ф и ғ о н и й. Сэр, энди ўзингизга келдингиз. Саодат дейсиз-у, оғу тутасиз. Саволингиз жон озуғи эмас, бош қозиғи.

Д ж е й м с Т э й л о р. Оғайниларни ўрта йўлда ташлаб, коммунистлар қароргоҳини нишонга олмиш чирк бошлар учун бўлса — хўп қозиғ экан.

Ф и ғ о н и й. Сиз, америкалик корчалонларга кўп ҳайронман. Тушингизга коммунистлар кирганда лабингизни учуқ босиб уйғонасиз-у, мамлакатингизни печак каби ўраётган фашистларни писанд қилмайсиз... Ёмон йўлдош, нодон сирдош фарқиға бормасдан нечук одам бўлдим?

Э л е й н. Шоир, ит бўлмоқ учун ҳам бир қарич дум керак...

Ф и ғ о н и й. Ринд табиатингизга балли, нозанин хоним! Ит бўлмаганим туфайли тўнғизлар думида...

М и р А л и х о н. Ба-а-с.

Шу пайт Номаълум пайдо бўлади.

Э л е й н. Улуғлар, пресс-конференцияни бошлаш фурсати етгандир? Жаноб мухбирлар, марҳамат! Миллий комитет ва унинг раиси жаноби Мир Алихон фаолиятига оид саволларингиз бўлса, жавоб беришга тайёрман. Марҳамат!

Танобий — кабарэнинг бир бурчагидан жой олган бир туркум журналистлар, баъзилари ён дафтарларини, иккинчилари фотоаппаратларини ола оёққа босадилар.

Б и р и н ч и ж у р н а л и с т. Хоним, аввало, бизни шу пресс-конференцияга таклиф этганингиз учун

ташаккур... Сўнгра савол: қани айтинг-чи, Мир Алихон тадбири омил орқасида раислик лавозимини қўлга киритиш учун Миллий комитетнинг биринчи раиси Мустафо Чўқаевни заҳар бериб ўлдиргани ростми?

Мир Алихон. Мен бу саволга мутлақо қаршиман!

Элейн. Ҳа, рост.

Мир Алихон. Элейн!

Иккинчи журналист. Тафсилсми?

Элейн. Тафсилоти? Das ist sehr leicht! Тафсилоти шундай: қочоқ Мир Алихон 1922 йили ватан ва болачақасидан кечиб, Германияда пайдо бўлади. Дастлаб у гўл туркистонликларни шилиб кун кўради, кейин 1930 йилдан немис разведкасига ишга киради.

Мир Алихон. Тилингни тий!

Элейн. Энг ифлос, энг оғир топшириқларни бажаришда ном чиқарган Мир Алихон 1933 йилдан бошланган ишларда нодир жонбозлик кўрсатар, эвазига ёғлик мукофотлар олар, босар-тусарини билмас эди. Мен эса жанобнинг сояси, зимдан ҳар бир қадамидан хабардор эдим. Тақдирнинг ножўя ўйини орқасида Мир Алихон менга ошиқ бўлдилар... севги, гул, оҳ-воҳ...

Мир Алихон. Бас! Шармандаликниям чегараси бўлади?

Элейн... Бироқ, немис қизига уйланмоғи учун у Германия граждани бўлиши ва христиан динини қабул этиши шарт эди. Мусулмонлар ҳақиқати учун ўзини фидо айлаган киши ўйлаб-нетиб ҳам ўтирмайди: гестаподаги шефлари кўмагида динидан ҳам, насабидан ҳам кечди.

Шайх Абдулфотиҳ. Нима? Диндан... насабдан... христианликни қабул қилди?

Мир Алихон. Ишонманг... иғво бу.

Э л е й н. Қабул қилганда ҳам энтикиб, ўйлаб-
нетиб ўлтирмасдан... Ich bin aber eine reinblütige Arierin.
Яъни мен, олий ирқли аёл, ватаним манфаати туфай-
ли, сассиқ туркистонликнинг хотини бўлдим... Мир
Алихон «жасорати» юксак баҳоланди: у Германия
ташвиқот-тарғибот министрлиги шарқ бўлимига,
серпул жойга ишга олинди. Гитлер разведкаси топ-
ширигига асосан, Мир Алихон, 1941 йилдан бошлаб,
«Миллий комитет»ни ва 1942 йили «Миллий легион»
ни тузишга киришди. Мустафо Чўқаев раис ва Мир
Алихон ўринбосар лавозимларини эгаллагач, улар
орасида кучли низо бошланди. Мансабпарастлик ку-
рашининг якуни сизларга маълум.

У ч и н ч и ж у р н а л и с т. Хоним, Мир Алихон
яқинда Маккаю мукарамма зиёратидан «ҳожи» бўлиб
қайтди. Бунга нима дейсиз?

Э л е й н. Сиёсат ниқоби остида яшашни жўн бил-
ган чапан қиморбознинг навбатдаги найранги, холос.

М и р А л и х о н. Чаён!.. Сени учратган кунимга
лаънат!

Т ў р т и н ч и ж у р н а л и с т. Хоним, Мир Алихон-
нинг сиёсий программаси борми, маслак ва мақсади
нечук?

Э л е й н. Сиртдан қарасангиз, «Ватан», «Миллат»,
«Антикоммунизм», «Пантуркизм», «Ислох мудофаа-
си» каби баландпарвоз сайрашлар, ватан йўлида жо-
нини тиккан жафокаш. Авра-астарини ағдариб моҳия-
тига назар ташласангиз, чексиз мансабпарастлик,
жаллодлик, дунё орттириш... Қисқаси, қўли қон қа-
роқчининг ўзгинаси...

Б и р и н ч и ж у р н а л и с т. Дунёсини қайда сақ-
лайди?

Э л е й н. Швейцарияда... Унинг, ҳозирча, сўнги
ифлосликларидан бир шингил: туркистонликлар бу

жон сақлашган мамлакатда моддий танқисликда яшамоқдалар, яъни муллажиринг йўқ. Хўш, нажот борми? Албатта бор. Швейцария банкасига хабар берилса, бас. Лекин Мир Алихон ўзгача ҳийла ишлатиб, пул топади. У ҳам бўлса думбул табиатли Шайх Абдулфотиҳни ими-жимиди алдайди-да, Ақиқа номли набирасини Улфат пошшога пуллайди... Даллол, даллол бўлганда ҳам ширинкомани зўр оладиган даллол!

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Жаноблар, бу иғво, ўтинаман, бу гаплар матбуотда босилмасин.

Ю р т о л б е к. Даҳшат, разолат.

Ф и ғ о н и й. Қандай разолат, беномуслик... Мир Алихон, шармандаликни-да чегараси бўлади...

И к к и н ч и ж у р н а л и с т. Хоним, мени кечиринг, шунча йил сизни хотиним деб юрган кишини қиттак бўлса ҳам севган эмасмисиз?

Э л е й н. Севги?! Етти ухлаб ҳам тушимга кирмаган... Ausgeschlossen! Жаноблар, пресс-конференцияни ёпиқ деб эълон қиламан. (Номаълумга яқинлашиб.) Хўш, қалай?.. Виски.

Н о м а ъ л у м (чегга). Хизмати битди.

Заҳар солинган қадаҳни Элейнга беради. Элейн ичади.

Э л е й н. Жаноблар, сизларнинг саломатлигингиз учун... хаҳ-хаҳ... аҳ... дод... заҳар (Номаълумга). Ифлос... ярамас... (Гуп учиб жон беради.)

М и р А л и х о н. Ўлдиришди?!.

Д ж е й м с Т э й л о р. Демак, пай кесиш.

Н о м а ъ л у м. Тушунмадим?

Д ж е й м с Т э й л о р. Тушунмасликка олдим де, тўғри бўлади!

Н о м а ъ л у м. Йўргакдаги чақалоқ бўлсамки, сөнлардан тўғрилиқни ё эгриликни ўргансам... Туркистонликларни қўй. Бизни ўз борди-келдимиз бор.

Д ж е й м с Т э й л о р. Борди-келдинг — кўпроқ жосус жамғариш — «Бундес фрай» кашф этиш эканку, менга аён!

Н о м а ъ л у м. Аён? Аён эрса пўписа қилма! Бу — қимор! Ютсанг оласан. Ютқазсанг даврадан чиқасан! Гардкам!!

П а р д а

ЎНИНЧИ САҲНА

Кундуз. Шалаббо ёмғир нам ҳавоси танобийга ҳам кириб келган. Қалблари ҳасратга тўла, ақлдан озаётган кишилар М а в л о н о Ф и ғ о н и й танбуридан равон оқмиш, тўлқин бермиш «Наво» ноласи таъсирида. Хонанинг бир бурчагида чўкка тушган О м о н ё р к ў к н о р и ҳам, гиё кайфиданми, ё «Наво» ларзасиданми, ажаб ҳолатда юлдуз санаб ўлтирур. Сознинг сергак кумуш овози ниҳоятига етгач, О м о н ё р к ў к н о р и алланечук гап бошлайди.

О м о н ё р к ў к н о р и. Азамат Тошкент Шахаван-тахурида номи кетган бир девона бўлар экан: дўкондорлар эрмаги. Бугун у дўконда, эртан бу дўконда ноношта, тушлик, кечлик ризқини кўрар, шу зайлда кун кетидан кунни қувлар... Бир маҳал дўкондорлар қарасаларки, девонадан дарак йўқ. Ҳайрон бўлишиб, девона кулбаси — масжит ҳужрасининг даричасини бориб қоқадилар — жавоб чиқмайди, итарадилар — очилмайди. Кучлаб даричани ёриб кирсаларки, девона мурда. Даричага оёқларини тираганича жон берибди. Жасади қорайиб-кўкариб кетган эмиш. Ҳушла-

ри бошларидан учган дўкондорлар, «шаҳримизга вабо кепти» ваҳимасида шифохонага югурадилар. Шифохона жарроҳлари ўлим сабабини излаб, девона қорнини ёрсалар бир сиқим олтин ақча тўкилса бўладими? Ана ўлим, мана ўлим...

Ф и г о н и й. Иним, очкўзлик — ўз жонидан қасдини олипти. Лекейин, бизлар гувоҳ ҳодисалар қаршисида — бу беозорлик эмасми?

О м о н ё р к ў к н о р и. Ҳа-ҳа... Гадой. Умри кишилар эшигида. Бошпана масжид ҳужраси. Сўққабаш. Инчунин олтин тўплаган. Бегоналар қўлига тушади васвасасида олтинларни ютгану дунёдан ўтган... Сабабдан сабаб, балчиқдан иморат деганларича, Швейцария банкасида дунё тўплагану, ўзини эмас, биз гўр тақдирларни гадой қилган... *(Пешанасига қўйиб-қўйиб юборади.)*

Ф и г о н и й *(хаёл аралаш).* Ҳақиқат... бамисоли ҳақиқат сингари содда. Оқил дилкашимни қўлга олишим билан, яккаш узоқ кечмиш хотирамни безовта қилар. Эсимда: кўклам... Нуқра осмон, заррин қуёш, Чимён тоғлари бағрини ёриб қубба-қубба отилиб чиқмиш ўн икки булоқ... Эй, сиз у сувдан бир бор ичмабсиз, бу дунёга келмабсиз...

Ю р т о л б е к. Мавлоно, ўтинаман, бас-с... чил-чил дилжигаримни қайталаб қиймаламанг, бас-с...

Б и б и Д а в л а т. Она ҳурмати, давом этинг, ус-тоз, биз дийдаси қаттиқлар...

Ф и г о н и й. ... Қасд қилдим-у ҳар булоқ кўзидан, агарчанди табиатнинг жимир-жимир чиройини бузсам-да, бир ҳовучдан оби замзам ичдим. Бу роҳатга нима етсин... Шу чоқ қаёндандир бир жуфай-жўра булбул пайдо бўлишди: кўзгудек тиниқ тошлар устида сакрашиб ташналикни босдилар, шўх-шўх чўмилдилар, навниҳол ёнғоқ булоқларида ўйнашиб-сайра-

шиб чечаклари чаппор тоғ баландликлари сари қанот ёздилар.

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Афтодаҳол, дарди дарё шоирсиз, дўстим...

М и р А л и х о н. Кўкнори хаёл, бежалган дард.

О м о н ё р к ў к н о р и. Сен (*вазиятини ўзгартирмасдан*) бўрини аясанг, бўри сени талайди-да!.. Мавлоно дардига жон бераман, сиз қақур-қуқур Мир Алихондан — дод!.. Дод...

М и р А л и х о н. Нашаванд қизгиш кўзинг тупроққа тўлгур! (*Тенади.*)

Ф и ғ о н и й. ... Бемаҳал қичқирган хўроз — ё нодон, ё ғўр жўжа. «Берди» сини айтгунча беланги бўлмай, чиртинг–пиртинг қилмай... тоқат лозим, эшони ҳожим, билъакс...

Ш а й х А б д у л ф о т и ҳ. Балли. Давоми?

Ф и ғ о н и й. ...Биласизларки, танбурниг жонони арчадан, баланд тоғларда ўсган, қуёш ҳарорати, шамол кучи, булбул ноласи билан жингиртоб арчадан ясалади.

Б и б и Д а в л а т. Бегубор жаранг овоз, дилнозлик шундан денг?

Ф и ғ о н и й. Шундан, Бибижон, шундан... Ниятим айни арчани топиш бўлгани учун сайроқи булбуллар қорасини олиб яна йўл босдим: оқшом тушди, тун таралди, ой — тўлин баркаш кўтарилиб, борлиқ жамолини, қоялар бағрида қад кўтарган арчалар қоматини кумуш ипакка ўради. Шу замон табиат уйқуни тарк этса, тун билан кун фарқига бормай қолган тўрғайлар, читтаклар, саъвалар, булбуллар, яна қанча-қанча қуш туркумлари вижир-вижир, чуғур-чуғур сайраб кулсалар, баҳс бойлашгандай орзу-ю қалб айласалар бўладими?

Омонёр кўкнори. Сониян... бир кўрсам... бир тўйиб дунёдан ўтсам, армон қилмас эдим-да. Устоз, эшитганим бор-да, ўша арчалар кўки мушаксабзи баргининг ҳидини берармиш, тўғрими?

Биби Давлат. Виз йўқотган ватан муаттар бўйи, бизлардан юз ўгирган эл-юрт ҳаётининг абадий яшиллиги уларда, Омонёрбек...

Омонёр кўкнори. Хушқайф... Кўзикмасин... кўзикмасин...

Фигоний. Бу танбур шу тунда, булбул ини ёнида топилган арчадан. Қачонки қўлга олсам ўша манзара хаёли қалбимни тимдалар, созим нодонлигимдан гина сақлаб дув-дув ёш тўкар.

Хонага руҳи дарғазаб Аслзода Саидхон кириб келади.

Бугун ҳам «Наво» чалинмади, йўқ, таъна тошлари бошимга отилди, яхшилар, сўққабошимга...

Аслзода Саидхон. Таъна тошлари бошини қон, дилини фиғон айлаган бечора... Косаси оқармаган, бахти чопмаган беозор сўққабош... Бас, масхарабозликни ҳам ниҳояти бор, чол!

Шайх Абдулфотиҳ. Ҳаё! Очикроқ гапиринг?!

Аслзода Саидхон. Мана, имонфуруш «дарди»нинг заҳар мевасини тотиб кўринглар. *(Қўлида келган китобни ўртага улоқтиради.)*

Юртолбек. Китоб?

Аслзода Саидхон. Балли, китоб. Мавлоно Фигоний, тагида эса Мавлоно Сотагоний битган «Воқеанома».

Мир Алихон. «Воқеанома?» Ким нашр этибди, ким?

Аслзода Саидхон. Абдуллазиз... Улфат пошшо ўғли. Ҳа... хотимасини ўқиб беришим мум-

кин. (Китобга интилади, Лекин ундан олдин китобни қўлга киритган Мавлоно Фигоний даст туриб сўзлайди.)

Ф и г о н и й. Хотимасини каминадан тингланг, жаноби раис, ёд бўлиб кетган, ёд... «Халойиқ, қўлингиздаги китоб юзи қоралиқда қолган, ёмон одамларга ёндашиб йиқилган ватангадолар, элу юрт истиқболидан бет ўгирган дилисиёҳлар, ғарибона эл кезар умри сароблар тарихи...

М и р А л и х о н. Мавлоно Сотағоний!..

Ф и г о н и й. ...Ўлик ва ҳали тирик гитлернамо аблаҳлар, Мир Алихон, Мустафо Чўқаев, Аслзода Саидхон каби бадбахт корчалонлар, бепадарлар қўлида ўйинчоқ бўлиш — халқ доди, авлод балоси, инсон фожиаси экан билсам... «Воқеаном» шу ақлнинг ҳикоясидир, халойиқ...»

Чатнаёзган Аслзода Саидхон, кўкариб кетган Мир Алихон Мавлоно Фигонийга ташланадилар, бўға бошлайдилар. Шайх Абдулфотиҳ, Юртолбек, Омонёр кўкнори эса ёрдамга келиб, Мир Алихон билан Аслзода Саидхонга ёпишадилар. Нима қилишини билмаган Биби Давлат ур-йиқит атрофида «чир-чир» айланар экан, шошган, энтиккан Ақиқа учиб хонага киради.

А қ и қ а. Мактуб!.. Муяссардан... мактуб!

М и р А л и х о н. Муяссардан, меним ўғлимдан? Тезроқ олинг!

А с л з о д а С а и д х о н. Магнитофон лентаси-ку, бутун дунёни айланиб чиқибди-я... қани, эштайлик.

Ҳамма магнитофон бошида.

М у я с с а р м а к т у б и: Ассалом, бегона ота, ёв қариндошлар, на танишу на билишлар... Сизларга йўлламиш саломим мазмуни андак ғайри табиий кў-

риниши эҳтимолдан узоқ бўлмагани Учун номани лентага кўчирдим, негаки, овозимни танирсиз, Муясар нафасини сезарсиз... Сизлар орзиқиб, тинмай ҳикоя этганингиз Ватанни кўрдим. Кўрдим-у, ҳаёт қолганимга ҳадди-ҳисобсиз қувондим. Қувондим-у, аччиқ ҳақиқатни айтсам, ҳаммангизга беҳад ачиндим. Қилмиш-қидирмишларингиз кечириш қийин бўлган жиноят, яна аниқроғи, қонли сароб экани исботга муҳтож эмас. Сиз тирик мурдалар, ҳа, жони бор ўликлар, ҳеч нарсани англашни истамайсиз: кўзингизни кўр, қулоғингизни қар, юрагингизни тош айлаб, беҳуда кўча чангитишдан, ёш боладек ҳаво бузишдан ўзга юмушга ярамаслигингизни, баҳор қўйнида эркаланмиш бу Ватан,— афсус, минг афсуски, кеч, жуда кеч шу туйғу соҳиби бўлдим,— бу халқ ашаддий душманлари қўлида қўғирчоқ, бир қарасангиз Гитлер шоввозлари тизгинида майна, икки боқсангиз Америка разведкаси ноғораси остида йўрға бўлиб келажагингизни ҳатто билмайсиз ҳам, қай бирларингиз эса билишнида хоҳламайсиз.

Ранги момиқ булут, кўзлари лола қон Мир Алихон магнитофон томон сачрайди.

Мир Алихон. Оқпадар... Овозинг... ўч...

Омонёр кўкнори (*чаптастлик билан унинг йўлини тўсиб*). Гаштига етганда кайфни бузмада, бошимизга отилган тош!..

Мир Алихон. Кўкнори, ўт йўлдан.

Омонёр кўкнори. Хўжайин... (*Мир Алихонга калла қилади.*)

Муясар мактуби: Сизлар, Совет Иттифоқи Гитлер зарбасига нари-бериси билан беш-олти ҳафтагина бардош қилур, дея бонг урган эдингиз. Жаҳон

социализми тузумининг, пайқаяпсизми, жаҳон метин таянчи бўлган бу мамлакатда коммунизм қурилмоқда. Сизлар, Сталин ўлди, энди Совет Иттифоқи халқлари ўртасида парокандалик бошланади, дея яна жар солган эдингиз. Бу диёрда эса дунёда бир олам масалани ҳал айлаган қурултой иш кўрди. Халқнинг кайнар булоқдек даҳоси етказган истеъдодлар мамлакатни буюк чўққилар сари бошламоқда, ҳатто сайёралар сайри ҳам яқин фурсатда жамол кўрсатур. Сизлар, Туркистон Россия колониализми остида инграмоқда, ўзбек халқининг асрий маданияти чала ўлик ҳолда, дея зикр тушар эдингиз. Бу ерда эса чин биродарлик, тотув ҳаёт, миллий маданият тантанаси ҳоким. Мендек одам ҳам меҳнат қилиш, виждон кирини ювиш имкониятидан маҳрум эмас, ҳатто... Қисқаси, энди англасам, барча гапларингиз бўҳтон, маслагингиз бемаслақлик, ҳамма қилмишларингиз сароб, ҳаётингиз маъноси эса заҳар сочишдан иборат экан. ...Ҳеч нарсани яширмасдан ўзимни англатдим. Мени афв этарлар деган умиддаман...

Ақиқа...

Ҳушёр тортган Ақиқа магнитофон сари отилади.

Азизам, бу қўндоқда теккан иблислардан узоқ бўлинг, ҳазар қилинг, токи гул умрингизни, латиф қалбингизни оғуламасинлар. Ҳижрон йиллари синовдан ўтган севгим, севгилим, сизни, албатта, қайда бўлманг, излаб топамак. Ақиқа, умри азиз раъно гулим, эшитяпсизми...

Б и б и Д а в л а т. ... Эшитяпсизми, оппоғим, ҳануз севади.

А қ и қ а. Нега... нега севади? Топамак дейди... Нечук... Нечун бу сўзларни тингладим? Муяссар, сиз мени умри азиз раъно гулим дедингизми?

Б и б и Д а в л а т. Худди, худди шундоқ деди, она қизим. *(Насихатсмуз.)* ...Бандаси ҳамиша маъзур ва католикдир...

А қ и қ а. ... Раъно гул эмиш, яна умри азиз эмиш... Бас. Муяссар, мен раъно гул эмас, сассиқ алафман. Мана бу «олий мақсад» зотлари, отангиз, сиз деган раъно гулни фаҳш ҳаёт бозорида пулладилар, очилмасдан хазон айладилар. *(Аслзода Саидхонга.)* Муяссарни ўлди деган сен, мени шу аҳволга туширган ҳам сен... Лаънат сенга.

Унутилган Мир Алихон телбаларча олазарак магнитофон сари ташланади, ленталарни йиртишга туғинади.

Отангиз...

(Ақиқа кўзлари Мир Алихонни излайди, кўргач, у томон отилади.) Жаноб... Тўхта, йиртма, ўтинаман... ялинаман, йиртма... Менга, мен бенавога қолгани шул... қиз севгисининг дарағи ҳам, хотимаси ҳам шул. Шуниде раво кўрмайсанми? Хазон айлайсанми... Унинг овози, сўзлари, қалб ҳарорати... *(Юлқиб олади.)* Эй жониворлар, дод дастларингдан... дод... *(Югурганича чиқади.)*

Б и б и Д а в л а т. Она қизим, қаёққа, тўхта!.. Ҳайф сенга, Мир Алихон... Шу қадар ифлос, она кўкрагини, фарзанд кўксини кесган, қанча-қанча бечоралар умрини ҳайвоний нафс йўлида қурбон айлашга журъат этган, динни ҳам, насабни ҳам сариқ чақага пуллаган махлуқни ер қандай кўтарар экан... Она қизим, тўхта!.. *(Бошини ушлаганича набираси орқасидан чопади.)*

Ю р т о л б е к. Мен аскарман, қўлимда яроғ, дилимда ўт бўлса бас! Сиз Мир Алихон, жаноби раис дейишга энди тилим бормайди, сиз Шайх Абдулфотиҳ, пирим деган эдим-а, дастимга яроғ, дилимга ўт солиб, ватан муқаддас, уни нопоклардан озод қил, деганла-

рингизда ҳаётимни жангу жадалда ўтказдим. Фақат энди, кўзимдан нур, белимдан қувват ариб, қарилик малоли чеҳрамни босгандагина, қуёшим сароб хаёллар йўлида ботганини англаб, сизлардан сўрайман: хўш, онам, туғилмаган пушти-камарларим айби нимада? Нечун бу йўлларга солиб, умримни кулдек кўкларга совурдингиз? Оқпадар, ватангадо қилдингиз?.. Одамлар, мен жавоб сўраётганим йўқ, чунки жавобнинг ўзи йўқ, бўлишиям мумкин эмас... Фақат бир ҳақиқат бор: ўлим... Она меҳрига зор, ўзгалар юртида хор, беор ва беномус ўлим...

Мир Алихон. Мен мўртлик қилдим. Панд едим... Ғўр данак Аслзода кунни туғилмоқда... Наҳотки ўлдирсалар?.. Зир югуриб тўплаган дунём... ақчаларим нима бўлади? Ҳм... Джеймс... жон асрамоқ — шарт. (Қочади.)

Шайх Абдулфотиҳ. Иним Юртолбек, мен ҳам йўлдан адашган эканман, энди билсам... умр бўйи халқ ҳақиқати учун курашяпман деб келсанг-да, натижада ҳаётинг охириги кунларида — курашинг сароб, яна қонли сароб эканини англасанг — бу тақдир фожиаси... тириклай ўлиш... Ҳалол бўлган одам ҳаромни кўра билмаса, ўзи ҳаромга айланар экан... Мен шу. Бу дунёмни бой бердим...

Фигоний. Энди мушкулкушод элчихонада.

Шайх Абдулфотиҳ. А-а?

Фигоний. Совет элчихонасида.

Шайх Абдулфотиҳ. Тушунсалар, кечирсалар...

Фигоний. Шояд?

Шайх Абдулфотиҳ. Шояд?.. Қалбим йўл бермас? Қўрқаман... Мавлоно, ёмон — яхши бўлмас, эшак — бахши... Кафаним муҳайё... Узлат... Узлат. Осийман... Гуноҳкорман...

Омонёр кўкнори. *(Мавлоно Фигонийга.)* Устоз, икки қўлим сизнинг муборак этагингизда.

Фигоний. Шояд?.. Кўргим бор... Дилбар ватани... кўргим бор. Элчихонага борганим бўлсин... Шояд кечирсалар?!

Юртолбек *(хаёл ичида)*. Ҳаётим жаллоднинг ҳаё-ҳу ҳаёти! Элчихона эшиклари қўрбоши учун умр-бод ёпиқ... Боролмайман...

Аслзода Саидхон. Жар ёқасидагилардан кечиш, янги одамлар билан иш кўриш фурсати келди. Мени Мюнхен, «Бундес фрай», ҳа, «Янги озодлик иттифоқи» кутмоқда. Тезроқ. *(Чекинади.)*

Юртолбек гандираклаб ўрнидан қўзғалганича ўз хаёли билан сўзлашади.

Юртолбек... Жумбоқ ечилди... Эссиз умр... *(Дейди-ю, ўз пешанасига ўқ қўйиб айиқдек учади.)*

Фигоний. Мана фоже жумбоқларга далил, яқун... Биз телбалар ҳаёти оқиб тушган кўздек кечди. Америкада, Англияда, Европада фашизм... Гитлер кўланкаси бош кўтармоқда. Алданманг!.. Огоҳ бўлинг!..

Авторнинг сўзи: *(бутун залга таралади)*. Халқ дейдики, она юртинг омон бўлса, рангги рўйинг сомон бўлмас. Шу ақлга оёқ узатиб, қонли сароб кўчаларида умрини кўкка совурган, тиласин ким бўлмасин, ватангадолар савдосидан бир шингил ҳикоя кўз нурингиз тушган асар имонидир, азиз одам!..

П а р д а

Сўнг.

Тошкент
1961 — 1964 йиллар.

Ю.ШУЗНАР ЖАМОНИ

Икки пардали драматик тарих

ҚАТНАШУВЧИЛАР

П о л в о н С у л т о н о в.—Ишлаб чи-
қариш бошқармаси парткоми-
нинг секретари.

Б а х м а л.— Унинг хотини, врач.

Б о б о Р а в ш а н.— Кекса комму-
нист.

Қ о р а с о ч.— Учувчи.

У л у ф Т у р с у н о в.— Обком сек-
ретари.

Ч ў л и а к а.— Колхоз раиси.

М е ҳ р и х о н.— Унинг хотини.

А л и ж о н.— Шофёр.

Ж у м а г у л.— Ҳамшира.

ЭПИЗОДЛАРДА КЎРИНУВЧИЛАР

С о н я.— Совет Армияси сержанти.

Д е ҳ қ о н Ў л м а с о в.— Катта ла-
возимни эгаллаган одам.

Қ и з и л а с к а р.

Ф и н и н с п е к т о р.

М и л и ц и о н е р.

С а р к о т и б.

С а н и т а р к а.

Ўзбек диёрининг шу кечаю кундузги ҳаётидан бир лавҳа.
Аммо, воқеа давомида асар қаҳрамонлари кўз ўнгидан турли
йилларда кечмиш тарих ўтади.

I
I
Ox
10
11
19
E

БИРИНЧИ ПАРДА

Сахро. Қуёш тиг тортмоқда. Кимса қораси кўринмас. Фақат бепоён қумзорлик ва чўнқир осмон. Қуюн бўлиб кўчмиш гармсел қовжираган қора саксовул, қаҳрабо янтоқ, қорамтир шuvoқ тэналарини томир-томири билан юла қочиш дағдағасида... Сўнгра гармсел кучдан кетгандай тинчийди. Жимжитлик. Шу замон саҳна ўзгариб, қум бархани орқасидан куйиб битган самолётнинг лаш-лушлари кўринади. Улар қаватида узала тушган Бобо Равашанинг боши боғлиқ. Ҳуши ўзида йўқ. Кийимлари бир олатда кўринган Улуғ Турсунов қум устида ўлтирар. Бу дам, чамаси, ўта ҳолдан толган—икки букилган гавдаси, шалтираган қўллари, жавдираган кўзлари шундан нишона. Унинг бошида Қорасоч ётар. Қорасочнинг бир оёғи нималар билан ир ўралган. Урнидан қўзғалолмайди, лекин ғайрати ичига сиғмас, тек ётишга тоқати йўқ. Ҳаяжонда.

Қорасоч. Нимага сувга тушган нондай бўкиб ўтирибсиз? Бирон чора излаш керак!

Турсунов. Қўлимиздан ҳеч нарса келмайди.
Қорасоч. Ахир у қудуқ остида-ку! Одам боласи қудуқда ётса-я! Ёрдамга келишимиз шарт. Мен кетдим...

Урндан даст турмоқчи бўлади-ю, оғриққа чидолмай йиқилар экан, Улуғ Турсунов кўмакка келади.

Турсунов. Оёгингиз синган. У ҳам (*Бобо Равшан томон имлайди*) ҳуш-беҳуш. Ва қўлимиздаги чилвирдан ҳам айрилдик.

Бобо Равшан (*алаҳсимоқда*). Боботоғ этагида нуроний бахши яшар. Донишманд бахши... Боботоғ этагида, тоғ чўққиларида... (*Тинчийди.*)

Қорасоч. Сиз-чи? Сизга жин ҳам ургани йўқ-ку.

Турсунов. Менми? Қўлимдан нимаям келарди? Уни ташлаб, якка ўзим қайтиб келишим, мен учун осон деб ўйлайсизми? (*Жон-жаҳтида.*) Ҳолу қудратим етмагани учун якка қайтишга мажбур бўлдим! Қўлимдан келмагани учун!.. Ҳолдан толдим... Чумолидай заифман, қўлимдан бирон юмуш келмайди!

Қорасоч. Тавба дейсан, бу аҳвол нечук, нечук, нечук юз берди?

Турсунов (*чор-ночор*). Сизга ўн қатла ҳикоя қилдим. Майлиз, ўн биринчи мартаям сўзлаб беришим мумкин.

Бобо Равшан (*алаҳсимоқда*). Боботоғ этагида жонон бахши яшармиш. Оқил бахши... Қўшиқ созлайди. Боботоғ чўққиларида... (*Тинчийди.*)

Турсунов. Сабил у қудуқни биз кўп, талай вақт қидирдик. Ҳануз Полвон тетик эди, мен бўлсам тамом кучдан толдим. Қудуқ, тахминан, у киши айтган (*Бобо Равшанга ишора қилади*) ердан топилса бўладими?!

Аммо локийин, биз уни кўп, жуда кўп изладик. Қумзор илма-тешиқ қилинди. Фавқулодда бир оёғим сонимгача қумга ботиб кетсами, қўрққанимдан «дод!» солиб юборганимни биламан. Полвон қўлтиғимдан даст кўтарди. Қарасак: қудуқ, расмана қудуқ! Қоп-қора даҳанини кўрдик. Биз, ташна, қора терга ботган ғамдийдалар қудуқ оғзига бошимизни тўғрилаб, сув салқини элитганидан узоқ ётиб қолдик. Қимирашга дармонимиз йўқ... Бир дунё вақт кечди чамамда. Салқини элитадию ўзи, сувнинг ўзи кўринмайди. «Тушил-маса бўлмас,— деди Полвон.— Сиздан ёшроқман, ўзим тушаман». Чилвирнинг бир учини белига боғлаб олган Полвон қудуқ тагига ўрмалади.

Сўнгра чилвирни тортинг, дея овоз берди. Тортдим. Термосни бойлаб туширдим. Термос қайтиб чиқди, лиммо-лим... Боз чилвирни ташладим. У юқорига кўтарилиш ҳаракатига тушди.

Полвон кўтарилар, мен бор мадоримни бир тугунга жамлаганимча уни тортар, жонимни жабборга бериб тиришардим.

Яримлаб қолганини биламан, чилвир чўрт узилиб кетди...

Б о б о Р а в ш а н (*ҳалиги вазиятда*). Нуроний бахши, ўлан созлайди, қўшиқ куйлайди, Алпомиш... Ойбарчин ҳақида дўмбирасини бўзлайди... Қўшиқ куйлайди, оқил бахши... (*Тинчийди.*)

Т у р с у н о в. Мени телбалик қўланкаси босгандай бўлди. Эс-ҳушимни бутунасига йўқотдим. Натижада, бир юлуғи қўлимда қолган чилвирни ҳам дастимдан чиқазиб юборибман. Полвон, овоз бер дедим, қичқирдим, дод солдим, аммо қудуқдан, аммо Полвондан садо чиқмади.

Қ о р а с о ч. Шундаям, ҳар ҳолда у тирик бўлса ажаб эмас. Ноумидлик...

Турсунов. Ноумидлик эмас, ҳақиқат, Қорасоч, хунук ҳақиқат. Мен чақирдим, қайта-қайта чақирдим. Полвондан жавоб бўлмади. Қудуқ хийла чўнқир экан.

Қорасоч. Ҳар нечук бўлса-да, унинг ёнига бо-ришимиз лозим.

Турсунов (*тоқати тоқ*). Ёнига! Унинг ёнига! Бизнинг қўлимиздан ҳеч нарса келмайди! Тушунинг ахир! Ҳеч нарса!

Қорасоч. Ноҳақсиз.

Турсунов. Йўқ, ҳақман!

Қорасоч. Кийим-бошимизни тилим-тилим йир-тиб, арқон тўкиймиз. Мени қудуқ бошига кўтара олиб борасиз. Сиз Полвон кетидан тушасиз, мен эса арқон-ни ушлайман. Қўрқманг, кучим етади, қўлим ожиз-лик қилса, тишларим билан тортаману арқонни қочир-майман.

Бобо Равшан (*ҳануз ҳуши ўзида эмас*). Қў-шиқ куйлайди... Олмосдай туёғинг қордай тўшима... Кекса бахши дўмбирасини созлай, қилларини бўзлай «Алпомиш» дан тушади. Нуроний бахши... Нимтатир шаббода эсмоқда... Кўнглим толкучукдан жевак тақ-қан боғларни кўргуси бор...

Турсунов. Бу ҳушсиз хаёл!

Қорасоч бутун вужуди билан диққатга айланади.

Қорасоч. Машина! Мотор овози қулоғимга кел-гандай... Наридан. Бархан орқасидан!

Турсунов. Хаёл.

Қорасоч. Учувчининг қулоғига ишингиз туш-мапти, Турсунов, узоқдан мотор овози келмоқда.

Турсунов. «Ғинг» деган шарпаниям эшитма-дим. Жим! (*Қулоқ беради.*) Айтдим-ку!

Қорасоч. Мен рўйирост эшитдим, эшитдим!

Сукут.

Ечинг кўйлагингизни!

Турсунов. Эсингиз жойидами ўзи!

Қорасоч (*қатъиян*). Кўйлагингизни ечинг, дейман.

Улуғ Турсунов кўйлагини еча узатади. Қорасоч чок-чокидан йиртишга киришади.

Бобо Равшан (*ўша ҳолати*). Оқил бахши Боботоғ чўққиларида қўшиқ куйлайди... дилбар, мардона қўшиқ... Нуроний бахши...

Турсунов. Ҳадемай бизлар ҳам ақлдан озамиз... буниси нақд!

Нарироқ бориб, самолёт синиқлари ёнида чўзала тушади. Қорасоч арқон тўқиш билан овора экан, тўсатдан мотор овози яқинлаша келади. Турсунов сачраб оёққа босади, Қорасоч тошдек қотган. Улар ўзларига ишонмайдилар. Яқин ўртада ванғиллаган мотор шовқини эшитилади-ю, дабдурустдай сўнади. Турсуновга жон киради.

Бу... ёққа! Бу ёққа! Биз бундамиз!

Югурганича Бахмал кириб келади. Устида оппоқ қордек халат. Қўлида қизил ой тамғали чамадонча. У билан орқамолдин пайдо бўлган навниҳол Жумагул — ҳамшира қизнинг бутун ҳаракатлари Бахмалниқига монанд. Устозига тақлид қилса керак.

Қорасоч. Бахмал!

Бахмал. Қорасоч! Оёгингиз синган кўринадими?

Қорасоч. Аввало у киши, у кишига...

Бобо Равшан томон ундайди. Бахмал билан Жумагул ҳушсиз Бобо Равшан бошида парвона бўладилар. Укол қиладилар.

Турсунов. Демак... демак, биз топилдик, шундоқми?

Бахмал жавоб бермайди.

Бобо Равшан (*аста-секин ўзига келиб*). Онагинам... Она қизим, тушумми, ё ўнгим? А, лаббай?

Бахмал. Албатта ўнгингиз, Бобо Равшан, биз етиб келдик.

Бобо Равшан. Етиб келдик? Кам бўлманг, бўтам.

Бахмал. Ҳали кўрмагандай бўлиб кетасизлар, бобо! Мен санитария машинасида келдим, машинада эса рация бор. Аллақачон хабар юбордик. Сизларга вертолёт юборишадиган бўлишди. Кечирасиз, мен Қорасочга қарашим керак.

Бобо Равшан. Тезроқ, қароғим, тезроқ... (*Кўкрагига uring*). Ахён-ахёнда хархаша қилади... занг босган. (*Кулимсиб.*) Агар шу бугунги синонга дош берса, тангрининг қўйруғига челақ боғлардим... Космонавт!..

Жумагул. Дим сара!

Мийингида кулиб қўйган Бахмал Қорасоч сари ташланади. Жумагул кўмагида унинг оёғини кўришга киришади.

Бахмал. Халос. Шина қўйилди. Ҳозирча кифоя. Мана буни ютворинг-чи! (*Таблетка узатади.*)

Қорасоч. Қандай топдиларинг бизни?

Бахмал. Усти очиқ қудуқ устидан чиқиб қолдик.

Турсунов. Қудуқ?

Қорасоч кўзлари Улуғ Турсуновда, Бахмал ҳам унга тикилган. Турсунов хаёли эса ўзга нарсада. Унинг икки кўзи ҳали замон Бахмал кириб келган томонга қадалган. Афти башарасида, бор вужудида нечукдир даҳшат. Шу вазиятда, кимдир кўкрагидан

итарган каби, орқасига тисланади, қоқилади, йиқилади, туриб қочмоқчи бўлади. Яна йиқилади. Полвон Султонов, Чўли ака ва шофёр йигит Алижон пайдо бўлишади. Полвон Султоновнинг қўнғир сочлари тўзғиган, пешанасида қон қотган, усти боши ҳўл, лой. Унинг икки қўлида икки юлғун чилвир.

Қ о р а с о ч. Тирик! Хайрият, Полвон Султонов тирик экан! Тирик!

Султонов (*вазмин*). Жилма, тўхта, Турсунов, қочганинг билан қутулмайсан. Шеригини ажалда қолдириб қочган номардга икки ўлим оз... Мана! (*Чилвирнинг икки юлуғини намойиш қилади.*) Бу — пакки билан қирқилган.

Турсунов (*кўзлари лўқ, овози шанғи*). Туҳмат! Пакки йўқ менда!

Чўли ака. Небилай... Лафзининг турми йўқ кашмирий ёлғончи ҳам баъзида тўғри гапирар эканда. Балли, ҳозир дастларида пакки йўқ.

Турсунов. Бўлган ҳам эмас! Пакки-маккени қўлимга ушламаган одамман!

Алижон. Бўлган. (*Паккени чиқзади.*) Қудуқ бўйдан изингизни олиб келаётганимизда топиб олдик.

Султонов. Сен қўлингга қолган чилвир юлуғини қудуққа ташладинг. Олдин мендан кечдинг, сўнгра чилвирдан. Қароқчилар найрангини ишлатиб, ўйладингки, ёпиқли қозон — ёпиқли қолади. Ис ҳам, бис ҳам чиқмас. Аммо янглишдинг, думбул фаҳм! Энди бу чилвир сенинг йўғон бўйнингга ярашади.

Отилган чилвир Турсунов бўйнига сиртмоқ бўлиб тушади. Қумда ўтириб қолган Турсунов олазарақ ҳаракат-ла чилвирни олмоқчи бўлади, лекин қўллари итоат қилмайди. Бир замбил лой — Турсунов бўйнидаги чилвир билан ўлтиришда давом этади.

Улуғ Турсунов, сени суд, изза қиламиз. Бутун халқ номидан ҳукм чиқарамиз. Халойиқ, эшитинг!

Мен, ишлаб чиқариш бошқармаси парткомининг секретари, коммунист Полвон Султонов бўламан. Бу — Улуғ Турсунов, шу кунгача чўнтагида партбилетни ва обком секретари гувоҳномасини кўтариб юрган одам.

Бундан бир ҳафта муқаддам мени ўз кабинетига чақирди.

Сахро сўнади ва Турсунов кабинети пайдо бўлади. Кабинетда Улуғ Турсунов билан Полвон Султоновдан ўзга одам йўқ.

Турсунов. Полвон Султонович, биз республикамиз юбилеи арафасида турибмиз-а.

Султонов. Ҳақ гап! Онг билмаган, қулоқ эшитмаган қанот соҳиби — халқимиз ҳаётида нодир байрам бу. Шундай улуғ айём кунларида кишиларни хафа қилиш инсофдан бўлмаса керак?

Турсунов (лабидан ип қочириб.) Масала шунда-да. Мен кишиларимиз кўнглини кўтариш йўллари-ни изласак дейман. Бошқармангиз меҳнаткашлари байрамни мўл ҳосил, яхши даромад билан қарши олишларини истайман. Сиз бўлсангиз тескарисига оласиз, яхши ниятни англашни хоҳламаган одам хатти-ҳаракатларини қайтарасиз.

Султонов. Ажаб, иккимиз бир масалани нақадар турлича тушунамиз. Ер билан Осмон...

Турсунов (кулади). Бу демак, биримизники хато!

Султонов. Сўзсиз.

Турсунов (шўхчан). Офарин, мана энди ўзингизга келдингиз! Ўз-ўзини танқид — буюк, ҳаво тоза-лағувчи буюк куч. Хатоларингизга тан бериб, тўғри қиласиз. Бу — мард қалбнинг иши.

Султонов. Кечиринг, Улуғ Турсунович, сиз-чи, сизнинг хато қилишингиз истисноми?

Турсунов тикилиб қолади. Кўзларида ғайир тикан. Лекин айти ҳолати тезда ўзгариб, Турсунов юз-кўзида яна енгил табассум ўйнайди.

Турсунов. Маъқул, сиздақанги довюрак йигитларни яхши кўраман. Сўзим чин!

Султонов. Чин сўзингиз учун миннатдорман, аммо масала мени яхши ва ёки ёмон кўришингизда бўлмаса керак.

Турсунов (*қаттиқроқ кулади*). Ҳангома! Сиз ҳали кўп ёшсиз, Султонов, асов тойчоқ сингари. Олдингиздан келсаям, орқангиздан ўтсаям тепмоқчи бўласиз... Кўнгилга олманг, бу шунчаки... ҳазил.

Султонов. Олмаганим бўлсин. Фақат унчалик ёш эмасман. Яқинда қирқ тўлади.

Турсунов. Оҳ, Полвон Султонович, қани энди меним қирқ — қирчиллама ёшим? Орамизда ўн етти йиллик фарқ бор. Яна қандай йиллар денг! Бу бутун бир умр... Унчалик ёш эмасман дейсиз-у, гапнинг чиройини очсам, партком секретарларидан бирига обком секретарининг меҳри қўнганини пайқамасиз. (*Бармоғини ҳазиломуз ишга солади.*) Қадрига етинг! Машойиқларнинг айтгани бор: Муҳаббат билан нафрат ўртаси бир қадам эмиш.

Султонов. Мақсадга яқинроқ келинса?

Турсунов. Яхши. Замонамиздаги ёшлар мустақил фикр қилишни севадилар ва дунё борди-келдилари тагига ўз ақллари билан етмоқчи бўладилар. Бу, умуман, ҳурматга лойиқ интилиш, чунончи ноўрин кўча чангитишлар чўтга солинмаса... Баъзан сизлар аллақачонлар ихтиро этилган самовар устида бош қотириб, туларни бедор ўтказасиз. Илож қанча. Ҳар бир жараёнда манфий ва нисбий ҳолат мавжуд. Диалектика. Хулласи калом, сизга меҳрим баланд бўлгани учун фикрларингиз хато эканини яна бир бор,

чидам билан, партия биздан шуни талаб этади, тушунтириб беришим лозим экан.

Халқнинг маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида тинмай ғамхўрлик кўрсатиш партиянинг асосий вазифаларидан бири экани сизга аёнми?

Султонов. Улуғ Турсунович!

Турсунов. Эндигисига, шошманг. Саволимда ҳазил йўқ. Марҳамат қилиб, жавоб беринг. Бирламчидан, буюк ҳақиқатларни такрор этишдан ҳали ҳеч кимса зарар кўрган эмас. Иккиламчидан, бисмилло-сидан тушилса ноаниқ масаланинг томирини тезроқ ушлаймиз. Демак?

Султонов. Аён.

Турсунов. Жуда соз. Хўш, Ўзбекистон пахтакорлари ва, боринги, бошқармангиз меҳнаткашлари маданий-маиший ҳаётининг яхшиланиши нимага боғлиқ?

Турсунов саволлари, айниқса насиҳатомуз пардалари Полвон Султоновнинг жон-жонидан ўтиб кетади. У — жим. Турсунов ўзини билиб, билмасликка солганича давом этади.

Жавоб, жавоб беринг?

Султонов (*зўр-базўр*). Пахта ҳосилига.

Турсунов. Офарин! Ўз навбатида, пахта ҳосилининг мўл-кўл бўлиши бошқа бир қатор факторларга боғлиқ. Шу ғанимат кунларда улардан бири олдимизда кўндаланг бўлмоқда: ҳосил кўчатини сақлаб қолиш учун, бошқармангиз бўйинча кўчат яхши — бу мўл ҳосил гарови, кўк қурт уруғини қуритиш лозим.

Султонов (*жони ҳиқилдоғида*). Кўк қурт ҳосил кўчатларини тамом, ёки қисман қириб юбориши мумкин! Лекин бизнинг қўлимизда химия деган қуроли бор! Ғўзаларга ядо-химикат, яъни заҳар билан ишлов бериш шарт! Энг фойдали усул — самолётлар орқали

захар сочишдир! Қўл кучи билан, ердаги асбоб-ускуналар воситасида ишлов бериш, самолётга нисбатан қийин, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни бой бериб қўйиш ҳеч гап эмас!.. Меним билагонлигимга қойилмисиз?

Турсунов (*тиржайганича*). Албатта-да! Сиз учун барчаси оппа-ойдин! Ёд бўлиб кетган, ғазал каби. (*Эркалаган оҳангда*.) Сирасини айтсам, қонингиз андак тезоброқ кўринади. Жаҳл — жаҳолат чашмаси. Партия раҳбар ходимларига ярашмайдиган хислат. Агар янглишмасам, бу йил дам олганингиз йўғ-а?

Султонов (*панг овозда*). Йўқ.

Турсунов (*хотира дафтарчасига нималарнидир ёзар*). Эртагаёқ облздрав бошлиғига топшираман. (*Ҳазиломуз*.) Сизга хотинча — врач камлик қилсалар, бир батальон эзма медиклар ҳужумга ўтишади. (*Жиддий*.) Қулинг ўргилсин санаториялардан бирини танлаймиз, даволаниб олинг, соғлиқни эҳтиёт қилиш шарт.

Султонов. Ўзим саломатманку-я... Аммо одамлар, одамлар касалга дучор бўлишмоқда, оғир касалга... Самолётдан пахта далаларига ишлов берамиз деб боғларни, ичимлик сувни ва ҳатто қишлоқларни заҳарга тўлдириб юбордик. Бошқармамизда касалланиб йиқилганлар сони...

Турсунов. Биламан. Мактубингизни диққат билан ўқиб чиқдим. Шу сабабли, амалий хулосаларга ўтайлик.

Султонов. Айни мақсад. Меним таклифларим...

Турсунов (*бошини тебратиб*). Таклифларингиз жоиз эмас, нишонга урмайди.

Самолётлар воситасида ғўзага алдрин, метил-меркаптофос билан ишлов беришни ман этиш жўн гап.

Дунёда енгил кўчган, осон ишнинг ҳаммасиям энг тўғри ҳақиқат бўлавермайди. Айтганингизча, қўл кучи билан ишлов бериш — ғоятда оғир иш, кўп вақтни талаб этади, қимматга тушади, ҳосилни қурт яксон қилади. Йўқ, ўзга чоралар излаш лозим. Техника хавфсизлигини қатъиян йўлга қўйиш шарт. Дори урилган далалар бир ҳафтадан сўнг одамга зарар етказолмади. Партия, комсомол активларингизни сифарбар этинг, тарғибот-ташвиқот ишларини кучайтиринг, медицина назоратига катта аҳамият беринг. Одамлар касалланишига келсак, мактубингиз қозиги шунда, бу ишлаб чиқаришда учрайдиган бахтсизлик, холос. Бизнинг шароитимизда ишлаб чиқаришда юз берғувчи бахтсизликлар, даладами ва ё заводдами, бу техника хавфсизлигини унутиб қўйиш оқибатидир. Уни яхшилаб тартибга солиш — сизнинг вазифангиз. Акс ҳолда область партия комитети сизни қаттиқ жазолашга мажбур бўлади.

Султонов. Айтганингиз чора-тадбирларнинг барчасини шай қилганмиз.

Турсунов. Демак, барчасини эмас.

Султонов (тикка). Барчасини. Лекин фойдаси бўлмапти. Касалланиш сони камайиш ўрнига, кундан-кунга кўпаймоқда.

Турсунов. Сабаби нимада?

Султонов. Сабабими? Мактубимда батафсил ёзилган эди-ку... Бошқармамиздаги экин майдонлари шароити айрича. Тўғри, катта майдонларда, аҳоли яшайдиган қишлоқдан узоқ ерларда самолётдан дори сепиш мумкин ва зарур кўринади. Бизда эса пахта майдони, қишлоқ, боғ, полиз, ичимлик сув — аралаш-қуралаш, бирини иккинчисидан ажрим қилиш амри маҳол.

Турсунов (ўрнидан қўзғала). Ҳар нечук бўлса-да, гўзани самолётлар воситасида дорилашни давом эттиришга мажбурсиз, тегишли хавфсизлик чораларини кўриб, албатта. (Султоновга юзланиб, унинг кифтига қўлини қўяди.) Биз план ҳақида, ҳосилни ошириш тўғрисида, халқимиз маданий-маиший ҳаётини яхшилаш устида бош қотирмоғимиз шарт. Мажбурмиз!

Султонов. Одамлар-чи? Уларнинг саломатлиги-чи? Бу ҳақда ҳам ўйлашга мажбурмиз. Заводдаги ишчи ўн икки соат мобайнида етти соатга қараганда кўпроқ пул ишлайди. Бироқ партия иш соатини тинмай камайтирмоқда-ку.

Турсунов. Лекин ишчининг иш ҳақи камаймайди. Сабаб? Сабаби шундаки, меҳнат унуми ошмоқда. Сиз эса бунинг бутунлай тескарисини — пахта майдонларини дорилашдаги прогрессив йўлни қўл кучига, ердаги майда-чуйда воситаларга кўчиришни таклиф қилмоқдасиз. Одамлар тўғрисидаги ғамхўрлик мустаҳкам иқтисодий базага асосланиши керак. Политэкономиянинг ибтидоий қонунларини эсингизга солганим учун узр, лекин шунга зарурият ҳам борга ўхшайди.

Султонов (бир озлик сукутдан сўнг). Улуғ Турсунович, бошқармамиз бўйича ялпи ҳосил барибир ёмон бўлмас.

Турсунов. Аммо самолётлар ишлашса, ҳосил янада юқори бўлади.

Султонов. Ҳосил одамлар сиҳатини омон сақлаш эвазига, бир қадар қимматга тушиши турган гап. Лекин қўл билан ишлов берсак ҳам планни дўндирамиз.

Турсунов. Мўл ҳосил — ақл тарозиси. Сизларда мажбуриятни талайгина ошириб бажариш имконияти бор. Областда шундай бошқармалар борки...

Султонов (бир озлик сукутдан сўнг). Шундай денг. Афсуски, ўйларим тўғри чиқмоқда.

Турсунов. Қандай ўйлар, очиқроқ гапиринг?

Султонов. Фикри ёдингизда план, фақат план! Яна қулинг ўргилсин рапорт. Қолоқ бошқармалар айбини бизнинг бошқармамиз ҳисобидан беркитиб кетмоқчисиз. Қай йўл билан бўлса-да!

Турсунов (ҳар сўзни чертиб.) Билишимча, қаерда эканингизни унутганга ўхшайсиз.

Султонов ўрнидан туриб кетади.

Ёсингизга солай: сиз обком секретари кабинетидасиз. Тўғри, мен ҳамма иш учун, жумладан план учун ҳам жавоб бераман.

Султонов. Фақат сиз эмас. Мен ҳам жавобгарман.

Турсунов. Аммо локийин, меним жавобгарлигим ўзлариникига нисбатан, қиттак кўпроқ бўлса керак. Бу вазифани менга топширганлар.. инонганларидан...

Султонов. Менга-чи! Ким менга топширган, унда?

Турсунов (ҳар сўзни чертиб). Нимаям дедик... Хато ҳам бўлар экан.

Султонов. Албатта, бўлади. (Жимлик. Улар юзма-юз келишади.)

Турсунов. Сирасини эшитинг. Жасорат ва журъатдан бир мисқол кўпроқ теккан ўхшайди. Аммо локийин, мени қўрқитиб бўлсиз. Самолётлар воситасида ишловни тўхтатишни қатъиян ман қиламан. Бўйин товласангиз, бутун масъулият, жавобгарлик елкангизга тушади. Хотимаси токи партбилетгача бориб етса, ажаб эмас, вассалом!

Сухбат тамом дегандек столга кўрагини қўяди. Султонов ёнғоқ эшик сари йўл олар чоғида остонани босган Бобо Равшанга дуч келади.

Султонов. Ассалом.

Бобо Равшан. Саломат бўлинг, ўғлим. Айни муддао. Юлдузимиз шу ерда тўғри келгани айни муддао.

Турсунов Бобо Равшанни қарши олишга шошилади. Юзи очиқ, лабларида самимий табассум.

Турсунов. Ассалому алайкум, Бобо Равшан, қадамингизга баракат, отахон. Кўпдан кўришганимиз йўқ. Бардамгинамисиз? Неваралар чопқиллаб юриштиптими?

Бобо Равшан. Алайкум салом, Улуғ Турсунович. Сиҳатим жойида. Неваралар — саҳар булбули. Мен айтай, сиз мағзини чақинг... Бу йигит (*Султоновга томон бошини чайқайди*) кори ҳолининг чўғи менга ёқмаяпти.

Турсунов. Нима? Сабаб?

Бобо Равшан. Бошқармаларига бориб қайтдим. Оғир касаллик пайдо бўлган. У ерлар тор, бағри кенг чўлу қир қайда... одам гавжум. Ғўзаларга самолётда ишлов бериш, айниқса ҳалиги дардисар заҳарлар билан, асло, асло мумкин эмас.

Турсунов (*ижирғаниб.*) Оббо сиз, Бобо-эй, зиммаларига бу хизматни ким юклади? Бирон қарордан хабарим йўқ.

Бобо Равшан. Гап — тулкиликда эмас, гап — тўғрилиқда... Менга қарор на даркор. Виждон, номус амрининг ўзи кифоя. Ҳа, ёдингизда бўлсин, у бошқармада Бобо Равшан сайловчилари истиқомат қилишади.

Турсунов. Биз ўртоқ Султонов билан бор гапни ҳал қилдик.

Бобо Равшан. Ҳал этилдими, а?

Султонов. Ўртоқ Турсунов самолётлардан ишлов беришни тўхтатишга қатъиян қаршилар.

Бобо Равшан. Қатъиян-а?

Турсунов. Ҳа, қатъиян.

Бобо Равшан (*Султоновга*). Кароматингдан... Хўш, энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга, Марказий Комитетга мурожаат этаман.

Бобо Равшан. Балли. Тўғри ўйлабсиз. Чақиришса менгаям хабар беринг-а, бирга учамиз. Бобонгиз қушдай енгил одам, уни бирга олганингиз билан самолёт қулаб тушмас.

Қоронғилик. Чироқ ёқилганда яна саҳро кўринади, самолёт парчалари қаватида йиғилишган одамлар диққати Қорасочда.

Қорасоч. Самолёт бўлса қулаб тушди. Йўқ, сиз тушганингиз учун эмас, Бобо Равшан, йўқ. Мен айбдор, фақат мен!

Бобо Равшан. Азиз жонингизни кўп қийнайверманг, она қизим. Сизда айб йўқ. Томирида куч-қудрат қайнаган энг тадбиркор одам ҳам фавқулодда оёқ остидан чиқиб қолган ҳалокатни бартарафлашга ожизлик қилса ажабланмайман.

Қорасоч. Тўрталамиз ҳавога кўтарилдик. Бу махсус учирилган рейс эди. (*Ҳикоя асосан Бахмалга қаратилган.*) Самолётимиз белгиланган йўналиш, белгиланган баландликда бинойидай учиб борарди.

Қоронғилик. Сўнгра жимжитгина «АН» самолётининг кабинаси пайдо бўлади. Қорасоч учувчи курсида, Бобо Равшан, Султонов ва Турсуновлар кабинада ўлтиришипти. Мотор гувилламоқда.

Қорасоч (*Бобо Равшанга энгашиб*). Кайфиятингиз жойидами?

Бобо Равшан. Она қизим, самолётингиз мени ёшартириб юборди.

Қорасоч. Нима, нима?

Бобо Равшан. Туя ўркачига тирмашган болага ўхшайман: тебратиши — завқ, лўкиллаб чопиши эса «гуп» этиб ерга ургудай.

Қорасоч кулади.

Қорасоч. Тебратиши чаккими?

Бобо Равшан. Ёмон созлаяпти. Шу тобда, она қизим, кўнглимга бир афсона келди. Боботоғ этагида тўқсонни урган донишманд бахши яшармиш: бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзлари қирмизи олмадай — ўзи манадай ўтағаси. Қўшиғини айтмайсизми — дарёи азим, сўнгсиз хаёл. Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни такрор-такрор куйлармиш. Ҳар қаноти икки қулоқ, кўзи осмон тубини, ер киндигини тешгуси у лочин Боботоғ чўққиларидан ажрамас экан. Ажаб афсона. Эшитганингиз борми?

Қорасоч. Йўғ-а.

Бобо Равшан. Ерга қўнганимизда айтиб берарман. Шовқин қулоқни батанг келтирди. Лочинни кўнглимга келганининг боиси: булутлар қучоғида парвоз қилганида муҳит уни ҳам «бешиктерват» қилармикан, ё?

Қорасоч (*кулганича*). Қайдам.

Улар жимийдилар. Энди Полвон Султонов билан Улуғ Турсунов суҳбати эшитилади.

Турсунов. Қилмишингизга пушаймон бўлмансангиз, отимни бошқа қўяман. Тошкентдагилар фур-

сати ниҳоятда зиқ. Кутишга тўғри келади. Сиздақангилар қабулхонада эзилиб ўлтираверади-ю, менга ўхшашлар кабинетга кириб ишини битиради. Биринчи бўлиб кирган одам охирги, яъни якуний сўз эгаси.

Султонов. Уйлашимча, охирги, яъни якуний сўз биринчи бўлиб кирган кимса тарафида эмас, ҳаққоний одам тарафида.

Турсунов. Султонов, ягона нусха демагоглардан экансиз. Юзга чопар шайтон танангизда ин қўйган чамаси. Усти ялтироқ гўр мева, аччиқ данак меванинг ўзгинасисиз.

Султонов. Танага тушган сассиқ қуртдан кўра гўр данак бўлишни афзал биламан.

Турсунов. Тушунмадим! Нима демоқчисиз?

Султонов. Анойилик сизга ярашмас.

Бир-бирларига қадалганларича тек қоладилар. Шу дақиқа самолёт моторининг гуриллаши ғайри табиий эшитила бошлайди. Унинг ёнига пармадек қулоқни тешгучи чирилдоқ ҳуштак овози қўшилади.

Қорасоч. Мой! Мой юргич — тешилди! Вой, кўзим! Дунё қоронғи! Юзимни артинг! Кўзим! Кўзгинам!

Бобо Равшан Қорасочнинг юз-кўзини артишга тутинади.

Кўзларим қоп-қоронғи! **Кўрмайди!** Самолёт бўйсунмаяпти! **Бўрон** дағдағаси, **човути** бизни енгмоқчи!

Қоронғилик. Зимистон бағрини ёра ер сари қўйилган самолётнинг даҳшатли овози. **Олатасир.** **Жимжитлик.** Сўнгра одамлар шарпаси, овозлари эшитилади.

Қорасоч овози. Жадалроқ! Бир зумда баклар портлайди! Самолётдан узоқроқ кетинглар! Тезроқ, қочинглар!

Султонов овози. Қорасочга кўмаклашинг. Мен отахонни орқалайман!

Қорасоч овози. Тегмасин менга!

Султонов овози. А! Ҳа, ё тавбангдан! Бўлмаса, сиз отахонни кўтаринг. Чаққонроқ! Чаққонроқ! Чаққонроқ!

Овозлар узоқлашади. Самолёт чақмоқдай нур отиб портлайди. Саҳна ёришиб, саҳро, самолёт парчалари олдида туришган одамлар кўринишади. Султонов Қорасоч оёғини танғиш билан, Турсунов Бобо Равшан бошини бойлаш билан бандлар.

Султонов. Азоб беряптими?

Қорасоч. Азоб мана бу ерда! (*кўкрагига уради.*) Шунча йил учиб, бундай аҳмоқона аварияга дучор бўлишнинг ўзи?

Султонов (*ҳазилга буриш мақсадида*). Оқилона авария ҳам бўладими?

Қорасоч. Она сути қотмаган қизалоқ, қанотсиз читтак каби...

Султонов. Юрагингизга, маҳоратингизга қойилман! Икки кўзингизни қоп-қора мой босса ҳам самолётни қўндира олдирдингиз-а.

Қорасоч. Бундай қўндириш учун мени авахта қилсалар арзийди!

Султонов. Ярашмаган мулоҳаза. Ҳаммамиз саломат қолдик. Сизда гуноҳдан асар ҳам йўқ. Хуллас, вазиятни аниқлашга ўтсак. Аввало, маконимиз қаер бўлди экан?

Қорасоч харита ўрнатилган планшетини елкасидан олади.

Қорасоч. Тахминан, мана шу ердамиз. (*Харитани кўрсатади.*) Эҳтимол, аварияга учраганимиздан сўнг, ўн километрча чамасида курсдан чиққандирмиз. Қисқаси, тахминан, мана шу нуқтада.

Султонов. Тўғри. Тошкентгача икки юз, икки юз эллик километрлик масофа бўлсамикан?

Қорасоч. Шунга яқинроқ.

Султонов. Рация?

Қорасоч. Рация тилка-пора.

Султонов. Эндиги маслаҳат?

Қорасоч. Сабр билан кутиш. Маршрутимизни билишади. Белгиланган вақтда аэропортга етиб бормаганимиздан сўнг, излашга киришадилар.

Султонов. Сув масаласи нима бўлади? Ҳали замон тил оғизга сиғмас, дил қинидан отилгуси...

Қорасоч. Кўринг-чи, термосимда қанча яхна чой?

Бобо Равшан бошини боғлаб улгурган Турсунов илдамлик билан қумда ётган термосни кўтаради-да, қопқоғини очади. Турсунов сари яқинлашган Султонов термосни имсиз-димсиз унинг қўлидан олиб, ичига назар ташлайди.

Султонов. Яхши. (*Қорасочга.*) Яхна фақат сизу Бобо Равшанга. Улуғ Турсунович иккимиз сабр қилармиз. Нима дедингиз?

Турсуновдан нидо чиқмайди. Термосни кўтарган Султонов Қорасоч қошига боради.

Қорасоч. Олдини у кишига.

Султонов бағри ташна Бобо Равшанни сувга қондирар экан, у аста-секин ўзига келади.

Бобо Равшан. Бутунмисизлар?

Султонов. Ҳа, қўзғалманг, Бобо!

Бобо Равшан. Мен айтай, сиз мағзини чақинг. Бобонгиз бамисоли чўкиртак чинор... Эркаклик омонатини бой бермас...

Қорасоч. Бобонинг сидқу ихлоси — одамлик омонатини бой бермаслик.

Султонов. Топиб сўзладингиз...

Бобо Равшан. Уйқу элитиб, кўз ўнгимда арар тераклар... Қайнар булоқ жамол кўрсатсами... Шу онимизда уйқу, ғафлат ҳаёт фурсатини талашар... Оёққа босмоқ маслаҳат. *(Силтаниб қўзғалганда назари Қорасочга тушади.)* Онагинам, аҳволингиз?

Қорасоч. Ойдак. Узингиз-чи?

Бобо Равшан. Қорабайрдан йиқилганимда қаттиқроқ оғриганди. *(Осмонни ва сўнгра термосни кузатиб.)* Рўшнолик кўрсатмайди-я... Зап қиздирдику. Қудуқ топмасак бўлмас. Харитани узатинг-а. Маконимиз қаер бўпти?

Султонов планшетни тутқазади.

Балли. Мана бу манзилда қудуқ бўлувга тегиш. Комбат Бобо Равшан Эшмат қўрбоши каллакесарларини зир тириқтирган йилларида ана шу қудуқдан сув ичган эди.

Турсунов. Қайбир замонда?

Бобо Равшан. Минг тўққиз юз йигирма тўртинчи йил эди.

Турсунов. Ҳозир эса олтмиш тўртинчи.

Бобо Равшан. Саҳродаги қудуқларнинг умри узоқ бўлади. Ундан сув ичишган одамлар умридан ҳам узоқ...

Султонов. Қидирганимиз бўлсин. Арқон борми?

Қорасоч. Парашютимни олиб, чилвир тўқи-
шингиз мумкин.

Султонов билан Турсунов парашют устида бош қотиришади.

Султонов. Пакки борми?

Турсунов. Бордай эди. (*Чўнтагига қўл солади.*)
Мана.

Улар парашютни қирқиб, чилвир тўқишга киришадилар. Турсу-
нов Султоновга шипшитади.

Ҳалиги, кўҳна қудуқнинг борлигига ишончингиз
комилми?

Султонов. Комил. Уриниб толиққанлар таш-
нализини босиб, ўзимизниям бир-икки қултумдан сип-
қиримизга ишончим комил. (*Термосни қўлига ола-
ди.*) Келинлар, биродарлар, қолган яхнани тамаддир
қилайлик!

Турсунов. Бу ҳавойи, хом хаёл-ку.

Бобо Равшан (*Султоновга.*) Қандингни ур, ўғ-
лон! Аҳд қилинган ишга ишонч — одам сайқали. Акс
қолда тарвуз қўлтиғингда турмайди.

Ҳаммалари бирич-кетин ичишади. Уэлларинг биласизлар чамасида
елкасини қисиб қўйган Турсунов ҳам тегишлисини ютади.

Султонов. Қани, кетдик энди... Зерикманглар.
Сув келтиришимизга ишонсаларинг бўлгани. Ҳа, айт-
гандай, агар изловчилар келиб қолишса бизсиз учиб
кетманглар яна.

Бобо Равшан. Кутамиз, кўнгил тўқ бўлсин.

Султонов билан Турсунов чиқадилар. Қорасоч билан Бобо
Равшаннинг якка ўэлари. Шу орада Қорасочнинг ўпкаси
тўлиб, йиғлашга тутинади.

Она қизим, бу нимаси! Парвози баланд кишига,
учувчига бу айб эмасми!

Қорасоч. Учувчи бўлиб нима каромат кўрсатдим.

Бобо Равшан. Бас қилинг, она қизим, мен ҳам кўнгли бўш одамларданман. Сизга қўшилиб йиғлашим ҳеч гапмас. Кўзидан ёш оққан чол башарасининг нақадар бадҳазмлигидан хабардордирсиз?

Қорасоч. Кечиринг, бошқа йиғламайман. *(Шишган ўпкасини босмоқчи бўлади.)*

Бобо Равшан. Балли, иш бундай бўпти. Ҳа, айтгандай, сизга афсона сўзлаб бериш ваъдамиз бор эли. Дилбар афсона. Воботоғ этагида нуроний бахши яшармиш. Ёшининг ҳисоб-китобини ҳатто юлдузлар ҳам унутишган. Бели калтакдай, кўзлари ўқдай, юзлари нақшин олмадай — ўзи манадай ўтағаси. Ҳар айтган қўшиғига жон берсанг арзийди. Дўмбирасини созлаб, қилларини бўзлаб, мард Алпомиш ва бокира Ойбарчин, олмос туёқли Бойчибар, тўшлари қордай келинлар ҳақида куйлай кетсами — кўкламги Сирдарё каби тошар. Лекин бир афсонани, мағрур лочин ҳақидаги қўшиқни такрор-такрор куйлашни хуш кўрармиш...

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари яқинидаги одамлар, Қорасоч ҳикоясининг бошидаги манзара намоён бўлади. Қорасоч гапларини тамомламоқда.

Қорасоч. Булар қудуқ изидан кетишди. Бир олам вақт ўтсаям, қайтмадилар. Бобо Равшан бир ҳолда, ҳуш-беҳуш, ёрдам бериш қўлимдан келмасди. Чунки ўз аҳволим ҳам оғир эди. Сўнгра бу одам якка қайтдилар. *(Турсунов томон ишора этади.)* Якка ўзлари. Ва чилвир узилиб, Полвон Султонов қудуқ тубида ҳалок бўлди, деган хунук хабарни келтирдилар.

Жимжитлик.

Б о б о Р а в ш а н. Бу қадарлик разолатга, номус-ни сариқ чақага сотишга бориб етдингми? (*Бақира-ди.*) Разолатга-я?! Ахир, сени йигирма учинчи йилда-ноқ билардим-ку. Муқаддас тупроғимиздан бепадар босмачиларнинг ҳаром излари ҳали қуритилмаган кез-ларда... билардим сени... Эндигина ўн еттига кирган йигитча эдинг. Бор-йўғи ўн етти. Мен айтай, сиз мағ-зини чақинг... Илло, у вақтларда сен одам эдинг-ку, Турсунов! Сен одам эдинг... Эслагин-а! Отрядимга ке-либ, «жангу жадал қилмоқчиман! Шўро ҳокимияти учун курашмоқчиман» деганингни эслагин-а!.. Сени разведкачилар сафига қўшиб қўйган эдим. Ушалар эсингдами? Саҳрода қилган урушимиз, юришимиз хо-тирангдан чиқмагандир?... Жангчилар ва оту улоқ саҳродаги ташналикка дош беролмай булутдай учи-шаверди. Шунда разведкага, қудуқ излашга ўзим от-ландим. Қаватимда сен ва яна бир ёш аскар бола бор эди. Исми хотирамдан кўтарилипти... Ва биз қудуқни топиб олган эдик.

Қоронғилик чўкади. Сўнгра, ёришганда уфқларга улашиб кетган қумзорлик манзараси пайдо бўлади. Қудуқ. Б о б о Р а в ш а н, Т у р с у н о в ва ёш жангчи қудуқ атрофини «гир» ўраб ётишип-ти. Ҳансирашдан, юрак депсишидан ўзга, барханлардан шувиллаб қуйилган қум шарпасидан бошқа ҳаёт нишонаси сезилмас. Одамлар қулоғи дик.

Б о б о Р а в ш а н (*ним овозда, Турсуновга*). Ҳеч нарса эшитмадингми?

Т у р с у н о в. Йўғ-а.

Б о б о Р а в ш а н (*аскар болага*). Сен-чи?

А с к а р б о л а. Эшитмадим.

Т у р с у н о в. Тўхтанг!

Бағриларини қумга босадилар. Қаёндандир, аҳён-аҳёнда от туёқ-ларига ўхшаш дуқури келади. У секин яқинлаша боради.

Бобо Равшан. Ұшалар.

Турсунов. Ұшангиз ким?

Бобо Равшан. Газанда босмачилар. Қудуқни улар қўлига топшириш — ўлим. Асло мумкин эмас. (Қизил аскарға.) Полкка бор. Шошил! Тезроқ отла-нишсин. Нима қип бўлсаям, чопадиларми, эмаклай-диларми, қудуқ бошига жадал етиб келишсин! Шамолдай уч! Йўқса қўлдан кетади. Айтганларимни тезроқ етказ! Уқдингни?

Қизил аскар. Уқдим, ўртоқ командир, ҳамма-сини!

Бобо Равшан. Ачитиб бос қамчини!

Қизил аскар ўқдай отилади.

Ерга энгаш, хувари!

Қизил аскар икки букилганича, эркемар каби қумда сузиб, барханлар орқасига қорасини олади. Бобо Равшан билан Улуг Турсунов гоҳ уни кузатишар, гоҳ отлар дукурига қулоқ беришар. Бир дақиқадан сўнг улардан узоқлаша борган якка от ҳовури эшитилади.

Бобо Равшан (енгил тортганича). Етиб боради.

Иккинчи томондан эшитилаётган отлар дукури яқинлашиб кел-моқда.

Кифтингни бос қумга!

Ер бағирлайдилар.

Босмачилар... разведкаси.

Сукунат. Фақат яқинланмиш отлар дукури. Бўйинини чўзиб қарашга тутинган Турсуновга Бобо Равшан бўғилиб ўшқиради.

Ёт дейман, хувари! Кўриб қолишади. (*Сўнгра, Турсуновга тасалли берганича шипшилади.*) Ўғлим, ваҳима тушяптими юрагингга? Аста-секин ўрганасан. Авваллари шундай бўлади. Бу ёв билан биринчи бор учрашувинг-а!

Яна жимлик чўқади.

Турсунов (*асабий*). Узангидан оёқ оляптилар... Бешов.

Бобо Равшан (*аста*). Қўрқма, чўчима. Беллашувга қурбимиз бор. Олдин яқинроқ келишсин, сўнгра... Илло, амримсиз ўқ узмайсан.

Турсунов (*ним овозда*). Кеп қолишди... Қоралари расмана кўринмоқда!

Бобо Равшан. Сабр... Сабр. Ҳали эрта.

Асабий жимлик. Бобо Равшан фавқулодда овозининг борича бақириб юборади ва ўт очади.

Бошла!

Турсунов ҳам отишга тутинади. Шу замониёқ босмачилар ҳам ўт очадилар. Отишма анча вақтни олади. Бир вақт Бобо Равшан елкасини ушлаганича бир қўзғалади-ю, йиқилади.

Итдан тарқаганлар! Жойимни солишди-ёв...

Турсунов. Нима, ўртоқ командир, нима дедингиз? Нима қилди? Ўқ тегдими?

Бобо Равшан (*тишини тишига қўйганича*). Ўғлим шошил... От қўй жангчиларимиз томон... Ҳали туюқдан чиқиб кетиш мумкин. Айтгинки, қуюндек учсинлар.

Ўқ овози кучаяди. Турсунов жавоб қайтаришга тутинади.

Бобо Равшан. Чоп! Мен қалқон бұламан. Уқ
узишга қурбим етади.

Турсунов. Кетолмайман!

Бобо Равшан. Отга ўтир дейман!

Турсунов. Йўқ. Сизни ташлаб кетолмайман.
(Уқ узмоқда.)

Бобо Равшан. Бас қил! (Турсунов ўқ узмоқ-
да.) Қизил аскар Турсунов, буюраман!.. Жўна!

Турсунов. Кетолмайман, ўртоқ командир, ке-
толмайман!

Бобо Равшан. Буюраман...

Турсунов. Командирни кулфатда қолдириб
жуфтак уриш... инсофданми? Кетолмайман!

Отишма бора зўраяр.

Бобо Равшан. Жўна дейман, мирза ўжар!
От қўй, от!

Турсунов. Йўқ-қ... Бирга бўламиз... Ёнингизда
туриш қарзим.

Бобо Равшан. Ҳали ниҳол йигитчасан. Яша-
шинг керак. Бўйнинг узилади-ку, лодон йигит!

Турсунов. Ёшман... ҳа, жудаям ёшман... (Уқ
узади.) Яшашни истайман. Мен жудаям яшашни и-
стайманки, юзим шувут бўлмасин, умримни ипга тиз-
ганимда юзим қизармасин.

Бобо Равшан. Мен балки тирик қоларман...
Уларни ушлаб турарман... Якка ўзим...

Турсунов. Сизни ташлаб кетолмайман дедим —
кетолмайман.

Бобо Равшан. Охирги маротаба айтганим: от-
лан!

Турсунов. Йўқ.

Б о б о Р а в ш а н (милтигини унинг кўкрагига тўғри-
рилаб). Қуёндай отиб ташлайман!

Турсунов (босмачиларга ўқ узар экан). Йўқ!
Йўқ-қ! Йўқ-қ-қ!

Бобо Равшан ҳушидан кетганича ётиб қолади. Нариги томондан, ўқ отилаётган ёқдан бир гала отларнинг дукури эшитилади. Бу босмачиларнинг асосий кучлари қудуқ сари етиб келмоқда демакдир. Отишма узилмайди.

Ғалчалар, инглиз милтигини сайратишмоқда! Мени ваҳима босди-я! Ваҳима! Аммо чекиниб бўпман, кетмайман! (Кўзида ёш аралаш ўқ узар экан.) Чекиниб бўпман! Якка ўзларини қолдирмайман! Ташламайман! Мана насибаларинг! Мана! Мана!

Отлар дукури яқинлашиб қолади. Шу чоғда қизил аскар кетган томондан ҳам отлар дукури эшитила бошлайди. Яқинроқ, қаттиқроқ, жадалроқ янграйди отлар дукури. Сўнгра «Ура» тўлқини қумзорни босади. Милтигини маҳкам ушлаган Турсунов рўйроқ оёққа босган. Юзларидан дўлана-дўлана ёшлари ўрмалар. Болалардек шўхчан қичқиради у.

Биродарларимиз! Елкадошларимиз! Бу томон! Командир бундалар! Бундалар!

Қоронғилик. Яна саҳро кўринади. Самолёт парчалари ёнида ўшалар ўлтиришипти. Бобо Равшан хотираси оёқламоқда.

Б о б о Р а в ш а н. Асил одам... Улуғ Турсунов, ўша жанговар йилларда сен ана шундай асил одам эдинг-а!

Ч ў л и а к а. Эсимда ўттизинчи йиллар, бу кишининг одамшавандалиги... Эсимда. Колхоз овозаси эндигина чиққан пайт. Бор ҳамқишлоқларим колхозга кириб кетишди, аммо менинг юрагим дов бермасди. Гапнинг ўғил боласини айтсам, ичим ачирди. Умр бўйи ер эгаси бўлиш орзусига ниҳоят эришгандим.

Шўро ҳокимияти мени ерлик-сувлик қилди. Шу давлатимдан жудо бўлиш — ичимни ачитарди. Йил оғир келиб, ҳосилни шамол олиб кетса бўладими: қаҳатчилик, беморлик илигимни сўрди, қўй-кўчаларим қирилишди. Биласизки, сфат деган номард якка юрмайди. Бутун қавму қариндошларини эргаштириб, илон тилидек совуқ қилишни ўйнатганича босиб келади. Ҳа-да. Иттифоқо, солиқни тўлаш фурсатиям келиб қолди, лекин чўнтагим қуруқ, омборда шуд ҳам, буд ҳам йўқ. Эсимда, шўро ҳокимияти менга кўп нарса берди, бир чимдимини талаб этмоқда эди. Меҳнаткашларнинг жонажон давлатига солиқни тўлаш кераклигини биламану, локийин қурбим келмайди. Супра қуруқ. Молиячи бўлса чаёндай ёпишиб оларди, гўё мачит ялаган қори дейсиз. Ўзиям бир вақтлар қорилик қилган экан. Агарчандики, Октябрь инқилоби ҳақида оғиз очсами, қурьон туширган одам каби қироатга кириб кетади. Ҳа-да. Келди-да, солиқни талаб этиб ўлтириб олди, мени эса тўлашга қурбим йўқ. Шунда бисотимизда қолган биттаю битта қўйимизни тортиб оламан деса бўладими. Хотиним, бола-чақаларим чуввос йиғлашар, менда ўзимни ушлолмадим. Оғир кунга қолдик. Ҳа-да. Шу кезде Турсунов йўлиқиб қолди. Тошкентда ўқир экан. Қишлоғимиздаги қариндошиникига дам олгани келган экан. Мен бечоранинг кунига яраб, ёнимга тушса бўладими? Кими бўламан уни? Ҳеч кими. На қариндош, на ёру биродар, на таниш-билиш. Пешанасига оғир кун тушган бечора бир одам.

Қоронғилик. Саҳна ёришганида Чўли аканинг чорбурчак ҳовлиси пайдо бўлади. Қайрағоч тагидаги супа яқинида Чўли ака, юзини ўраган унинг хотини ва Турсунов туришибди.

Чўли ака. Молиячини ҳайдаб юбордингиз-а!
Меҳрихон. Илоё умрингиз узоқ бўлсин, айланай сиздан, ҳайдаб хўп иш қилдингиз.

Чўли ака. Вас қил, хотин. Ақл калта-да. Оқи-
бати нима бўлади?

Турсунов. Нима бўларди! Эртаметан районга
чиқиб, солиқ муҳлатини чўздириб келаман.

Чўли ака. Отангизга раҳмат. Худойим умри-
нгизни узоқ, пешанангизни бахтиёр қилсин.

Турсунов. Рус оғаларимизда бир ҳикмат бор:
худога ишону ақлга ён бер. Ҳақ гап.

Чўли ака билан Меҳрихон эътироз этишга журъат қилолмай-
дилар.

Қани, бир-икки оғиз сўзлашайлик-чи.

Чўли ака. Бажонидил. Марҳамат ичкарига,
азиз меҳмоним бўласиз.

Турсунов. Шу ерда, ҳавода бўла қолсин.

Чўли ака. Ихтиёрингиз. Меҳмон истаги — мез-
бон учун қонун.

Чўли ака хотини дастурхон келтириб, жой тузайди. Эркаклар
ўлтиришади.

Бор, ишингни қил, хотин.

Турсунов. Қўйинг, эшитсинлар. Гапимиз бу
кишига ҳам тааллуқдор.

Чўли ака бу гал ҳам эътироз қилолмайди.

Чўли ака. Майли. Ўтир, хотин.

Турсунов. Қондош-жондош шўро ҳоқимияти-
мизга ўз вақтида солиқ тўлолмаганингиз сабаби ни-
мада бўлса, мағзини чақиб кўрдингизми?

Чўли ака. Ҳа-да. Оғир кунга қолдим.

Турсунов. Сабаби, сабаби нимада?

Чўли ака. Худо таоло амри.

Турсунов. Ўша ҳудо билан йомлар, эшонлар маст бўлишаверишсин. Ўз ташвишингиз ҳам етиб ортар. *(Меҳрихонга.)* Шипиргиларинг бордир?

Меҳрихон. Шипирги? Бор.

Турсунов. Келтиринг.

Чўлиака *(ҳайрон)*. Шипиргининг кераги ни мада?

Турсунов. Ҳозир биласиз. *(Турсунов Меҳрихон келтирган шипиргидан бир савағични суғуриб олганича Чўлиакага узатади.)* Синдириб кўрингчи?

Чўлиака. Атиги шуми? *(Кулиб юборади.)* Гўдак ҳам урдасидан чиқади-ку.

Турсунов. Буни-чи? *(Шипиргини узатади.)* Эгаласизми?

Чўлиака. Кулманг, яхши йигит. Бутун шипиргини қайириш полвон қўлидан ҳам келмас-ов.

Турсунов. Мана энди ўзингизга келдингиз. Ҳаттоки, бундай мўрт савағичлардан ясалган шипиргиниям синдириш маҳол гап. Мағзини чақдиларми? Одамлар ҳам шундан қиёс. Бошингизга оғир кун тушганининг сабаби — яккалигингизда. Колхозга кириш. Акс қолда бечорачилиқдан бошингиз чиқмайди. Яккалик кулфати синдиради. Мажбур қилаётганим йўқ. Маслаҳатим. Мағзини чақиб кўринг. Қанча тез шу қаноатга келсангиз, ўзингиз ҳам, бола-чақаларингиз ҳам шунча тез рўшнолик кўрасизлар.

Жимлик.

Хотинингиз паранжисини ташламаганига не сабаб? Қишлоқда кўпгина аёллар паранжиларини ўтга беришди.

Чўлиака. Мен аллақачон рози. Ўзи кўнмайди.

Турсунов. Ҳали шундайми?

Меҳрихон. Уятаман.

Турсунов. Шунчалик хунукмисиз?

Меҳрихон. Бо-о, нега хунук бўлай? Чўли акангиздан сўранг-чи, нима дер эканлар?

Чўлиака. Узингни кўрмагандан кейин, меним гапимга инониб бўптилар. Шаҳарликлар кўрганларига ишонадилар.

Меҳрихон. Сизам хунукка чиқардингизми? *(Ушу қадар жаҳлга минадики, юзини беркитган ёпинғичини олиб ташлагудай бўлади, лекин журғати етмайди.)* Уятаман.

Турсунов. Агар хунук бўлмасангиз, олам гулистон. Гўзаллик, чирой — киши қалбининг ойнаси. Гул чиройи ҳаммага завқ бағишлайди, келишган от чавандозга шавқ беради, эркакнинг чиройи барча учун очиқ. Нега хотин-қизлар ўз чиройларини — табиат гўзаллигини одамлар кўзидан узоқ тутиши зарур экан? Юзингизни очинг, опажон, тезроқ очинг! У қуёш учун, осмон учун, шамол учун, одамлар учун очиқ бўлиши лозим. Сизни-да шошираётганим йўқ. Уйлаб кўринг. Қанчалик тез мағзини чақсангиз — шунчалик яхши бўлади. Бир кунмас-бир кун, албатта, паранжини ташлашга тўғри келади, лекин фурсатни қўлдан бой бериб қўйсангиз, одамларга изоҳ беришга мажбур бўласиз. Мен бир замонлар хушсурат эдим десангиз-да, одамлар инонмайдилар, худди бугун мен инонмаганим каби. Уйлаб кўринг.

Жимлик чўкади. Ташқаридан эшитилган овозлар билан бир вақтда фининспектор ҳамда милиционер кириб келишади.

Фининспектор. Ана шу. Ана шу одам! Мени ҳайдаб солди! Томир олиб кетган хусусий мулкчини ҳимоясига олди. Шўро ҳокимияти вакилини ҳайдаб солса-я, падаргинам!

Турсунов. Бас. Шўро ҳокимияти ҳақида бо-
силган бақадек вақиллашга нима ҳаққингиз бор?

Фининспектор. Гапларини чўтга солиб кў-
ринг-а, ўртоқ милиса, падаргинам, мени — шўро ҳо-
кимияти вакилини — кирови ҳақорат қилишини қа-
ранг-а?

Милиционер. Бу нима қилганингиз, ўртоқ?
Хўш, бу нимаси? Афти башарангиздан шаҳар киши-
сига, саводхон одамга ўхшайсиз-у, оғзингиздан боди
кириб, шоди чиқади. Сабаб?

Турсунов. Сабабки, бу одам шўро ҳокимиятига
доғ туширмоқда. Айтинг-чи, шўро ҳокимияти сизга
камбағалнинг охирги, бир парча нонини тортиб олиш-
ни топширганми?

Фининспектор. Солиқлар жамғариш плани-
ни бажаришим икки карра иккидек шарт. Плон
бор?

Турсунов. Ҳа-а, план денг! План! Бошлиқлар
ҳурматига сазовор бўлмоқчилар, мана бу одамдан иб-
рат олиш керак деган мақтовни эшитмоқчилар экан-
да. Одамлар арзи додига қулоқ солиш-чи, тушунти-
риш, жоиз бўлган ўрнида солиқ муддатини чўзишга
кўмаклашув-чи — сизга дахлдор эмас. Машмаша.
Шундайми?

Фининспектор. Ўртоқ милиса, падаргинам,
айбномани тузаверинг. Бу одам ўз бурчини адо этаёт-
ган хизматчининг қўлини боғламоқда. Демакки, у
шўро ҳокимиятига тескари одам.

Турсунов. Сиз! Шўро ҳокимиятига қарши
одамсиз! Солиқларни мажбуран жамғаришда бор ҳу-
нарни ишлатиб, бошлиқлар кўзини бўйяйсиз-да, сиз-
ларни мен мажбур қилаётганим йўқ, шўро ҳокимияти
мажбур қиляпти каби қўланса сўзларни астагина
деҳқонлар қулоғига шипшитасиз. Сиздайлар сири ас-

рори аён бизга. Сиз шўро хизматчиси эмас, сиз подшо амалдорисиз!

Фининспектор. Бу ҳақорат! Уртоқ милиса, падаргинам, айбномани тезроқ тузинг!

Милиционер. Сабр қилинг-эй, бошимни тегирмон тошидай чир айлантириб юбордиларинг. Униси шўро ҳокимиятига қарши одам — бу деса, буниси — у дейди. Биласизларми, бори-йўғи икки варақ қоғоз қолган. Иккита протокол тузаман: сизгайм, у кишигайм.

Турсунов (кулганича). Жуда соз, дўстим! Иккини ёз. Эртага районга бориб ажрим қиламиз ва албатта, бирини йиртиб ташлашга мажбур бўласан.

Милиционер. Йиртиб ташлайман?

Турсунов. Албатта.

Милиционер. Қоғоз увол бўлади. Қоғозга камчилмиз. Топдим: икковларингни битта протоколга ураман. Қойилми?

Турсунов. Қойил. Биттага бўлса — биттага. Барибир ҳақиқат билан туҳматни ажрим қилиш осон гап.

Милиционер. Турган гап. Милицияни алдаб бўпсиз. Сираси шу: икковларингни битта протоколга ураман. Хўпми?

Турсунов. Ҳа-да!

Қоронғилик. Яна сахро манзараси пайдо бўлади. Чўли ака ўз ҳикоясини тамомламоқда.

Чўли ака. Эру хотин иккимиз бу яхшиликни кўп йиллар эслаб юрдик. Солиқ муддатини чўзиб беришди. Бунинг ёрдамида. Бу яна бир яхшилик қилди. Биз тез кунда колхозга кирдик, хотиним паранжини ташлади. Хулласи калом, ўттизинчи йилларда мен Турсуновни ана шундай одам қиёфасида кўргандим.

На қариндоши ва на дўсти бўлмаган бир одамга меҳр қўлини чўзганди.

Б о б о Р а в ш а н. Ҳа-а, Турсунов, қандай касофат урдию, тойиб кетдинг? Сен билан талай йиллар учрашмадик, ҳаёт бизни тўзгитиб юборди. Аммо пойу қадамингдан хабардор, парвозингдан шод эдим... Хаёлимда ўша навқирон қизил аскар сиймоси турарди. Сен катта одам бўлиб кетдинг. Газеталарда ўқиганимда сен учун, одам боласи учун теримга сиғмасдим. Чунончи, баланд эътиборга эришган одам кўп яхшиликлар қилиши мумкин.

С у л т о н о в. Ё ёмонлик. Мен учратганимда бу одам фақат ўз қадри учун қайғурувчи шахс бўлиб қолган эди. Айтмоқчи бўлган воқеам қирқ тўртинчи йилда, фронтда юз берганди. У кезларда қаршимда баттол, худбин турганини чуқур англамаган эканман. Энди англадим. Ўша кезлардаёқ одам танимай қўйган эди. Фақат ўзи бўлса, фақат ўз ғалабаси бўлса бўлгани.

Қоронғилик. Сўнгра, Польша ўрмонларида жойлашган овчилар уйдан бири кўринади. Чамаси урушдан олдин бу хона бой ва бойваччаларнинг учрашадиган макони бўлган. Ҳозир ҳам, уруш бўлишига қарамасдан, ўша дабдабали ҳаётнинг изи бор. Лекин уруш манзараси сезилиб турипти: буни плашпалатка билан тўсилган деразадан ҳам, шинам кресло ёнидаги яшиқлардан ҳам, оёғи осмондан келган девордаги картинадан ҳам англаш мумкин. Фақат камин ва унинг устида осилган йиртқич тўнғизнинг боши ўтган кунлар ёдгорлигидай туюлар. Хонада **Т у р с у н о в.** Устида гимнастёрка ва кифтида майорлик погонлари. Хонанинг у бошидан бу бошига қатнаб, ёзма машинка ёнида ўтирган сержант қиз **С о н я** га ёздирмоқда. Стол усти ўлжага олинган вино шишалари билан тўлган. Турсуновнинг кайфи чоғ экани ҳамма нарсадан сезилиб турипти.

Т у р с у н о в (ёздир). Хуллас калом, полк зиммасига юклатилган жанговар вазифа муддатидан бир

кун олдин бажарилди. Нўхта. Нодир жонбозлик кўрсатишган солдат, сержант ва офицерларни мукофотга тақдим қилмоқдаман. Нўхта. Иловаси: рўйхат ва қисқача жанговарлик характеристика. Имзо, ҳамиша чекиладиган имзо, полк командири, гвардии майор... (Машинка овози таққа тўхтаб қолади. Соняга орқа бериб, қадаҳга май тўлдириш билан банд Турсунов таажжубланганича ўгирилади.)

Бу нимаси?

Соня йиғига тугинган. Қўлидаги қадаҳ билан унинг ёнига яқинлашган Турсунов, Сонянинг ер сари энгашган бошини бир қўли билан ҳукмрона кўтариб, унга тикилади.

Нимаси бу?

Соня. Бугун ошхона ёнидан ўтаётиб, орқамдан отилган аччиқ кесатиғни эшитиб қолдим: ППЖ.

Турсунов. Нима, нима?

Соня. ППЖ. Эшитгандирсиз. Яъни, полевая походная жена, деганлари. (Соня ўпкасини босолмас. Турсунов лабларидан ип қочар.)

Турсунов. Эшитмовдим. ППЖ... Вой зангарлар-эй, зап топиб тўқишиптими-а!..

Соня. Ҳа, куласиз-да... Бу топиб тўқилган нақлдан сизга кулги-ю, мен ношудга кўз ёш.

Турсунов. Кўз ёш? У нимаси? Фикримча, қанотимда бўлишдан озор чекканингча йўқ эди-ку?

Соня. Кейин... Кейинчалик нима бўлади?

Турсунов. Э, вой, қўй буни. Урушдан кейинги савдога бош қотириш — беҳожат фол. Ғалаба кунларигача бормизми, йўқмизми... пешанага ҳавола.

Соня. Борди-ю, пешанамиз очилиб, тирик қолсак-чи?

Турсунов. Тирик қолсакми?.. Ҳар тўқисда бир айб бўлса бордир, аммо ғолибларда айб бўлмас. Уруш

барча қилмиш-қидирмишимиз бошидан сув қуяди, жонгинам.

Соня кўз ёшини босолмайди.

Ке, қўй, йиғлама! Шундай кунда кўз ёш қилганингни қара-я. Полкимиз ғалаба тантанаси билан хураму, бўлар-бўлмас нарсага сенинг осмон ранг кўзларингда булут. Ке, арт кўзларингни, ма, майни сипқор, дўндиғим, мени бир ўпгин-а.

Соня бўйин тобламай унинг истаklarини қондиради.

Иш мундоғ бўпти-да. Ана шундай шайдо чеҳранг мафтуниман, оқил жамилам.

Соня (бошини икки қўли орасига олганича). Бошимни қайга урсам? Қайга? Сизни жонимдан ҳам азиз кўриб қолдим. Севаман! Раҳмсиз овчидай қўлоғимга кишан солдингиз.

Турсунов. Мен-чи? Мен ҳам сени севиб қолдим.

Соня. Бекор гап. Сиз шунчаки, ўзингизни овутиш учун...

Турсунов. Тавба. Нима қилсам менга ишонасан?.. Уруш бўлса. Оқибатимиз натижасига уруш тугагандан сўнг бош қотириб кўрармиз, ахир. Сенга қилча ёмонликни соғинган одам эмасман, билиб қўй.

Соня. Чинингизми?

Турсунов. Албатта-да.

Эшик тақиллаб қолади.

Кирилсин!

Лейтенант Полвон Султонов остонани босади.

Султонов. Ўртоқ гвардии майор, мурожаат қилишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. А-а, лейтенант Султонов, кир. Қандай лавозимат?

Султонов. Шахсий масала юзасидан мурожаат этишга ижозатингизни сўрайман?

Турсунов. Ижозат этдим. *(Соняга.)* Сержант Медведова, сизга жавоб. *(Хужжатга имзо чекади.)* Штаб бошлиғига етказинг.

Соня. Хўп. *(Хужжатни ола чиқади.)*

Турсунов. Ўтир.

Султонов ўлтиради.

Умрингда графлар курсисида ўтирганинг борми?

Султонов. Фурсати бўлмаган.

Турсунов. Фурсати келган экан, ўтириб қол, лейтенант. Урушдан аввал бу макон ов манзилгоҳи бўлган чоғи. Ё Потоцкий ва ёки Радзивилль деган зот мулки. Аनावининг бадбуруш важоҳатига қарагин-а? *(Девордаги тўнғиз калласига ишора қилади.)* Аммо локийин бизларни қўрқитиб бўптилар. Лейтенант, Европага қадам босдик-а, вой? Рустаму дostonдай жанг қилиш мундоғ бўлади-да. Ўзбекларимиз ҳам чакана жангчилар эмас. Қандоғ операция дўндирилди-я! Яна муддатидан бир кун олдин. Бугун оқидан ютилса арзийди, қани ол-чи! *(Қадаҳларни тўлдиради.)* Ғалаба учун! Бизни ғалаба сари бошловчи падаримиз учун.

Ичишади.

Хўш, айт гапингни, оғзингга сиққангани сўраб қол. Қўлим очиқ бугун.

Султонов. Менга взводни топширишингизни сўрайман.

Турсунов. Взвод? Полк штабида ишлаш хуш келмай қолди, де? Бошлиқлар билан тил тополмай қолдингми? Эшитишимга кўра, сендан розилар-ку. Ўтказилган операция учун мукофотга қўйилдинг. Тўғри, ҳозирча бор-йўғи «Жанговар хизматлари учун» медалига. Лекин буни хамир учидан патир ўрнида кўрасан. Ҳалиги, Тёркин ҳикмати ёдингдадир: «Не гляди, что на груди, а гляди, что впереди».

Султонов. Ҳали мукофотга арзирлик хизмат қилолганимча йўқ.

Турсунов. Бу томонини, жонидан акаси, бизларга, бошлиқларга қўйиб берасиз.

Султонов. Шундаям менга взводни топширингизни сўрайман. Ниятим жанг майдонининг қоқ ўртасида бўлиш.

Турсунов. Шон-шуҳрат ўзи томон аврамоқда, де? Бу ер жанг майдонининг қоқ ўртаси бўлмай, амакингиз томорқасими? Билишимча, корпус штабида эмас, полк штабида ишлаётганингни унутиб қўйганга ўхшайсан. Мукофот ундиришнIAM айни жонон қароргоҳи-ку!

Султонов. Сиздан ўтиниб сўрайман.

Турсунов. Эсинг жойидами ўзи? Медалдан воз кечиб, қулинг ўргилсин ишдан қўл силтаб, нимага эришмоқчисан? Ахир оператив бўлимдасан-а. Ёки муҳаббат балосига мубтало бўлдиларми! Қиё боқмай куйдирди, де? Ҳай, тагин ўша кўнгиллари бизнинг Соняхонга тушган бўлмасин? Бисмиллосини айтиб қўяй: сарсон қиладилар ўзларини.

Султонов. Ўртоқ гвардии майор, очигини айтсам?

Турсунов. Қани, эштайлик.

Султонов. Бажараётган ишимдан маъно кўрмадим.

Турсунов. Хира, гўдакчасига хира мулоҳаза. Мақсадларининг пўскалласи нимада, лўндасидан келинг.

Султонов. Гапнинг лўндасими? Бу операцияни ҳозирлашга бир ҳафта вақт кетган эди. Душманни икки биқинидан ёриб ўтиш нияти тикка ҳужумга пайванд қилингани ҳолда режалар тузилди. Сиз эса барчасига писанд қилмай, полкни тўғричаси, душманнинг қоқ пешанасидан ҳужумга бошладингиз.

Турсунов (*хандон уради*). Суворовчаси-да. Тезлик ва зўрлик.

Султонов. Берилган қурбонлар-чи? Олдинги, яъни бараварига, ҳар тарафлама яқдил ҳужум қилиш режамиз амалга оширилганида кўп одамларимизни омон сақлаган бўлардик.

Турсунов. Йигит, талафот маҳражи урушдан сўнг чўтга солинади. Лермонтовнинг «Бородино»сида айтилганлари эсингдами?

Вот затрещали барабаны,
И отступили басурманы,
Тогда (*бармоғини бигиз қилади*),
Тогда считать мы стали раны,
Товарищей считать.

Жангу жадалда, лейтенант, ғалабанигина санаш шарт. Қайбиримизнинг чўтимизда ғалаба кўп бўлса, ўша яхши командирлар даврасида юради. Тепаликни штурм билан олиб, бир кунни ютдик. Ана шундай омилликлар жами орзиқиб кутилган ғалаба кунларини тезлатар, лейтенант.

Султонов. Аммо, натижа пуч чиқди-ку. Биз барибир илгари, қўшниларимиз етиб келишмаганича олға томон жилолмаслигимиз аниқ-ку!

Турсунов. Бу энди уларнинг иши, ёнғоқни ўзлари чақаверсинлар... Орқада қолиб кетгандан кейин.

Мана, ким қандай маҳорат билан жанг қилаётгани оппа-ойдин бўлди-қўйди. Одамларимиз ортиқча бир кун дам олишади. Ёмонми?

Султонов. Ҳа, тирик қолганлари дам олишади. Улганлари-чи, улар нима қилишади?

Турсунов. Ҳой, лейтенант, тўғри, бугун қўли-мам, кўнглимам очиқ, лекин қуюшқондан чиқма. Билганингни қил, взводни бошқаришни истасанг — берганим бўлсин. Аммо локийин нонушта қаймоғига тушган пашшадек кайфимни хуфтон айлама. Ахир, мени қўмондоннинг ўзлари табрикладилар-а, вой...

Қоронғилик. Яна саҳро манзараси кўринур. Полвон Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

Султонов. Взводни беришди. Кўп ўтмай ярадор бўлдим, бошқа бўлинмага тушиб қолдим. Ниҳоят уруш ҳам тугади. Мен ўқишга отландим ва то бизнинг областимизга ишга келганига қадар Турсуновни кўздан йўқотиб қўйдим. Аммо ўша суҳбатимиз ҳамон эсимда. Ҳақиқат ким томонда?— саволи тинмай бошимда айланарди. Жангу жадал талафотсиз бўлмайди, қайбири ўринли-ю, қайбири ўринсиз талафот эканини ажрим этиш мушкул, деган фикр билан ўзимни совутмоқчи бўлардим.

Бобо Равшан. Ҳатто гражданлар урушидаям, оту «максим» пулемёти ягона техникамиз бўлган кезлардаям биз ноўрин талафотга йўл қўймасликка тиришардик. Йўқ, бу ўринда гап урушда эмас...

Чўлиака. Ҳа-да, Бобо Равшан, ҳақ гапни айтдингиз. Турсунов ғайир, бераҳм одам бўлиб кетган. Унинг ўттизинчи йилларда қандоқ одам бўлганини сизларга сўзлаб берган эдим, энди эллигинчи йилларда учраганимда нечук кишига қарши келганимни

тингланг. Уша йили пешанамизга яна оғир, ажриққа ағанатадигон кунлар тушди. Менгагина эмас, бутун «Чорвадор» колхозига оғир бўлди.

Қоронғилик. Сахро чекилиб, Турсуновнинг қабулхонаси пайдо бўлур. Тўрдаги ёнғоқ дарахтидан ясалган эшик кабинетга, чап биқинидаги дарча қабулхонага йўл очади. Чамаси бюро мажлиси бошланган. Папка, қоғоз қўлтиқлаган одамлар унсиз-димсиз кириб-чиқиб туришибди. Қабулхонадаги беш-олти киши навбат кутганича, мажлисга ҳозирлик кўрмоқда. Хона ўртасидә ўйчанлиги салобатига ярашмай турган Чўли ака. Унинг бу ҳолатини шаддот юриб кириб келган Қорасоч бузади.

Қорасоч. Жанжални катта қилмоқчилар, шекилли?

Чўли ака. Небилай, Қорасоч опа, айил ботади-ган гапларга қолдим.

Қорасоч (*учувчи кителининг тугмаларини бўшата*). Сурункасига икки йил қурғоқчилик бўлгани аниқми?

Чўли ака. Аниқ.

Қорасоч. Қорасовуқ қутургани, чўлу биёбонни муз қоплагани аниқми?

Чўли ака. Аниқ-да!

Қорасоч. Жонивор қўю қўзиларнинг муз ёриб озуқа ололмаслиги аниқми?

Чўли ака. Беш қўлдай аниқ.

Қорасоч. Қўйларни очлик офатидан омон сақлаш меним командамга топширилгани, самолётларда озуқа етказиб бериш меним зиммамга юклатилгани аниқми?

Сукут.

Саволимга жавоб бермадингиз: аниқми, йўқми?

Чўли ака (*жадал саволлар мантиқини энди*

анлаган). Йўғ-эй... қўйинг, илло-билло, буниси аниқ-мас!

Қорасоч. Нега? Нега аниқ бўлмасин?!

Чўли ака. Қорасоч опа, номаъқул бузоқнинг гўштини еганимча йўқ. Одам иси ёқмаган телба ҳам эмасман. Узим жавоб бераман!.. Раҳмат, дилимга қувват бердингиз... Барака топинг!

Ёнғоқ эшик очилиб, саркотиб чиқиб келади.

Саркотиб. «Чорвадор» колхози иши билан чақирилганлар?

Чўли ака. } Биз...
Қорасоч. }

Саркотиб. Киринглар!

Шу дақиқада қабулхонага шошганларича Меҳрихон ая билан жуда ёш Жумагул кириб келишади.

Меҳрихон ая (*Чўли акага*). Отаси, маслаҳатим...

Чўли ака. Ташвишланма. Кейин гаплашамиз...

Ичкари кирадилар. Меҳрихон ая билан Жумагул қабулхонада қолишади.

Меҳрихон ая. Ҳа, аттанг... Болам Жумагул, тутантириғи йўқ гаплар қилишмасмикан-а?

Жумагул. Меҳрихон ая, секинроқ... бу ерда... (*Атрофига ишора қилади.*)

Меҳрихон ая. Бо-о, «секинроққа» бало борми? Ҳой, қизгина, палағда борди-келдиларга, оғзининг турми йўқ одамларга эътироз билдириш шарт бўлган кезларда, билгинки, зоотехник онанг тинч туролмайди.

Жумагул (*ялиниб, эланади*). Дим яхши... Аяжон, мен-да Қизилқум чорвадорлари хизматида бўлсам?.. Сиз билан боражакман.

Меҳрихон ая (*Жумагулнинг тиззасидан тўрт энлик баланд кўйлагини, нозик белини, «лайлак уни» сочларини истеҳзоли назаридан кечира.*) Ҳм-м... Чўлда, қорақўл қўйлари орасида катта шаҳар борди-келдиларидан, ҳалиги рақслар — ўннга ташланг, учириб ташланг, гажжак ташланг қабилидаги «буги-муғи» лардан асар ҳам йўқ, қизгина, зерикмайсанми?

Жумагул (*маъюс*). Улли ая, биз ёш ҳамшираларни шунчалик ғаддор одам ўрнида кўрасизми? Ёшларга инонмаслик...

Меҳрихон ая. Ҳа-а, жаҳлинг чиқдимми?.. Тузук, жаҳлинг чиқса, тузук экансан. Сенинг жаҳлинг клиникаларингдаги доцент Парпиев жоҳиллигини эслатди. Эллик ёшни ўтган саҳардаёқ уриб қўйган башара, куни кеча сочларини кишдай бўяб палатага кириб келса бўладими? Вазни сакта...

Жумагул (*кулгисини зўрлаб босганича*). Насиби айтасиз?

Меҳрихон ая. ...Ҳой, доцент, жинни-минни бўлдингизми? Бу нимаси?— саволи оғзимдан чиқиши билан куйдирган калладай тиржайиб, жавобини ёқамга ёпиштирди: «Ур-т-о-о-қ зоотехник, азиз беморим, узр, кўнгил ёшликни ва ёшларни истайди»,— дейди-я... Ҳой, доцент Парпиев, ўша ёшликни ва ёшларни истайдиган бачкана кўнгилни белингизга пайванд қилиб боқинг, яна «шиқ» этиб ошиғидан чиқа қайишиб кетмасин?!— десам-да, тиржаяди... Куйдирган калла!

Жумагул (*пиқ-пиқ кула*). Лақаблари: женьшен-боз — қазихўр доцент... Зира-пиёзли қазининг ҳидидан яқинига бориб бўлмайди...

Меҳрихон ая. Тепилмаган лойдан ясалиб, сояси салқинда қуритилган «ҳийлаи найранг» эркак деб шунақасини айтади. Ундай меҳригиёси заволлардан қўрқмоқ керак. Мана бугун...

Шу паллада ёнғоқ эшик очилиб, оёқлари унда-мунда, кўзлари хонасидан отилиб чиққан Чўли ака, ер билан биғта Қорасоч пайдо бўлишади. Меҳрихон ая улар сари борар экан...

Чўли ака. Турсунов... олди... Партбилетимни... олди-я?!

Меҳрихон ая. Ирода, отаси, ирода! Заифликка йўл очманг...

Қабулхонадагилар улар атрофида ҳангу манг.

Чўли ака. Ҳу-у... партбилетимнику-я чўпонлик қилиб бўлсаям қайтариб оларман. Буниси оппа-ойдин! Аммо... дандони карнай, дийдаси тош туёқ Турсуновга ўхшашлар...

Қорасоч алланечук бўлиб кетади.

... имонимни, партияга бўлган ишончимни кемирмасалар, бас!.. Чўпон жони она қўй туёғидан ҳам қаттиқ!

Стаканга қаноат қилмай, графинни кўтаради. Қоронғилик. Яна сахро манзараси. Чўли ака ҳикояси давом этмоқда.

Турсунов қилмиши — чумчуқ тутган овчи шукуҳидай сўнди. Партбилетимни қайтариб олдим. Аммо Турсуновнинг бу бемеҳрлиги бир замонлар қилган олий ҳиммати боисида унга нисбатан туғилган ҳурматимни чил-чил синдирди. Бу, ойнадек тиниқ ҳақиқатимни букиб ташламоқни мақсад қилди, гўё мен инсон боласи эмас, бир занг босган мих, майда мурват.

Султонов. Балли! Урушми, тинчлик даврими... бунинг назарида ўзидан бошқа одамлар фақат майда мурват, занг босган мих.

Турсунов. Замон-чи? Қандай замон эди? Олға, ишқилиб фақат олға босишни талаб қиларди! Қон тўкиб, жон бериб бўлса-да — олға!

Султонов. Жиноятни замон елкасига юкламоқчи бўласиз-да! Қандай замон юз бергани барчамизга аён. Баъзилар унинг тенги йўқ талабларидан илҳомланишган бўлишса, баъзи бирлар у замоннинг таги паст томонларига бўйсунушган. Бу, Турсунов, шахсга сиғиниш даврининг энг ифлос, таги паст талабларига осонликча бўй берган кимсалардан. Соғлом дарахт ҳатто тўфон дағдағасига ҳам дош беради. Томир-помири билан қўпориб ташланса ҳам, синмайди, эгилмайди. Чиригани эса мўрт-да, сағалга синади, енгил-елпи шамолга ҳам икки букилиб таъзим қилади. Турсунов ҳам худди шундай ичи пўк, одамизод оқаваси. Қай вақтда бу кўчага кирганини, чирий бошлаганини аниқлаш қийин гап, лекин кўпдан бери шу қиёфада, яхшилиқни, одам меҳрини пардозэгов мулоҳазалари билан гаранг қилиш пайида.

У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан ўтказдик, биров ундай, биров мундай. Халқ эса у замон синовларидан ҳам ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

П а р д а

ИККИНЧИ ПАРДА

Уша сахро. Қуёш тигда. Ҳатто қумни-да симобга айлаптиргудай.
Уша манзара. Самолёт синиқлари ёнидаги кўнгилсиз суҳбат
давом этмоқда.

Султонов. Бу кўпдан бери шу қиёфада, ўз мантиқига содиқ. У оғир кунларни ҳаммамиз ҳам бошимиздан кечирдик, биров ундай, биров мундай. Халқ эса ғолиб чиқди, аммо баъзилар синдилар, бу одам ана шулар, синганлар жумласидан...

Жимлик.

Қорасоч. Энди мен гапираман. Кўп замонлар чурқ этмадим. Қалб ҳасратим, фақат якка ўзимга аён

ҳасратим... Шу чоққача бунга шахсий иш тариқасида қараб келардим. Энди англашимча — ундай эмас экан.

Эллик иккинчи йилда мен йигирмага тўлдим ва қиз қалбида Улуғ Турсуновга нисбатан севги уйғонди. Ҳа-ҳа, бу кишини севиб қолдим. Балки енгилтаклик қилгандирман, файзли иш бўлмагандир, қайдам, бироқ ўзга иложим ҳам, мажолим ҳам йўқ эди. Бу — йигирмага кирган қизгинанинг дастлабки севгиси, чап-пор баҳори... Назаримда, қиз шуурида энг азиз одам, энг яқин, энг ширин жон шу киши эди. Кунлардан бирида...

Сахро чекинади. Кўча. Ярим кечалар чамаси. Қорасини мажнунтол орқасига олган Қорасоч турипти. Тўсатдан кўча ёришиб кетади. Мотор овози. Машина тўхтайтиди. Эшиги «тақ» этиб ёпилиши билан машина жўнаб қолади. Мотор шовқини аста-секин сўнади ҳам. Улуғ Турсунов кўринади. Қорасоч тол орқасидан чиқиб, унга тўғри бўлади. Ой нури икки одамнинг юз-кўзларида ўйнар.

Улуғ Турсунович...

Турсунов (*орқасига қайрилиб*). Қорасоч?

Қорасоч. Ҳа, бу мен, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Бемаҳалда нима қип юрибсиз? Тун бир довон ошди-ку?

Қорасоч. Сизни кутдим.

Турсунов. Ажаб, ярим кечада, яна кўчада кутяшининг нима ҳожати бор экан? Телефон қилсангиз, учрашув маслаҳатини қилардик-қўярдик.

Қорасоч (*ҳазин*). Ун кун уриндим-у, телефонда сиз билан сўзлашолмадим.

Турсунов. Ҳа, начора... Ниҳоятда бандман... Шу кунларда... Иш ачиб кетди. Мана қаранг-а, ҳозир ярим тун, мен бечора эса ҳали замон тугаган мажлисдан келяпман.

Қорасоч. Илгарилари мен учун ҳам вақт топа олардингиз.

Турсунов. Қорасочбегим, таъналарингиз ўринсиз. Чиндан ҳам жуда-жуда бандман.

Қорасоч. Жуда банд эканингиздан хабарим бор. Ҳамиша бандсиз. *(Бир лаҳзалик сукутдан сўнг.)* Таъна қилишдан ҳам узоқман, Улуғ Турсунович, мени ваҳима чулғамоқда, мени...

Турсунов *(сохта кулгида)*. Шўрлик қизалоқ! Танҳо ўзингиз ярим тунда кўча кезганингиздан сўнг, албатта, ваҳима босади-да. Кўпдан бери мени кутасизми?

Қорасоч. Бир олам вақт кечди.

Турсунов. Афсуски, машинамга жавоб бервордим. Мени кечиринг, Қорасочбегим, сизни уйингизгача кузатолмайман, эртан, каллаи саҳардан оёқда бўлишим шарт. Ғоятда серташвишли кун кутмоқда мени. *(Эснаганича.)* Кечирасиз. Яқин кунларда учрашармиз.

Қорасоч *(ғамгин)*. Учрашувимиз гумон, Улуғ Турсунович. Қалбим сезгандай — учрашувимиз гумон. Бу сўнггиси.

Турсунов. Одам нафасини бунчалик совуқ қилмайди. Тундаги ҳазин хаёлотлар кун отиши билан тарқалар. Сўнгра, кулбам остонасида соқчилик қилавериб ҳам толиққан кўринасиз. *(Яна сохта кулги.)* Миллионерлар қадрига етгандирсиз энди? Қўйинг, чеҳрангизни очинг-а! Табассум сизга беҳад ярашади.

Қорасоч. Энди табассум, кулги мен учун бегона. Улуғ Турсунович, кўнглингиз мenden қайтган. Мени севмай қўйдингиз...

Турсунов. Бекор гап, кўнглим қайтган эмас.

Қорасоч *(шодланиб)*. Наҳотки?.. Чинингизми? *(Кўкрагига бошини қўяди, Турсунов тўшига тортади уни.)*

Турсунов (*шахвоний ҳаяжонда*). Уйга кирамиз.

Қорасоч. Киrolмайман, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Сиз, ахир, мени излаб келдингизми?

Қорасоч. Фақат кўрмоқчи, сиз билан икки оғиз сўзлашмоқчи эдим, холос. Жаҳлингиз чиқмасин, Улуғ Турсунович, киrolмайман.

Турсунов. Авваллари-чи? Уйимга киришингиз... юринг, Қорасочбегим, тезроқ?

Қорасоч. Киrolмайман. Сизни жонимдан ортиқ кўрганим — рост.

Турсунов. Воиси нимада ахир?

Қорасоч. Йўқ. Энди киrolмайман. Ҳаққим йўқ...

Турсунов. Сабаби нимада? Айтинг.

Қорасоч. Улуғ Турсунович, сиз катта одамсиз, доносиз. Наҳотки тушунмайсиз?

Турсунов. Нимани? Нимани тушунишим лозим?

Қорасоч. Шундай сўзлар борки, меним аҳволимга дучор бўлган қиз учун айтиш ўлимдан ҳам қийин. (*Бошини унинг кўксига қаттиқроқ босиб олади. Улуғ Турсунов Қорасоч бошини ўз кўксидан узганича кўзларига узоқ тикилади.*)

Турсунов (*вазмин*). Она бўлиш ҳозирлигингиз борми? Шундоқми?

Қорасоч (*маъюс*). Ҳа, шундай. Бундан буёқ ҳалол хотинингиз бўлганимдан сўнггина уйингизга киришим мумкин. Ёки умрбод кирмаслик. Мендан хафа бўлманг. Барига айбдор якка ўзим. Мен нодон, енгил табиат нарса оқибатини, қилмишимнинг жиддий доvonини ўйламаган эканман.

Турсунов. Тўғри. Вазият ниҳоятда жиддий...
Қорасоч, сизга уйланолмаيمان.

Қорасоч (*бўйин товлаб*). Биламан. Мени иззат қилмайсиз.

Турсунов. Бу йўнилмаган таёқдай гапнинг нима дахли бор? Гўдак мулоҳазаларингизга ҳайронман.

Қорасоч. Биламан. Мени севмайсиз.

Турсунов. Йўқ. Севаман сизни. Сизсиз ҳаёт кечириш бениҳоя оғир мен учун.

Қорасоч. Мен ҳамиша ёнингизда бўламан, ҳамиша, кет демагунингизча?

Турсунов (*бошини тебратганича*). Иложи йўқ.

Қорасоч. Иложи йўқ? Ахир бўйдоқсиз-ку.

Турсунов. Қорасоч, дунёда ундан ҳам жиддийроқ нарсалар бор.

Қорасоч. Қандай нарса?

Турсунов. Бу кўчада гапирадиган гап эмас. Юринг, ичкарига кирайлик.

Қорасоч. Йўқ. Уйингизга киролмаيمان. Шу жойда айта қолинг.

Турсунов (*вазмин*). Ҳа, майли. Барибир сизга етиб келади. Бундан ўн кун бурун акангиз қамоққа олинди.

Қорасоч. Акмал акам? Уҳшамаган гап! Янглишгандирсиз! У киши Андижонга, командировкага кетганлар. Тезда қайтсалар керак. Янглишдингиз... бошқадир...

Турсунов. Энди қайтмайди. Танангизга ўйлаб кўринг ахир? Халқ душманининг синглисини хотин қилолмайман. Тушунинг-да!

Қорасоч. Халқ душмани? Бекор... ёлғон, бекор гап! Акмал акамдай одам асло халқ душмани бўлолмайди.

Турсунов. Душманлик айби билан қамалган.

Қорасоч. Бу хато!

Турсунов. Бундай нозик ишлар билан шуғулланувчи идора хато қилмайди.

Қорасоч. Сиз ҳам шу гапга ишондингизми? Акмал акани яхши билардингиз-ку. Жонидан кечиб, сизни, ярадор командирни жанг майдонидан олиб чиққану, ўзи бир қўлидан жудо бўлган. Унинг чин инсон ва матонатли коммунист эканини билардингиз-ку! Қанча-қанча йиллар бирга ишлашган эдинглар!

Турсунов. Мен бўйнимга олдим: билмаган эканман, кўр эканман дедим.

Қорасоч (*нафас сақлаб, оҳиста*). Сизни мажбур қилгандирлар, а-а?

Турсунов. (*Файирлик билан.*) Яккаш эсингизда бўлсин: Улуғ Турсуновни мажбур этадигон одам ҳали туғилганича йўқ. Биз буюк инсоннинг муҳтарам номи билан нурафшон замонда яшамоқдамиз. Ниятим: шундай замонга татийдиргон одам бўлиш. Мисли кўрилмаган тарихий давр соатининг бир мурвати, майда винтчаси бўлсам ўзимни бахтиёр ҳисоблардим. Агарки, буюк падар ва ё унинг амри билан иш кўрувчилар «Бу одам душман» десалар, кўрсатилган душманни ўз қўлим билан, мана шу қўлларим билан «хиппа» бўғиб ташлашга қодирман.

Қорасоч. Ахир у душман эмас-ку! Акамларни дунёда иккита одам яхши билса, биттаси сиз эдингиз? Иродаси метин одамсиз, сизга қулоқ солишади! Айтинг, айтинг, бу хато денг!

Турсунов. Хато бўлиши мутлақо мумкинмас, ақлга сиғмайдиган гап.

Қорасоч. Чўли ака — ҳақ! Меҳри тош одамсиз. Йў-қ-қ, сиз одам боласи — тирик жон эмассиз, машинасиз, шафқатсиз, илондай совуқ машинасиз.

Турсунов у томон қўлини чўзар экан, Қорасоч сесканганича орқасига тисланади.

Сиздан ҳазар қиламан! Сиздан бўлган боладан қўрқаман! Иттифоқо, унинг суяги ҳам сизникига ўхшаб қотса-я?

Турсунов. Ўзингизни босинг, Қорасоч, босинг ўзингизни. Сиз ҳаяжон тўлқинида оғир, гуноҳ гаплар қилмоқдасиз.

Қорасоч. Ҳа, мен оғир гап қилдим. Аёл нарса, эртага она бўлғуси киши айтиши мумкин бўлган энг оғир гапни тўкиб солдим. Шунинг учун айтдимки, сиздан ҳазар қиламан. Тошдай зил сўзларингиздан қўрқаман. Сўзларингиз мени ғафлат сари бошламоқда, устимга тириклай тупроқ тортмоқда!

Турсунов. Қорасоч, тинчланинг. Сизга уйланолмайман, лекин ташлаб ҳам қўймайман. Бола ҳам кўчада қолмайди. Биз учрашиб турамиз...

Қорасоч. Лаббай? Сиз билан учрашиб туриш? Яна мана шу бағримга босиб, эркалашимниям истарсиз? Туғилмиш боланинг хатти-ҳаракатларида сизнинг қиёфангизга хос белгиларни излаб ўлтирсам-а? Шунча можаролардан кейин сиздай кимса, сиздай кибор буни айтишга уялмадингизми? Кишини тириклай ўлдирувчи, тошдай зил сўзларингиздан кейин-а?

Турсунов. Ўзингизни босинг, Қорасоч, оғир бўлиш керак.

Қорасоч. Мени тинч қўйинг, тинч! Бақираман. Одамларни чақираман. Менга қўл чўзишар-ку... Дунёда чин инсонлар ҳам бордир-ку... Одамлар! Одамлар!

Қалтироқ босган Турсуновни қоронғилик ютади. Ой зиёси Қорасоч юзларини бир дам ёритиб турар. Юзларида азоб, нафрат, даҳшат ва фақат икки қора кўзидагина умид нишонлари ўйнайди. Қоронғилик. Яна саҳро манзараси. Қорасоч ҳикоясини тугалламоқда.

Мен ўлмадим, ақлдан ҳам озмадим, менга одамлар, томирларида гулу сув эмас, қон бўлган чин одамлар меҳр қўлларини чўздилар. Болага келсак, боласи ўлик туғилди ва дастлаб устига ёпилган йўргаги кафан бўлди... Эл-юрт нафратига учрадим шекилли... Кўп вақт яккамохов, оқ қилинган кишидай ҳаёт кечирдим. Аммо ҳаёт ҳаётлигича қоларкан. Одамлар кўмагида яна оёққа турдим. Акмал акамлар қайтмадилар. Бироқ у кишининг чанг-тўзондан тозаланган муҳтарам номлари қайтиб келди.

Мен Турсуновни яна бир учратишни, ўша тундаги суҳбатни, унинг тошдай зил сўзларини яна бир юзига солишни ўйлаб юрардим. Шунда қулоғимга етди. Эшитдимки, ўзиям қамоққа олинпти. Имонини бағишлаган киши нафрати уни-да ютипти... Аёл қалбидай мураккаб нарса йўқ бўлса керак. Турсунов аҳволига ачина бошладим. Унга бениҳоя оғир бўлса керак, чунки шу қадар инонар эдики... дея хаёл сурардим.

С у л т о н о в. Қорасоч, юмшоқ кўнгилсиз. Олижаноб қалб. Азобини шунчалик чексангиз-да, бунга ачингансиз. Фақат ачинибгина қолмасдан, ҳолини тушунишга тиришгансиз. Партия ҳаётимизда ленинча яшаш ақидаларини қайта тиклаганда, туҳматга учраган кишиларимизнинг пок обрўлари қайтадан тикланганда, улар орасида Турсунов номи ҳам бор эди. Лекин бундай меҳру шафқатга унинг ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган, бўлмаган.

Қ о р а с о ч. Ҳаққи-ҳуқуқи бўлмаган?

Б о б о Р а в ш а н. Очиқроқ гапир, ўғлим, сабаби нимада?

С у л т о н о в. Тингланг. Биз қудуқ изидан кетдик, бу одам иккимиз жўнадик...

Қоронгилик. Саҳна ёришганда яна бепоён саҳро кўринади. Оstdа қум-у юқорида осмон. Саҳрода икки киши одим босмоқда. Бу

қудуқ изидан тушган Султонов билан Турсунов. У ҳолдан кетиб қумга узала тушар экан, Султонов кўмакка келади.

Турсунов. Вассалом. Қумурсқача мадорим қолмади. Юролмайман.

Султонов. Улуғ Турсунович, тулинг... ҳолсизликни ҳайданг... Бобо Равшан айтганларича, шу онимизда бемадорлик ҳаёт фурсатини талашар... Очинг кўзингизни... Яқин қолганга ўхшаяпти чамамда... Шу атрофда бўлса керак.

Турсунов. Билмадим-ов... Сабил қудуқ топилганда сув ичишга эҳтиёжimiz қолармикан.

Султонов. Сув фақат бизгагина эмас, уларга-ям, самолёт синиқлари ёнида қолишган бағри ташна-ларгаям зарур. Излашга мажбурмиз.

Турсунов. Мажбурмиз, мажбурмиз... Умрбод мажбурмиз.

Султонов. Агар одам юкни мажбуран кўтарса қовурғаси қайишиб кетганини пайқайди, холос. Ўз истаги билан, бурч нуқтаи назари остида кўтарса-чи, зиммасига юкланган юкнинг тошидан ташқари ўз қурбидан шодланиш, ифтихорланиш ҳисларини ҳам кечирад экан. Доно кексалар шундай дейишади.

Турсунов. Кексалар, кексалар... Ачиган бошга нималар келмайди! Мана биттаси Бобо Равшан бўлса, йўқ қудуқни бор деб, бизни сарсон қилди-қўйди. Мен ҳам бу ерларда жанг қилганман, аммо локийин қудуқ жойи хотирамда йўқ.

Султонов. Сиз кўп нарсаларни хотирангизда ушлолмайсиз.

Турсунов. Аммо ҳалигача хотирага шикоятим йўқ.

Султонов. Гап унда эмас.

Турсунов. Нимада эканини билсақ?

Султонов. Шундаки, чин, тўғри ҳаёт кечирган одам хотирасида ҳамма нарса туради. Шод ўтган кунлариниям, ғамгин кечган онлариниям хотирласа — уятга ўрин йўқ. Акс ҳолда, одам кўнглига ёққан нарсаларнигина хотирасида сақлашга тиришади.

Жимлик. Турсунов тирсагига суянган ҳолда ётар. Султонов бўлса қумзорни ғалвир қилиш билан банд. Ҳар қадамни, ҳар квадратни чамалаб кўрмоқда.

Турсунов. Менга қаранг, Полвон Султонович?

Султонов. Қулоғим сизда, Улуғ Турсунович.

Турсунов. Ҳаммаси хом хаёл, сариқ чақага арзимайдигон!

Султонов. Тушунмадим?

Турсунов. Ўртамиздаги келишмовчиликлар, борди-келди гапларни айтяпман. Уларнинг барчаси нарида, кабинетларда аҳамиятга молик. Бу маконда эса узоқ осмон, қайноқ қум ва ўлим балосига дучор бўлиш эҳтимолидан бошқа нарса кўзга кўринмас. Уша ажалхоним билан учрашганим бор. Тўғриси айтсам, яқинига борганим йўқ, аммо яқинлашишга эҳтиёж сезганимчаям йўқ.

Султонов. Висол учрашувига борсангиз ҳам, бормасангиз ҳам ихтиёр ўзингизда.

Турсунов. Ажалхон қошига бориб юриш, атрофида гирдикапалак бўлиш ҳожат эмас, ўзлари келиб, кўтара қочадилар.

Султонов. Ажалхонни бўш қайтариш иложи ҳам бор.

Турсунов. Қайси йўл билан?

Султонов. Бизнинг айни вазиятимизда — қудуқни топиш йўли билан. *(Султонов ҳалиги ишини, ўжарлик билан қудуқ излашини давом эттиради.)*

Турсунов *(узала тушиб)*. Инонмайман.

Султонов. Бирон нарсага кўнгил қўйиб инонганингиз борми ўзи?

Турсунов. Ҳаддингиздан ошманг, Полвон Султонович, мунозара, машаша ўрни эмас. Айтдим-ку, ҳаммаси хом хаёл, сариқ чақага арзимади, деб. Осмон узоқ, қум қайноқ ва икков ҳаётимиз чириган қил устида.

Султонов. Шундай экан, сариқ чақага арзимаса, демак ҳақ эмаслигингизни бўйинга олдингиз-да.

Турсунов. Нимада?

Султонов. Ўртамиздаги мунозарада. Шу туйлаи Тошкентга кетмоқдамиз-а?

Турсунов. Кетаётган эдик, демоқчисиз.

Султонов. Йўқ. Янглишганим йўқ. Кетмоқдамиз. Ҳозирги ғайри ихтиёрий қўниш кўпга чўзилмас. Албатта, етиб борамиз.

Турсунов. Бўпти, ҳаракатингизга баракат.

Султонов. Энди, бу ёғи қанчадан? Ноҳақлигингизга иқрормисиз?

Турсунов (*беихтиёр*). Марҳамат. Иқрорман.

Султонов. Қойил. Баъзи-баъзида амалдор кабинетдан кечиб, оёқ остида ғижиллаган паркет эмас, қумзорни, бош устида қандил осилган шипни эмас, осмонни сезиш фойдадан холи эмас кўринади. Афсуски, баъзи бирлар буни фақат ғайри ихтиёрий қўниш вақтидагина фаҳмлайдилар.

Турсунов. Яна таънага ўтдингиз дейман. Айтганларингизга иқрорман дедим-ку. Ҳақиқат сиз томонда эканини бўйнимга олдим... Аҳволим чатоқ, Полвонжон, жуда чатоқ...

Султонов устидаги кўйлагини ечиб, чўзала тушган Турсунов бошига боради.

Султонов. Улуғ, бошни ўранг. Енгил сезасиз.

Турсунов (*таъсирланиб*). Ўзингизга-чи?

Султонов. Чидарман.

Турсунов. Олмайман, уят ахир менга.

Султонов. Очиқ ният билан чўзилган қўлдан ёрдам олиш — ҳеч қачон уят бўлмайди. Нафсониятингизгаям тегмайди. Ушланг.

Турсунов. Раҳмат.

Турсунов чўзилади. Султонов эса ўжар қатъият билан излайди, излайди, излайди. Ниҳоят, у ҳам қолдан толди шекилли, оёғи чалиниб йиқилади. Сукут. Бошини кўтарган Турсунов қўзағалишга интилар. Султонов оёққа босади.

Султонов. Ҳечқиси йўқ. Ўтиб кетди. Топмасдан қўймаймиз, албатта топамиз! Яшашимиз, яшашимиз, яшашимиз шарт... (*Яна қидиринар экан, тўсатдан...*)

Топилди!

Турсунов гандираклаганича яқинлашиб, Султоновга кўйлакни узатади.

Турсунов. Кўйлакни кийинг, кўмирдай куйдиради-я. Ҳордиқ олиб туринг-а. Мен қумни тортаман. Ўлардай чарчадингиз.

Султонов қумга чўзилади. Турсунов қумни торта-торта қудуқ оғзи ёпилган туя терисини, сўнгра тери остида қалаштирилган саксовул ходаларини олиб ташлайди. У қудуқ оғзига бошини тўғрилаб, қудуқ тагидан келмиш сув салқинини энтикиб-энтикиб ютар. Иккиси ҳам тамом қолдан кетишган.

Султонов. Сув!

Турсунов. Салқини урмоқда.

Султонов. Ҳаёт. Яшар эканмиз. (*Кулади.*) Ниҳоят, Бахмални кўрар куним бўларкан... Улуғ Турсунович, гулдай хотиним бор! Журъати булоқ! Чорвадорларни даволаш экспедициясига кетган. Шу ат-

рофларга яқинроқ ерларда юрган бўлса керак. Агар учрашиб қолсакми...

Турсунов. Ҳа. Бахмалхоним дунёда йўқ нодир аёл. Ва устаси фаранг врач.

Улар ҳамон қудуқ бўйида ётишар. Ним овозда сўзласалар-да, акси садо бўлиб қудуқдан қайтмоқда. Бора-бора бемадорликни енгадилар.

Султонов (*ёш боладек*). Хо-хо-о! Қудуқ!

Шу овоз чуқурликдан акси садо бўлиб қайтади.

Чўнқир. Сувгача ўн-ўн беш газ бор-ов. Ҳеч гап эмас. Муҳими — яшар эканмиз. (*Кулади.*) Чекилган машаққатдан ҳам ёрдам бўлар экан-а. Дунё борди-келдиларининг кўпини англаб олдингиз.

Турсунов (*дағал*). Ҳозир бундай гаплар фурсати эмас. Сувга қўл етиши зарур. Термосни бойланг!

Султонов унга узоқ тикилиб қолади. Шу бир неча дақиқа мобайнида Турсунов бутунлай ўзгарган. Тирик қолишига ишонч ҳосил қилгач, Султонов билан ҳукмронлар пардасида сўзлашмоқда. Энди улар оғир машаққат азобини бирга тортган дўстлармас, балки бошлиғу, унинг қўл остидаги одам. Бу ҳол Султоновга эриш кўринади.

Хўш, нимага сусткашлик қиласиз?

Султонов. Улуғ, термосга сув тўлдириш мушкул. (*Атайин шундай, Улуғ дейди.*)

Турсунов. Турсунович. Қуюшқондан чиқманг. Айтганимни бажо қилинг.

Султонов. Йўғ-эй? Гапларингиз ҳавоси совуқ — маъқулмас.

Турсунов. Ўз нафаслариям унчалик иссиқ кўринмайди.

Султонов. Бундан ўн минут аввал тилингиз ўзгача эди. Тўғри, у маҳал жон талвасасида эдиларда, яшашга ишонч туғилдики, аслингизга қайтмоқдасиз.

Турсунов. Тўхтатинг сафсатани. Термосни туширинг дейман.

Султонов. Истамайман! Ўзлари туширсинлар.

Турсунов. Бўпти... *(У термосни чилвирга боғлаб қудуққа ташлайди. Сўнгра торта бошлайди... Лекин қудуқдан қуруқ чилвир чиқади, холос.)* Термос узилиб кетди-ку!

Султонов *(кинояомуз.)* Ҳақиқат доимо сиз тарафда.

Турсунов. Жиғимга тегишни тўхтатинг, етар! Маймунлик айни вазиятингизга андак ярашмас! Ағдаги одамлар сувга зор...

Султонов. Ўпкангизни босинг. Аввало ўзлари ҳақида жон куйдираётганлари менга беш қўлдай аён. Ҳа, Улуғ Турсунович, шунақа одам экансиз. Қўндоқда теккан, сизни фақат гўр тузатади.

Турсунов. Бас-с!

Султонов. Ҳамроҳларнинг ташналикдан жон беришларига ачинасизми? Тулкиликни қўйинг! Ўзлари жон сақласалар бўлгани, бошқалар ҳалокатини томоша қилиш одатингиздан ташқари гап бўлмаса керак!

Турсунов. Бу чучмал сўзларингизга жавоб беришга мажбурсиз!

Султонов. Жавоб берганим бўлсин... Фақат шу зайлда бор гапни ўзингизга тўкиб соламан... Ўзлари ҳақида нима ўйлаган бўлсам, ҳаммасини ошкор этман.

Турсунов. Яхшиларда кин-гина турмайди! Ақлдан оздингизми? Қудуққа тушинг ва сафсатани бас қилинг! Сўнги бор айтаман!

Султонов. Карнайдаҳанлик ҳам чегараси билан-да! Ҳа, тушмоқ лозим. Тушаман. Турсунов, заррачаям қўрқмайман сиздан. Бироқ қўлингизда чилвининг бир учи бўлишидан ҳазар қиламан.

Турсунов. Нима-нима? Оғиздан чиққан сўзга ҳисоб берасизми, йўқми? Ким шаънига айтяпсиз бу гапларни? Менга-я, шахсга сиғиниш даврининг қурбони бўлган, сургунлар жафосини чеккан одамга-я... Тўхтаб туринг, бу сўзларингиздан осонликча қутулмайсиз! Бу жинойи сўз, гарчи ўртамизда гувоҳ бўлмаса-да!

Султонов. Гувоҳлар олдида ҳам такрорлашга тайёрман. Қачон ва нима сабабдан қамоққа олинганларини мен жуда яхши биламан.

Турсунов. Мени оқлаш даврида, партияга қайта тиклаш вақтида у тарих миридан-сиригача аниқланган. Ҳужжатлар бор! Юрагимга ваҳима солишга ожизлик қиласиз!

Султонов. Демак, сиз айтган ҳужжатларга кирмаган гаплар ҳам бор экан. Нечук йўлини қилганингиздан хабарим йўқ, аммо хамирдан қил суғургандай қутулиб кетдингиз... Ун минут муқаддам, бу гапларни унутишга ҳозир эдим. Кўз ўнгимда одам боласига ўхшай бошладингиз. Биласизми, одам бўлиш, одамийлик омонатини қўлга киритиш ҳеч қачон кеч эмас. Сиз, Турсунов, ажабтовур одам бўлишингиз мумкин эди. Ақл, истеъдод, иродадан сизда топилади. Қийинчилик, бахтсизлик кишини қайтадан дунёга келтирди, деб ўйлабман. Йўқ, янглишдим, ишонч нишонаси гунча бериши билан сиз уни узиб ташладингиз, асли киёфангизга қайтдингиз. Ҳа, шошган шамол гул узар. Сиз, гўё заҳарли илон: совуқ қутурса карахт бўлиб ётасизу, қуёш нури қиздириши билан инингиздан чиқиб, одамларга заҳар сочиш пайига тушасиз. Қуёш

дунёда борки тирик жонга шодлик бағишласа, илонга заҳар жамғариш имкониятини яратар экан.

Турсунов. Сўзларингизни эшитувчи қулоқни кесиб ташлайман!

Султонов. Йўқ-қ, сабр қилиб эшитасиз! Турсунов, сиз бадфеъл одамсиз, бироқ сиздан қўрқмайман. Чилвирни ушланг!

Турсунов. Энди ўзингизга келдингиз!

Султонов чилвирнинг бир учини Турсуновга ташлаб, иккинчисини ўз белига боғлайди.

Султонов. Мен қудуқ тагига тушаман. Мени зимистонликда қолдириб, жуфтақ уришни хаёлингизга келтиришгаям ҳаққингиз йўқ. Эшитяпсизми, журъат қилмайсиз! Қўрқоқ одамсиз. Авра-астарингиз менга аён... Маҳкамроқ ушланг! *(Қудуқ сари ўрмалайди ва қудуқдан фақат бошигина кўринар экан, дов солади.)*

Сиздан қўрқмайман, Турсунов, қўрқитолмайсиз!

Иккала оёғини маҳкам қумга тираган Турсунов қўлларидан чилвир шувиллаб кетмоқда. Мана ҳаракат тўхтаб, чилвир бўшаб қолди. Демак, Султонов қудуқ тагига етган. Турсунов қудуққа тикилади, қулоқ солиб кўради. Чуқур қудуқдан Султоновнинг гулдуреган овози келади.

Турсунов *(қудуққа).* Тортдим! *(У илдам чилвирни тортади. Сувга тўла термосни қўлига олиб, ташналикни босар, юз-кўзларини чаяр, яна ичар. Сўнгра термосни қудуққа тўғрилаб, овоз беради.)*

Туширдим!

Чуқурликдан Султонов нидоси келади. Чилвир шувиллаб пастга кетмоқда. Турсунов қудуққа тикилади. Султонов овозини эшитгач, яна термосни тортиб олади. Чилвир тугунини ечиб, термосни бир четга қўяди. Энди чилвирни Султоновга ташлаш лозим.

Турсунов бир дақиқа иккиланиб қолади. Кўпда шошмайди. Султоновнинг икки қарра қайтарилган бўғиқ нидосини эшитгандан сўнггина, чилвирни ташлашга қарор қилади. Ташлади. Чилвир таранг тортилди-да, аста-секин юқорига қараб йўл олди.

Турсунов бор кучи билан чилвирни тортмоқда.

Башарасида алдоқ, риё ва нафрат аломатлари.

Чилвирнинг анчаси тортиб олинди, Султоновнинг қудуқдан чиқишига оз қолди. Шунда лабларини қонталаш тишлаган Турсунов, паккисини чиқаради-да, таранг тортилган чилвирга қулочкашлаб солади. «Гумбур» этиб қудуқ тагига тушган Султоновнинг даҳшатли нидоси эшитилади.

Қоронғилик. Сўнгра қоронғилик орасидан қудуқ ости кўринар. Қудуқнинг нам босган, қоп-қоронғи ҳалқалари юқорига, қуёш кури ўрмалаб тушган томонга қараб кўтарилган. Қудуқ остида Султонов ётар. Сув озроқ ва бошлари қудуқ деворига тиралган. Ҳуши ўзида йўқ. Қимир этмайди. Сўнгра Полвон Султонов юз-кўзида жило ўйнатмиш зиёдан сесканиб, инграганича кўзларини очмасдан, худди туш кўраётган киши каби гапира бошлайди.

Султонов. Бахмал, азизам, Бахмал... Хушовоз тўрғайим... Ҳов, саҳро шоираси. Қизилқум саратон чилласидаям қўнғироқ сайрашини қўймаган жажжи тўрғайим... Хазонсиз баҳорим... Севгисидаям, меҳр қаҳридаям хазондан, нотантиликдан қилча асар тополмадим... *(Инграйди.)*

Шу онда ақлу зикримни нечукдир сўлгин шубҳалар тимдаламоқда. Мен айтай, сиз ажрим этинг, сайроқи тўрғайим, Бахмалгинам! Нечун дунёда, бизнинг муҳитимизда Улуғ каби одамлар яшайди? Нечун ҳатто одамийликка нисбатан ҳам унинг захри қаттиқ, қўли зил, қўнгли хит? Нечун ундай қўчқор миялар тўғрилиқни, киши камолотини, замон шуурини кўролмайдилар ва ёки кўришни истамайдилар?! Нечун, хушовоз тўрғайим, нечун?..

Ёки мен ҳам ўз тинчлигим йўлида, Улуғдай хира ва чигал одамлар қанотида, қаноатида, иззатида юпанч топайми?.. Обрў жойида, оила осойишта, мана

бу машаққатлар йўқ... Неткум, дилнавоз тўрғайим? Унда, нечук фарзанд, коммунист номини оқлайман, нечук йигитлик шаънини кўтараман?!

Ҳов, саҳро шоираси, бўғзимда бўғилмиш фарёд шубҳаларини сиз ажрим этинг!.. *(Бир нарсани кутгандай сукут сақлайди.)*

Ҳа-а-а... Эшитдим, эшитдим, азиз тўрғайим!.. Қиё боқмайин сайрайсиз. Менинг бу шубҳаларимдан куласиз, баланд парвозни, бадномни эмас, қуёш сари қанот ёзган, нур эмган қалқонтўш шоввозни қиёс қиласиз! Таҳсин... таҳсин, сайроқи тўрғайим! Удумингиз менга оламча мазмун: яшашдан адашмаслик, инсон номига гард қўндирмаслик! Ташаккур, сайроқи тўрғай, ажримларингиз учун меҳру ташаккур!.. Бахмалим!.. Сайроқи тўрғайим!.. *(Тинч қолади. Инграйди.)*

Бахмал, азизим, Бахмал! Қани сиз? Кўрдим! Сиз кўз ўнгимда! Сиз сари кетдим! Кетдим!

Қоронғилик қудуқ остини ютиб кетади-да, унинг хаёли аралаш Бахмал хонаси кўринади. Кечки таом стол устида. Хонада Бахмалнинг якка ўзи. Тирсаги ёстиқда, қўли юзида. Тахтадиванга чўзилганича ўйга толган. Устида атлас кўйлак, чивик беқасам нимча, бир қўлида оплоқ тонг гули. Соат ўрни уради. Бахмал бир соатга, бир қўлидаги гулга тикилиб, чуқур тин олар экан, Полвон Султонов кириб келади.

Бахмал. Кечки салом.

Султонов. Саломат бўлинг. Юлдуз санаб ётибман, денг, ойм... Ёки оромингизни буздимми?

Бахмал *(гинаомиз)*. Янглишмасам, бугун хайрлашув оқшоми.

Султонов. Мени кечиринг, азизим, барвақт қайтиш иложини қилолмадим. Ўзингизни нималар билан банд қилдингиз?

Бахмал. Кўзларим йўлингизда интизор, севган тонг гулингиз билан дардлашиб фурсат ўтказдим. Эн-

ди сизга топшираман, олинг! Сизсиз нималар тўғри-
сида ҳасратлашганимизни айтиб берар.

Полвон Султонов тонг гулини ҳазиломиз қулоқларига тутиб,
тинглагандай ҳаракат қилади.

Султонов (*йўқ дегандай бошини тебратиб*). Си-
рингизни ошкора қилишни истамайди. Ойим, қуюқ
шафқатларингиз севгидан дарак — бу уйдагилар ҳа-
нуз мени севишади-я. Устингизда мен яхши кўрганим
кўйлак, чивиқ беқасам нимча, келинчак фаслингизни
эслатувчи жамалак зулф, яна тонг гули... (*Атрофни
назардан ўтказди.*) Столда кўнглимдаги таом.

Бахмал. Кўзингиз тушдими? (*Шўхчан чапак ча-
либ юборади.*) Овқат тамадди қилайлик-а?

Султонов. Агар ижозатингиз бўлса, бир оздан
сўнг. Фақат бир рюмка коньяк ичким бор. (*Рюмкага
қуйиб.*) Азиз йўлдошим саломатлиги учун! (*Ичиб юбо-
ради. Бахмал ташвиш-ла уни кузатар. Полвон Султо-
нов тахта-диванга ўтириб, гулга тикилади.*) Гул... бар-
ча чечаклар маликаси...

Бахмал (*ташвишини ичига ютишга тириша*).
Дейдиларки, гул — қиз, шамол — йигит эмиш. Икки
ўсмир, икки оловли қалб. Шамол гул дардида қўзга-
лар, гул шамол баҳрида чандон очилар: икки содда-
нинг шўх, шан бўйи табиатни уйғотиб, кишиларга
ором бахш этганича ер билан кўкни пайванд айлар
эмиш.

Султонов (*беихтиёр Бахмалнинг шоирона кай-
фиятига берилади*). Ўша сиз айтган тонг гули — қиз-
гина юрганида изидан тиллалар пайдо бўлар экан,
кулганида дунёда бўлмаган ажойиб чечаклар очилар
экан, йиғлаганида эса йиғисидан марваридлар тўки-
лар экан. Олтин қизгина яна сиз бўлманг?

Бахмал. Ўз гулига — ёрига сув ўрнига шарбат

тортувчи шамол — йигит мана бу дуторда вафо дарсини ўқиса-да, унинг муштипар ёри садоқат рақсида жавоб қайтарса?

Девордан олинган дутор узатилади. Полвон Султонов бир зум, фақат бир дақиқа хаёлга чўмади-да, сўнгра созлаб-негиб ўлтирмасдан «Тановар» пардаларини тўлқинлата кетади. Бахмал майин, ҳазин ўйинга тушар экан, юз-кўзидан ўрмаламиш дўлана-дўлана ёшларини яширишга тиришар, лекин созанда аллақачонлар огоҳ, шунинг учун ҳам созни зарб билан чертар.

Кўнглим гулгулада.

Султонов. Ундай экан, сафарни кечроққа қолдиришнинг иложи йўқми?

Бахмал. Йўқ-йўқ. Юрагимдаги гулгула ўзим ҳақимдамас, сиз тўғрида.

Султонов. Мен тўғрида? (*Кулгига солади.*) Азимам, сайроқи тўрғайгинам, мен учун ташвиш тортишга сабаб бўлмаса керак? Эркак бошим ва яна ўз уйимизда қолсам... Сиз ҳақингизда ташвишланиш тўғрироқ бўларди. Саҳрога жўнамоқдасиз. Бениҳоя оғир экспедиция. Жасоратингиз мени қувонтиради, лекин ташвишланмасдан мумкин эмас.

Бахмал. Ўтган йили ҳам боргандим-ку. Чорвадорлар орасида уч ой кездим ва бало ҳам ургани йўқ менга. Тажрибамга яна бир йил қўшилди. Одам сифатидаям, врач сифатидаям тажрибалироқ бўлдим. Мен учун ташвишланиш ноўрин. Аммо сиз...

Султонов. Нима мен?

Бахмал. Кўриб турибман, менга аён. Қандайдир кўнгилсиёҳлик сизни эзмоқда.

Султонов (*дуторни четга қўйиб, сал сукутдан сўнг*). Ҳозирча тинчлик.

Бахмал. Ана айтмадимми? Ҳозирча дедингиз.

Султонов (*хаёлчан*). Ҳа... ҳозирча.

Бахмал. Бундан чиқадики, кўнгилсиёҳлик юз

бериши мумкин экан-да! Аёл қалби «лип» этган сабо-ни сезишга қодир!

Султонов (оҳиста). Меҳрибон қалб.

Бахмал. Нима бўлди?

Султонов. Ғўзаларни самолётда дорилашни ман этдим.

Бахмал. Тўғри қиласиз! Бугун клиникамизга танасида жиддий заҳарланиш аломатлари кўринган яна бир одамни келтиришди. Бундай ҳодисалар ҳисобини йўқотиб қўйдик.

Султонов. Сиз — врач. Қилинган қарор мақсадини тушунишингиз оппа-осон. Аммо шундай одамлар нухасиям учрайдики, буни фаҳмламайдилар ва ёки тушунишни истамайдилар.

Бахмал. Турсунов?

Султонов. Ҳа. Бир неча марта тушунтиришга интилдим. Ғўза, полиз, боғ бир-бирига қўшилиб кетган. Уй-жойлар ҳам шунда. Кенг далаларда — марҳамат.

Бахмал. У-чи?

Султонов. Қўл кучи билан дорилашга қатъиян қарши у. Қатъиян... Тўғри, бу ишимизда ҳосилнинг бир қисмини бой беришимиз мумкин. Сирасини айтсам, шундаям ҳосилнинг қўри ёмон бўлмайдиган кўринади. Турсунов ўз олдига ягона мақсадни қўйган: бошқармамиз ҳисобидан область бўйича юқори ҳосилни қўлга киритиш. У янги секретарь, шуҳратга, тантанага чанқоқ.

Бахмал. Қатъий фикрига қарамасдан, сиз дорилашни тўхтатдингизми?

Султонов. Ҳа. Ўзга иложим йўқ.

Бахмал. Демак, эрта ва ёки индин бу хабар унга етиб боради ва шундан сўнг Турсунов...

Султонов. Мени чақиртиради. Умуман айтган-

да, у ҳазилниям, ҳазиллашиб ўлтиришниям ёмон кўрадиган одам. Агарки, қатъиян дедими — демак масала жиддий.

Ба х м а л. Бениҳоя жиддий. Энди нима қилмоқчисиз?

Султонов. Тошкентга учаман. Марказий Комитет бор-ку! Ўз қароримни ҳимоя қиламан. Турсунов кўп масалани ҳал қилиши мумкин, қўли баланд, лекин бошқалар ҳам бор-ку.

Ба х м а л. Сўнгра. Турсунов ўч олиш, кўролмаслик касофатига дучор, ўрнидан, сиздай ёшлардан қўрқар эмиш дейдилар. Вазият жуда-жуда жиддий экан.

Султонов (*ҳазилга бурмоқчи бўлади*). Ростини сўзланг: мендек тиниб-тинчимайдиган куёвга тақдирингиз тушганидан розимисиз, ёки норози?

Ба х м а л. Баъзида ўйга толаман. Табиати жўнроқ, яхшиликка-да, ёмонликка-да бехархаша кўникиб кетадиган, орқага силтагучи куёвим бўлса, турмушимиз сув сепгандай осойишталикда ўтарди, дейман. Баъзида эса бу ўйларимга қарши қўзғаламан.

Султонов. Агарки, куёв танлаш тарихингиз яна бир марта, бошидан қайтарилса, олмани менга отардингизми?

Ба х м а л (*кўзлари сузгин*). Сизча қандай?

Султонов. ...Отардингизми, йўқми?

Ба х м а л. Отгандаям, яна қандоқ денг, нақ пешанангизни нишонга олардим.

Султонов (*беихтиёр кулганича*). Раҳмат, жондилим, кўп яшанг! Яхшиликкаям, ёмонликкаям бифарқ, лоқайд бўлишни одат қилмадим. Кўммунист деган юксак номни оқлаш йўлида баҳолу қудрат кўрашув меним шууримга сут билан кирган — чиқмайдиган ҳатто жон билан...

Бахмал дераза томон бориб, пардаларни очяди.

Бахмал (*оҳиста*). Имоним комил... Бугун юлдузлар жамоли алланечук-а!

Султонов яқинлашиб, қўлини Бахмал елкасига қўяди.

Кўрдингизми?

Султонов. Кўрдим. Чиндан ҳам...

Бахмал. Кўзингиз ҳамиша юлдузлар жамолида бўлсин!.. Яна бир?

Султонов. Айтинг?

Бахмал. Юлдузи бор...

Султонов. Нима?

Бахмал. Ҳаёт қайноқ кўзларингиздан бир ўпай?

Султонов. Ҳозир-а?

Бахмал. Майлим... (*Тўйиб-тўйиб ўпар.*) Дардингиздан Полвоним, жасорат ва журъатни сира-сира қўлдан берманг. Шунингдек эҳтиёт шартлиги ҳам хотирангиздан кўтарилмасин. Турсунов ёмон, бераҳм одам.

Султонов (*таажжубда*). Қайдан биласиз? Областимизга келганига у қадар кўп бўлгани йўқ-ку.

Бахмал. Биламан-да. У ёмон, бераҳм одам...

Хона кўздан ғойиб бўлади. Яна қудуқ ости манзараси. Султонов ҳануз ўша вазиятида ётар. Инграйди, қимирлайди ва ниҳоят ҳушёр тартади. Ўрнидан қўзғалганича икки бўлак чилвирни қўлларига олиб, узоқ тикилиб қолади. Сўнгра юқорига боқади.

Султонов. Ҳа-а, Турсунов, сени ҳалиям яхши билмас эканман. Юраксиз, қўрқоқ эмас, бадбахт, ёмон бадбахтлигингни билмовдим.

Ойим, Бахмалгинам, сўзларингиз чин чиқди! Эҳтиёт шарт деган эдингиз-а... Турсунов, сени ҳануз яхши билмас эканман! Шодлик базмига ошиқма. Ҳали мен ўлганимча йўқ. (*Юқорига тикилади.*) Юлдузлар жамоли кўзларимда! Бу ердан ҳатто кундузи ҳам кўринишаркан. Кўрдим! Кўрдим! Юлдузлар жамолини

кўрдим! (Тик кўтарилган қудуқ деворларига тирмашар, чуқурчаларга оёғини қўйиб чиқмоқчи бўлар, юқори кўтарилар, йиқилар, яна тирмашар, яна йиқилар ва ниҳоят ўта толиқиб жим қолар.)

Юлдузлар жамоли кўзларимда, Бахмалгинам! Қайдасиз, Бахмалим? Севгимиз хабар берсин, ёрдамга келинг! Ойим! Бахмалгинам!

Ва фавқулодда юқорида қуёш нури ўрмалаб тушаётган томондан Бахмал овози эшитилади.

Бахмал. Полвон ака! Полвоним!

Султонов. Нима? Унинг овози! Уники. (Чақиради.) Бахмал!

Шу замондаёқ қудуқ устидан бир неча одамлар овози эшитилади: «Маҳкам бўлинг!», «Ҳозир тушамиз!», «Сабр қилинг!»

Одамлар!

Қудуққа Алижон тушиб келади.

Дўстим, кимсиз?

Алижон. Шофер. Отим Алижон.

Султонов. Ассалом, Алижон! (Қучоқлайди.)

Алижон. Арқонни боғланг-а. Зум ўтганча тортиб олишади. Менам, липиллаб орқангиздан чиқаман.

Султонов арқонни белига боғлайди.

Султонов. Алижон, у томонда хотин киши кўриндимми?

Алижон (кулганича). Бир жуфт. Доктор Бахмал опамлару ҳамшира. Исми Жумагул. Остимизда санитария машинаси бор.

Султонов. Демак, ўнгим! Демак, шу ерда экан!

Алижон. Ким?

Султонов. Ҳалолим! Биродар, Бахмалгинам! (Овоз беради.) Бахмал! Сиз томон кетдим!

Қоронғилик. Сўнгра қудуқ бошидаги саҳро парчаси пайдо бўлади. Полвон Султонов Бахмални эркалар. Бахмал эса гоҳ йиғлар, гоҳ кулар. Чўли ака билан Жумагул қудуқдан Алижонни тортиб чиқариш билан бандлар.

Бу каромат! Каромат! Мени ўз қўлингиз билан қутқазганингиз! Севгингиз омон сақлади. Балки, ажабсинишга ҳам ўрин йўқдир, чунки севгининг ўзи буюк каромат.

Бахмал. Нима бўлди? Нима? Нечун бу ердасиз?

Султонов. Тошкентга кетаётган эдик. Самолёт аварияга учради... Ҳозирча шу, тафсилотини кейин айтаман!

Алижон ҳам қудуқдан чиқади.

Тезроқ, шошилинг... У томонда, барханлар орқасида Қорасоч билан Бобо Равшан ёрдамга муҳтожлар. Рацияларинг бордир?

Алижон. Шай.

Султонов. Тошкентга тезда хабар беринг. Вертолёт юборишсин.

Алижон. Хўп, ака! *(Машина сари чопади.)*

Султонов *(Бахмалга)*. Машинани ўзингиз қайдай оласиз-а? Ораси яқин, учта бархан ошилса — бас.

Бахмал. Албатта. Аммо нима даркори бор...

Султонов *(қумдаги изларни кузатиб)*. Биз, эркаклар мана бу из орқасидан тушамиз. Бир одамни топишимиз лозим.

Югурганича Алижон киради.

Алижон. Ишлар беш! Хабар кетди. Вертолёт тезда чиқади.

Султонов. Алижон, машинани доктор опага топширасан, биз бўлсак... *(Чўли ака билан Алижонга мурожаат қилади)*, мен билан юрасизлар.

Чўли ака. Хўп... Олдин бўз қимиздан... (Белидаги мешни кўрсатади.)

Бахмал. Асло, мумкинмас!

Чўли ака. Бахмалой, дурустини айтсам, тургани наф, қимизу қўзидан, қазию қиздан ўлган одамни умримда эшитмадим. Яна небилай?

Бахмал. Эшитмаганингиз маъқул...

Жумагул (пиқиллаб кулганича). Дим сара!

Бахмал. Ҳмм... Полвон ака, аввало, сизни яшилаб қарашим зарур. Аҳволингиз оғирроқ... Ўзингиз ёрдамга муҳтожсиз!

Султонов. Кейин. Вақти билан. Ҳўв-в анави томон ҳайдайсиз, биз изни олиб борамиз.

Биродарлар, юринглар!

Қоронғилик. Саҳна ёришганда самолёт парчалари ёнидагиларни кўрамиз. Султонов ҳикоясини тамомламоқда.

Қудуқ тепасида ана шундай ҳодиса содир бўлди. Унинг таржимаи ҳолига оид баъзи бир гаплардан хабардор бўлганим учун, Турсунов мени ўртадан кўтариб ташлашни ният қилди.

Турсунов (шанғиллайди). Яхлит бўҳтон! Ҳеч гапдан хабарингиз йўқ! Бўлиши ҳам мумкин эмас!

Султонов. Яхлит чин. Нима тўғрисида гапирганимни қудуқ тепасида хўп яхши англаб олдинг. Мени йўқ қилиш нияти ҳам шунда туғилди. Аммо, бу гал ҳам янглишдинг. Мен ўлмадим. Агарки, ўлиб кетсам-да, барибир ҳақиқат тирик қоларди. Тобутда ётиб ҳам сени айбдор қилардим.

Бобо Равшан. Очиқроқ айтинг, ўғлим, яширгани нима? Нимадан огоҳсиз?

Султонов. Огоҳ бўлган гапни Бахмалдан эшитганман. Экспедицияга жўнаб кетиш кечаси сўзлаганди. Ўз тилидан эшитганингиз яхши.

Ба х м а л. Айтганингиз бўлсин, Полвон ака. Майли, сўзлайин. Гарчи қайта эсга олиш юрагимни қийма-қийма айлаб, мени даҳшат оташига ташласа-да.

Бу ҳодиса эллик иккинчи йилнинг қишида юз берган эди.

Мен, кийик боласидек шўх, шалоладек ўйноқи қизгина медицина институтининг тўртинчи курсида ўқирдим ва практика учун клиникага қатнардим. Кунлардан бирида Турсунов пайдо бўлди. Нима билан касаллиги бутунлай номаълум бўлса-да, уни иззат-икромли бемор деб билардилар. Навбатчи ҳамшира вазифасини ўтар эканман, эрта-ю кеч олдидан жилмасликни, нима истаса қайтармасликни, неки хоҳласа, безътироз бажарилишини буюрдилар... Бу кишининг истакларини бажо қилиш — мен учун ўлим билан тенг эди, чунки... кўрди дегунча тегажаклик қилар, елимдай ёпишар, тинч қўймас. Навбатим тунга тўғри келганда-чи, ўзимни қўярга жой тополмасдим.

Қ о р а с о ч. Аблаҳ!

Ба х м а л. Ана шундай тунлардан бирида мени ёнига қақирди. Уят, буни сўзлаш мен учун ўта уят...

Қ о р а с о ч. Сиз эмас, бу разил уялсин!.. Гарчи аллақачонлар уятни, номусни кўкка совурган бўлса-да.

С у л т о н о в. Гапиринг, Бахмал, ҳаммасини гапиринг.

Б о б о Р а в ш а н. Қароғим, тортинма.

Ба х м а л. Шу кечаси қутурган, кўзлари қонга тўлган экан. Мени шахвоний йўлга бошламоқчи, зўрламоқчи... Бир иложини қилиб, қучоқларидан қутула қочдим. Шундаям орқамдан югурди, ҳансираган нафасини сезардим... Жоним ҳалқумимга тақалди. Ярим

тун бўлгани учун овоз беришдан андиша қилардим.
Қай томон қочсам, қутулиб кетишимни билмасдим...

Қоронғилик. Сўнгра клиниканинг хизматчиларига мосланган хоналаридан бири кўринади. Хонанинг иккита эшиги бор: бири коридорга, иккинчиси душ бўлмасига олиб чиқади. Хонанинг деворлари тизма қатор оқ шкафчалар билан лиқ тўла. Ҳар шкафчала уч хол — тешик ўйилган. Бу ер клиника хизматчиларининг кийим ўзгартирадиган хонаси.

Ҳозир хонада ҳеч ким йўқ. Кўзлари хонасидан чиққан Бахмал югурганича пайдо бўлади. Худди қафасга тушган қушдай олазарак, душ бўлмасига отилар, сўнгра қайтиб чиқар, энг четдаги шкафчанинг эшигини очар. Шкафча бўм-бўш. Чоғи торроқ бўлса-да, ниҳолдек Бахмал учун жой етар. У чироқни ўчирганича, ўзини шкафчага олиб, эшигини беркитишга улгуради. Ва шу онинг ўзида оғир одим шарпаси эшитилиб, Турсунов кириб келади.

Турсунов (*қоронғида*). Ҳайт, сабил! (*Гугурт ёқиб, чироқ тугмачасини топади. Хона нурга тўлади. Турсунов кўзлари изланар. Оёқларида шиппак, устида клиника пижамаси.*) Бахмал! Қайга кетди! Ажаб! Назаримда, ўзини шу хонага ургандай бўлди. (*Душ бўлмасига ўтади.*) Ажаб... (*Яна хонага қайтади, коридорни ҳам назаридан кечиради.*) Шунда бўлиши керак. Бахмал!

Турсунов шкафчалар эшигини очишга тутинади. Биронтасиям қулф эмас. Баъзилари бўш, баъзиларида кийим кечак осилган. Турсунов шкафчаларни бирин-кетин назаридан ўтказар, Бахмал беркинганига яқинлаша борар. Қўли етмаган икки шкафчадан бирини очиб, осийликдаги кийимларни ушлаб-ушлаб қўяди. Эндиги навбат... Шу дақиқада, коридордан одамлар дукури ва овозлар — эркаги — Деҳқон Улмасовники, аёли — санитарканики — эшитилади. Турсунов қулоқ солади. Юз-кўзида ҳайрат, ташвиш аломатлари. Эшиги очиқ шкафча қаршисида тек қолган. Бахмални излаш хаёлидан кўтарилган. Коридордан келмиш овоз жонини олгудай.

Санитарка (*эшик орқасида*). Ҳали заҳотгина кўргандим. Шу эшикка кирдилар.

У л м а с о в (*Эшик орқасида*). Текшириб кўрамыз... (*Эшикни очиб, Турсуновга дуч келади.*) Ҳаққаси рост. Ўзлари. (*Эшик орқасидагиларга.*) Ҳордиқ чиқариб туринглар. Бўлди. Авлороқда кутинглар. Чақирарман. (*Эшикни қаватлайди.*) Улуғ Турсунович, салом бердик.

Турсунов жим. Калтак ютган одамдай қотган.

Қандай ҳунар кўрсатяптилар бу ерда? Қораларини шкафга олмоқчиларми? Сомонхонага қочишдек фойдасиз уриниш! Иккимиздан ўзга кимса йўқдир-а? (*Душ бўлмасига мўралайди.*) Айтганимдай — якка ўзимиз. Акс ҳолда, бу хонада гумдон бўлиш пайига тушмасдингиз, албатта! Отамлашамизми? Сиҳат-саломатлик қалай?

Турсунов (*зўр-базўр*). Ёмон.

У л м а с о в. Эсиз-эсиз! (*Бошини чайқар.*) Сиҳат-саломатлари ёмон бўлса махсус шароит яратиш лозим, ўзлари эса оёқда юриптилар, яна шкафга беркинишни ният қилганлар. Азиз жонларини аямай қўйибдилар-да, Улуғ Турсунович! Ўзларига ғамхўрлик қилиш эҳтиёжи, алоҳида шароит, ҳалигидай, шароит яратиб бериш зарурияти борга ўхшайди-ёв. (*Сўзлари заҳарханда киноя билан тўла. Худди мушук сичқонни ўйнагандай, у Турсуновни ликонглатар.*)

Бемор эрсалар-да, безовта қилишга эҳтиёж туғилди. Ўзи тутантириғи йўқ, чинданам арзимас юмуш-ку-я, бироқ, шошилинчроқ, шу сабабли ярим тунга қарамасдан ташриф буюрдим. Кечиргайлар. Ҳа, дарвоқе, ўзлари ҳам бедор эканлар, аксида оромларини бўлиш одобдан бўлмас эди. (*Шошилмасдан чўнтагидаги конвертни олиб, ундан қандайдир қоғозни чиқазади, шошилмасдан қоғоз тахини ёзиб, Турсунов кўзларига тўғрилайди.*)

Танидиларми?

Турсунов (*тезоблик билан*). Йўқ!

Улмасов (*чақчақ уриб*). Демак, танидилар. Бу ҳужжатга, табиийки, доимий одатларига кўра, имзо чекмаганлар, бироқ машинка топилган ҳамда қачон ва қай вақтда уни қўлга олганлари бехато аниқланган. Бу каби нозик тўсиқларни босиб ўтиш, Турсунов, ҳали сиздай эчкидум чавандозлар қўлидан келмайди. Уятлари очилиб қолганидан хабарлари йўғу, баланд дорга осиладилар. (*Заҳаромиз*.) Йўлингизда тўсиқ бўлганлар устидан чақимчилик, чизмакашлик-илмакашликни ҳунар қилдилар, билиб билмасликка олдим. Акамларнинг тинмай баландга интилишлари менга ҳатто ёқар, маъқул эди. Қиёфангизда ўзимни кўрадим. Ёрдамга келган вақтларим ҳам бўлган. Баъзан эса, сирасига келсак, ишонардим ҳам. Кўтарасини айтганда, ҳеч кимсага ишонмайман. Мана оқибати. (*Қўлидаги қоғозни ўйнатади*.) Мени устимдан шикоят тўқидилар. Менга қўл кўтариш! Ақлдан оздиларми! Деҳқон Улмасовнинг қандай зот эканини унутдиларми? Деҳқон Улмасов — енгилмас қоя эканини наҳотки унутсалар? Мана, кўзларининг пахтаси ўйнасин. (*Яна қоғозни бурнига тикади*.) Тузоғимга тушди! Ўзлари ҳам тузоғимда. Энди без терасиз!..

Турсунов. Раҳм қилинг, Деҳқон Улмасович, шафқат айланг!

Улмасов (*тикандай ботади*). Асло. Бу — сиз ва менга монанд кишилар руҳига бутунлай ёт сўз. Ўзгалар қонини сўрганлари — мен учун парвои фалак. Бироқ зил қўлларини каминага кўтардилар. Менга-я! Кулларини кўкка сокураман. Тахтакач остида қиймалаб бурдалашга қурбим келади. Мана бундай! Мана бундай! Мана бундай. (*Қоғозни қиймалайди*.) Авахтага олиб кетишларини кўргазганга шукур. Ўз қўлим

билан авахтага олиш ордерини топширишимдан кай-
фим тароқ.

Чунтагидан ордерни чиқазди. Турсунов қалтироқ қўллари би-
лан ордерни олади.

Шинаванда юристларнинг бир нақли бор: одам
бўлса бас, жиноий модда топиладиғон матох. Қандай
саришта қилиш йўл-йўриғи ўзларига аён. Бўғизларига
сиққанича бўйинга ортаверадилар. Ўзлариники —
чўққиси, имонлари комил бўлсин. *(Фавқулодда кулиб
юборади.)* Ўзингни касалга солиб, шкафга яшириниб,
мендан қутулмоқчи эдингми, гўдак! Сендан омироқ
душманларимниям гўшт қилолмаганимда кимсан
Ўлмасов деган одам бўлармидим. Итдан тарқаган!
Болдиримдан олмоқчи эдинг, лозимимни йиртишга
ҳам қурбинг келмади, сўлагинг оққани қолди, холос.
Аҳмоқ, нокас!

Турсунов. Раҳм қилинг, Деҳқон Ўлмасович!
Шафқат айланг! Нокасан, аҳмоқман, ит боласиман!
Итингиз — вафодорингиз бўламан. Раҳм қилинг! Си-
ра-сира... Вафодор кўпкак каби садоқатли бўламан.

Ўлмасов. Кўп акиллайверма! Аллақачонлар
оламдан ўтгансан. Лагердаги фалон номерсан, холос,
ўлакса! *(У эшик сари борар экан, Турсунов олдини
тўсмоқчи бўлади.)*

Ўт! Йўлимни тозалаб қўй! *(Эшикни очиб, овоз бе-
ради.)* Ҳой, бу ёққа! Олинг буни! *(Турсуновга.)* Туёғи-
нгни шиқиллатиб қол, ҳез!

Турсунов судралгандай зўрга чиқади. Ўлмасов оппоқ дастрўмол-
часини олиб, қўлларини артар, сўнгра жирканганича уни полга
улоқтирар-да, Турсунов кетидан юрар. Одамлар шарпаси узоқ-
лашади. Хона бўм-бўш, Бахмал кўринади. Юзларини устидаги
оқ халатидан ажратиш қийин. Даҳшат ва нафратдан қалтироқ
босган. Худди илонни босиб олишдан қўрққан каби ердаги даст-
рўмолча атрофидан айланиб, кўзини ундан узмасдан ўтади. Ко-
ридорга қаратилган эшикни аста-секин очади-да, хонадан ўқдай
отилиб қолади.

Ўзбекилик. Яна саҳро. Турсунов устидан суд кетаётган манзил кўринади. Бахмал ҳикоясини тамомламоқда.

Бахмал. Шу тахлитда мен, беихтиёр, қабиҳ суҳбатнинг гувоҳи бўлдим. Ҳатто, шкаф дарчасида ўйилган хол орқали башаралариниям кўриб турдим. Бу воқеани бирон кишига айтиб қўйишдан, ёки тушимда сўзлаб юборишимдан чунон ҳам қўрқар эдим. Тушимга кириб, уйқудан сачраб уйғонган тунларимнинг ҳисоб-китоби йўқ.

Уша кечадан сўнг, то яқин ўртада областимизда пайдо бўлганича, Турсунов ҳақида бирон сўз эшитмадим. Бир куни кўриб қолдим, қарасам, худди ўзи, ўша Турсунов. Ниҳоят дафтарини Полвон акамларга очиб ташладим. Шу!

Султонов. Мана, Турсунов, қамоққа олиниш тарихинг. Ноуддабурон овчига ўхшаб ўз тузоғинга илингансан. Ҳақингда Ўлмасов томонидан бичиб-тўқилган иш сохта бўлгани учун, кейинчалик, сени оқладилар. Сенга айбсиз айбдор сифатида қайта ҳурмат кўрсатилди, яна катта вазифа топширилди.

Биродарлар, Ўлмасовнинг қандай мараз шахс бўлгани, халқимизга етказган зараркунандалиги сизларга маълум. У қилмишига ярашасини тортди. Аммо у суд вақтида Турсунов тўғрисида чурқ этмаган. Нега? Балки хотирасидан кўтарилгандир?

Сен, қувлик-шумликда шайтонга фириб берган найрангбоз Ўлмасов қўлида маймундай эрмак бўлгансан. Йўл-йўлакай тирноқ остига олинган канадай сени эсидан чиқариб юборган, чунки эзилган кананинг қўланса ҳиди бирпасда тарқалиб, одам димоғини безовта қилишдан тўхтайдди. Лекин у, қамоққа олинганинг қадар, қилмиш-қидирмишларингдан, қанча-қанча одамлар оёғига туҳмат-бўҳтон кишанини солгани-

нгдан яхши огоҳ эди. Қорасоч, ким билсин, балки акангиз Акмалжон ҳам Турсунов деган чақимчи чиз-макашнинг найранги туфайли ўлиб кетгандирлар. Улар бирга ишлашгандилар-ку.

Қорасоч. Қандай қабоҳат!

Султонов. Ҳар нечук бўлса-да, мана энди ажрим этилиши турган гап.

Жумагул (*таажжубда*). Нишатиб одам боласи шундай ғаддорликка боражак? Нишатиб?

Алижон. Заҳарли илон! Кампирчопон! Ундан баттари!

Чўли ака. Кўпни кўрган чўпонман. Умрим саҳрода, қўй-қўзилар кетида кечди ва қашқирларга юзма-юз бўлишдан зиғирча чўчимас эдим...

Небилай?.. Локийин, сендақа одамлар билан бир чўлда яшаш, агарчандики, сен Турсунов бир этагида, мен бошқа этагида турсам ҳам, қийин бўларди-ёв. Вақтида узилмаган чечак тиканга айланиб озор бергай, вақтида сузилмаган ош қирмочга айланиб меъдани бузгай. Ҳа-да!

Қорасоч. Шириндан ширин нима! Фарзанд, албатта!.. Лекин мен фарзанддан жудо бўлдим... Аччиқдан аччиқ нима? Улим аччиқ... Утсиз ўртаниб, ўтинсиз тутаб, гўр оғзидан қайтар чоғимизда, тили аччиқ, дили нопок бу одам оқовасининг қилмишларини англамоқ — нақадар мушкул, юрагим тарс ёрилса ажаб эмас.

Султонов. Турсунов, кўп йиллар оёғимиз остида ўраллашиб, зараркунандалик қилиб келдинг. Зараркунандалик ҳунарини соҳибкорлик билан, заҳар бойлаб, ҳаттоки, катта истеъдод билан адо этдинг.

Сен ва сенга ўхшашлар, сенларга монандларни яратганлар камолимизни, ҳаётимиз парвозини бир ҷафас ҳам ушлаб қололмадилар. Аммо зараркунанда-

лик қилдиларинг, кўп зарар етказдиларинг. Бас, замонангиз сувга уриб кетди, энди ҳеч қачон, бутунлай қайтиб келмайди.

Б о б о Р а в ш а н. Болаларим, бери келинглар.

Жумагул билан Алижон яқинлашадилар.

Унга зеҳн билан боқинг, токи, қалбингизга ўрнашиб қолсин. Ажал бизнинг орамиздан Ленинни узиб кетганда у дунёга келгану, лекин Лениннинг асл издоши сифатида вояга етган. У йигирма тўртинчи йилнинг октябрида туғилган, у совет Ўзбекистонимизнинг ёшдоши. Бундайлардан ибрат олинг. Обком секретари бўлишга арзирлик коммунист. Лениннинг чин издошлари бўлишга тиришинг. Бу — кекса коммунист Бобо Равшан насиҳати, болаларим. Яна айтсам. Бу-да (*Турсунов томон ишора қилади*) ҳамisha ёмон отлиқ бўлгани йўқ. Ёмонлик бамисоли очкўзлик. Қанча ён берилса, шунча талаби ошаверади. Бир маротаба ён берилдими, унинг қаршисида бир карра заифликка йўл қўйилдими — у одам ер билан яксон бўлди, деяверинг. Бунда одамликдан, одамийликдан асар ҳам қолган эмас.

Ёмон ҳаракат, қора ният бошини, кимда бўлмасин — ўзингиздами, бошқалардами, бошини мажақланг. Тил билан дилни пайванд қилолмасангиз, бир кун ҳам дунёда яшаш ҳаром. Ваъда бероласизми?

Ж у м а г у л. Ишонинг!

А л и ж о н. Қасам ичдим.

Турсунов, дабдурустдан ўзини қум устига ташлайди-да, ағнағанича ғингший бошлайди.

Ч ў л и а к а. Кўппак ўз дафнини пайқаб, ғингшимоқда.

Қ о р а с о ч. Бас, сабри қарорим тугади!

Султонов. Сабр лозим. Даврамиздан чиқиб кетишига оз қолди.

Шу замон, гўё Султонов сўзларининг далилидек, вертолёт шовқини эшитилади.

Алижон. Вертолёт!
Жумагул. Сизларга келди.

Барча турли ҳаракатлар қила бошлайди. Вертолёт шовқини бир зўраяди-да, таққа тўхтайди. Вертолётда келганлар носилкалар кўтара келиб киришади. Бобо Равшан билан Қорасочни олиб чиқадилар. Султонов Турсунов сари яқинлашади.

Султонов. Турсунов, кетдик. Қанчалик кўнгилсиз бўлсаям, бирга учишга мажбурсиз. Тур ўрнингдан.

Ўрнидан турган Турсунов зўрга қадам босади. Кўзлари олазарак. Ниҳоят қораси ўчади. Ҳамма чиқишган. Бир зум саҳна бўшаб қолади. Сўнгра Султонов, Бахмал, Чўлиака, Алижон ва Жумагул қайтиб киришади. Кун оёқлаб, оқшом тушмоқда. Юлдузлар жамол кўрсатишади.

Бахмал (Султоновга). Хайрлашув вақти яқинлашди. Сиз учиб кетасиз, бизлар машинани чоптирамиз. Чўпонлар интизор бўлишгандир. Чўлиака, сизлар машинага чиқаверинглар, мен ҳозир...

Султонов. Биродарлар, кўришгунимизча омон бўлинглар. Катта раҳмат.

Чўлиака. Полвон Султонов, иним, ҳамиша шундайлигингизча қолинг, ўғил бола!

Алижон. Оқ йўл, Полвон Султонович.

Жумагул. Дим бахтли бўлингиз.

Султонов. Раҳмат, дўстларим, раҳмат!

Ҳамма чиқиб, Полвон билан Бахмалнинг якка ўзлари қолишади.

Бахмал. Хайирингиз, Полвоним.

Султонов. Кўришгунимизча хайр, кушовоз тўр-

гайим. Бугун кўрган туш-хаёлимда айтилган сўзларимни такрорласам?

Ба х м а л. Қани?

С у л т о н о в. Беғубор осмон ва метин қанот хуш-овоз тўрғай қўшиқлари учун ҳаводай зарур. Одам учун ҳам беғубор осмон ва кучли қанот даркор. Шунда ҳаёти қўшиқ каби кечади. Тепамиздаги беғубор осмон бизники умрбод.

Ба х м а л (*бошини орқасига ташлаб*). Юлдузлар ҳам... Юлдузлар жамоли ҳам...

С у л т о н о в. Юлдузлар ҳам. Меҳрибоним, Бахмалгинам, ваъдам шул: қанотларим доимо мустаҳкам, парвозда бўлади, доимо. Севгингиз, жасоратингиз, қўшиқларингиз сайроқи тўрғайим, қувватимга қувват, ақлимга ақл қўшар. Яхшилар ва яхшилиқ оҳорига тескари тушиб, қанотим қайрилса — одам эмасман.

Ба х м а л. Сиз баланд чўққилар устида парвоз қиласиз. Юлдузлар сари учасиз. Сизнинг уйғоқ кўзларингиз ҳамиша юлдузлар жамолида бўлсин! (*Кўзларидан ўпади.*) Ҳамиша... Дардингиздан, Полвоним!

С у л т о н о в. Ҳамиша... Юлдузлар жамоли... Кўзларимда.

Улар ажраладилар. Машина овоз беради, вертолёт мотори гуриллайди. Вертолётнинг қизил, кўк чироқлари осмонда «милт-милт» кўринади. Югурган машина чироқлари саҳро оқшоми бағрини ёра узоқларга кетади. Коинотда фақат осмону юлдузлар ҳоким.

П а р д а

Т а м о м

Л. Н. ТОЛСТОЙ

ТИРИЖ МУРДА

САРВАР АЗИМОВ таржимаси

«Олти парда (ўн икки кўриниш)ли драма

ҚАТНАШУВЧИ ШАХСЛАР:

Федор Васильевич Протасов (Федя).

Елизавета Андреевна Протасова (Лиза), унинг хотини.

Миша, чақалоқ, ўғиллари.

Анна Павловна, Лизанинг онаси.

Саша, Лизанинг синглиси.

Виктор Михайлович Каренин.

Анна Дмитриевна Каренина, унинг онаси.

Марья Васильевна Крюкова, Лизанинг дугонаси.

Сергей Дмитриевич Абрезков, князь.

Маша, лўли қиз.

Иван Макарович, кекса лўли, Машанинг отаси.

Настасья Ивановна, кекса лўли аёли, Машанинг онаси.

Михаил Андреевич

Афремов	}	Федянинг улфатлари.
Стахович		
Вуткевич		
Коротков		

Иван Петрович Александров.

Петушков, рассом.

А р т е м ь е в.
В о з н е с е н с к и й,   К а р е н и н н и н г
к о т и б и.
С у д т е р г о в ч и с и.
С у д т е р г о в ч и с и н и н г м и р з а с и.
М е л ь н и к о в.
П е т р у ш и н, а в д о к а т.
Е ш а в д о к а т.
Д о к т о р.
Лўлиларникидаги о ф и ц е р.
М а ш ш о қ.
К а т я } лўли қизлар
Г а ш а }
Лўли аёли.
1- лўли.
2- лўли.
Суддаги х о н и м.
Суддаги о ф и ц е р.
С у д х о д и м и.
П р о т а с о в л а р э н а г а с и.
Д у н я ш а, П р о т а с о в л а р о қ с о ч и.
П р о т а с о в л а р м а л а й и.
К а р е н и н л а р м а л а й и.
М а й х о н а д а г и ж у в о н.
М а й х о н а х ў ж а с и.
М а й х о н а х и з м а т к о р и.
М и р ш а б.
К у р ь е р.
Суддаги ж а н о б.
С у д ья л а р, т о м о н а б и н л а р,
г у в о ҳ л а р, э р к а к в а аёл лў-
л и л а р (хор).

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна, андак етилган, сочлари оппоқ бека, корсетда, чой ичишга ҳозирланган стол ёнида якка ўзи ўтирар.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна ва чойнак кўтарган Энага.

Энага. Қайноқ сувларидан олсам майлими?

Анна Павловна. Майли. Мишагина қалай?

Энага. Жони ҳалак. Ойимбеканинг болани эмизганларидан эмизмаганлари яхши. Уз қайгулари билан ўралишиб қолганлар, болагинанинг жони эса қийноқ-

да. Туни билан мижжа қоқмай йиглаб чиққан хотин-да сутга бало борми.

Анна Павловна. Чамамда, овунганроқ кўри-нади шекилли.

Энага. Бо-о, овуниш қаёқда. Одамни зардоб қи-вордилар. Алланималарни ёзадилару йиғлайдилар, йиғлайдилару ёзадилар.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Саша

Саша (*киради. Энагага*). Сизни Лиза истаяпти.
Энага. Ҳозир, мана ҳозир. (*Чиқади.*)

ТҮРТИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна ва Саша.

Анна Павловна. Энага айтишича, ҳануз унинг кўзларидан жиққа ёш аримас эмиш. Нега энди шу чоққача овунолмас эканлар.

Саша. Хўпам антиқа сиз-да, мама¹. Ахир у ўз эридан, ўз фарзандининг отасидан жудо бўлмоқда-ю, сиз эса паққос овунишдан келасиз.

Анна Павловна. Овунадими, йўқми — бари-бир ғишт қолипидан кўчди. Менки, онаизори бўла ту-риб, қизимнинг эридан чиқишини наинки маъқул би-лиш, балки мамнуният билан қабул қилган эканман-ми, демак у эр отлиқ жониворнинг баҳоси шу. Ундай бетайин кимсадан қутула олгани, ундай ўтмас пичоқ-дан қўл силтай билгани учун хафа эмас, шод бўлиши керак, шод.

¹ Французча.

С а ш а. Мама, нима сабабдан тилингиз мунчалик аччиғ-а? Деганларингиз ноўрин экани ўзингизга яхши аён-ку. Федя бетайин одам эмас, ажойиб-ғаройиб инсон, гарчи айрим нуқсонлари бўлса-да.

А н н а П а в л о в н а. Баракалло, ажойиб-ғаройиб кимса бўлгани учун ҳам қўлларига муллажиринг тушдими — ўзиникими, ё ўзганикими — фарқига бормай...

С а ш а. Мама, ўзгалар пулига қўл уриш унга ёт одат.

А н н а П а в л о в н а. Тушингни сувга айт, бола, хотининикини созуриш ўзганикени созуриш билан баб-баравар гап.

С а ш а. Бор-йўқ давлатини хотини қўлига топшириб қўйган-ку у ахир.

А н н а П а в л о в н а. Миридан-сиригача кулдай созуришини хўп англагани учун ҳам топширганда, бошқа иложи ҳам йўқ эди.

С а ш а. Совурадими, совурмайдими, аммо ақлим етгани шу: эрдан ажралиш, айниқса Федяга ўхшаш кишидан ажралиш мумкин эмас.

А н н а П а в л о в н а. Сен билган ақлга қараганда, топган-тутганини кулдай созуриб бўлган кунни валўли ўйнашларини хонадонимизга бошлаб келган пайтни кутиб ўтириш лозим экан-да?

С а ш а. Уйнаши йўқ, бўлмаган ҳам.

А н н а П а в л о в н а. Ҳмм, ҳамма бало ана шунда, у барчангни мўлтонилик билан ўзига ром қилиб олган. Лекин сеҳрининг кучи менга ўтиб бўпти, анойи йўқ; икир-чикиригача менга маълум, буни ўзиям яхши билади. Лизанинг ўрнида бўлсам, мундан бир йил олдин паттасини қўлига топширардим қўярдим.

С а ш а. Гапларингиз — айтишга осон.

А н н а П а в л о в н а. Ҳечам осонмас-да. Менга, онаизорга ўз қизини эридан ажралган ҳолда кўриш

осон деб ўйлама. Хоҳ иноң, хоҳ инонма: она бағрини эзадиган савдо деб шуни айтадилар. Лекин бу, ниҳол умрни зое қилишдан кўра маъқулроқ тадбир бўлса кераг-ов. Ҳа, худойимга шукурким, қизим ниҳоят шу қарорга келди ва орани очиқ қилди.

С а ш а. Ким билсин, ҳали ора очиқ бўлмаслиғиям мумкин.

А н н а П а в л о в н а. Федя талоқ қоғозини берса — бас.

С а ш а. Нима хосият чиқар экан бу ишдан?

А н н а П а в л о в н а. Хосияти шундаки, Лизанинг ҳали ўн гулидан бир гули очилгани йўқ, бахт ўз жамолини кўрсатса ажаб эмас.

С а ш а. Тавба дейман, мама, намуноча нафасингиз совуқ; Лиза бошқа одамга кўнгил қўйишдан жудаям узоқ, ахир.

А н н а П а в л о в н а. Нега кўнгил қўймас экан? Боши очиқ бўлганидан кейин. Ҳали Федяларингдан минг бор афзал одамлар ва ҳар бири Лизага уйланишни ўзи учун саодат деб билган шоввозлар чиқар, кўрарсан.

С а ш а. Мама, муғамбирлик сизга ярашмайди. Мени бир гумроҳ деб ўйлашга ҳам ҳақингиз йўқ. Биламан: сиз Виктор Каренинни назарда тутмоқдасиз.

А н н а П а в л о в н а. Хўш, уни назарда тутсам нима қипти? Мана ўн йил бўлдики, Лизада кўнгли бор. Лиза ҳам уни яхши кўради.

С а ш а. Яхши кўришга кўрарку-я, бироқ эрига бўлган муҳаббати ҳаммасидан устун. Ҳали сиз айтганингиз эса ёшлик чоғларидан давом этаётган қадрдонликдан бошқа нарса эмас.

А н н а П а в л о в н а. Бунақа қадрдонлик бурмадини биздайлардан сўра. Фақат, ўртадаги гов кўтариб ташлансами — вассалом.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Оқсоч хотин киради.

Анна Павловна. Яна нима?

Оқсоч хотин. Ойимбека, қоровул қўлига хат бериб, Виктор Михайловичга юборгандилар.

Анна Павловна. Тўхта, Ойимбека деганинг ким ўзи?

Оқсоч хотин. Ойимбека — Лизавета Андреевна.

Анна Павловна. Хўш, нима қипти?

Оқсоч хотин. Виктор Михайлович, бир пастдан кейин ўзим кириб чиқарман, деган жавобни етказишни топшириптилар.

Анна Павловна (*ҳайратда*). Ҳали замон уни тилга олгандик. Аммо заруриятнинг боиси нимада экан? (*Сашага*.) Сен билмайсанми?

Саша. Билсам — биларман, билмасам — йўқ... Қайдам.

Анна Павловна. Ҳмм, сир дегин.

Саша. Лиза келганда, ўзидан сўранг.

Анна Павловна (*бошини тебрата, оқсоч хотинга*). Самоварга ўт ташлаш керак. Дуняша, кўтар бунни.

Оқсоч хотин самоварни ола чиқади.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна ва Саша.

Анна Павловна (*ўрнидан қўзғала, кетмоқчи бўлган Сашага*). Кароматимга қойилмисан. Ҳаш-паш деганча унга чопар юборипти-ку.

Са ша. Юборса нима қипти, бирон бошқа иш юзасидандир.

Анна Павловна. Яна қандай иш бўлуви мумкин?

Са ша. Шу тобда, айна дақиқада Каренинни бошига ҳам урмайди.

Анна Павловна. Ёшсан — пишарсан, бу шаштингдан тушарсан, ошиқма. Лизани мендан яхши биладиган одам йўқ. Уни излашдан мақсад — кўнгил оловчини қўмсаш.

Са ша. Вой-эй, мама, бу гапларингиздан шу нарса маълумки, Лизани у қадар яхши билмас экансиз.

Анна Павловна. Ҳали ўзинг кўрарсан. Бу ишдан мен бағоят хурсандман.

Са ша. Кўрармиз. *(Хиргойи қилганича чиқади.)*

ЕТТИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловнанинг якка ўзи.

Анна Павловна *(бошини тебратар ва мингирлар)*. Айна муддао. Ажаб бўпти-хўп бўпти. Айна муддао. Ажаб бўпти... Ҳа-да...

САККИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна ва оқсоч хотин.

Оқсоч хотин *(киради)*. Виктор Михайлович келдилар.

Анна Павловна. Яхшиликка кўринсин. Айт, ҳа, Ойимбекагаям хабар бер.

Оқсоч хотин ўзини тўрдаги эшикка олади.

ТУҒҚИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Павловна ва Виктор Каренин.

Каренин (*киради, Анна Павловна билан саломатликдан сўнг*). Менга юборган хатларида, Лизавета Андреевна бирров кириб ўтишимни сўраган эканлар. Ниятимиз бир ердан чиққанидан ғоятда шодман, чунки сизларникига бугун, оқшомда келишни ўзим ҳам кўнглимдан ўтказиб қўйгандим... Лизавета Андреевна сиҳат-саломатмилар?

Анна Павловна. Саломатликка саломатку-я, аммо бола нохушроқ кўринади. Ҳозир қорасини кўрсатар ўзиям. (*Хафақон.*) Ҳа-а, оғир кунларга қолдик... Ҳаммасидан огоҳсиз, чамамда...

Каренин. Огоҳман. Бундан уч кун муқаддам, ундан мактуб олинган кун мен шунда эдим. Лекин, наҳотки, бу сўнгги марта айтилган сўз ва узил-кесил ҳал қилинган иш бўлса?

Анна Павловна. Албатта-да, орқага қайтиш йўқ. Кечган кўргуликларни яна қайта бошга солишдан оғир мусибат бўлмаса керак.

Каренин. Ўн ўлчаб, бир кесадиган иш деб ана шуни айтадилар-ов. Зероки, ҳаёт-мамот масаласида енгилтаклик кетмайди.

Анна Павловна. Сўзсиз, оғир савдо. Бироқ, уларнинг оилавий турмуши аллақачонлар дарз кетганди. Шунга кўра, орани очиқ қилиш баъзилар ўйлаганича мушкул иш эмас. У одамнинг ўзиям яхши билладики, кўрсатган барча ҳунарларидан кейин хонадонимизга яна қайтиб кириш йўлларининг боши берк.

Каренин. Шундаймикин-а?

Анна Павловна. Қатор ифлосликлардан сўнг, илло-билло бу номаъқулчиликни энди қилмай-

ман, агар яна қайтарилса эрлик ҳуқуқимдан маҳрум бўлганим ва хотиним бошини очиқ қўйганим бўлсин дея қасам ичганидан сўнг ҳам, газандаликлар давом этаверса нима қилишни маслаҳат кўрардингиз?

Каренин. Никоҳ аҳди билан умр қилган аёл кишининг бошини очиқ қўйиш иложи ҳам бормикан?

Анна Павловна. Талоқ хат. Талоқ қоғозини беришга ваъдаси бор, қани, устидан чиқмай кўрсин-чи.

Каренин. Тўғридирку-я, аммо Лизавета Андреевна уни жонидан ҳам азиз кўриши...

Анна Павловна. Вой-эй, Лизанинг севгиси шу қадар оғир синовларга бардош беравериб адои тамоом бўлди, эндисига эса севги деган нарсадан асар ҳам қолмаган кўринади. Масту аластлик дейсизми, бетайинлик ва бевафолик дейсизми — ҳаммаси тўқис. Бундай эрни ҳануз севиш қай бир ақлга сиғади дейсиз?

Каренин. Севгининг кўзи кўр.

Анна Павловна. Севги, севади дейсиз, хўш, латтадай шалвираган, бирон ишда орқа қилиш қийин бўлган кимсанинг боз нимасини севиш керак экан? Энди бу ёғиниям айта қолай... *(Эшик томон аланг-жаланг назар ташлар ва ҳикоясининг белига тепилишидан кўрқа тез-тез гапирар.)* Кори — ҳоли пачава, бору йўғини гаровга қўйган, тўлашга сариқ чақасиям йўқ. Нима бўлди-ю, амакиси гаровга қўйилган бисот процентини тўлаб туриш учун икки минг сўм пул юбориб қолди. Бойвачча денг, бу пулния чўнтакларига урадилару... дори дараксиз йўқоладилар. Бемор бола бошида парвона хотинининг икки кўзи кўчада: эрта кутар, кеч кутар ва ниҳоят, томдан тараша тушгандай сиз билган хат келади — кийим-бошини бериб юбориш шарт эмиш...

Каренин. Ҳа, нимасини айтасиз, хабарим бор.

ЎНИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р. С а ш а в а Л и з а к и р и ш а д и.

А н н а П а в л о в н а. М а н а, и л т и м о с и н г н и е р д а қўймай, Виктор Михайлович ташриф буюриптилар.

К а р е н и н. Узр, бир оз кечикканим учун узр сўрайман. *(Опа-сингиллар билан саломлашади.)*

Л и з а. Илтифотингиз учун ташаккур. Айбга буюрмасангиз, бир нозик илтимосим бор, чунки сиздан бошқа таянадиган кишим йўқ кўринади.

К а р е н и н. Қурбим етганича хизматингиздаман.

Л и з а. Барчасидан ўзингиз хабардорсиз.

К а р е н и н. Ҳа, хабарим бор.

А н н а П а в л о в н а. Мен борай бўлмаса. *(Сашага.)* Юр, танҳо қолганлари маслаҳат. *(Саша билан чиқишади.)*

ЎН БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Л и з а в а К а р е н и н.

Л и з а. Ҳа, номимга юборган мактубида у орамиз узил-кесил очик, деб ёзипти. Мен *(кўз ёшини зўрға тўхтата)*... бундай ҳақоратни, бундай... уҳв, қисқаси, оила ипларини узишга қарор қилдим. Ва мени рад этишига ризо эканимни билдириб, унга хат ёздим.

К а р е н и н. Сўнгра нима бўлди?

Л и з а. Сўнграми? Сўнгра қилмишларимдан пуншаймон едим, усиз кечирмиш кунларим қаро бўлишини англадим. Ундан ажралишдан кўра, борки қилиқларига чидаш осонроқ кўринади менга. Уҳв, қисқаси, мана бу хатни унинг қўлига топширсангиз. Виктор,

Ўтинаман, хатимни ўз қўлингиз билан топширинг ва айтингки... хуллас, ўзингиз билан олиб келинг уни.

К а р е н и н. Яхши. (Ажаблангансимон.) Аммо иложи қандоғ бўларкин?

Л и з а. Унга айтингки, мен орамизда ўтган ҳамма нарсани унутишни, ҳаммасини унутиши ва уйимизга қайтишини сўрайман. Хатни одатдаги йўл билан ҳам юборишим мумкин эди. Бироқ, бирон одам ҳам унинг феъл-атворини мендан яхшироқ билмаса керак: бошида, ҳамма вақтдагидай, тўғри фикр юритади, кейин эса бирон кимсанинг таъсирига учади-ю ўйидан қайтади ва босмоқчи бўлган қадамнинг тескарисини қилади...

К а р е н и н. Ҳаракат қиламан, қўлимдан келганича.

Л и з а. Илтимосим сизга, фақат сизга тушганидан ҳайрондирсиз-а?

К а р е н и н. Йўғ-а... Чунончи, лабзи ҳалолликка нима етсин — ҳа, ҳайронман...

Л и з а. Лекин хафа эмасдирсиз?

К а р е н и н. Асло. Сиздан хафа бўлишнинг ўзи бир гуноҳмасми?

Л и з а. У кишини яхши кўрганингизни билганим учун ҳам сизга шу илтимос билан мурожаат этгим келди.

К а р е н и н. Униям ва ўзлариниям. Сизга аён бу. Ўзим учунмас, сиз учун яхши кўраман. Менга билдирган ишончингиз учун миннатдорман: қўлимдан келганини ишга солганим бўлсин.

Л и з а. Шунчалигини билардим. Сизга ҳаммасини айтишим лозим: унинг қайдалигини аниқлаш мақсадида бугун мен Афремовникига боргандим. Менга айтишларига кўра, улар лўлиларникига кетишган экан. Ана шуниси мени даҳшатга солади. Ана шунга

кўнгил қўйганини ўйлаганимда аъзойи баданим титрайди. Ўз вақтида олди олинмаса, унинг бутунлай тойиб кетиши менга яхши маълум. Тезроқ олдини олиш шарт. Хўш, борасизми?

К а р е н и н. Албатта-да, шу замоноқ.

Л и з а. Барака топинг, тезроқ уни учратиб айтингки, ўтган ишга саловат, қайтишини орзиқиб кутмоқдаман.

К а р е н и н (*оёққа босади*). Ҳа, айтгандай, қаердан изласам экан уни?

Л и з а. Лўлиларникида у. Ўзим ҳам борган эдим. Фақат остонадан қайтдим. Хат киритмоқчиём бўлдим, сўнгра фикримдан кечдим ва сиздан илтимос қилишни эп кўрдим... мана адреси. Айтинг, унга айтингки, тезроқ қайтсин, кўнглига ҳеч нарсани олмасин, ҳаммасини унутдим. Уни яхши кўрганингиз ва бизларга дўст бўлганингиз учун ҳам бу вазифани зиммангизга олишингизни сўрайман.

К а р е н и н. Қўлимдан келганича ҳаракат қилишга тайёрман. (*Бир лаҳза туриб қолади, сўнгра хайрлашиб чиқади.*)

УН ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Л и з а танҳо.

Л и з а. Тоқатим тоқ, тоқатим тоқ. Ҳаммасига чидаганим бўлсин, фақат... тоқатим тоқ.

УН УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Л и з а. С а ш а киради.

С а ш а. Қалай? Юбордингми?

Л и з а бошини қимирлата «ҳа» ҳаракатини қилади.

Наҳотки у кўнгай бўлса?

Лиза. Бўлмасам-чи.

Саша. Нимага унинг бориши лозим — тушунмадим...

Лиза. Яна ким бўлиши мумкин?

Саша. Узинг яхши биласанки, у сенга бутунлай мафтун, шундай эмасми?

Лиза. Бу ўтган ва битган савдо. Хўш, бўлмаса кимдан илтимос қилишимни истардинг? Қани, кўнглингдагини айт-чи, қайтиб келармикан у?

Саша. Ишончим комил, чунки...

УН ТҮРТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Анна Павловна

Анна Павловна пайдо бўлиши билан Саша тек қолади.

Анна Павловна. Вой, Виктор Михайлович қани?

Лиза. Кетди.

Анна Павловна. У нимаси?

Лиза. Мен бир илтимосимни адо этишни у кишидан сўрадим.

Анна Павловна. Қандай илтимос? Яна сир-асрорми?

Лиза. На сир, на асрор, хатимни ўз қўли билан Федяга топширишини сўрадим, холос.

Анна Павловна. Федяга? Федор Васильевичга-я?

Лиза. Ҳа, Федяга...

Анна Павловна. Мен ораларинг узил-кесил очик бўлди деган хаёлда эдим.

Лиза. Мен учун усиз ҳаётни тасаввур этиш қийин.

Анна Павловна. Қойил, яна бисмиллосидан бошлаймиз экан-да?

Лиза. Хўп ўйлаб кўрдим, ўзимни кўп синадим, лекин бошқа иложи йўқ шекилли. Нима қил десангиз қилай, ишқилиб ундан ажралмасам бўлгани.

Анна Павловна. Демак, уни яна хонадонимизга қайтармоқчисан, шундайми?

Лиза. Шундай.

Анна Павловна. Хонадонимизга у разолатни қайта олиб киришдан ёмон иш бўлмаса керак дейман?

Лиза. Мама, эрим шаънига бу каби гапларни қилмаслигингизни истардим.

Анна Павловна. Қора ер бўлмасдан олдин — эр саналарди.

Лиза. Бекор гап, у ҳозирам менинг эрим бўлади.

Анна Павловна. Исрофчи, арақхўр, бузуқ, бундай ярамасдан қутулиш сен учун шу қадар қийин эканини билмапман-а?

Лиза. Нима сабабдан менга азоб берасиз? Уси-зам жоним бўғзимда-ю, сиз бўлса, гўё ўлганни устига тепгандай...

Анна Павловна. Азоб бераётган бўлсам, қорамни ўчирганим маъқул экан. Кўрмайинам — куймайинам.

Лиза индамайди.

Ниятларингизга энди тушундим, мен ортиқча эканман. Жонимдан тўйдим. Қилмишларингга ақлим етмайди. Булар нечукдир янгича муносабат. Бир қарасанг эридан чиққан, ҳамма иш саришта, сўнгра ўзига ошиқ одамни қармоққа илинтиради-да, маймундай ўйинга солади.

Лиза. Бу пақос уйдирма гап.

Анна Павловна. Сенга уйланиш ҳақида Каренин сўз очган эди-я... энди эса эринг изидан соласан уни. Бу нима қилганинг? Унинг рашкини қитиқлаганингми?

Лиза. Мама! Бу оғир таъналарингизни эшитишга бардошим чидамайди. Мени ўз ҳолимга қўйишингизни сўрайман.

Анна Павловна. Онангни уйдан қувгин-да, бузуқи эрингни бошлаб кир. Қадрим шу бўпти-да. Хайриз, худойимга топширдим, билганларингдан қолманглар. *(Эшикни «тақ» ёпганича чиқади.)*

ЎН БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Лиза ва Саша.

Лиза *(ўзини стулга ташлайди)*. Шуниси етмай турувди!

Саша. Кўп куйма. Ҳали замон жаҳлдан тушадилар. Мама ҳовурларини сув сепгандай босамиз.

ЎН ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Анна Павловна.

Анна Павловна *(хонадан имсиз-димсиз ўтар экан)*. Дуняша, чамадоним!

Саша. Мама! Менга қаранг-а! *(орқасидан чиқар экан, опасига имо қоқади.)*

Парда

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Лўлилар маконидаги хона. Хор «Канавела»ни айтмоқда. Федя муккасидан кетганича диванда, сюртуксиз ётар. Стулни миниб олган АФремов ашула бошлаб берувчига қарама-қарши вазиятни эгаллаган. Офицер шампанский ва стаканлар билан лиқ стол ёнида турар. Машшоқ эса қоғозга кўчириш билан машғул.

АФремов. Федя! Ухладингми?

Федя (*туради*). Жим... жим. Бу чўл, бу ўнинчи аср, бу озодликмас, ҳуррият... Энди «Тонг яллиғи»ни.

Лўли. Етар, Федор Васильевич. Энди Маша якхон ашуласини айта қолсин.

Федя. Хўп, майлиз. Кейин эса «Тонг яллиғи»ни. (*Яна ётади.*)

Офицер. «Машғум дам». Розимисизлар?

АФремов. Бўпти.

Офицер (*машшоқ сари яқинлаша*). Хўш, рақам қилолдиларми?

Машшоқ. Жуда қийин денг. Усули ҳар сафар ўзгача жаранглайди. Яна янгидан-янги пардалар пайдо бўлади денг. Мана бу ери (*имлайди. Кўз қирини ташлаган лўли аёлига*). Шундаймиди? (*Хиргойи қилади.*)

Лўли аёли. Айнан ўзи. Дидларига балли.

Федя (*ўрnidан қўзғала*). Кўчиролмайди. Бордики, кўчиришни удда қилсами, бирон операга урворади-да, барибир расвосини чиқазади. Маша, қани бўлмаса «Машғум дам»ни бир қийиб ташла! Гитарани ол. (*Оёққа босади, унинг яқинидан жой ола, кўзларига қадалади.*)

Маша ашула айтади.

Бунисиям кўп жонон. Маша, кам бўлма. Энди-чи, «Тонг яллиғи»ни.

А ф р е м о в. Йўқ, тўхта. Аввал меникини, дафн марсиясини.

О ф и ц е р. Нима учун дафн марсияси экан, сабаб?

А ф р е м о в. Сабаби шуки, мен ўлганимда... Фаҳмладингми, мени тобутга солганларида, лўлилар келишади... фаҳмладингми? Бу васиятни хотинимга қолдираман. Агар «Шэл мэ вёрста» ашуласининг авжига чиққанларида тобутдан сачраб турмасам — онам хотиним бўлсин — фаҳмладингми? (*Машшоққа.*) Мана бунисини рақам қил. Қаламингни йўрғалатиб қолсанг-чи, ошна.

Лўлилар ашула айтмоқдалар.

Жонингни киргизади-я. Қани, «Жонон ўғлонларим менинг» — олинсин.

Куйлашади. Афремов даврага чиқади. Лўлилар мийиғларида кулганларича ашулаларини давом эттирадилар. Қарсак урадилар. Афремов ўтириб қолади. Ашула тугайди.

Л ў л и. Бу дейман, Михаил Андреевич, биздай лўлиларниям лой қилдингиз-а, лой.

Ф е д я. Қани, эндигисига «Тонг яллиғи»ни.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Лўлилардан бири киради.

Л ў л и (*Федяга*). Бир тўра сизни сўрапти.

Ф е д я. Тўра? Ким экан ўзи?

Л ў л и. Қайдам. Усти-боши шай. Кифтида соболь мўйнасидан бичилган пўстин.

Ф е д я. Йўғ-эй, ваҳима-ку? Бўлар иш бўпти, чақир.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р, лўлисиз.

А ф р е м о в. Сени деб бу маконга қадам ранжида қилган тўра ким бўлса?

Ф е д я. Етти ухлаб тушимга кирмаган. Кимга керагим бор экан? (*Гандираклаб ўрнидан қўзғалади.*)

Маша чиқади ва ўз шерикларига лўлилар тилида нималардир дейди.

ТЎРТИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р, фақат Машасиз. К а р е н и н пайдо бўлади. Атрофига синамол назар ташлайди.

Ф е д я. Ана холос, Виктор-ку. Кутилмаган меҳмон. Ечин. Хўш, қандай шамол сени бу томонларга учирди? Ке, ўтир. Виктор, «Тонг яллиғи»ни тинглагин-а.

Лўлилар куйлашади.

Ана завқ, мана завқ. Ажаб, бу қўшиқ руҳига пайванд этилган дард қай устахонада ясалган экан? Жонингга жон улайди-я. Сабаби нимадан бўлсаки, одам боласи завқу шавқ дарёсига шу қадар ғарқ қилинади-да, у ҳолатни яна давом эттириш йўлини тополмайди.

М а ш ш о қ (*қоғозга кўчира туриб*). Қойил, нодирликда беқиёс.

Ф е д я. Нодирликда беқиёс ҳам гапми, асл дурдона бу...

А ф р е м о в. Балли, шоввозлар, энди дам олинглар. (*Гитарани олиб, Катянинг ёнидан жой эгаллайди.*)

М а ш ш о қ. Мағзини чақсанг, жўнгина бир нарсага ўхшайди-ю, лекин нағмаси зўр.

Каренин. Je voudrais vous parler sans témoins¹.

Федя. Нима тўғрисида?

Каренин. Je viens de chez vous. Votre femme m'a chargé de cette lettre, et puis².

Федя (*хатни олади, ўқийди, қовоғи солинади, сўнгра майингина илжаяди*). Манга қара, Каренин, бу хатдаги гаплардан огоҳсан, албатта?

Каренин. Огоҳман. Сенга шуни айтишим лозимки...

Федя. Тўхта, тўхта. Мени масту аласт ва сўзлари ақлдан бегона одам, яъни эс-ҳушидан маҳрум киши ўрнида кўришингни истамас эдим. Қайфим бор, тўғри, аммо ҳалиги иш менга беш қўлдай аён. Хўш, менга нималарни етказишинг лозим экан?

Каренин. Каминага топширилган омонат — сени излаб топиш ва у одам сени... кутаётганини етказишдан иборат. Ҳаммасини кўнгилдан чиқаришни ва тезроқ қайтишингни сўраяпти.

Федя (*унинг башарасига тикилганича жим тинглайди*). Ҳануз бир нарсага ақлим етмаяпти, нега бу иш сенга топширилди экан?

Каренин. Лизавета Андреевна мени одам юбориб олдирдилар ва илтимос қилдиларки...

Федя. Яхши...

Каренин. Аммо фақат хотининг юборгани учун эмас, қадимги дўстлигимиз ҳурмати юзасидан илтимос қиламан: юр, уйга кетайлик.

Федя. Сен мендан кўра яхшироқ одамсан, бе-маъниликка қара! Мендан яхши бўлиш у қадар қийин эмас, албатта. Мен бир ярамас кимса, сен эса мўмин-

---

¹ Якка ўзингга айтадиган икки оғиз сўзим бор.

² Шу тобда уйингиздан келиб турганим. Хотининг мана бу хатни бериб юборди ва сўнгра...

қобил инсонсан. Шу туфайли ҳам меним қарорим қатъий. Ўзга нарса кўнглингга келмасин. Шунчаки, қўлимдан келмайди ва келишини-да истамайман. Хўш, айт-чи, қайси юз билан яна шўппайиб кириб бораман?

К а р е н и н. Унда, ҳозир бизникига борайлик. Сенинг қайтишга қарор қилганингни етказаман, эртасига эса...

Ф е д я. Эртага нима ўзгаради? Мен — менлигимча, у киши — у кишилигича қолаверади. Йўқ. (Столга яқинлашади ва ичади.) Оғриқ тишни бирваракайига суғуриб ташлангани маъқул. Агар яна бир марта ўз ваъдамда турмасам, мени эрингиз қаторидан чиқариб қўйишингиз мумкин деб айтгандим. Ўз ваъдам устидан чиқолмадим, шунга кўра, орамиз очиқ.

К а р е н и н. Бу сенинг фикринг, у кишининг қаноати эса ўзгача.

Ф е д я. Қизиқ, бизнинг оилавий турмушимиз бузилмаслиги йўлида кўрсатаётган меҳрибончилигинг мени ажаблантирмоқда.

Каренин яна нималардир айтмоқчи. Маша киради.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Маша. Сўнгра лўлилар киришади.

Ф е д я (сўзини бўлади). Бир эшитгин-а, бир эшитгин. Айт, Маша.

Лўлилар жамулжам.

М а ш а (шипшитади). Мадҳия айтилса.

Ф е д я (кулади). Мадҳия Виктор ибн Михайлович зотларига...

Лўлилар куйлашади.

Каренин (*қизариб-бўзариб тинглайди, сўнгри сўрайди*). Қанча чиқарса бўлади?

Федя. Йигирма бешлигидан чўзсанг, бас.

Каренин беради.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар, Каренинсиз.

Федя. Ғаройиб! Энди «Зигир» ашуласини айт. (*Ён-атрофига қараганича.*) Каренин жуфтак уриптику. Майлиз, билганидан қолмасин.

Лўлилар тарқалиша бошлайдилар.

Федя (*қўл имоси билан Машани тўхтатади, иккиси дивандан ўрин оладилар*). Вой дейман, Маша, Маша, бор-йўғимни остин-устин қилдинг-а.

Маша. Эсга олинг-чи, сиздан нима сўрагандим...

Федя. Нима эди? Пулми? (*Шимининг чўнтагидан чиқазади.*) Садағанг кетсин, ол...

Маша хандон, пулни олади ва қўйнига яширади.

Федя (*лўлиларга*). Миркам икки дунё. Менга осмону фалакни кўрсатмоқда-ю, фикри ёди эса сариқ чақада, холос. Сен, қизгина, нималарга қодир ва нималар қилмоқда эканингга зигирчаям тушунмайсан.

Маша. Ҳо, нега тушунмай. Тушунганим шуки, кимни яхши кўрсам, ўшанга жоним фидо ва энг яхши қўшиқларим ҳады.

Федя. Мени-чи, мени яхши кўрасанми?

Маша. Сезишимча, яхши кўрсам керак.

Федя. Ажиб. (Уни ўпади.)

Эркак ва аёл лўлилар чиқишади. Ялакатлар қолишади: Федя билан Маша, Афремов билан Катя, офицер билан Гаша. Машшоқ ёзиш билан банд, лўли эса гитаранинг торларидан вальс куйини изламоқда.

Мен хотинли кишиман, хордагилар эса сенинг хо-
қишларингга банд солишган. Хўш, кайфинг чоғми?

Маша. Албатта-да, яхши одамлар меҳмонимиз
бўлишади-ю, нега кайфимиз чоғ бўлмасин.

Федя. Ҳалиги одамни танидингми?

Маша. Исми шарифини эшитгандим.

Федя. У олижаноб одам. Мени хотиним олдига
бошлаб бориш ниятида келган экан. Хотиним мен-
дай бетамизни ҳануз севади-ю, кўрсатаётган карома-
тим бу.

Маша. Тўғри-да, бу яхши эмас. Унинг олдига
қайтиш лозим. Уни аяш лозим.

Федя. Лозим дейсанми? Менимча, лозим эмас.

Маша. Агар севсанг — лозим, севгидан узоқ
бўлсанг лозиммас, албатта. Фақат севги ғанимат.

Федя. Қачон била қолдинг буни?

Маша. Билмасам, айтмас эдим.

Федя. Қани, бир ўпгин-а мени. Чавали! Яна бир
бор «Зигир» айтилсин, сўнгра бас.

Куйлай бошлайдилар.

Нақадар оромбахш! Ширин уйқудан асло уйғон-
масанг. Шу кезича ўлсангу қўйсанг.

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Биринчи пардадан буён икки ҳафта ўтган. Лизаникида. Каренин билан Анна Павловна таомхонада ўтиришар. Ичкариги эшикдан Саша келиб чиқади.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Каренин. Хўш, нима гап?

Саша. Докторнинг айтишича, мундан бу ёғи хавфли эмас. Фақат шамоллатиб қўйилмаса бўлгани.

Анна Павловна. Худойимга шукур-эй. Лиза адои тамом бўлаёзди-я.

Саша. Докторнинг гапига қараганда, у ё томоқ

бўғмасига яқинроқ касалга чалинган, ёки енгил шаклдаги... Бу нима? *(Саватга ilmo қилади.)*

А н н а П а в л о в н а. Виктор тушмагур узум олиб келипти.

К а р е н и н. Олинг, мазасини татиб кўринг-а?

С а ш а. Ҳа, Лиза яхши кўради. Унинг асаблари ниҳоятда таранг ҳолда.

К а р е н и н. Икки кечаю кундуз на овқат ейди, на ухлайди.

С а ш а *(кулги қочириб).* Узингиз-чи, сизам...

К а р е н и н. Менинг йўлим бошқа.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Доктор билан Лиза киришади.

Д о к т о р *(жиддият билан).* Хўш десангиз. Агар ухламаса ҳар ярим соатда ўзгартиб туришингиз керак. Томоғини дорилашга зарурият йўқ. Уйнинг ҳарорати шу қиёмда тургани маъқул...

Л и з а. Агар яна бўғмаси қайтарилса-чи?

Д о к т о р. Қайтарилмас деб ўйлайман. Агар қайтарилса — пуркаш, фақат пуркаш. Ундан сўнгра, эрта билан битта, кечқурун битта кукун дори. Ҳозир ёзиб қолдираман.

А н н а П а в л о в н а. Доктор, бир пиёла чой истамайдиларми?

Д о к т о р. Йўқ, ташаккур, касаллар кутиб қолишади. *(Столга яқинлашиб, ўтиради.)*

Саша қоғоз, снѐхдон келтирар.

Л и з а. Ишқилиб, томоқ бўғмаси бўлмагани рост чиқсин.

Д о к т о р (кулги қочириб). Шак-шубҳасиз. (Езади.)

Анна Павловна докторга яқин жойда турар.

К а р е н и н. Энди-чи, бирон пиёла чой тамадди қилсангиз ё бир оз ухласангиз яхши бўларди, рангрўйингиз андак синиққан.

Л и з а. Жоним бир оз тинчигандай. Сиздан миннатдорман. Чин дўст мундоғ бўпти-да. (Унинг қўлини қаттиқ қисади.)

Жаҳли чиққан Саша доктор томон боради.

Барака топинг, азизим. Ана шундай кунларда кишига қайишиш — бебаҳо хислат.

К а р е н и н. Нима каромат кўрсатдим? Менга миннатдорчилик билдириш учун ҳеч қандай асос йўқ.

Л и з а. Унда тунларни уйқусиз оқартирган ким, анави алломани топиб келган ким? Ҳаммаси сиздан..

К а р е н и н. Миканинг хавфдан қутулгани ва айниқса, сизнинг менга кўрсатган лутфу карамингизнинг ўзи мен учун катта мукофот. (Яна қўлини қўлига олади ва Лизанинг кафтидаги тангага ишора қилганича кулади.)

Л и з а (кулганича). Бу доктор насибаси эди. Фақат унга қай йўл билан бериш уддасидан ҳечам чиқолмасам керак.

К а р е н и н. Бу ишнинг уддасидан чиқиш менинг ҳам қўлимдан келмайди.

А н н а П а в л о в н а (яқинлаша). Қўлингиздан келмайдиган иш нима экан?

Л и з а. Докторга пул бериш. Жонимдан ҳам азиз бўлган одамни сақлаб қолса-ю, мен унга пул берсам. Хунук, кишига ярашмаган қилиқ бу.

А н н а П а в л о в н а. Менга бер. Ўзим болайман.
Бундан осон иш борми...

Д о к т о р (*ўрнидан тура, рецетни узатади*). Ма-
на бу дорини ош қошиғида қайнаган сувга болаб
аралаш қилинади-да, кейин... (*Насиҳатидан қол-
майди.*)

Стол ёнида турган Каренин чойхўрлик билан банд. Анна Пав-
ловна билан Саша ўзларини четроққа оладилар.

С а ш а. Ўзаро муносабатларини кўришга тоқатим
чидамайди. Лиза гўё уни яхши кўриб қолган одам-
дай хатти-ҳаракатлар қилади-я.

А н н а П а в л о в н а. Нимасига ажабланиш ке-
рак экан?

С а ш а. Кўрарга кўзим йўқ...

Доктор барча билан хайрлаша чиқади. Анна Павловна уни
кузатади.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Лиза, Каренин ва Саша.

Л и з а (*Каренинга*). Эркатоим бирам ширинки.
Ўзини яхши ҳис қилиши биланоқ кула ва нималар-
дир гапира бошлади. Ҳозир олдига киришим керак.
Сизни ҳам якка қолдиришга кўнглим йўқ.

К а р е н и н. Чунончи, бир ҳўплам чой, бирон нар-
са тамадди қилсангиз яхши бўлади.

Л и з а. Шу тобда менга ҳеч бир нарсанинг дар-
кори йўқ. Қўрқув ташвишлари орқада қолгач, ўзим-
ни ажаб енгил ҳис қилмоқдаман. (*Кўнгли бўшаб. ...
зига ёш келади.*)

Каренин. Нақадар ҳолдан толганингиз ана шундан маълум.

Лиза. Бахтимдан ўргиламан. Уни кўришни ис- тайсизми?

Каренин. Жоним билан.

Лиза. Юринг, бўлмаса.

Чиқадилар.

ТҲРТИНЧИ ҲОЛАТ

Саша ва Анна Павловна.

Анна Павловна (*кузатиб қайтади*). Шундай бошлаб қистирдимки, олганини ўзиям сезмай қолди. Ҳа, қовоғингдан қор ёғади?

Саша. Қабохат. Лиза уни болалар бўлмасига етаклаб кетди. Куёви ёки эримики, бундай қилади.

Анна Павловна. Сенга чикора? Мунча зарданг қайнамаса? Ёки ўзинг унга тегмоқчимисан?

Саша. Мен-а, шу суллоҳга-я? Унга текканимдан кўра, биронта якка моховни танлаганим яхшимасми. Кўзимга балодай кўринганининг сабаби шуки, наҳотки Лиза Федядан сўнг, бутунлай бегона бир одам билан шу қадар яқинлаша олади.

Анна Павловна. Нега бегона экан — ёшлик даврларидан буён дўстлар.

Саша. Лиза уни яхши кўриб қолган, кулишидан, кўз сузишларидан кўриб турибман.

Анна Павловна. Нега ажабланиш керак экан? Боланинг касалини боқишди, меҳрибонлик кўрсатди, ёрдам берди, шунинг учун ҳам Лиза унга ўз миннатдорчилигини билдирмоқда. Гапнинг лўнда-

сени айта қолай, нимага Лиза Викторни яхши кўриб қолиши ва унга эрга чиқиши мумкинмас, хўш?

С а ш а. Бундай хунук иш дунёда камдан-кам учрайди. Қабоҳат, қабоҳат.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

К а р е н и н билан Л и з а киришади.

Каренин ими-димисиз хайрлашади. Саша жаҳл билан чиқади.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

А н н а П а в л о в н а ва Л и з а.

Л и з а (*онасига*). Нима қилди унга?

А н н а П а в л о в н а. Қайдам, пайқамадим.

Лиза чуқур «уҳ» тортади.

П а р д а

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Афремовникидаги кабинет. Стаканларга май қуйилган. Меҳмонлар.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

А ф р е м о в, Ф е д я, паҳмоқ Стахович, бесоқол Буткевич, хушомадгўй Коротков.

К о р о т к о в. Сизларга бир айтдим-қўйдим: маррага етолмайсизлар. Ла-бель-буа бутун Европада ягона айғир ҳисобланади. Бас бойлайман.

С та х о в и ч. Ёлгон ҳам эви билан-да. Сенинг гапларингга аллақачонлар ҳеч ким ишонмай қўйганини ўзинг яхши биласан. Сен билан бас бойлайдиган аҳмоқ йўқ.

К о р о т к о в. Гапимга инонавер. Сенинг Картушинг ҳам пойгани бой беради.

А ф р е м о в. Ади-бади жонларингга тегмадими. Сизларни яраштириб қўяй. Мана Федядан сўранглар. Пўскалласини айтади-қўяди.

Ф е д я. Айғирларнинг иккиси ҳам чаккимаску-я, лекин масала чавандозда.

С та х о в и ч. Гусев муттаҳам одам. Унинг танобини маҳкам тортиб туриш керак.

К о р о т к о в (овозини қўйганича). Бекор гап!

Ф е д я. Сабр қилинглар, ҳозир гапларинг бир ердан чиқади. Дўнак кимга тушди?

К о р о т к о в. Менга, лекин икки пулга арзимайди. Таваккал-да. Агар Шаҳзода касал бўлмагандами, томошасини кўрардилар.

М а л а й киради.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ў ш а л а р в а м а л а й.

А ф р е м о в. Нима демоқчисан?

М а л а й. Аллақандай хоним келдилар, Федор Васильевични истаяптилар.

А ф р е м о в. Қанақасидан? Жувон хонимми ё?

М а л а й. Қайдан билай. Фақат кетворган хонимлардан.

Афремов. Федя. Сени хоним истаётганмиш!

Федя (*чўчиб тушади*). Ким бўлса?

Афремов. Кимлигини билмайди. (*Малайга.*)
Катта хонага таклиф қил.

Федя. Намунча шошмасанг, олдин бир қорасини олай-чи. (*Чиқади.*)

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар, Федя билан малайсиз.

Коротков. Уни истаб юрган ким бўлди экан?
Уша, Машкадир-да.

Стахович. Машканг ким?

Коротков. Лўли қиз Машани айтипман. Ундан кўзини олмайди, мушук боласидай яхши кўриб қолган.

Стахович. Дўндиқчанинг ўзгинаси. Овози ҳам мойдай.

Афремов. Зебо нарса! Танюша билан иккиси жуфай. Кеча Петр билан бирга ашула айтишганди.

Стахович. Бу зангарнинг бахти чопағон чиқди...

Афремов. Уни заифалар яхши кўришадими — қандини урсин.

Коротков. Лўли аёлларига тобим йўқ. Назокат кўчасидан четлаб ўтишган.

Буткевич. Номаъқулнинг нонини епсан.

Коротков. Битта француз аёли учун бир галасининг баҳридан ўтганим бўлсин.

Афремов. Йўғ-эй, зўр чиройшунослардан экансан-ку... Қани, бир қарай-чи, ўзи ким экан. (*Чиқади.*)

ТҮРТИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р. Афремовсиз.

Стахович. Агар Маша бўлса, бунда чақир уни, ашуласини айтсин. Йўқ, оғайнилар, булар қадимги лўлиларнинг соясига ҳам ўхшамайди. Танюшага нима етсин эди. Вой, дардингдан аканг.

Буткевич. Уйлашимча, илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай.

Стахович. Қўйсанг-чи, ашула ўрнига романсдан олишларига нима дейсан?

Буткевич. Романсларниям кетворгани бор.

Коротков. Ке, бас бойлаймиз, мен уни айтишга мажбур этаман: ашулами, ё романсми фарқига етолмассан деб ўйлайман-ов?

Стахович. Коротков бас бойлашдан бошқани билмайди.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р ва Афремов.

Афремов (*киради*). Жаноблар, Машамас у. Бошқа жойда уни қабул қилолмаймиз. Биллиардхонага юринглар.

Коротков. Бас бойлайман, юрагинг дов бермади-а?

Стахович. Бўлди, бўлди.

Коротков. Пойгада ютқазининг турган гап.

Стахович. Мунча чўзиласан, майни ол.

Ҳангома қила чиқишади.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Федя билан Саша киришади.

Федя. Бу ёққа юр. Оббо сен-эй. Журъатингга балли. Ажаб, кўп ажаб...

Саша (*хижолатда*). Федя, гашинг келган бўлса, кечир мени ва худо ҳаққи, гапларимга қулоқ сол. (*Овози қалтирайди.*)

Федя (*хонани қадамлар, Саша ўтиради, икки кўзи унда*). Қулоғим сенда.

Саша. Федя, уйга қайтишинг керак.

Федя. Саша, азизим, ҳис-туйғуларинг менга жуда ҳам аён, агар мен ҳам сенинг ўрнингда бўлсам, худди шундай қилардим: ҳаммасини қадимги қолига қайтариш учун қўлимдан келган барча чорани ишга солган бўлардим, лекин бордики сен, азизим, меҳрибон қизалоғим, менинг ўрнимда бўлсанг, бу гапни айтиш қанчалик эриш эрса-да, менинг ўрнимда сен ҳам мен қилган ишни маъқул кўрардинг, яъни бошингни олиб чиқиб кетардинг, ўзгалар бахтига соя солмаслик йўлини танлардинг...

Саша. Соя солмаслик? Наҳотки Лиза сенсиз яшай олса?

Федя. Эй, меҳрибоним Саша, жондан азизим, яшайди, яшай олади. Яна бахтини ҳам топади, мен билан яшаганидан кўра бахтиёрроқ кунларни кечиради.

Саша. Ҳечам-да.

Федя. Сенга шундай туйилади. (*Қўлидаги хатни икки буклай бошлайди.*) Гап унда эмас, яъни гапнинг пўскалласи унда эмас, гапнинг моҳияти шундаки, бошқа иложим ҳам, мажолим ҳам йўқ. Қалин қоғозни қайта-қайта букиб кўргин. Юз мартасигаям чидаши

мумкин. Юз биринчисида эса шир этиб йиртилади-кетди. Лиза билан менинг муносабатимизда ҳам айна ҳол содир бўлган. Унинг кўзига қарашга юзим йўқ. У ҳам худди шу аҳволда, ишонавер.

С а ш а. Бекор гап, бекор гап.

Ф е д я. Бекор гап дейсану, тўғри эканини яхши биласан.

С а ш а. Мен ўзимдан қиёс қиламан. Агар мен унинг ўрнида бўлсаму, сенинг ҳозир айтган сўзларингни эшитсам, дунё кўзларимга қоронғи кўринарди.

Ф е д я. Тўғри, сен шундай ҳолатни кечирган бўлардинг, албатта.

С а ш а (*ўрнидан туради*). Наҳотки бўлган-тургани шундай қолаверади?

Ф е д я. Иложимиз қанча.

С а ш а. Федя, қайт.

Ф е д я. Азизим Саша, раҳмат сенга. Хотирамда ҳамиша энг азиз киши бўлиб қоласан... Энди алвидо, жондан азизим. (*Пешанасидан ўпади.*)

С а ш а (*ҳаяжонда*). Йўқ, Федя, видолашмайман ва ишонмайман, ва ишонишнинг истамайман...

Ф е д я. Бўлмаса, тингла. Фақат бу деганларимни бирон кимсага айтмайсан. Ваъда бероласанми?

С а ш а. Албатта.

Ф е д я. Саша, энди қулоқ сол. Чиндан ҳам унинг эриман, боласининг дадаси, бироқ мен ортиқча одамман. Тўхта, тўхта, эътироз қилишга шошилма. Рашк қилмоқда деб ўйлагандирсан? Ҳеч-да. Биринчидан, ҳаққим йўқ, иккинчидан эса далилим йўқ. Виктор Каренин унинг қадимий дўсти, менга ҳам дўст бир одам. Каренин Лизани, Лиза Каренинни яхши кўради.

С а ш а. Бекор гап.

Ф е д я. Эридан ўзга одамни яхши кўришни хаёлига ҳам келтирмаган тоза, ахлоқли хотин сифатида

яхши кўради, аммо мана бу тўсиқ (*кўкрагига уради*) ўртадан олиб ташлангандан сўнг эса у бошқани яхши кўриши мумкин ва яхши кўрадиям. Мен йўлни очиб бераман ва у ўз бахтини топади. (*Овози қалтирайди.*)

С а ш а. Федя, бу гапингни қўй.

Ф е д я. Ўзинг ҳам яхши биласанки, бу ҳақиқат, мен уларнинг бахтига фақат шод бўламан, бундан хайрли иш қўлимдан келмайди, қайтолмайман, улар озодлигини таъминласам бўлгани, ана шуни ўз тилинган эшитсинлар. Гапни чўзма, бас, энди алвидо. (*Унинг бошидан ўпади ва эшик очиб кузатади.*)

С а ш а. Федя, олижаноблигингга тан бердим.

Ф е д я. Алвидо, алвидо.

Саша чиқади.

ЕТТИНЧИ ҲОЛАТ

Ф е д я якка ўзи.

Ф е д я. Ҳа-да, ҳа-да, ажиб, жуда соз. (*Қўнғироқ чалади.*)

САККИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Ф е д я ва м а л а й.

Ф е д я. Хўжайинни чақиринг.

Малай чиқади.

ТУҲҚИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Ф е д я якка ўзи.

Ф е д я. Айни муддао, айни муддао.

УНИНЧИ ҲОЛАТ

А ф р е м о в киради.

А ф р е м о в. Шунча тез?

Ф е д я. Ажиб. «Гўзал онт ҳам ичди, қасамёд ҳам қилди...» Ажиб. Қолганлар қани?

А ф р е м о в. Нариги хонада, қиморга тушдилар.

Ф е д я. Беш, беш. Юр... «ки кириб ўтаман дея бир соатга».

П а р д а

УЧИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Князь Абрезков — 60 ёшлардаги сиртини силаган буйдоқ. Юзи тараш, мўйлови бор. Ўз қадрини яхши билган ва юз-кўзларига ҳасрат аломати қўнган кекса ҳарбий. Анна Дмитриевна Каренина — Викторнинг онаси, элликка кирган бўлса ҳам кўриниши ёш, grande-dame. Гапларида француз сўзлари кўп учраб туради. Лиза, Виктор, малай. Анна Дмитриевнанинг меъёрида шинам, сувенирлар билан тўла кабинети.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Дмитриевна хат ёзмоқда.

ИККИНЧИ ХОЛАТ

Анна Дмитриевна ва малай.

Малай. Князь Сергей Дмитриевич.

Анна Дмитриевна. Таклиф эт, тезроқ. (*Ўзини кўзгуга солиб, тузатинади.*)

УЧИНЧИ ХОЛАТ

Анна Дмитриевна ва Князь Абрезков.

Князь Абрезков (*киради*). J'espère que je ne force pas la consigne¹ (*қўлини ўпади.*)

Анна Дмитриевна. Яхши биласизки, vous êtes toujours le bienvenu². Айниқса энди, шу кунларда. Мактубимни олгандирсиз-а?

Князь Абрезков. Олдим ва шу замоноқ сиз томон шошилдим.

Анна Дмитриевна. Нимасини айтасиз, азизим, қўлим ишга бормайди. Il est ensorcelé, positivement ensorcelé³. У ҳеч қачон менга нисбатан бунчалик ўз сўз, бунчалик ғайир, бунчалик шафқатсиз, лоқайд бўлмагани. Ҳалиги аёлгина эрини ташлаган кундан бошлаб, ўғлим бутунлай ўзгарди-қўйди.

Князь Абрезков. Хўш, мақсади нима, ўзи нима қилмоқчи?

Анна Дмитриевна. Нима қилиб бўлсаям уйланмоқчи.

Князь Абрезков. Ахир, бошида эри бор-ку?

---

¹ Фармойишларини ўз вақтида адо этган бўлсам керак?

² Уйимизнинг тўри ҳамisha сизники.

³ Унинг боши айланиб қолган, сеҳр балосига дучор бўлган.

Анна Дмитриевна. Талоқ қоғозини берармиш.

Князь Абрезков. Шундай денг.

Анна Дмитриевна. Ҳа-да. Виктор тушмагурингизни эса кўзи кўр, қулоғи кар; бу ишнинг турганбитгани ифлослик: адвокатма-адвокат юриш, айбини исботлаш, тавба... Tout ça est dégoutant¹. Булар ҳам унинг шаштини қайтармаганига ҳайронман. Узига ўхшамай қўйди. Унинг вужудидаги меҳрибонлик, журъатсизлик...

Князь Абрезков. Демак, севади. Оҳо, агарки, киши севги балосига дучор бўлсами, унда...

Анна Дмитриевна. Унда, нима учун бизнинг замонимизда гулдай тоза севги, дўстона севги, бутун ҳаётимиз маъносига айланган севги бўларди? Мана бундай севгини тан оламан, қадрлайман.

Князь Абрезков. Бу замондаги ёш авлодни олижаноб муносабатнинг ўзигина қониқтирмайди. La possession de l'âme ne leur suffit plus². Нимаям қилардим. Хўш, ўғлингизга нима деймиз?

Анна Дмитриевна. Отини тилга олманг. Бу жодугарликнинг ўзгинаси-я. У қайтадан яратилди-қўйди. Ҳай, эшитдингизми, мен у хотингинаникига бордим. Уғлим жони-қолимга қўймагандан кейин. Кириб борсам, уйда йўқ экан, хат қолдириб келдим. Elle m'a fait demander quand je pourrai la recevoir³ ва бугун (соатга қарайби), соат иккида, айни келиши керак. Қабул қилишим ҳақида Викторга ваъда берарга бердим, бу ёғига кўп ҳайронман. Шунча, қадимги дўстлиги-

---

¹ Ҳаммаси бир мараз гап.

² Улар фақат маънавий яқинликнинг ўзи билан чекланишни истамайдилар.

³ Ижозатим бўлса, уйимга келишни сўрапти.

миз ҳурмати юзасидан сизга одам юборишга мажбур бўлдим. Ёнимда бўлишингиз — юрагимга қувват.

Князь Абрезков. Миннатдорман.

Анна Дмитриевна. Шуни билингки, бугунги учрашувимизда ҳамма муаммо — Викторнинг тақдири ҳал бўлиши лозим. Мен ё кўнмаслигим керак... Унда қандоғ натижа чиқади...

Князь Абрезков. Уни мутлақо танимай-сизми?

Анна Дмитриевна. Умримда кўрган эмасман. Уни ўйласам, танамга титроқ киради. Яхши хотин ўз эрини ташлашга ҳечам рози бўлмайди-да. Яна эрини яхши одам дейдилар. Ахир, у Викторнинг ўртоғи эди ва уйимизга келиб турарди. Ғоятда баодоблик кўрсатарди у. Умуман олганда, қандай бўлмасин, *Quels que soient les torts qu'il a eus vis-à-vis d'elle¹*, гуноҳ. Бир ёстиққа бош қўйилдими — чила. Мен фақат бир нарсага ҳайронман, шунчалик юксак қаноатлар соҳиби Виктор эридан чиққан жувонга уйланишни нечук ўзига эп билади экан. Неча бор — яқиндагина талоқ қўйиш христианликка зид эканини исботлаш ниятида, менинг олдимда, Спицин билан шундай қизгин баҳслашгани ҳали-ҳали кўз ўнгимда, энди бўлса ўзи ўша йўлдан бормоқда. *Si elle a pu le charmer à un tel point²*, у аёлдан қўрқаман. Ҳа, айтгандай, сизга навбат бермасдан сайрашимни қаранг-а, сизни чақиришимдан мақсад, бу ҳақда фикрингизни билмоқчи эдим. Нима маслаҳат берасиз? Айтинг. Сизча қандай бўлиши мумкин? Нима қилмоқ лозим? Виктор билан сўзлашолдингизми?

---

¹ Унинг айби қанчалик оғир бўлмасин,

² Бошини шу қадар боғлаб ташлашга кучи етиптими.

Князь Абрезков. Сўзлашдим. Фикримча, уни севади, севгисида қатъий ишонч бор, уни севги ўзининг ниҳоятда қаттиқ исканжасига олгани рост экан, ўглингиз эса тўғри келган нарсага аста-секин, лекин чип ёпишиб оладиган одам. Унинг қалбидан ўрин олган нарсани қайтариш, чиқариш амри маҳол гап. Виктор ундан бошқани севолмайдиам ва усиз бошқа билан бахтли ҳам бўлолмайди.

Анна Дмитриевна. Айтинг-чи, Варя Казанцева ўғлимга тегармикан. Қизмисан қиз-да ва яна яхши кўрадиам.

Князь Абрезков (*кулги қочира*). C'est compter sans son hôte¹. Энди у амалга ошмайдиган иш. Фикримча, ўглингиз истаклари қаршисида бўйсунидан ва уйланишига кўмаклашувдан ўзга чора йўқ.

Анна Дмитриевна. Эридан чиққанга-я, ўз хотинининг эри билан кўришиб юрсинми? Бундай аҳвол тўғрисида мўминтой бўлибгина гапираётганингизга қойилман. Она ўзининг якка-ягона ўғлига, яна қандоғ ўғлига денг, хотинликка танлаши лозим бўлган аёл шу кишига ўхшаган бўлиши зарур эканми?

Князь Абрезков. Азизим, ахир начора. Синашта, кўзингизга яқин қизга уйлантирсангиз яхши бўларди, албатта. Агар ўзга йўл кўринмаса-чи... Сўнг-ра, ўглингиз бирон лўли қизига ёки қандайдир худо урганига уйланаётгани йўқ-ку. Лиза Рахманова десангиз хўп яхши, келишган аёл; Нелли отли жиянимдан қиёс қиламан. Мулойим, феъли кенг, дили пок ва ахлоқли аёл.

Анна Дмитриевна. Ахлоқли хотин ўз эрини ташламайди-да, ҳечам.

Князь Абрезков. Сизни танимай қўйдим.

---

¹ Бу — эгаси бўлмаган бахт.

Ниятингиз ёмон, бешафқат экансиз. Эри шундай одамларданки, ундайларни афкор-омма ўзига-ўзи душман дейишди. Лекин у ҳаммасидан кўпроқ хотинига душман. Иродаси заиф, бутунлай одамгарчиликдан чиққан, масту аласт бир шахс у. Ўз давлатиниям, хотинининг бор-йўгиниям кулга совурди. Ахир, у бечора аёл қўлида боласи бор-а. Шундай одамдан кечган аёлни қоралашга нима ҳаққингиз бор? Бунинг устига бу мушпиар аёл эмас, жонивор эр ташлаб кетган бўлса.

А н н а Д м и т р и е в н а. Вой-эй, турган-битгани ифлослик ва яна ифлосликдан иборат. Бу қора қозонга яқин юрсанг, куяси юқади.

К н я з ь А б р е з к о в. Диний эътиқодингиз-чи?

А н н а Д м и т р и е в н а. Эсимда, эсимда гуноҳидан ўтиш. «Кишининг гуноҳидан ўтиш — савоб иш». Mais c'est plus fort que moi¹.

К н я з ь А б р е з к о в. Инсоф юзасидан айтинг-чи, у аёл ўшандай одам билан нечук турмуш кечириши мумкин? Бирон бошқа бир кишини яхши кўриб қолмаган тақдирдаям, шундай қилишга мажбур эди. Бола келажагини ўйлагани учун ҳам мажбур эди. Ахир эрининг ўзи, у ақлли ва кўнгилчан одам, ақли расо бўлган кезларида хотинига шу маслаҳатни берар эмиш.

ТҲРТИНЧИ ҚОЛАТ

А н н а Д м и т р и е в н а, к н я з ь А б р е з к о в, К а р е н и н к и р а д и, онасининг қўлидан ўпади, князь Абрезков билан кўришади.

К а р е н и н. Мама! Сизни бир нарсадан огоҳ қилиб қўйиш учун кирдим: ҳали замон Лизавета Андреевна

---

¹ Бунга дош бериш қўлимдан келмайди.

келади. Сиздан илтимосим, ўтинчим битта: агар меним уйланишимга ҳануз қаршилик қилиш ниятида бўлсангиз...

А н н а Д м и т р и е в н а (*оғзидан сўзини ола*). Албатта-да, ҳануз қаршиман.

К а р е н и н (*сўзиба давом этади, қовоқлари солиқ*)... бўлсангиз-да, сиздан биргина илтимосим, ўтинчим бор: норози эканингизни билдирманг, масалани ноҳўя томонга бурворманг.

А н н а Д м и т р и е в н а. Билишимча, у киши билан мундоғ нозик гаплар қилишга ҳали вақт эрта. Ҳар ҳолда мен бу гапни очишдан узоқман.

К а р е н и н. У ҳам очмайди. Мақсадим сизни у билан таништиришгина, холос.

А н н а Д м и т р и е в н а. Бир нарсага ақлим етмайпти: сен, ўз диний ақидаларингни, яъни талоқ қўйиш христианликка ёт одат деган қаноатингни эри тирик бўлган Протасова хонимга уйланиш ниятингга қандай пайванд қилолдинг-а?

К а р е н и н. Мама! Бу гапларингиз тошдан ҳам каттиқ! Наинки, шу қадар мураккаб ҳаётда бизлар мусичадай бегуноҳмизу, нуқтаи назаримиз бир-биридан фарқ қилиши мумкин эмас? Мама, бу қадар шафқатсизликни сиздан кутмаган эдим.

А н н а Д м и т р и е в н а. Сен кўзимнинг нури, сенга фақат бахт тилайман.

К а р е н и н (*князь Абрезковга*). Сергей Дмитриевич!

К н я з ь А б р е з к о в. Шубҳасиз, сиз ўғлингизга фақат бахт тилайсиз, бироқ сочига қиров ўтирган биздай одамлар учун ёшларни тўғри тушуниш андак қийин, албатта. Айниқса, ўз ўғлининг бахти ҳақида қатъий фикрга эга бўлган она учун бу қийин савдо. Хотин зотининг ҳаммасиям шунақа.

Анна Дмитриевна. Ана, ана, айтмадимми, ҳамма менга қарши. Албатта, сен ўз хоҳишингни амалга оширишинг мумкин, vous êtes majeur¹, аммо менадан жудо бўласан, бола.

Каренин. Бунчалигингизни билмас эканман, булар олдида бешафқатликка йўл бўлсин.

Князь Абрезков (*Викторга*). Виктор, гапни бас қил. Оналарнинг тили аччиқ, дили ширин бўлади.

Анна Дмитриевна. Уни ҳақорат қилишдан узоқман, лекин билган ва ўйлаганларимни ўртага тўкиб соламан.

Князь Абрезков. Чамамда...

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Дмитриевна, князь Абрезков, Каренин. Малай киради.

Князь Абрезков. Ўзиям келиб қолди.

Каренин. Мен кетдим.

Малай. Лизавета Андреевна Протасова.

Каренин. Мама, мен кетдим. Ўтинаман...

Князь Абрезков ҳам ўрнидан қўзғалади.

Анна Дмитриевна. Таклиф қилинг. (*Князь Абрезковга.*) Йўқ, сиз қоласиз.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Дмитриевна ва князь Абрезков.

Князь Абрезков. Ўйлашимча, сизга осонроқ бўлар, агар... *etête-à-tête*².

¹ Бўйинг етган.

² Яккама-якка қолсаларинг.

Анна Дмитриевна. Йўғ-а, қўрқаман. (*Кўнгли ҳовлиқади.*) Агар-чи, у билан яккама-якка қолиб tête-à-tête суҳбатлашишни истасам, сизга ишора қиламан. *Ça dépendra*¹. Синамай туриб, у билан якка қолсаму гап топиб беролмасам бўлмас. Ушанда сизга бундай мўйлов қиламан.

Князь Абрезков. Узимам сезарман-ов. Имоним комилки, у сизга ёқиб қолади. Фақат одил бўлсангиз, бас.

Анна Дмитриевна. Ҳаммаларинг менга тескари кўринасизлар.

ЕТТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Лиза киради — бошида шляпа, устида янги кўйлак.

Анна Дмитриевна. (*Урнидан қўзғала*). Минг афсуски, уйларингга бориб, сизни учратолмадим, энди ўзингиз марҳамат кўрсатиб, мени кўп хурсанд қилдингиз.

Лиза. Асло кутмаган эдим. Мени кўрмоқчи бўлганингиз учун чин қалбимдан миннатдорман.

Анна Дмитриевна. Танишдирсизлар? (*Князь Абрезков томси имо қилади.*)

Князь Абрезков. Аллақачонлар мени таништирганларидан беҳад мамнунман. (*Қўлини узатади. Утиришади.*) Сиз тўғрингизда жияним Нелли менга жуда кўп гапларни айтганди.

Лиза. Чин, биз жудаям яқин дўст эдик. (*Анна Дмитриевнага ийманибгина кўз қирини ташлайди.*) Ҳозирам дугоналармиз. (*Анна Дмитриевнага.*) Мени кўришни исташингизни асло кутмагандим.

---

¹ Буни вазият кўрсатур.

Анна Дмитриевна. Эрингиз билан яхши танишман. У киши Виктор билан яқин эди ва Тамбовга кўчиб кетганича аҳён-аҳёнда келиб турарди бизни-кига. Агар янглишмасам, сизга ўша ерда уйланган, шундайми?

Лиза. Шундай, биз ўша ерда оила қурдик.

Анна Дмитриевна. Бир неча йиллардан сўнг, у яна Москвага кўчиб келди-ю, лекин бизларни-кига келмайдиган бўлиб кетди.

Лиза. Ҳа, чиндан ҳам, у кам юрадиган бўлиб қолган эди.

Анна Дмитриевна. Ҳатто мени сиз билан таништиришним унутган.

Ноқулай жимлик.

Князь Абрезков. Сўнгги бор сизни Денисовларникидаги томоша вақтида учратгандим, чоғи. Эсингиздами? Ғоятда шод қилган эдингиз. Яхши куй чалгандингиз.

Лиза. Йўғ-а... Ҳа-я... Энди эсладим. Чинданам, чалгандим.

Яна жимлик.

Анна Дмитриевна, мени кечиринг, ҳозир айтмоқчи бўлган сўзларим сизнинг дилингизни сиёҳ қилиши мумкин, аммо муғамбирлик қилиш менинг қўлимдан келмаган, асло келмайдим. Виктор Михайлович сўзларини ерда қолдира олмаганим учун... яъни у киши, йўғ-а, сиз мени кўрмоқчи бўлганингиз туфайлигина мен келдим... Ҳаммасини билганингиз яхши, чинданам... *(кўз ёшини туголмайди.)* Жоним қаттиқ қийноқда... сиз эса меҳри шафқатда беқиёссиз.

Князь Абрезков. Балли, яхшиси мен борай.

Анна Дмитриевна. Ҳа, майли, бора қолинг.

Князь Абрезков. Саломат қолинглар. (Иккала аёл билан хайрлашганича чиқади.)

САККИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Дмитриевна ва Лиза.

Анна Дмитриевна. Менга қаранг, Лиза, падарингиз исми шарифлари билан атамайман ва сирасига аташням хоҳламайман.

Лиза. Андреевна.

Анна Дмитриевна. Урни эмас, менга қолса, Лиза деганим маъқул. Сизга ич-ичимдан ачинаман, яхши аёл кўринасиз. Аммо Виктор менинг жони дилим. Дунёга келиб, орттирганим ўша болам, унинг нечук қалб эгаси эканини мендан сўранг. У мағрур қалб соҳиби. Бу мағрурона руҳ етти ёшлик чоғидаёқ аён бўлганди. Бу мағрурлик боиси олий зотликданмас, бадавлатликданам эмас, йўқ, виждони пок, ахлоқи юксак инсон бўлгани учун ҳам, шу одатларига ҳаммиша содиқ қолгани учун ҳам мағрур у. Қиз боладай покиза бир инсон.

Лиза. Менга маълум.

Анна Дмитриевна. Умрида аёл зотининг қўлини ушламаган. Сиз — кўз очиб кўргани. Сиздан уни рашк қилмайман десам, хато бўлади. Рашк қиламан. Иккимиз ҳам онамиз; фақат сизники ҳали гўдак, онаизор ўша кунга ўзини ҳозирлаб боради. Менам уни хотинининг қўлига топшириш ва рашк қилмасликка ўзимни ҳозирлаб келган эдим. Топширган даям, ўзи каби покиза одамдан бошқасига эмас.

Лиза. Мен... Наҳотки мен...

Анна Дмитриевна. Кечирасиз, билишимча, айб сиздамас, айб сизнинг бахтсиз эканингизда. Мен

Ўғлимни яхши биламан. У ҳамма нарсага чидашга тайёр, чидайдиам, бирон мартаям таъна қилмайди, лекин виждони азобда бўлади. Унинг ҳақорат остида қолган ғурури азоб чекади ва у ўзини бахтиёр ҳис қилолмайди.

Л и з а. Буларни мен ҳам кўнглимдан ўтказувдим.

А н н а Д м и т р и е в н а. Лиза, азизим. Сиз доно, ажаб яхши аёлсиз. Агар сиз уни яхши кўрсангиз, ўғлим бахтини ўзингизникидан баланд қўйишингиз керак. Модомики шундай экан, унинг бошини боғлашни ва ҳамिशалик шубҳалар тоши остида эзилишини (у бу ҳақда ҳеч қачон, асло оғиз очмайди, албатта) истамасангиз керак деб ўйлайман.

Л и з а. Айтмаслиги менга аён. Бу ҳақда мен кўп ўйладим ва ўзимга қайта-қайта ана шу саволни бердим. Ўйладим ва унга ҳам айтдим. Сенсиз ҳаётни тасаввур қилолмайман деганидан сўнг, мен нима қилишим керак, ахир. Дўст бўлиб қоламиз, ўз турмушингизни яхшилаб тузиб олинг, ўзингизнинг покиза ҳаётингизни меним бахтсиз кунларим билан боғламанг дея неча бор жаврадим. Кўнмаса нима қилай.

А н н а Д м и т р и е в н а. Рост айтдингиз, энди кўнмайди.

Л и з а. Уни кўндириг — мени ўз ҳолимга қўйсин. Минг марта розиман. Уни ўз бахтим учун эмас, унинг саодати учун яхши кўраман. Фақат, менга кўмаклашсангиз, мени назарингиздан нари тутмасангиз — бас. Иккимиз бир ёқадан бош чиқариб, қалбимизга яқин тутиб, унинг бахтини изласак дейман.

А н н а Д м и т р и е в н а. Ана, ана холос, сизни яхши кўриб қолдим. *(Уни ўпади. Лиза йиғлайди.)* Аммо ҳар қолда, ҳар қолда бу оғир савдо. Агар ўша вақтларда, эрга чиқмасингиздан аввал, сизни яхши кўриб қолганида эди...

Лиза. Айтадики, ўша вақтдаёқ яхши кўрган-дим, лекин ўзганинг бахтига гов бўлишни истамадим, дейди.

Анна Дмитриевна. Эй воҳ, нақадар мушкул савдо. Келинг, бир-биримизга меҳрибон бўлайлик, олло таолонинг ўзи биз истаган йўлни зора топиб берса.

ТЎҚҚИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Каренин.

Каренин (*кириши билан*). Мама, меҳрибоним. Ҳаммасини эшитдим. Узим билгандай чиқди: сиз уни яхши кўриб қолдингиз. Энди буёғи ёмон бўлмас.

Лиза. Афсус, агар қулоқ солиб турганингизни билганимда, гапирмаган бўлардим...

Анна Дмитриевна. Ҳар ҳолда ҳали ҳеч нарса ҳал қилингани йўқ. Фақат шуни айтишим мумкинки, ўртадаги оғир савдолар бўлмаганда, мен жони дилим билан ризолик берардим. (*Лизани ўпади.*)

Каренин. Ўтинаман, ана шу фикрингиздан қайтманг, ўтинаман, қайтманг.

Парда.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Оддийгина хона, ўрин, ёзув столи,
диван.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Федянинг якка ўзи.

Эшик тақиллайди. Ташқаридан хотин кишининг овози эшитилади: «Федор Васильевич, нега эшикка қулф солинган? Федя, оч дейман».

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ф е д я ва М а ш а.

Ф е д я *(туриб, эшикни очади)*.

М а ш а киради.

Ажаб қипсан-да, раҳмат. Зерикдим. Ўлардай зерикдим.

М а ш а. Унда нега бизларникига келмадинг? Тор-таяпсанми яна? Сени қара-ю, ваъда берган эдинг.

Ф е д я. Сенга айтсам — пул йўқ.

М а ш а. Нима учун сени севишим керак экан?

Ф е д я. Маша!

М а ш а. Маша, Маша эмиш. Агар севгинг рост бўлса, аллақачон орани очиқ қилган бўлардинг. У томон ҳам сендан илтимос қилиб кўрди. Икки гапнинг бирида яхши кўрмайман дейсану, ундан ажралишни истамайсан. Қўнглинг чопмаяпти, шекилли.

Ф е д я. Нима учун истамаганим сабабини сендан яширганим йўқ, биласан.

М а ш а. Беҳуда гап. Сени тайини йўқ одам деганлари ростга ўхшайди.

Ф е д я. Нимаям дейишим мумкин? Таъналарингни эшитиш менга ниҳоятда оғир десам, буни ўзинг ҳам яхши тушунасан.

М а ш а. Оғир эканига ишонмай қўйдим.

Ф е д я. Бу ҳаётда ортирган ягона қувончим сенинг севгинг эканини ўзинг биласан-ку.

М а ш а. Меники-ку шундай-а, аммо сеникидан дарақ йўқ.

Ф е д я. Қўйсанг-чи, қасам ичишга ҳожат бўлма-са керак. Умуман, ортиқча нарса, чунки ҳаммаси ўзингга маълум.

М а ш а. Федя, нимага мени бунчалик қийнайсан-а?

Ф е д я. Кимни ким?

М а ш а (*йиғлайди*). Меҳри тош одамсан.

Ф е д я (*яқинлашади ва уни қучоқлайди*). Маша! Бу нима деганинг? Қўй. Нолиш эмас, ҳаёт шавқини сур. Бу ҳечам ярашмайди сенга. Беқиёс жамилагинам!

М а ш а. Севгинг ростми?

Ф е д я. Яна кимни севишим мумкин?

М а ш а. Фақат меними? Қани, ёзганларингни ўқиб бер-чи.

Ф е д я. Қўй, зерикиб қоласан.

М а ш а. Сен ёзбсану, мен зерикар эканманми?

Ф е д я. Ке, эшит. (*Уқийди.*) «Биз кечки куз фаслида ўртоқларимиз билан Мурагин майдончасида учрашувга қасд қилдик. Бу жой метин отадан иборат бўлиб, полопон бўлган паррандалар билан лиқ тўла эди. Қоп-қора, иссиқ, осойишта кун эди. Туман...»

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

1
Ф е д я ва М а ш а. Кекса лўли Иван Макарович ва кекса лўли аёли Настасья Ивановна — Машанинг ота-онаси эшикдан кириб келишади.

Н а с т а с ь я И в а н о в н а (*қизига ташланганича*). Беҳаё қочоқ гунажин бунда экан. Салом, тўрам. (*Қизига.*) Бизларни тириклай кўймоқчимисан? Аҳ?

И в а н М а к а р о в и ч (*Федяга*). Тўрам, бу ишинг яхши эмас. Қизалоқни нобуд қиласан-ку. Оббо сен-эй, яхшимас, ифлослик бу.

Н а с т а с ь я И в а н о в н а. Рўмолингни ўра, олдимга туш. Оёқ чиқармай ўл. Хорга нима жавоб қи-

ламан? Қип яланғоч тўра билан дон олишмай қаро ер бўл. Бунинг нимасига учдинг ўзи?

М а ш а. Дон олишганим йўқ. Тўрамни яхши кўраман, холос. Хордан кетмайман, ашуламни айтганим-айтган, лекийин...

И в а н М а к а р о в и ч. Тилингни тий, йўқса сочларингни юлиб оламан. Шаллақи. Бизни уятга қўймоқчимисан? Бундай ҳунарни отанг ҳам, онанг ҳам, холанг ҳам қилмаган. Уят-эй, тўрам. Биз сени иззат қилдик, чўнтагинг қоқ бўлсаям текиндан-текинга таллай ашула айтиб бердик, сенга ачиндик. Яхшиликка ёмонлик эканда, тўрам?

Н а с т а с ь я И в а н о в н а. Қизимиз шарманда-сини чиқарди, жонимиз, яккаю яғонамиз, кўриб тўймасимиз, жавҳаримиз, бебаҳомиз юзига лой чаплади, ана кўрсатган нағмаси. Худо беҳабар экансан.

Ф е д я. Сен, Настасья Ивановна, бекордан-бекорга мендан ёмон нарсаларни гумон қиляпсан. Қизингни синглимдай кўраман. Мен унинг номусига текканим йўқ. Хом хаёлларингни ташла. Лекин уни севиб қолдим. Бунисига ноиложман.

И в а н М а к а р о в и ч. Чангалинга жарақ-жарақ ақча бўлган кезларда яхши кўрмадинг-ку. Хорга бир ўн минг чамасида тўлардинг-да, иззат-икроминг билан олардинг уни. Энди ҳаммасини бой бериб, қип яланғоч бўлганингдан сўнг, ўғридай олиб қочмоқчимисан. Уят-эй, тўрам. Уят.

М а ш а. Мени олиб қочгани йўқ. Бу ерга ўз оёғим билан келдим. Ҳозир олиб кетсаларинг, яна келаман. Уни яхши кўраман, вассалом. Менинг севгим бор кичанларингдан кучлироқ... Бўй бермайман.

Н а с т а с ь я И в а н о в н а. Бас энди, Машенька, жонимни қоқай, кўпам чўзилаверма. Яхши иш қилишга қилмадинг, юр энди, кетамиз.

Иван Макарович. Бўлди дейман, тилингни кўпам қайрайверма, юр! (*Билагидан маҳкам ушлайди.*) Бизни кечирсинлар, тўрам.

Учаласи ҳам чиқишади.

ТўРТИНЧИ ҲОЛАТ

Федя. Князь Абрезков киради.

Князь Абрезков. Мени афв этсинлар. Беихтиёр кўнгилсиз воқеанинг гувоҳи бўлдим.

Федя. Ким билан гаплашув шарафига?.. (*Танийди.*) Эй-ҳа, князь Сергей Дмитриевич. (*Кўришадилар.*)

Князь Абрезков. Кўнгилсиз воқеанинг беихтиёр гувоҳи. Эшитгандан эшитмаганим маъқул эди. Модомики, эшитган эканман, сизни ундан огоҳ қилишим лозим. Менга шу томонни кўрсатишди ва остонангизда ҳалиги жанобларнинг чиқиб кетишини кутишим керак эди. Қаттиқ ғовур-ғувурлар орасида менинг эшик қоқишимни сезмоқ қийин эди, албатта.

Федя. Тўғри, тўғри. Узр этадилар. Ҳалигини менга айтганлари учун миннатдорман. Чунки, бу менга сиз устидан чиққанингиз можаронинг сабабларини айтишга имконият беради. Бирон нарса кўнглингизга келган бўлиши мумкин, бунинг мен учун аҳамияти йўқ. Лекин, шунисини билдириб қўйишим лозимки, ҳалиги лўли қиз, навозанда нарса шаънига айтилган таъналар бутунлай ўринсиз. У қиз ўз ахлоқида кабутар каби покизадир. Ва менинг унга бўлган муносабатим — дўстоналикдан нарига ўтган эмас. Бўлса, ғазалхон кайфияти нашъасигина ҳукм сургандир, бу,

албатта, у қизгинанинг орини — номусини барбод қилишдан узоқ. Ана шуларни сизга айтиб қўймоқчи эдим. Хўш, мендан нима истайдилар? Қандай ҳожатингизни осон қилишим мумкин?

Князь Абресков. Мен, даставвал...

Федя. Мени кечиринг, князь. Мен жамиятда шундай вазиятга тушиб қолганманки, бизнинг юзаки ва қадимги таниш-билишлигимиз сизнинг бунда келишингизни оқлолмайди, демак менда бирон ишингиз бор — хўш, нима экан у?

Князь Абресков. Инкор қилиш йўллари қирқилди, топдингиз. Сизда ишим бор. Шундай бўлса-да, сизни ишонтираманки, жамиятда тутган вазиятингизнинг ўзгаргани сизга бўлган муносабатимга асло таъсир қилиши мумкин эмас.

Федя. Ишончим комил.

Князь Абресков. Ишим шундан иборатки, ҳадемай дўстимнинг, Анна Дмитриевна Каренинанинг ўзлари ва ўғлилари ўз оғзингиздан муносабатингизни... хотинингизга, Лизавета Андреевна Протасовага бўлган муносабатингиз ҳақида сўз очишга ижозатингизни сўрайман, муносабатингизни билиб келишни мендан илтимос қилишган эдилар.

Федя. Хотинимга бўлган муносабатим — айтишим мумкин: менинг кечаги хотиним билан орани бутунлай очиқ қилганмиз.

Князь Абресков. Менам шу фикрда эдим. Шу сабабдан, бу оғир ишни ўз зиммамга олишга журъат этдим.

Федя. Орамиз очиқ, олдини олиб айтишим керакки, айбдор у эмас, мен, яна аниқроғи, менинг беҳисоб гуноҳларим. У эса илгари қандай бенуқсон хотин бўлган бўлса, шундайлигича қолди.

Князь Абресков. Шундай қилиб, Виктор

Каренин, айниқса унинг онаси мендан сизнинг бундан кейинги мақсадингизни билиб беришни сўрагандилар.

Федя (*қони қизийди*). Мақсадимними? Билмадим. У мендан бутунлай озод бўлади. Бирон марта ҳам унинг осойишталигини бузсам, одам эмасман. Унинг Виктор Каренинни яхши кўриши менга маълум. Билганини қилсин. Уйлашимча, у ниҳоятда қуруқ, лекин ниҳоятда яхши, тўғри одам ва фикримча, у Каренин билан (*одатда нима дейилар эди-я*) бахтли бўлади. *Çа... que le bon dieu les bënisse*¹. Тамом-вассалом.

Князь Абрезков. Тўғрику-я, аммо бизларни...

Федя (*чўрт кесади*). Шуни яхши билингки, менинг гапларимда рашк балосидан асар ҳам йўқ. Виктор ҳақида, у қуруқ одам деган эдим, буниям қайтариб олдим. Виктор олижаноб, тўғри, ахлоқи баланд одам, яъни мен унинг соясига ҳам арзимаيمان. У ёшлик кезлариданоқ Лизани яхши кўрган. Балки, менга эрга чиққан дамларида Лиза ҳам уни севгандир. Бунақангиси учраб туради. Энг яхши севги сирлари тагига етиш умуман мумкин эмас. Уйлашимча, Лиза уни ҳамиша яхши кўрган. Лекин эрига содиқ хотин сифатида ундай туйғуларни кўнглидан узоқ тутишга интилган, аммо бу ҳол бизнинг оилавий турмушимизга барибир ўз кўланкасини ташлаб турарди... Эй-ҳа, бу нима қилганим, кўнгил сирларидан сизни огоҳ қилиш ортиқча гап, албатта.

Князь Абрезков. Утинаман, гапингизда давом этсангиз. Инонинг, мен учун зиммамга тушган вазифани адо этишдан кўра, сизга нисбатан бўлган инсоний туйғуларимга аниқлик киритиш, сизни бу аҳ-

---

¹ Худойим уларга бахт берсин.

волга олиб келган сабабларни билиш муҳимроқдир. Аҳволи руҳиянгиз сирларини тушунгандайман. Тушунаман, беҳад жоиз айтганингиздек, ҳалиги кўланка ҳасратни...

Федя. Балки, балки шунинг учун ҳам яратган оилавий турмушимиздан қаноат ҳосил қилмагандирман, балки шунинг учун ҳам ниманидир излаган ва дайди орзулар кетидан тентирагандирман. Эй, қизиқку, ўз қилмишларимни оқламоқчиман гўё. Ўзимни оқлашни истамайман, оқлашим мумкин ҳам эмас. Гапнинг ўғил боласини айтсам, мен ёмон эр бўлган эдим, ҳа, бўлган эдим, чунки энди яхши англадимки, мен аллақачонлар унга эр эмас ва унинг боши бутунлай очиқдир. Хулласи калом, зиммангизга тушган вазифанинг жавоби ҳам ана шу.

Князь Абрезков. Баракалла, аммо сиз Виктор оиласини ва унинг кимлигини яхши биласиз, албатта. Унинг Лизавета Андреевнага бўлган муносабати доимо — илгариям ва ҳозирам одоб доирасидан нарига ўтмаган ва ўртадаги парда ҳамиша сақланган. Лизавета Андреевнага оғир келган вақтларда у кўмаклашган, холос.

Федя. Ҳа, менинг саёқ юришим уларнинг яқинлашувига сабаб бўлгани рост. Йложим қанча, пешанада ёзилгани шу экан.

Князь Абрезков. Виктор ва унинг оиласининг православ мазҳаби ақидаларини қаттиқ ушлашидан хабарингиз бор. Бу ишларига мен унчалик қўшилмайман. Мен дунё аломатларига кенгроқ қарашни маъқул биламан. Аммо уларга бўлган ҳурматим ва эътиқодим зўр. Менга аёнки, черков қўлини ҳалолламаган аёл билан яқинликни Виктор ва айниқса унинг онаси ҳатто тасаввур қилишдан ҳам узоқлар.

Федя. Ҳа, унинг ўжарлиги... чизилган чизиқдан чиқмаслигини, ҳалиги масалага мутаассиблигини биламан. Хўш, нима қилинса рози бўлар экан? Талоқ қоғозими? Бунга рози эканимни аллақачонлар уларга айтганман, лекин гуноҳни, беҳисоб бўҳтонларни, улар билан боғлиқ бўлган ўзга шартларни бўйинга олмоқ бениҳоя мушкул кориҳол.

Князь Абрезков. Айтганларингиз қадрини тушуниб турибман ва кўнглим сиз томонда. Бироқ, нима қилсак экан? Балки, шундай қилганимиз маъқулдир. Йўқ, ҳақиқат сиз томонда. Бу бениҳоя мушкул иш, сизни тушуниш қийин эмас.

Федя (*қўлини маҳкам сиқади*). Жонкаш князь, миннатдорман сиздан. Мен ҳамишаям сизни тўғри, кўнгилчан одам сифатида ҳурмат қилардим. Ўзингиз маслаҳат беринг, нима қилсам бўлади? Нима қилайин? Меним бу қадар оғир аҳволимни тўғри тушунинг. Мен асли ҳолимга қайтиш мақсадида чўзаётганим йўқ. Ярамас одамман. Аммо шундай ишлар борки, уни совуққонлик билан бажариш қўлимдан келмайди. Совуққонлик билан ёлғон-яшиқни тўкиб солиш менга ёт одат.

Князь Абрезков. Қилмишларингиздан мен кўп ҳайронман. Шунчалик қобилиятли, оқил одам бўла туриб, яхшилиқни қадрлайдиган инсон бўла туриб, нечук бўлмағур ишларга кўнгил қўясиз, ўзингиз қадрлаган нарсаларни унутасиз? Нима учун бу аҳволга тушдингиз, нима учун ўзингизни нобуд қилмоқдасиз?

Федя (*ҳаяжон аралаш қалққан кўз ёшини тўхтата*). Саёқ йўлга қадам қўйганимга мана энди ўн йилча бўлди. Сиз каби одам биринчи марта меним ҳолимга ачинмоқда. Ўртоқларим, улфатларим, хотинлар ачинганини биламан, аммо сиздек доно, кўнгилчан

одамни... Раҳмат сизга. Ҳазимни завол қилишгача етганимни билмоқчимисиз? Биринчи сабаби — май. Майни ширин деб бекорга айтишади. Мен нима қилмайин, номаъқул иш эканини, бундай қилиш мумкин эмаслигини пайқайман ва, қани энди, ер ёрилса-ю, ерга кириб кетсам. Карта қиморига берилганлар олдида чўтални кутиб ўтириш эса — шундай уятки, уят... Фақат майни тортганингдан сўнггина уятни унутасан. Музикани — опера ва ёки Бетховен эмас, лўлиларни айтмайсизми... Бу шундай ҳаётки, жонингни киритади. Бунинг устига жонон қуралай кўзлар ва нозу карашмалар. Бу нарсаларга ишқивозлигинг нақадар ошса, кейинига шу қадар уят оташида ёнасан.

Князь Абрезков. Ҳмм меҳнатчи, меҳнат?

Федя. Уриниб, кўрдим. Ҳеч нарса чиқмади. Ҳеч нарса мени қониқтирмайди. Қўйинг, бу дийдиёни бошлагандан бошламаганим яхши. Раҳмат сизга.

Князь Абрезков. Ҳўш, мен нима десам экан?

Федя. Хоҳишларини тўла бажаришга сўз берман. Ана шуни айтасиз. Улар уйланишмоқчилар, яъни уйланишларига ҳеч қандай монеълик бўлмаслигини истайдилар, шундайми?

Князь Абрезков. Албатта.

Федя. Ҳўп. Айтингки, ҳар ҳолда бажарсам керак.

Князь Абрезков. Қачонларга?

Федя. Нима десам. Ҳўш, масалан, икки ҳафта. Кечмасми?

Князь Абрезков (ўрнидан қўзғала). Шу жавобни етказсам тўғри бўладими?

Федя. Тўғри бўлади. Хайрингиз, князь, яна бир бор миннатдорчилигимни билдираман.

Князь Абрезков чиқади.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Федянинг якка ўзи.

Федя *(узоқ ўтириб қолади, сўзсиз илжаяди)*.
Соз, жуда соз. Айни муддао. Айни муддао. Яхши ажаб.

Парда

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚҮРИНИШ

Майхона. Алоҳида бўлма. Майхона хизматкори Федя билан Иван Петрович Александровни бошлаб киради.

|

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Федя, Иван Петрович ва майхона хизматкори.

Майхона хизматкори. Мана бу ёққа буюрсинлар. Бунда ҳеч кимса халақит бермас, қоғозни эса бир зумда келтираман.

Иван Петрович. Протасов! Мана ўзлари ҳам кирдилар.

Федя (*жиддий*). Майли, рухсат ўзларига, фақат мен бандман ва.. кирсанг — киравер.

Иван Петрович, Уларнинг талабларини қондирмоқчимсан дейман? Йўлини мендан эшит — бундай тадбир менга ёқмайди. Мен ҳамиша гапнинг пўст калласидан келаман ва масалани узил-кесил ҳал қиламан-қўяман.

Федя (*майхона хизматкорига*). Бир шиша шампанский.

Майхона хизматкори чиқади.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Федя ва Иван Петрович.

Федя (*тўппончани чиқаради ва столга қўяди*). Бир оз сабр қил.

Иван Петрович. Қароринг шуми? Кўкрагинга ўқ қадамоқчисан. Бўлади, мумкин. Сени тушунаман. Уларнинг нияти — сени хўрлаш. Сен эса улар олдида кимлигингни яна бир бор исбот қилмоқчисан. Ўзингни тўппонча билан, уларни эса тантилигинг билан ўлдирмоқчисан. Сени тушунаман. Дунёда аканг қарағай тушунмаган иш йўқ, чунки мен — доҳий.

Федя. Ҳа-да, ҳа-да. Фақат...

Майхона хизматкори қоғоз ва сиёҳдон олиб киради.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва майхона хизматкори.

Федя (*тўппончани сочиқ билан беркитади*). Очвор. Ке, ичамиз. (*Ичишади. Федя ёзишга ўтиради*.) Қиттай сабр қил.

Иван Петрович. Сенинг... катта сафаринг учун. Бундай нарсалар менга писанд эмас. Қўлингни ушлаб ҳам ўтирмайман. Доҳий учун ҳаёт ҳам, мамот ҳам бир текис гап. Мен ҳаётда ўламани, мамотда яшайман. Сен ўзингни ўлдирсанг, улар, фақат икки одам аза тутади. Мен-чи — агар мен ўзимни ўлдирсам, бутун дунё кўз ёшига ғарқ бўлади. Мен-чи, икки-ланиб, ўйлаб-нетиб ўтирмайман. Шартта оламану (*тўппончага чанг солади*) — тарс, тамом. Бироқ ҳали эрта. (*Тўппончани ўрнига қўяди.*) Ва мен ёзиб-нетиб ўтирмайман, ўзларининг ақллари етиши лозим... Обо, сизлар-эй...

Федя (*ёзмоқда*). Бир лаҳза сабр қил.

Иван Петрович. Нокас одамлар. Имирсилашади. Жонлари сарак. Тушунмайдиларки — бирон нарсага ақллари етмаслигини тушунмайдилар... Сенга айтаётганим йўқ. Ўзим, шунчаки, фикрим булоқдай тошмоқда. Башарият учун нима керак? Қиттай нарса: ўз доҳийларини қадрлаш, улар эса доҳийларни ҳамиша дорга тортганлар, қувғин қилганлар, азоблаганлар. Йўқ, мен қўлларингда ўйинчоқ бўлмайман. Шармандаларингни чиқармасам, отимни бошқа қўяман. Й-ў-ў-қ. Риёкорлар!

Федя (*ёзиб тугатади, ичади ва ўқийди*). Илтимос қиламан, жўна.

Иван Петрович. Жўнайми? Алвидо, ошна. Қўлингни ушлаб ўтирмайман. Менам шундай қиламан. Бироқ, ҳали эрта. Фақат сенга шуни қайд қилмоқчиманки...

Федя. Яхши. Айтишга улгурасан, вақти соати билан, энди, ошна, бир иш бор: манавини, марҳамат қилиб, хўжайинга топширгин (*унинг қўлига пул тутқизади*) ва номимга келиши керак бўлган хат билан тугунни суриштириб кўр. Илтимос қиламан.

Иван Петрович. Хўп-да. Мени кутиб тура-сан-а? Сенга айтишим зарур бўлган ниҳоятда нозик гапларим бор. Шундай гапларни айтийки, бу дунёда-ям, у дунёдаям эшитмайсан, яъни мен у дунёга борганимга қадар, бирон кимса ундай гапларни сенга етказмайди. Хўш десак, ҳаммасини берайми?

Федя. Керагини бер.

Иван Петрович чиқади.

ТҲРТИНЧИ ҲОЛАТ

Федянинг якка ўзи.

Федя (*қутулганидан мамнун, Иван Петрович орқасидан эшикни қулфлайди, тўппончани олади, ўқлайди, пешанасига қадайдди, аъзойи бадани зир титрайди ва қўлини секингина настга туширади. Тўнғиллайди*). Йўқ, юрагим дов бермайди, бермайди, бермайди.

Эшик тақиллайди.

Ким у?

Эшик ортидан М а ш а н и н г овози келади: «Мен».

Менинг ким? Йўғ-эй. Йўғ-эй, Маша... (*Эшикни очади.*)

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Федя ва Маша.

М а ш а. Уйингда, Поповникида, Афремовникида бўлдим ва бундадирсан дея келувдим. (*Тўппончани*

кўради.) Яхши ҳунар-ку. Вой, аҳмоқ. Чиндан ҳам аҳмоқсан. Наҳотки, шундан ўзга чора топмадинг?

Федя. Йўқ, юрагим дов бермади.

Маша. Демак, дунёда мен йўқман, шундайми? Худо беҳабар. Ҳеч бўлмаса менинг ҳолимга ачинсанг-чи. Оббо сен-эй, Федор Васильевич, гуноҳ-ку, гуноҳ-ку, ахир. Севгим қадри...

Федя. Улар жавобини беришга ваъдам бор эли. Алдаш эса қўлимдан келмайди.

Маша. Мен-чи?

Федя. Сенми? Сен ҳам қутулардинг. Мен билан азобда қолиб, ранггинг сарғаяди.

Маша. Сарғайсин, майлиз. Сенсиз яшай олмайман.

Федя. Мен билан қандай ҳаёт бўлиши мумкин-а? Эртаю кеч кўз ёш тўкиш билан умринг ўтарди.

Маша. Бекор гап, ҳечам йиғламаганим бўлсин. Энди билдим — менга ачиниш сенга ёт одат экан. *(Йиғлайди.)*

Федя. Маша! Азизим! Мен ҳамма учун маъқул, яхши иш қилмоқчи эдим.

Маша. Узингга яхши.

Федя *(илжайди)*. Ўзимни ўзим ўлдираману, менга яхши бўлар эканми?

Маша. Албаттасига, яхши-да. Ахир, сен нимани истайсан?

Федя. Нимани истайман эмиш-а? Кўп нарсани.

Маша. Оти борми? Нимани?

Федя. Биринчидан, ваъдам устидан чиқишим шарт. Бу биринчиси ва ўлардай қийини. Алдаш ва талоқ қўйиш учун зарур бўлган ярамас ишларни бажаришга юрагим дов бермайди.

Маша. Ярамас бўлса бўпти-да. Бунисини ўзим...

Федя. Инсоф юзасидан айтганда, улар қўлини,

хотиним ва Виктор қўлини ушламаслигим маслаҳат. Улар яхшилик қилишга арзийдиган одамлар. Иккисини қийнашдан нима ҳожат? Буни иккинчиси дейдилар.

М а ш а. Модомики, сени ташлаб кетган экан, яхшиликка арзийдиганини билмадим.

Ф е д я. У ташлагани йўқ, ташлаган мен, мен.

М а ш а. Хўп, хўп. Сен айбдор. У киши — фаришта ойим, яна нима сабаб?

Ф е д я. Яна шу сабабданки, сен яхши, дилкаш қизалоқсан, сени жонимдан ҳам азиз кўраман, агар тирик қолсам, сени нобуд қилишим турган гап.

М а ш а. Бунисини менга қўйиб бер. Қачон ва қарда нобуд бўлишимни сендан кўра яхшироқ билсам керак...

Ф е д я (*«Уҳ» тортади*). Энг муҳими, энг муҳими... Бу ҳаётим ҳаётми? Тамом бўлганимни, бирон ишга ярамаслигимни беш қўлимдай кўриб турибман. Отанг айтганидек, ҳаммага ва ҳам ўзимгаям оғирлигим тушадиган бўлиб қолдим. Мен яроқсиз кимса...

М а ш а. Бекорларни айтибсан. Сенга маҳкам ёпишиб, илондай чирмашиб олганим бўлсин, мана кўрасан. Тўғри, қилмишларинг — саёқ турмуш, ичиш ва маишатбозлигинг яхши эмас... Ахир, тирик одамсанку — ташла. Олам гулистон.

Ф е д я. Айтишга осон.

М а ш а. Қўлингдан келади.

Ф е д я. Кўзларим кўзларингга тушган чоғда, гўё ҳамма иш қўлимдан келадигандай туюлади менга.

М а ш а. Туюлса, гапимга кирасан. Айтганларимни қиласан. (*Хатни кўриб қолади.*) Бу яна нимаси? Уларга ёзганмидинг? Нималарни ёздинг?

Ф е д я. Нималарни ёзгандим? (*Хатни қўлига олади ва йиртмоқчи бўлади.*) Энди кераги йўқ.

М а ш а (хатни тортиб олади.) Ўзимни ўзим ўлдирдим деб ёзганмидинг, а? Тўппонча ҳақида ёзмаганмидинг? Фақат, ўлдим деганмидинг?

Ф е д я. Ҳа, ҳаётдан кетдим, деганман.

М а ш а. Бер, бер, бер. «Нима қилмоқ керак?» ни ўқиганмисан?

Ф е д я. Ўқигандай эдим.

М а ш а. Роман совуққина ёзилгану, бир жойи жудаям, жудаям яхши. Оти нима эди, ҳа, ҳалиги Раҳманов, чўкиб ўлган одам қиёфасида яшайверади. Сувда сузишни сен ҳам билмайсан-а?

Ф е д я. Билмайман.

М а ш а. Ажаб иш. Қани, усти бошингни менга бер. Ҳаммасини, кармонингниям.

Ф е д я. Нима қилмоқчисан?

М а ш а. Тўхта, тўхта, тўхта. Уйга кетдик. У ерда бошқатдан кийиниб оласан.

Ф е д я. Ахир, бу алдов-ку.

М а ш а. Ажаб бўпти. Чўмилишга боргансан, усти бошингни қирғоқда қолдиргансан. Чўнтагингда кармонинг ва мана бу хат.

Ф е д я. Хўш, кейин нима қиламиз?

М а ш а. Кейинми, кейин бу шаҳардан бошимизни олиб чиқиб кетамиз ва ширингина ҳаёт кечираверамиз.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Ўш а л а р. И в а н П е т р о в и ч к и р а д и.

И в а н П е т р о в и ч. Ана холос. Тўппонча қани? Оламан, кераги чиқиб қолар.

М а ш а. Ол, ол. Биз жўнадик, ол.

П а р д а

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Протасованикидаги меҳмонхона.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

К а р е н и н ва Л и з а.

К а р е н и н. Берган ваъдаси шу қадар қатъий эдики, сўзсиз бажаришига имоним комил.

Л и з а. Ҳануз виждоним азобда эди, аммо ҳали лўли қиз тўғрисидаги можарони эшитганимдан сўнг, виждон азобидан бутунлай қутулдим. Буни рашк балоси деб ўйлама яна. Бу рашк эмас, балки виждон азобидан қутулмоқ. Сизга нима деб тушунтирсам экан...

К а р е н и н. Яна: сиз.

Л и з а (*жилмайиб.*) Сенга. Сўзимни кесманг, кесма, дилимдагини айтишим керак. Менга азоб берган энг катта нарса — икки кишига кўнгил қўйганлигим тушунчаси эди. Бунинг буромади шуки, мен ахлоқи паст аёлман.

К а р е н и н. Ахлоқи паст аёл-а, сенми?

Л и з а. Ўзга аёл кетидан юрганини билганимдан бери, демак, унга менинг керагим йўқлигини англаганимдан буён, ўзимни энгил ҳис қила бошладим ва ўртага ёлгонни аралаштирмасдан сизни, йўғ-а, сени севаман дейиш ҳуқуқига эга бўлдим. Энди кўнглим бутунлай тинчигану, фақат бир нарса — менинг ҳозирги вазиятим ташвишга солмоқда. Бу талоқ масаласи. Кишининг кўкрагини кесади-я. Кўзларим тўрт.

К а р е н и н. Ҳали замон, ҳали замон ҳал бўлиши керак. Унинг ваъдасини кутиб ўтирмаслик учун котибимни илтимоснома билан юбордим ва талоқ қоғо-

зини қўлингга топширмагунча ҳеч қайга жилмайсан деб тайинладим. Агар уни билмаганимда эди, яхши билишимга гумоним йўқ, масалани атайин чўзмоқда деб ўйлаш ўринли бўларди.

Л и з а. Уми? Атайин қилмайди, қилсаям заифлиги ва тўғрилиги нишонасидан ўзга гап эмас. Ноҳақ нарсани қилишни истамагани. Фақат, унга пулни бекор юбординг.

К а р е н и н. Аксинча. Худди пул масаласи ишимизнинг тез ҳал бўлишига салбий таъсир қилмоғи мумкин эди.

Л и з а. Йўқ, ўртага пулнинг аралашганидан кўнглим ғаш.

К а р е н и н. Эндисига, у киши камсуқумроқ... pointilleux¹ бўлсалар ҳам бўларди.

Л и з а. Иккимиз ҳам худбин кишиларга ўхшаб кетмоқдамиз.

К а р е н и н. Ҳа-я, гапимни қайтариб олдим. Айб ўзингда. Кечган орзиқиб кутувлардан, умидсиз жудоликлардан кейин бир олам бахт. Бахт одамни худбинлар кўчасига етаклаши мумкин. Айб ўзингда.

Л и з а. Бу ишда сен ягона эмассан. Мен ҳам шерикман. Вазиятим шундайки, гўё теримга сиғмайман, бахтим денгизида чўмилмоқдаман. Ҳаммаси жойида: Мика ҳам соғайиб кетди, сенинг онанг мени ўтказарга жой тополмай қолди, сенинг севгинг ва, айниқса, меним, меним муҳаббатим гулдай очилмоқда.

К а р е н и н. Наҳотки? Пушаймон бўлмайсанми? Орқага қайтиш йўғ-а?

Л и з а. Уша кундан бери ҳаётим бутунлай бошқа чархипалакда айланаётгандай.

К а р е н и н. Ғилдираги орқасига айланмас, а?

---

¹ Сиркалари сув кўтарадиган

Л и з а. Сираям-да. Фақат бир истагим бор: мен ўтмишимга нечук чек қўйган бўлсам, сен ҳам кечмиш ҳаёт орзу-ҳавасларини бутунлай унутсанг.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва бола эргаштирган энага.

Бола етаклаган энага киради. Бола онаси томон огилади.
Она боласини тиззасига олади.

К а р е н и н. Ҳар ҳолда биз бахтсиз одамлар.

Л и з а. У нимаси? *(Боласини ўпади.)*

К а р е н и н. Чет элдан қайтишим билан сенинг эрга текканингни эшитганимда севгимни йўқотганимни, пешанаси шўр йигит эканимни англадим ва мени эсингдан чиқармаганингни билганимда теримга сиймай кетдим. Шунинг ўзи мен учун кифоя эди. Сўнгра, қадимий дўстлик алоқаларимиз қайтадан тиклана борган сари, сенинг илиқ муносабатингни, шунчаки дўстликдан ўзгачароқ учқунлар аломатини сезар эканман, ўзимни бахт дарёсининг қирғоғида тургандай билардим. Фақат Федяга нисбатан виждоним тоза эмаслиги юрагимга ғулғула соларди. Аниқроғи, меним фикри-ёдимда қадрдон кишининг хотинига нисбатан покиза муносабатдан ўзга нарса бўлиши мумкин эмас деган қаноат ётарди, бунинг устига сенинг ўйларинг ҳам менга аён бўлгани, хуллас ана шуларнинг барчаси мени унчалик қийноққа ташламас, бир қадар мамнун ётарди. Сўнгра, Федя сенга азоб бера бошлаганидан кейин, менинг кўмагим сенга ниҳоятда зарур эканини ва меним дўстона туйғуларимдан сен қўрқа бошлаганингни тушундим у ўзимни андак бахтиёр ҳис

қилдим ва менинг ҳаётимда нечукдир ноаниқ ишонч кўлами пайдо бўлди. Сўнгра... у чидаш мумкин бўлмаган даражада ҳаддидан ошади-ю, сен ундан кетиш қаноатига келдинг; ана шу дамда мен кўнглимдагини тўкиб солдим, сен ҳам йўқ демасдан қабул қилдинг-да, юмма йиғлаб мендан узоқлашдинг, мен чунон ҳам бахтиёр эдим ва, агарки, мендан яна нима истайсан деб сўрасалар, жавобим шул бўларди: ҳеч нарса. Сўнгра, сен билан турмуш қуриш имконияти туғилди; папап ҳам сени яхши кўриб қолдилар, аста-секин ишимиз юришиб кетди, сени севардим ва ҳозир ҳам севаман дединг, кейинисига, худди ҳалигидай, танҳо мени севишингни, у одам хотирангдан бутунлай ўчганлигини айтдинг; хўш, яна менга нима керак? Аммо, энди-чи, энди мени кечмиш азоб ўтида қийнамоқда, ўша кечмиш умуман бўлмаса, уни эслатиб турувчи бирон нарса бўлмаса нақадар соз бўларди.

Л и з а (таъна оҳангда). Виктор!

К а р е н и н. Мени кечир, Лиза! Ҳалиги гапларни айтишимдан мақсад, менинг вужудимда сенга маълум этилмаган бирон нарсанинг бўлмаганини маъқул билишимдир. Ҳалиги гапларни яна бир марта таъкидлашимдан ният, ўзимнинг нодонлигимни ва бундан бошқа йўл йўқлигини, ўзим билан ўзим курашмоғим ва ғолиб чиқишга тиришмоғим зарурлигини кўрсатишдир. Ва мен ғолиб ҳам чиқдим. Ҳануз уни яхши кўраман.

Л и з а. Барака топ. Мен ҳам қўлимдан келганини қилдим. Бор истакларинг менда эмас, менинг мана бу қалбимда ўз тимсолини топди: сендан бошқа бирон кимсани танимайди.

К а р е н и н. Ростми?

Л и з а. Рост, рост. Йўқса, бекордан бекорга гапириб-негиб ўтирмасдим.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р в а м а л а й.

М а л а й. Вознесенский жаноблари.

К а р е н и н. Федядан жавоб келтирган бўлиши керак.

Л и з а (*Каренинга*). Тезроқ чақиринг.

К а р е н и н (*Ўрнидан қўзғалиб, эшик сари яқинлашади*). Жавобини ҳозир эшитамиз.

Л и з а (*боласини энагага беради*). Виктор, наҳотки, ҳаммаси ҳал бўлса! (*Уни ўпади*.)

ТҲРТИНЧИ ҲОЛАТ

Каренин, Лиза. Вознесенский киради.

К а р е н и н. Қани, гапир?

В о з н е с е н с к и й. Қораси йўқолди.

К а р е н и н. Нега йўқолади? Талоқ қоғозиниям бермадимми?

В о з н е с е н с к и й. Талоқ қоғозини кўрмадим, аммо сиз билан Лизавета Андреевнага хат қолдирилибди. (*Чўнтагидан чиқазган хатни узатади*.) Уйига борган эдим. Ресторанда дейишди. Ресторанга жўнадим. Шунда Федор Васильевич бир соатдан кейин келгин, жавоб ёзиб қолдираман деган бўлдилар. Қайтиб келсам, мана бу...

К а р е н и н. Наинки, яна орқага силташ, баҳона излаш? Йўқ, бу шармандалик-ку. Чексиз бетайинлик.

Л и з а. Хатни ўқисанг-чи.

К а р е н и н хатни очади.

В о з н е с е н с к и й. Керагим йўқми, кетсам?

Каренин. Йўқ албатта, хайриз, раҳмат... (ўқир экан таажжублана тўхтади.)

Вознесенский чиқади.

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Каренин ва Лиза.

Лиза. Нима? Нима?

Каренин. Бу даҳшат.

Лиза (хатга чанг солади). Ҳўқисанг-чи.

Каренин (ўқийди). «Лиза ва Виктор, иккалангизга мурожаат қилмоқдаман. Агар сизларни азизларим ёки қадрдонларим десам ёлгон гапирган бўлардим. Сиз ҳақингизда, сизнинг муҳаббатингиз ҳақида, сизнинг бахтингиз ҳақида ўйлаганимда алам ва таъна тошлари, таънани ўзимга қаратаман, қанчалик оғир бўлмасин, бутун вужудимни зир-зир титратади. Ҳаммасидан хабарим бор. Эр бўла туриб, турли-туман тасодифлар натижасида сизларга гов бўлганимдан ҳам хабарим бор. C'est moi qui suis l'intrus¹. Ҳар ҳолда сизларга нисбатан аламзада ва совуқ муносабатда бўлишдан ўзимни тўхтата олмайман. Назарий жиҳатдан иккингиизиям, айниқса Лизани, Лизанькани яхши кўраман, аммо ҳақиқатда эса зиғирчаём эътиборим қолмаган. Ноҳақ эканимни биламан, бироқ ўзга иложим йўқ, ўзимни ўзгартолмайман».

Лиза. Гапининг сирасига қара-я...

Каренин (ўқишда давом этади). «Энди ишдан келайлик. Худди мана шу мени икки йўл оворасига айлантирган хиссиёт истакларингизни, сизлар кутган-

---

¹ Мен сизлар учун ёт одамман.

дан бошқачароқ мақомда бажаришга мени мажбур қилмоқда. Ёлғон гапириш, пора тутқазиш каби ҳунарни ишлатиб, беинсофлик комедиясини ўйнаш ва, умуман, барча қуюқ ифлосликлар меним табиатимга ботмайди, ҳазар қиламан улардан. Мен-ку, паст одам-дирманку-я, сиз ўйлаганчалик паст эмасман ва сиз таклиф қилган пастликни бажаролмайман, қўлимдан келмайди. Топган иккинчи йўлим — ҳаммасидан жўн: бахтли кун кечириш учун сизлар уйланишингиз керак. Мен эса ўртадаги ғов, демак мен қурбон қилишим лозим ўзимни...»

Лиза (*Каренин қўлидан ушлайди*). Виктор!

Каренин (*ўқийди*). «Қурбон қилишим лозим ўзимни. Ўзимни нобуд қилганим бўлсин. Бу хат қўлингизга бориб текканида, мен дунёдан ўтган бўлман.

Р. С. Судлашув учун менга пул юборибсизлар — афсусландим. Бу кўнгилсиз иш ва сизлар калта ўйлабсизлар. Ҳа, дунё шундай — миркам икки. Мен кўп янглишликларга йўл қўйдим. Сизларнинг ҳам бирон марта хато қилишларинг мумкин-ку, ахир. Пулни қайтариб юбордим. Умрим якуни учун на пул ва миннат даркор. Фақат бир илтимосим бор: мenden кўнгилларинг қолмасин ва аҳён-аҳён эслаб қўйишни унутмасаларинг бас. Ҳа, айтгандай, Евгенийев деган бир соатсоз бор, шунга ёрдам бериш ва биронта ишга жойлаб қўйишингизни сўрайман. Бечора, лекин яхши одам у. Алвидо. Федя».

Лиза. Ўз ҳаётига ўзи чанг солган. Шундайми?

Каренин (*қўнғироқ чала даҳлиз томон отилади*). Вознесенский жанобларини қайтаринглар!

Лиза. Кўнглимдан ўтувди, кўнглимдан ўтувди. Федя, азизим Федя.

Каренин. Лиза!

Л и з а. Бекор гап, бекор гап, уни яхши кўраман,
ҳануз яхши кўраман. Фақат уни дейман, яхши кўра-
ман. Шундай одамни хароб қилдим-а. Мени ўз ҳолим-
га қўй.

Вознесенский қайтиб киради.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Ўш а л а р в а В о з н е с е н с к и й.

К а р е н и н. Федор Васильевичнинг ўзи қайда?
Сизга нима дейишди?

В о з н е с е н с к и й. Айтишларига қараганда, бу
хатни қолдириб, азонлаб чиқиб кетганлар ва шу-шу
қайтмаган эмишлар.

К а р е н и н. Аниқлаш керак буни. Лиза, ўзингни
якка қолдираман.

Л и з а. Мени кечиргин, лекин мен ҳам ёлғон га-
пиролмайман. Якка қолишимни истардим. Бор, тез-
роқ тафсилотини...

П а р д а

БЕШИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Майхонанинг ифлос бўлмаси. Чой ва ароқ ичувчиларга мўлжалланган стол. Унг томонидаги кичик столда рангги рўйи бир ҳол, усти боши юпун Федя ўтирар ва унинг ёнида Петушков — узун сочли, уламонамо, меҳрибон, беозор одам. Иккиси ҳам ширакайф.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Федя ва Петушков.

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай. Мана бунақасини чин муҳаббат дейдилар. Хўш, кейинчи, кейин нима бўлди?

Федя. Сиз сўраманг — мен айтмай. Уз севган кишиси учун ҳамма нарсасидан кечишга тайёр ҳиссиётли одам бизнинг доирамиздаги бирон қиз болада учраса эди... Бутун тарбияси манфаат кўришга қаратилган лўли қизи ана шундай одам бўлса ҳайрон қолмайсанми. Покиза, фидокорона муҳаббат юзасидан зиғирча манфаат талаб қилмай, бори йўғидан кечиб ўтирса-я. Бу бизнинг тушунчаларимиз акси, бутунлай акси-ку, ахир.

Петушков. Ҳа-да, бу бизнинг тасвирий санъатимизда камалак деб аталади. Чўғдай қизил рангни фақат шунда ишлатиш мумкинки, агар атрофингда... Қўйингки, бу бошқа гап, ҳозир ўрни эмас. Дардингни олай, дардингни олай...

Федя. Ҳа, биродар, дунёга келиб қилган яхши ишларимдан бири — унинг севгисини суиистеъмол қилмаганим бўлса керак. Сабабини англадиларми, ё?

Петушков. Раҳм...

Федя. Йўқ, сираям. Раҳм юзасидан унга ачишиш лозим деган гап меним хаёлимгаям келгани йўқ. Мен у билан мағрурланардим, ундан завқу шавқ олардим, ашула айтганида-чи, уни ашула айтишини кўрмабсиз — дунёга келмабсиз, ҳозир ҳам дўндириб юрган бўлса керак, мен ерда, у осмонда тургандай ўзимни ҳис қилардим. Фақат севгим ҳурмати учуноқ, унинг фаришталигини бузмадим. Чиндан ҳам севар эдим. Мен энди унинг ширин-ширин хотираси билангина яшайман. *(Ичади.)*

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай. Бу олий мақом фазилат.

Федя. Сизга кўнглимни очсам, хотинбозликнинг дайди шабадаларидан андак хабарим бор. Бир марта ошиқ ҳам бўлиб қолгандим, ҳали-ҳали эсимда — қадди-қомати келишган, чиройдор хонимлардан эди; хул-

лас хуштор, беқарор, итваччадай лўқ хуштор бўлган-
дим ва у менга rendez-vous¹ ҳам тайин қилганди. Бу-
ни хоним эрига нисбатан катта ҳурматсизлик деб
билганим учун, қайлиқ ўйинига боришдан бош торт-
дим. Қизиғи шундаки, ҳали-ҳали ўша иш эсимга туш-
са, тўғри қилганлигимдан қувонаман ва ўзимни мақ-
таб ҳам қўяман, жонини киритмаганим... гуноҳ қилиб
қўйган одамдай пушаймон ейман. Маша билан эса
бутунлай тескариси. Ўз ҳис-туйғуларимга доғ тушир-
маганим учун ҳамиша қувонаман, шодланаман... Бу-
дан ҳам бешбаттар бўлишим мумкин, одамшаванда-
ликдан бутунлай чиқишим ҳам мумкин, бор усти
бошимни пуллашга, битлаб кетсамам чидашга, аъзойи
баданимни қўтир боссаям бардош беришга ҳам тай-
ёрман, лекин бу жавҳарни, жавҳар нимаси, бу зар-
рин қуёш нурини ҳеч кимга бермайман, ўзим билан
яшайди.

Петушков. Дардингни олай, дардингни олай.
Энди қайларда экан у?

Федя. Билмадим. Ва билишни ҳам истамайман.
Бу бутунлай бошқа дунёда содир бўлган воқеа. Уни
бу ҳаётда кўришни асло истамайман.

Улар орқасидаги столда ўтирган хотин киши дод-вой солади.
Майхона хўжаси ва миршаб уни олиб чиқишади. Федя
билан Петушков уларга тикилганларича, тек қолишади.

Петушков. *(Ҳалиги томонда жимлик чўккач.)*
Ургиламан, ҳаётингиз кўп беқиёс.

Федя. Йўқ, кўпчиликниқидан фарқи йўқ. Биз-
нинг доирадаги, шу жумладан, мен туғилган муҳит-
даги одамлар учун уч йўл, фақат уч йўл бор: хизмат
қилиш, пул тўплаш, тирикчилигинг ўтмиш ҳаёт ифлос-

---

¹ Кўришув вақтини

ликларига ифлослик қўшиш. Бу кориҳолга мен нафрат билан, балки қўлимдан келмагандир, ҳар ҳолда нафрат билан қарадим. Иккинчиси — бу ифлосликлар тагига сув қуйиш; бунинг учун жасур одам бўлиш керак, менда эса жасурликдан асар ҳам йўқ. Ёки учинчиси — ўзингни унутиш — масту аластлик, таралла-бедодлик, ашуланавозлик. Мен худди ана шу йўлдан бордим. Маррам яқуни кўриб турганингиз. (Ичади.)

Петушков. Хўш, оилавий турмушингиз-чи? Агар пешанамга яхши хотин битган бўлса, мен ўзимни бахтиёр санардим. Хотинталоқ мени хароб қилди.

Федя. Оилавий турмушим? Бўлганди. Менинг хотиним камдан-кам учрайдиган аёллардан эди. У ҳозир ҳам ҳаёт. Фақат нима десам ёкан? Ҳа, седанаси йўқ эди, ўзинг биласан-ку, агар ширмон нон юзида седана бўлмаса нечук кўриниши сенга маълумдир-а? Бизнинг ҳаётимизда ҳам шўхлик назокати йўқ эди. Мен эса дунё борди-келдиларини унутиш ҳолатига муҳтож эдим. Шўхлик назокатисиз ўзингни унутиш амри-маҳол. Тоқатим ток бўлганидан, ярамас қилиқлар чиқардим. Ўзингиз биласизки, биз одамларни уларга нисбатан қилган яхшилигимиз учун қадрлаймиз, уларга нисбатан қилган ёмонлигимиз учун қадрламаймиз. Мен эса хотинимга фақат ёмонлик қилдим. У мени яхши кўрганнамо эдиёв.

Петушков. Эдиёв дейишингизда нима сир бор?

Федя. Сир шундаки, у ҳечқачон Маша сингари меним жонимга кириб кета олмаган. Эй-й, ундай демоқчи эмасдим. У ҳомиладор бўлди, эмизикли бўлди, мен бўлсам туну кун қорамни кўрсатмайман-да, уйга маст бўлиб қайтаман. Албатта, ҳалиги нарсаси бўлмагандан сўнг — у кун сайин кўзимга совуқ кўрина

бошлади. Топдим, топдим (*ҳаяжонга тушади*), мана ҳовир хаёлимга келди: Машани шунинг учун ҳам севаманки, меъ унга ёмонлик эмас, яхшилиқ қилдим. Севишим сабаби шу. Унисини бўлса, яхши кўрмаганим учунмас... балки ўзга нарса учун азоб берардим... Йўқ, бекор гап, гапнинг лўндаси — яхши кўрмасдим. Уртада рашк ҳам бор эди, аммо, сўнгра сувга уриб кетди.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Артемьев.

Артемьев кириб келади — бошида кокарда, мўйлови бўялган, устида баъзи ўзгартишлар қилинган кўҳна либос.

Артемьев. Таомларинг ош бўлсин (*Федяга салом беради*). Артист-рассом билан танишиб олдиларми?

Федя (*совуққина*). Ҳа, биз танишмиз.

Артемьев (*Петушковга*). Хўш, портрет битдимми?

Петушков. Йўқ, чиқмади.

Артемьев (*ўтиради*). Ҳалақит бераётганим йўқми?

Федя билан Петушков жим.

Петушков. Федор Васильевич ўз турмушидан ҳикоя қилди.

Артемьев. Сир экан-да? Агар халақит бераётган бўлсам, давом этсинлар. Сизларни бошимгаям урмайман. Тўнғизлар. (*Ёндош столдан жой олади ва пиво талаб қилади. Бўйинини ғоз чўзганича Федя билан Петушковнинг суҳбатидан қулоқ узмайди.*)

Федя. Бу жанобни жиним ёқтирмайди.

Петушков. Жаҳли чиқди.

Федя. Бурнини тишласин. Бадҳазм. Бундай одамни кўрсам — тилим айланмай қолади. Сиз билан улфатчилик қилсам десангиз, энгил тортаман, кўнглим очилади. Қаерда тўхтаган эдим?

Петушков. Рашк масаласида гап кетган эди. Хўш, шу зайлда, хотинингиз билан қандай ажралдингиз?

Федя. Ҳа-я. *(Хаёлга толади.)* Бу ажиб савдо. Хотиним эрга чиққан.

Петушков. Нима, нима? Талоқдан кейинми?

Федя. Йўғ-а. *(Кулади.)* У мендан бева қолди.

Петушков. Бу нима деганингиз, тушунмадим?

Федя. Деганим сираси шу: бева қолган. Чунки мен ғойибман.

Петушков. Ғойибман?

Федя. Албатта. Мен мурда. Инонинг.

Артемов бўйинини кўпроқ чўзиб, қулоқ солади.

Ажабланманг... Сизга айтишим мумкин. Бу узоқ тарих ва сиз менинг ҳақиқий фамилиямни билмай-сиз. Қисқачаси мундоғ. Хотиним мен берган азобларимдан тамом зада бўлган, мени кўришга тоқати қолмаган пайтда унинг ҳимоячиси топилиб қолди. Бирон ярамас, ифлос нарсани кўнглингизга олманг — у ҳам менинг ошнам, яхши, яхши одам, менинг бутунлай аксим. Менинг яхшиликдан кўра ёмон хислатларим кўп бўлгани туфайли, у яхши, жуда яхши одам ҳисобланарди: тўғри, иродаси мустаҳкам, эҳтиёткор ва умуман саховатли одам. У хотиним билан ёшлик чоғларидан таниш, яхши ҳам кўрган ва кейинчалик, менга эрга чиққанидан сўнг, кўникиб ҳам кетган киши. Сўнгра, мен ёмон йўлга кириб кетганимда, унга кўпроқ азоб бераётганимни пайқагач, у бизни-

кига тез-тез келадиган бўлиб қолди. Мен ғашлик қилмадим. Аста-секин қадимги муҳаббатлари қайтадан уйғонди, мен эса бу вақтга келиб бутунлай разиллашиб кетдим ва уни ташлаб, уйдан бошимни ола қочдим. Яна денг, Маша учраб қолса бўладими, уйланишни уларга ўзим таклиф қилдим. Улар тихирлик қилишди. Мен эса одам сифатида кундан-кунга тамом бўла бошладим, ва масала шундай яқун топдики, натижада...

Петушков. Ҳамиша шундай...

Федя. Йўқ. Йўқ. Имоним комилки, улар муносабатида менга нисбатан хиёнат бўлмаган. Виктор диндор одам, фотиҳасиз уйланишни гуноҳ деб биледи. Шунга кўра, талоқ қоғозини беришимни талаб эта бошладилар. Айбни ўз зиммамга олишим лозим эди. Бор ёлғон-яшиқни бўйинга олишим... Бардошим етмади. Ишонасизми, ёлғон гапиришдан кўра, ўзимни нобуд этиш мен учун осонроқ эди. Ва бу ишни амалга оширишга қарор ҳам қилувдим. Бир меҳрибон одам маслаҳат берди: нима зарури бор? Ҳаммасини денг, ўзи тўғрилади. Уларга видоъномани юбордим, иккинчи куни эса қирғоқда усти бошим билан картмонимни, хати билан топишган. Сувда сузишни билмасдим.

Петушков. Ажаб, жасадни-чи, уни топишолмагандирлар-да?

Федя. Топишган. Ажабланманг. Бир ҳафталардан сўнг кимнингдир жасадини топишган. Танирмикан, хаёлида хотинимга кўрсатишади. Жасад эса таниб бўлмайдиган даражага етган, денг.

— Ушами?— деб сўрашганда.— Ҳа, ўша,— жавобини қилган. Вассалом. Мени кўмадилар, уйланишади ва ҳозир ҳам ҳаётлари роҳатда. Мен бўлсам — мана шу аҳволда. Тун ичаман, кун ичаман. Кеча улар уйи ёнидан ўтдим. Деразаларида чироқ, ичка-

ридан кимнингдир сояси кўринди. Баъзан қийин бўлади, баъзан эса ёмонмас. Пул бўлмаган кезлари қийин... (Ичади.)

Артемьев (яқинлашади). Кўнгилларига олмайдилар, тарихингизни эшитиб олдим. Жуда қизиқ тарих экан ва, айниқса, ўртак бўладигани муҳим. Пул бўлмаса қийин дегандай эдингиз. Ундан қийини йўқ, албатта. Пулсиз юриш сизнинг вазиятингизга тўғри келмайди. Ахир сиз мурда. Жуда соз.

Федя. Менга қаранг, сизга бирон сўз айтганим йўқ ва маслаҳатларингизга муҳтож ҳам эмасман.

Артемьев. Аксинча, мен сизга маслаҳат бермоқчиман. Мурдасиз. Бордию тирилик қолсангиз-чи, унда жонлари роҳатда бўлган хотинингиз билан ҳалиги жаноб — бир хотинга икки эр денг, гуноҳкор бўлувлари ҳеч гап эмас-ку. Бу аҳволда нима учун сиз пулсиз бўлишингиз керак экан?

Федя. Мени ўз ҳолимга қўйишингизни сўрайман.

Артемьев. Икки энлик хат кимни ўлдирипти. Истасалар, мен ёзақолай, фақат адресини берсангиз бас, сўнгра мендан минг марта миннатдор бўладилар.

Федя. Йўқолинг кўзимдан. Сизга айтяпман. Мендан бирон оғиз сўз эшитганингиз йўқ.

Артемьев. Ёлғон, эшитдим. Мана бу одам гувоҳ. Мен мурда деганларини майхона хизматкори ҳам эшитди.

Майхона хизматкори. Ҳеч нарсадан хабаримиз бўлмади.

Федя. Ярамас.

Артемьев. Мен ярамасми? Ҳов, миршаб. Акт туздираман.

Федя ўрнидан қўзғалади. **Артемьев** уни қўймайди. **Миршаб** пайдо бўлади.

П а р д а

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Воқеа қишлоқда, печакгул билан ўралган айвонда кечади.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

А н н а Д м и т р и е в н а К а р е н и н а, ҳомиладор Л и з а, э н а г а билан бола.

Л и з а. Станцияга келиб, энди биз томон жўнади-ёв.

Й и г и т ч а. Жўнаган ким?

Л и з а. Даданг.

Й и г и т ч а. Дадам станциядан буёққа жўнаган-микинлар?

Л и з а. C'est étonnant comme il l'aime, tout-à-fait comme son père¹.

А н н а Д м и т р и е в н а. Tant mieux. Se souvient-il de son père véritable²?

Л и з а (*хўрсинади*). Буни унга айтганим йўқ. Фикримча болани чалғитиш керакмас? Баъзан айтиш керакмикан деб ўйлаб қоламан. Мамап, сиз қандай ўйлайсиз?

А н н а Д м и т р и е в н а. Мен билишимча, Лиза, бу нарса сенинг ўзингга боғлиқ, айтиш керакми-йўқми эканини ўз қалбингдан яхшилаб сўраб кўр. Улим кишини ҳамма нарсани унутиш томон етаклар экан. Сенга айтсам, шундай вақтлар ҳам бўлгандики, Федяни кўриш, ахир уни болалигидан билардим, мен учун андак кўнгилсиз кўринарди, энди бўлса, у юлдузи иссиқ ўсмирдай, Викторнинг дўсти ва гарчи қонундан таш-

¹ Тавба, уни яхши кўришини қаранг, ўз отасидан ҳам зиёд билади.

² Шуниси яхши. Ўз отаси хотирида бормикан?

қари, ғайри диний эрса ҳам, ўз қадрдонлари учун ҳамма нарсадан кечган ўтдай одам сифатида кўз ўнгимдан кетмайди. Оп aura bean dire, l'action est belle...¹ Тамом бўлай деб қолди, Виктор ўзи билан тўқув жунини ола келишни унутмаса яхши бўларди. (*Тўқишда давом этади.*)

Л и з а. Ана ўзиям келиб қолди-ёв.

Гилдирак ва қўнғироқ товуши келади. Лиза ўрнидан туриб, айвон ёқасига яқинлашади.

Қаватида қандайдир хотин ҳам бор. Марья! Уни кўрмаганимга юз йил бўлди шекилли. (*Эшик томон болади.*)

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Каренин билан Марья Васильевна киришади.

Марья Васильевна (*Лиза ва Анна Дмитриевна билан ўпишади*). Виктор шамолдай келди-ю, бу томон олиб қочди мени.

Анна Дмитриевна. Ажаб қипти-да.

Марья Васильевна. Ўзимам хурсандман. Ўйлаб кўрсам, кўришмаганимизга анча бўпти, қолган ишга қор ёғар дедим-да, йўлга тушдим, агар ҳайдаб солмасаларинг кечки поездгача қоламан.

К а р е н и н (*хотини, онаси ва боласини ўпади*). Мени табриклашларинг мумкин, бахтим чопти. Икки кун уйда бўламан. Эртаги хизматларни менсиз бажарадиган бўлишди.

---

¹ Ҳар ҳолда мард одам ипини қилди.

Лиза. Жуда соз. Икки кун-а. Кўпдан бунақаси бўлмаганди. Эртага чўлгаям бориб келармиз. Шундайми?

Марья Васильевна. Қуйиб қўйгандай-а! Оббо полвон-эй! Қалби отасиникига ўхшаса бўлгани, бошқа одатлари нарироқ турсин.

Анна Дмитриевна. Емон одатларидан ўзи асрасин.

Лиза. Бўлди, бўлди. Киши қалбини ёшлигиданоқ тўғри йўлга солишда гап кўп деганим Викторга маъқул тушди.

Марья Васильевна. Буларга ақлим етмайди. Федя хаёлимдан ўтиши билан юрагим қон бўлади.

Лиза. Бизларда ҳам айни ҳол. Унга бўлган ҳурматимиз жудаям ошиб кетди.

Марья Васильевна. Ҳа, шундай бўлиши табиий.

Лиза. Бир вақтлар боши берк кўчада эдик, энди эса йўлимиз равон.

Анна Дмитриевна. Айтгандай, Виктор, жун опкептимиз?

Каренин. Опкелдим, опкелдим. (*Қопни оча қўлини юборади.*) Мана буниси жун, буниси атир, мана буниси хат, мана буниси эса сенинг номингга юборилган расмий конверт (*хотинига беради*). Хўш, Марья Васильевна, агар ювиниш хоҳиши бўлса, сизни узатиб қўйишим мумкин. Овқатга ўтирганимизча ўзим ҳам бир оз тузатиниб олишим лозимга ўхшайди. Лиза! Пастки бурчақдаги хона Марья Васильевнагадир-а?

Лизанинг ранги оппоқ, икки кўзи қалтироқ босган қўлларидаги қоғозда.

Нима бўлди сенга? Лиза дейман! Ўзи нима гап?

Лиза. У тирик экан. Ё худойим! Қачон мени тинч қўяр экан у! Виктор! Бу нимаси? *(Зор йиғлайди.)*

Каренин *(хатни олади ва ўқийди)*. Бу даҳшат.

Анна Дмитриевна. Нима гап ўзи, гапирсанг-чи.

Каренин. Бу даҳшат. У тирик экан. Бу икки эр бошини ушлаган хотин, мен эса айбдор. Бу қоғоз суд терговчисидан, у Лизани ўз ҳузурига чақирмоқда.

Анна Дмитриевна. Қандай пасткаш одам... Бу найрангни ишлатишидан мақсади нима?

Каренин. Ҳаммаси ёлғон, ёлғон.

Лиза. Уҳв, лаънатэй ундай одамга. Ҳушим ўзимда эмас, оғзимдан чиққанини билмайман. *(Дув-дув йиғлаганича чиқади. Каренин орқасидан югуради.)*

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Анна Дмитриевна ва Марья Васильевна.

Марья Васильевна. Ақлим етмайди — у қандай тирик қолиши мумкин?

Анна Дмитриевна. Виктор буларнинг ифлос даргоҳига қадам босди-ю, ўзини ҳалокат ёқасига етаклаганини биламан, холос. Бари мўлтонийлик, бари ёлғон.

Парда

ОЛТИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Суд терговчисининг хонаси.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Суд терговчиси, Мельников ва суд терговчисининг мирзаси.

Суд терговчиси (стол ёнида ўтирганча Мельников билан сўзлашмоқда. Биқин томонидан жой олган суд терговчисининг мирзаси алланечук қозларни кўздан кечириш билан банд). Мен у жононга ҳеч қачон бу гапни айтган эмасман. Ўзлари ўйлаб топадилар-да, сўнгра менга таъна ўқийдилар.

Мельников. Жонон таъна қилаётганлари йўқ, сиздан хафалар.

Суд терговчиси. Хўп, овқатни бирга қилганим бўлсин. Мана бу иш жудаям қизиқ кўринади. (Мирзасига.) Чақиринг.

Суд терговчисининг мирзаси. Иккала-синиям-ми?

Суд терговчиси (чекишини тугатади ва папиросини яшира). Йўқ, фақат Каренина хонимнинг якка ўзларини, тўғрироғи, олдинги эри бўйинча — Протасовани.

Мельников (чиқар экан). Ҳа, бу ўша Каренина денг.

Суд терговчиси. Ҳа-да. Ифлос иш. Гарчи терговни эндигина бошлаётган бўлсам-да, таги хунук кўринади. Хўп, омон бўл.

Мельников чиқади.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Суд терговчиси, суд терговчисининг мирзаси; юзига тўр тортган, қора либосга ўралган Лиза киради.

Суд терговчиси. Марҳамат қилсинлар. (Уриндиққа ишора қилади.) Инонинг, сизни сўроқ қилишга мажбур бўлганимдан беҳад пушаймонман, бироқ биз шундай зарурият олдида турибмиз. Ўтинаман, тинчланинг ва шуни эслатиб ўтмоқчиманки, сиз меним саволларимга жавоб бермаслигингиз ҳам мумкин. Фақат, фикримча, ҳақиқатни очиш сизга ва, умуман, сизнинг яқинларингизга фойдадан бошқа гап эмас. Бу йўл энг яхши ва омил йўллардан ҳисобланади.

Лиза. Бировдан яширадиган гапим йўқ.

Суд терговчиси. Демак. *(Қоғозларга назар ташлайди.)* Отингиз, тоифангиз, диний ақидангиз — буларни ёзиб олган эдим — шундаймасми?

Лиза. Ҳа.

Суд терговчиси. Сизга қўйилаётган айб шундан иборатки, эрингизнинг тирик эканини била туриб, сиз яна бир бошқа эркакка эрга чиққансиз.

Лиза. Билмаганман.

Суд терговчиси. Яна шундан иборатки, бошингизни очиқ қилиш мақсадида эрингизни сохташ — гўё ўз-ўзини ўлдирган найрангини ишга солишга *(пул орқали сотиб олиш ҳам бўлган)* кўндиргансиз.

Лиза. Бошидан оёғигача бўхтон.

Суд терговчиси. Ижозатингиз билан бир неча савол бермоқчиман. Унга ўтган йилнинг июлида бир минг икки юз сўм пул юборганмидингиз?

Лиза. Бу пул уники эди. Ўзига тегишли нарсалардан чиққан пул. У билан ажралган ва талоқ қоғозини кутаётган кезларда юборгандим.

Суд терговчиси. Хўш. Жуда соз. Ҳалиги пул ўн еттинчи июлда, яъни эрингизнинг ном-нишонсиз гумдон бўлишидан икки кун аввал жўнатилган экан.

Лиза. Балки, ўн еттинчи июлда эди чоғи. Эсимда йўқ.

Суд терговчиси. Унда, айти шу кунларда, тегишли ташкилотларга юборилган илтимоснома амали ушлаб қолингани ва адвокат кўмагидан воз кечилгани нимадан бўлса экан?

Лиза. Қайдам.

Суд терговчиси. Хўш, бўлмаса полициядагилар жасадни аниқлашга чақиришганда, нима сабабдан бу эрим жасади деб айтдингиз?

Лиза. Уша кезде қаттиқ ҳаяжонга тушганимдан жасадни синчиклаб кўришга мажолим йўқ эди. Унинг жасади эканига имоним шунчалик комил эдики, менадан сўраганларида, ўшанга ўжшайди чоғи, жавобини бердим.

Суд терговчиси. Ҳа, ҳаяжон ичида синчиклаб қарашга имкониятингиз бўлмагандир. Яхши-и. Хўш, менга айтинг-чи, унда нима учун Саратовга, биринчи эрингиз истиқомат қилиб турган шаҳарга, ҳар ойда пул юбориб турдингиз?

Лиза. У пулни эрим юбориб турган. Кимга ва нима учун юборилганидан беҳабарман, менга тегишли сир бўлмагани учун суриштириб ўтирганим ҳам йўқ. Лекин бир нарса аниқ — у пул Федор Васильевичга юборилмаган. Унинг дунёдан ўтганига биз тўла инонгандик. Бу гапимда зиғирча ёлғон йўқ.

Суд терговчиси. Жуда соз. Муҳтарама хоним, бир нарсани эслатиб ўтмоқчиманки, биз даставвал қонун ижрочиларимиз, аммо одамшавандаликни бой бермаслик биз учун ҳам қарз, ҳам фарз. Сизнинг вазиятингизни тўла англашимга ва мусибатларингизга шерик бўлишга тайёр эканимга ишонишингизни илтимос қиламан. Сиз давлатини совурган, бевафо ишларга берилган, хўш, қисқаси, сизга бахтсизлик келтирган одам билан умр қилган эдингиз.

Лиза. Уни яхши кўрадим.

Суд терговчиси. Хўп, икки никоҳлик гуноҳига ботиб қолишдан беҳабар ҳолда, сиз ундан қутулиш учун ҳалиги осон йўлни ўйлаб топгансиз — бу масалада мен сиз томондаман. Суд маслаҳатчилари ҳам тўғри тушунишса керак. Шунинг учун ҳам ҳаммасини ўзингиз очиб ташлашингизни маслаҳат кўрадим.

Л и з а. Очиб ташлайдиган бирон сирим йўқ. Мен ёлгонни ҳеч қачон гапирган одам эмасман. (*Йиғлайди.*) Менда бошқа ишингиз йўқдир-а?

Суд терговчиси. Яна бир зум тоқат қилишингизни сўрайман. Сизни янгидан-янги сўроққа тутишдан воз кечганим бўлсин. Фақат, марҳамат қилиб, мана бу сўроқномани ўқинг-да, ўз қўлингизни қўйинг. Жавобларингиз тўғри акс эттирилганмикин? Бу ёққа марҳамат қиласиз. (*Дераза ёнидаги курсини кўрсатади. Мирзасига.*) Каренин жанобларини таклиф қилинг.

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Жиддият ва виқор билан Каренин киради.

Суд терговчиси. Марҳамат қилсинлар.

Каренин. Ташаккур. (*Тик қолади.*) Мендан нима истайдилар?

Суд терговчиси. Сўроқ қилишга мажбурман.

Каренин. Ким сифатида?

Суд терговчиси (*илжайганича*). Мен суд терговчиси сифатида. Сизни эса айбдор сифатида сўроқ қилишим керак.

Каренин. Шундайми? Айбим нимада экан?

Суд терговчиси. Эри бор аёлга уйланишда. Қисқаси, бирин-кетин савол-жавоб йўлига ўтсак. Утирсинлар.

Каренин. Ташаккур.

Суд терговчиси. Исми шарифлари?

Каренин. Виктор Каренин.

Суд терговчиси. Унвонлари?

Каренин. Камергер. Ҳақиқий статский советник.

Суд терговчиси. Ёшлари?

Каренин. Уттиз саккиздаман.

Суд терговчиси. Эътиқодлари?

Каренин. Православ дини, суд ва терговга тушганим йўқ. Хўш?

Суд терговчиси. Унинг хотини билан оила қурганингизда, Федор Васильевич Протасов тирик эканидан хабарингиз бормиди?

Каренин. Асло хабарсиз эдим. Иккимизам унинг сувда чўкиб кетганига тўла ишонган эдик.

Суд терговчиси. Протасовнинг сохта ўлимидан сўнг, Саратовга ҳар ойда ким учун пул юборар эдингиз?

Каренин. Бу саволга жавоб беришни истамайман.

Суд терговчиси. Жуда соз. Протасов жанобларининг ўлими найранги арафасида, ўн еттинчи июлда нима мақсад юзасидан унга бир минг икки юз сўм пул юборган эдингиз?

Каренин. У омонатни менга хотиним топширганди.

Суд терговчиси. Яъни хоним Протасова?

Каренин. Менинг хотиним эри омонатини топширишни айтганди. Хотиним у пулни Федор Васильевичнинг шахсий мулки ҳисоблагани учун ҳам, ажралишгандан сўнг, пулни ўз қўлида ушлаб туриш инсофдан бўлмайти деб биларди.

Суд терговчиси. Унда, яна бир савол: нима учун ажралиш ҳақидаги илтимосномани тўхтатиб қолдингиз?

Каренин. Шунинг учунки, бу вазифани Федор Васильевич ўз зиммасига олганди ва менга бу ҳақда хат ҳам ёзганди.

Суд терговчиси. Уша хатни кўрсак бўладими?

Каренин. Хат сақланмаган.

Суд терговчиси. Ҳайратга сазовор нарса шундан иборатки, одил суднинг ҳақиқат қилишига зарур бўлган далилларнинг барчаси ё йўқолган, ё маълум эмас.

Каренин. Мендан яна нима истайдилар?

Суд терговчиси. Ўз вазифамни ўташимдан бошқа менга бирон нарса керак эмас, сизга эса ўзингизни оқлашингиз лозим, бундан бир неча дақиқа олдин хоним Протасовага насиҳат қилган эдим, шуни сизга ҳам айтмоқчиман: барчага маълум можарони яшириб ўтиришдан фойда йўқ, энг осон йўли — ҳаммасини оппа-очиқ сўзлаб бериш. Шуни унутмангки, Протасов жанобларининг аҳволи руҳияси ҳаммасини очиб беришга мойил ва, билишимча, суддаям бор ҳақиқатни айтади. Сизга бермоқчи маслаҳатим...

Каренин. Ўз вазифангизни адо этиш қуюшқонидан чиқмаслигингизни сўрардим. Маслаҳатлари ўзларига. Кетсак бўлар дейман? *(Лиза сари яқинлашади. У ўрнидан қўзғалади ва Каренин қўлига таянади.)*

Суд терговчиси. Минг афсуски, сизларни ушлаб қолишим зарур...

Каренин ҳайрономиз ўгирилиб қарайди.

Йўғ-а, сизларни қамоққа олиш маъносида эмас. Гарчи бу нарса ҳақиқатни аниқлаш учун менга анча қулай бўлса ҳам, ҳозир у заруратни ишга солмайман. Мен сизлар олдингизда Протасовни сўроққа тутмоқчиман ва сизларни юзма-юз қиламан; шунда унинг ёлғон-яшиқ ҳаракатларига қаноат ҳосил қилишингиз тезлашар деб ўйлайман. Марҳамат, ўтирсинлар. Протасов жанобларини чақиринг.

ТҮРТИНЧИ ҲОЛАТ

Уш а л а р. Чиркин, ўзига қарамай қўйган Федя киреди.

Федя (*Лиза билан Каренинга мурожаат қилади*).
Лиза, Лизавета Андреевна, Виктор. Айб менда. Сизларга фақат яхшилиқни кўзлагандим... Агарки айбдор бўлсам... Кечиринглар, кечиринглар... (*Уларга икки букилиб таъзим қилади*.)

Суд терговчиси. Саволларимга жавоб беришингизни талаб қиламан.

Федя. Сўрайверинг.

Суд терговчиси. Исми шарифлари?

Федя. Сизга маълум-ку.

Суд терговчиси. Жавоб қилишингиз лозим.

Федя. Дейлик, Федор Протасов.

Суд терговчиси. Унвонингиз, ёшингиз, диний ақидаларингиз?

Федя (*жим*). Бу бемаъни саволларни беришдан уялмайсизми? Бекорга вақтимни олмасдан, керагини сўранг.

Суд терговчиси. Оғзингизга қараб гапиришингизни талаб қиламан ва саволларимга жавоб қилишингизни сўрайман.

Федя. Майлиз, агар юзингиз уятдан қизармаса, жавоб берай: унвоним — кандидат, ёшим — қирқда, диним — православ. Хўш, яна нима дей?

Суд терговчиси. Анҳор лабида кийимларингизни қолдириб, ғойиб бўлганингиздан кейин сизнинг тирик эканингиз Каренин жаноблари билан хотинингизга маълум эдими, йўқми?

Федя. Қаёқдан маълум бўлсин. Мен чиндан ҳам ўзимни ўлдирмоқчи эдим, сўнгра десангиз... Эй ҳа, буни гапириб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Масаланинг

пўскаллеси шуки, булар ҳеч нарсадан хабардор эмаслар.

Суд терговчиси. Полиция амалдорига айтган гапларингиз бошқача-ку?

Федя. Қайси полиция амалдорига? Эй ҳа, Ржанов уйига келган амалдоргами? Мен маст эдим ва кўнглимга келган ёлғон-яшиқни тўкиб солдим. Ҳаммаси аҳмоқона гап. Энди ҳушим ўзимда ва сизга бор ҳақиқатни айтмоқдаман. Булар ҳеч нарсадан хабардор эмаслар. Менинг ғойибда эканимга тўла инонганлар. Ва мен ҳам бу ишдан мамнун эдим. Агар хунаса Артемьев бўлмаганда эди, ёпиғли қозон ёпиғлигича қолаверарди, ҳануз. Агар айбдор керак бўлса, мана, якка ўзим айбдорман.

Суд терговчиси. Олижаноб одам бўлмоқчи эканингизни пайқаб турибман, аммо қонун ҳақиқатни билишни истайди. Нима учун сизга пул юборилган эди?

Федя жим.

Саратовга юборилган пулларни Симонов орқали олиб турганингиз ростми?

Федя жим.

Нима сабабдан жавоб беришни истамайдилар? Бу саволларга айбдор жавоб бермади деган сўз протоколга ёзилади ва айни вазият сизгайм, мана буларгайм катта зарар етказиши мумкин-а. Хўш, тилга кирадиларми?

Федя (*жим ва сўнгра*). Бу дейман, терговчи жаноблари, сизда зигирчаём уят йўқ экан-да. Ўзгалар кўнглини ковлашдан мақсадингиз нима, ахир? Амалдор эканларингдан ва маънавий жиҳатдан сизлардан минг мартаба баланд турган одамларга амалдорлик

зуғумини кўрсатганларингдан, уларни жисмоний қийнашдан ҳузур қиласизлар.

Суд терговчиси. Бас қилинг...

Федя. Бас қилмаганим бўлсин. Энди кўнгилдагининг ҳаммасини айтаман. *(Суд терговчиси мирзасига.)* Сиз эса ёзинг. Ҳар ҳолда, протоколларингда дунёда биринчи мартаба оқилона инсоний сўзлар ёзилиб қолар-ку. *(Овозини қўйганича.)* Уч инсон умр кечирмоқда: мен, бу киши, манави аёл. Улар ўртасидаги муносабат — бениҳоя мураккаб, яхшилик билан ёмонлик курашмоқда, шундай маънавий кураш кетмоқдаки, бу ҳақда сизнинг тасаввурингиз ҳам йўқ. Бу кураш ўзининг маълум якунини топади ва ҳамма иш ўз ўрнига тушади. Олам гулистон. Булар бахтиёрлар — меним хотирамни ҳурмат билан тилга олишади. Мен ҳам ўз қилмишларим, ярамас ишларим натижасида тубанликка тушиб, ҳаётлари қайноқ ва ажойиб одамларга ҳалақит бермаслик учун борлиқдан чиқиб кетганимдан хурсанд эдим. Қаёқдандир бир ярамас, муттаҳам кимса пайдо бўлади-ю, туҳматкорона ишларга қўл уришимни талаб қилади. Мен уни ҳайдаб соламан. У эса сизларнинг — одил ҳукмдорлар, ахлоқ ҳимоячилари олдига арз билан келади. Ва сизлар ҳам, қилган ифлосликларинг учун ҳар йигирмасида икки тангани чўнтакка урганларинг эвазига мана бу мундирни киясизлар-да, тирноғига ҳам арзимайдиган одамлар, сизларни даҳлизигаям қўйишга жирканадиган кишилар бошида ўйлаб-нетиб ўтирмасдан ёнғоқ чақишга киришасиз. Қўлларингга тушганларидан терларингга сиғмасдан...

Суд терговчиси. Ҳайдаб чиқараман.

Федя. Мени қўрқадиган одамим йўқ, чунки мен мурдаман, ва бирон иш қўлларингдан келмайди; аҳволимга ит йиғлайди-я, ҳали бундан ёмон жазони ўй-

лаб топганларингча йўқ. Ҳайдасангиз — ҳайдайвермайсизми.

Каренин. Бизга жавобми?

Суд терговчиси. Ҳозир. Протокол имзолансин.

Федя. Агар бу қадар ифлос бўлмаганларингда, кўп чапдаст масхарабоз дейишарди сизларни.

Суд терговчиси. Олиб чиқинг буни. Сизни қамоққа ташлаганим бўлсин.

Федя (*Каренин билан Лизага*). Кечирасизлар.

Каренин (*яқинлашади ва қўлини узатади*). Бу нарса қисматимизда борга ўхшайди...

Лиза ўтиб кетади. Федя эгилиб таъзим қилади.

Парда

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

Вилоят суди иморатининг коридори. Орқа томондаги шишакор эшик оғзида курьер турар. Унроғида иккинчи эшик — суд қилинувчиларни олиб кирадиган эшик бор. Жулдур кийимли Иван Петрович биринчи эшикка тўғри келади ва кирмоқчи бўлади.

БИРИНЧИ ҲОЛАТ

Курьер ва Иван Петрович.

Курьер. Йўл бўлсин? Рухсат йўқ. Ўзини уришини қара-я.

Иван Петрович. Нега мумкинмас? Қонунда айтилган: суд мажлиси омма билан деб.

Қарсақлар эшитилади.

Курьер. Мумкинмас дедимми — демак мумкинмас. Рухсат йўқ.

Иван Петрович. Тирмизак. Ким билан гаплашаётганингдан хабаринг йўқ-да.

Фрак кийган ёш адвокат чиқиб келади.

ИККИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва ёш адвокат.

Ёш адвокат. Хизмат, иш биланми?

Иван Петрович. Йўқ, мен — халойиқ. Бу эса кўппак. Утказмаяпти.

Ёш адвокат. Тўғри қипти, бу ер халойиқ кирадиган жой эмас-ку, ахир?

Иван Петрович. Биламан. Нарёғдаям қўйишмаяпти. Мени қўйишса бўларди.

Ёш адвокат. Сабр қилинг, ҳозир танаффус бўлади. *(Кетмоқчи экан, князь Абрезков билан учрашиб қолади.)*

УЧИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва князь Абрезков.

Князь Абрезков. Кечирасиз, билсак бўладими, иш қаерига келиб тўхтади экан?

Ёш адвокат. Адвокатлар сўзламоқда. Петрушин гапиряпти.

Яна қарсақлар.

Князь Абрезков. Айтинг-чи, суд қилинувчилар ўзларини қандоғ тутмоқдалар?

Ёш адвокат. Ўзларига ғоятда муносиб даражада, айниқса Каренин билан Лизавета Андреевна —

уларни суд қилишаётгани йўқ, жамиятни улар суд қилмоқдалар. Бу рўй-рост маълум бўлди. Петрушин ҳам худди шу мавзуни илиб кетди.

Князь Абрезков. Шундай денг, хўш, Протасов-чи?

Ёш адвокат. Қаттиқ ҳаяжонда. Ҳамма жойи қалтирайди. Умуман айтганда, у кечирган ҳаёти назарда тутилса — бу тушунарли ҳолат, албатта. Лекин талайгина жиззаки экан: прокурорниям, адвокатниям сўзини бир неча марта бўлиб турди. Асаблари ниҳоятда чарчаган кўринади.

Князь Абрезков. Тусмолингизча, натижаси қандоғ бўларкан?

Ёш адвокат. Айтиш қийин. Суд маслаҳатчилари ҳар хил одамлар. Ҳар ҳолда, қасддан қилинмагани маълум, аммо баъзи бир...

Жаноблардан бири ичкаридан чиқиб келади. Князь Абрезков ичкари эшик томон юради.

Сиз киришни истайсизми?

Князь Абрезков. Ҳа, кирмоқчи эдим.

Ёш адвокат. Сиз князь Абрезковсиз-а?

Князь Абрезков. Мен.

Ёш адвокат (*курьерга*). Қўйиб юборинг. Чапга кирсангиз, бўш курси бор. (*Князь Абрезковни киритиб юборадилар.*)

Эшик очилганда гапириб турган адвокат кўринади.

ТҮРТИНЧИ ҲОЛАТ

Курьер, ёш адвокат ва Иван Петрович.

Иван Петрович. Аристократлар! Мен маънавият аристократиман. Бунга тишларинг ўтмайди.

Ёш адвокат. Бўлмаган сафсата. (*Ўтиб кетади.*)

БЕШИНЧИ ҲОЛАТ

Курьер, Иван Петрович. Шошилганича Петушков кириб келади.

Петушков. Эй, ассалом, Иван Петрович! Кетиши қандай?

Иван Петрович. Ҳали сўз адвокатларда. Яна қўйишмайди дегин.

Курьер. Ҳой, кўпам ғалва қилаверманг бунда. Бу ер қовоқхонамас.

Яна қарсақлар эшитилади, эшиклар очилиб адвокатлар, эркак ва аёл томошабинлар чиқиб келишади.

ОЛТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар, хоним билан офицер.

Хоним. Ажиб. Йиғлаб юборишимга сал қолди-я.

Офицер. Ҳар қандай романдан афзал бу. Фақат бир нарсага, ҳалиги аёл бу одамни шунчалик севганининг сирига тушунмадим. Бадбашара кимса.

ЕТТИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар. Иккинчи эшик очилиб, суд қилинувчилар — олдин Лиза билан Каренин кўринишиб, коридордан ўтишади, сўнгра, улар кетидан Федя кўринади.

Хоним. Жим. Ана ўзи. Қаранг-а, аъзойи баданини ҳаяжон босган. *(Хоним билан офицер чиқишади.)*

Федя *(Иван Петрович сари яқинлашади)*. Опкәп-дингми?

Иван Петрович. Мана. (Ниманидир узатади.)
Федя (чўнтагига яширади ва кетмоқчи бўлади;
Петушковни кўриб қолади). Яхши бўлмади. Зерикар-
ли, зерикарли. Бемаънилик. (Кетмоқчи бўлади.)

САККИЗИНЧИ ҲОЛАТ

Ушалар ва Петрушин, лўппи семиз, икки юзи қип-қизил,
серҳаракат адвокат кириб келади.

Петрушин. Хўш, отагинам, ишларимиз ёмон
кўринмайди, фақат охирги сўзингизда ишлатган омил-
корликларим пачавасини чиқармасангиз бўлгани.

Федя. Қарорим — гапирмаслик. Уларга нима ям
дейиш мумкин? Гапирмайман.

Петрушин. Йўқ, гапириш керак. Эй, энди ха-
ёлпарастликни йиғиштириб қўйинг. Эшагимиз лойдан
ўтди — ишимиз битди. Фақат менга айтган гаплари-
нгиздан четга чиқманг: ўзимни ўзим ўлдирмаганим
учун-да, агар ўлдирганимда гражданлик қонуни ол-
дидаям, диний қонун қаршисидаям гуноҳкор эканим-
ни била туриб, суд қилмоқдасизлар, десангиз бас.

Федя. Лом-мим демайман.

Петрушин. Нима сабабдан?

Федя. Истамайман, вассалом. Менга бир нарса-
ни айтинг: энг оғир ҳукмлари нимадан иборат бўли-
ши мумкин?

Петрушин. Сизга айтган эдим-ку, энг ёмони
Сибирга сургун.

Федя. Яъни кимни сургун қилишади?

Петрушин. Сизниям, хотинингизниям.

Федя. Ҳукмларининг жўни-чи?

Петрушин. Черков олдида тавба қилдириш ва,
албатта, иккинчи никоҳдан чиқариш.

Федя. Яъни улар мени қайтадан у аёл билан бирлаштирадилар, яъни унга мени қўшиб қўядилар, шундоғми?

Петрушин. Албатта, қонун-қоидада бори шу. Эй, сиз кўпам ташвишланаверманг. Утинаман, мен чизиб берган чизиқдан чиқманг. Тамом. Энг асоси, ортиқча гапга ўрин бўлмаслигида. Хўш, хулласи калом... *(Уларни ўраб олишган ва гапларига қулоқ солаётганларини пайқаб қолади.)* Мен чарчадим, бир оз дам олай, суд маслаҳатчилари кенгашларини тугатгунларича, сизам ҳордиқ чиқариб олинг. Энг асоси — дадил бўлиш.

Федя. Булардан бошқача ҳукмга ўрин йўқ денг?

Петрушин *(кетатуриб)*. Бошқачаси бўлмайди.

Тўққизинчи ҳолат

Ушалар, Петрушинсиз. Суд ходими киради.

Суд ходими. Утинглар, ўтинглар, коридорни банд қилманглар.

Федя. Мана ҳозир. *(Тўппончани олади ва кўкрагига ўқ қадайдди. Бўлутдай ўчади. Ҳамма унинг бошига йиғилишади.)* Ҳечқиси йўқ, нишонга урди чоғи. Лизани...

Унинчи ҳолат

Томошабинлар, суд ходими ва суд қилинувчилар, гувоҳга чақирилганлар ҳамма эшикларни оча чиқишади. Биринчи бўлиб Лиза, сўнгра Маша, Каренин, Иван Петрович ва Князь Абрезковлар пайдо бўлишади.

Лиза. Федя, нима қилиб қўйдинг? Нима учун?

Ф е д я. Мени кечир, ўзга йўлни... мушкулингни бошқача осон этиш иложини тополмадим... Сен туфайли эмас... Шундай якун ўзимга маъқул. Ахир, мен аллақачонлар... тайёр...

Л и з а. Сен яшайсан.

Унинг бошида эгилган доктор кўрагига қулоқ солади.

Ф е д я. Докторсизам маълум менга... Виктор, ал-видо. Маша кечикди-я... *(Йиғлайди.)* Ажаб яхши... Жуда соз... *(Узилади.)*

П а р д а

МУНДАРИЖА

Сарвар Азимов — драматург. <i>Мамажон Раҳмонов</i>	3
Замон драмаси	29
Қонли сароб	105
Юлдузлар жамоли	161
Тирик мурда. Л. Н. Толстой. <i>С. Азимов таржи- маси</i>	249

На узбекском языке

САРВАР АЗИМОВ

ДРАМЫ

Редактор **Х. Сулаймонова**

Рассом **Э. Исҳоқов**

Расмлар редактори **Н. Холиқов**

Техн. редактор **В. Барсукова**

Корректорлар: **И. Қобилов, М. Қудратова.**

Босмахонага берилди 23/III—1970 й. Босишга
рухсат этилди 6/1—1971 й. Формати 70×108¹/₃₂.
Босма л. 11,0, Шартли босма л. 15,4. Нашр.
л. 13,72. Тиражи 10 000, Р 09805, Рафур Фулом
номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тош-
кент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 37—69.

Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Матбуот
Давлат комитетининг Тошкент полиграфном-
бинатида 1-қоғозига босилди. Тошкент, Навоий
кўчаси, 30. 1971 йил. Заказ № 727, Ваҳси
1 с. 6 т.

Уз

А 37

Азимов Сарвар.

Драмалар. (Сўз боши санъатшунослик фанлари доктори М. Раҳмоновники.) Т., Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971.

352 бет.

Азимов Сарвар. Драмалар.

Уз2

Индекс 7-3-3